JU ZAVOD ZA ZAŠTITU I KORIŠTENJE
KULTURNO-HISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA
TUZLANSKOG KANTONA

BOSNA I HERCEGOVINA
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
TUZLANSKI KANTON

BAŠTINA SJEVEROISTOČNE BOSNE

Broj 2

TUZLA, 2009.

JU ZAVOD ZA ZAŠTITU I KORIŠTENJE
KULTURNO-HISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA
TUZLANSKOG KANTONA

BOSNA I HERCEGOVINA
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
TUZLANSKI KANTON

BAŠTINA SJEVEROISTOČNE BOSNE BROJ 2, 2009.

ČASOPIS ZA BAŠTINU, KULTURNO-HISTORIJSKO I PRIRODNO NASLIJEĐE

NORTHEAST BOSNIA'S HERITAGE
Number 2, 2009.
Heritage magazine, Culture-historical and natural heritage

Glavni i odgovorni urednik:
doc. dr. Edin Mutapčić

Urednik u redakciji:
mr. sc. Rusmir Djedović

Članovi redakcije:
Prof. Benjamin Bajrektarević, doc. dr. Amira Turbić-Hadžagić; dr. sc. Viktor Baričak; Senaid Mujkić, dipl. pravnik; Dražen Kosec, dipl. ing.arh.; Munisa Kovačević, prof. (sekretar)

Izdavač:
JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona

Za izdavača:
prof. Benjamin Bajrektarević, direktor Zavoda

Grafička obrada naslovne strane: ***Dražen Kosec, dipl. ing.arh.***
Naslovna strana: ***Kula Husein kapetana Gradaščevića, Gradačac***

DTP i štampa: ***PRINTAS Srebrenik***

Tiraž: ***500***

Tuzla, 2010.

S A D R Ž A J

RIJEČ UREDNIKA

Dragi prijatelji, zaljubljenici pisane riječi i kulturne baštine - pred nama je drugi broj časopisa "Baštine sjeveroistočne Bosne". Ovakav početak i širok spektar tema na geografski relativno malom prostoru bi i u nekim minulim vremenima izazvalo oduševljenje, dakle u periodu kada je pisana riječ i izdavaštvo u velikoj mjeri bilo stimulirano od strane države.

Ipak, i pored značajnog odjeka moramo se samokritički osvrnuti i na određene dizajnerske, estetske, i sl. greške koje su veoma izražene u prvom broju ovog časopisa. Svakako se ispričavamo zbog njih i nadam se da su one već u ovom broju u najvećem dijelu dio prošlosti. Međutim, i pored navedenih grešaka ipak trajna je vrijednost tekstova koji se nalaze između korica navedenog (prvog) broja. Naime, izazvana pažnja, interes i publicitet za ovim časopisom su u potpunosti opravdali njegovo postojanje pa slobodno možemo reći i ugasili određenu žeđ za jednim ovakvim časopisom. Time je u potpunosti opravdano njegovo postojanje i ideja ljudi koji su se odlučili za ovaj korak.

Časopis upotpunjuje potrebu za istraživanjem lokalne baštine na ovom području, ulogu koju je nekada tako suvereno imao časopis Članci i građa - Muzeja SI Bosne.

Ipak, ovdje se otišlo i korak dalje i to je prema našem mišljenju najveći dobitak ovog časopisa u odnosu na druga slična izdanja, a to je svakako mreža autora i saradnika časopisa. Ovaj puta to su ljudi iz domaće sredine koji kao zaljubljenici prošlosti svakodnevno istražuju svoj zavičaj i koji sada imaju priliku to i objaviti u jednom časopisu. Nema sumnje da je redakcija časopisa uspjela objediniti te ljude oko zajedničke ideje pri tome ne stvarajući određene predrasude. Slobodno možemo reći da sada dolazi do pravog izraza jedan proces koji je pokrenut prije gotovo dvije decenije, a to je otvaranje odsjeka za Historiju i geografiju na Filozofskom fakultetu u Tuzli, jer najveći dio autora je upravo proizveden školovanjem na pomenutom odsjeku odnosno njegovim odsjecima nastalim poslije razdavajanja ova dva smjera. Nema sumnje da na prostoru ovog Kantona postoji doista kvalitetan naučno-istraživački kadar kojem fali nešto malo sadisfakcije i prostora, a čiji efekti će biti potpuni i neprocjenjivi.

Uostalom na ovim administrativnim prostorima imamo općine koje su veoma prepoznatljive u istraživanju svoje prošlosti u posljednje dvije decenije: Gračanica, Gradačac, Srebrenik, Kalesija i dr. To svakako ima značajnog odraza i kod političkih krugova koji sve više prepoznaju značaj kulturne baštine u identifikaciji i promociji vlastite sredine. Kao dobre primjere možemo prepoznat Tuzlu, Gradačac, Kladanj, Srebrenik i dr.

Svakako, priča oko razvoja turizma, motiviše i određene poduzetnike da u "borbi za tršište" otpočnu sa izgradnjom određenih "etno sela". Iako, je u njima jasno uočljiva nesistematičnost i anarhičnost ipak za svaku pohvalu je prikupljanje tih vrijednih ostataka naše prošlosti na jednom mjestu, jer bi ona s vremenom ionako nestala. Nažalost, tu se susrećemo i sa onom drugom stranom, koja se podudara

nažalost sa željom za falsifikovanjem mitološke prošlosti vlastitog naroda zloupotrebom naslijeđene kulturne baštine. U prilog takvoj konstrukciji u ovom broju donosimo jedan kratak izvještaj o "ideji gradnje crkve u Rožnju" (Sapna).

I na kraju moramo spomenuti još jedan veliki dobitak izuzev samog časopisa. To je kordinacija na ovom značajnom prostoru kada je u pitanju prirodno i kulturno-historijsko nasljeđe. Naime, stvorenom saradničkom mrežom "ljudi iz zavičaja" JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona je preuzeo vodeću ulogu u brizi za navedeno nasljeđe na ovim našim prostorima. I šta drugo reći na kraju za tim predvođen prof. Bajrektarevićem izuzev, aferim i naprijed!

doc. dr Edin Mutapčić

PROŠLOST

Dr.sc. Edin Mutapčić, docent

ŽUPA SOLI U SREDNJEM VIJEKU – TERITORIJALNO USTROJSTVO

Abstract

In first plan of our research is the area of district Salts during the Middle Ages. However,in work entail the question of mutual relations of salt and Usora.

Namely, in the second decade Usora XII century is expressed feudalization, which for consequnce have regionalization (partition) Usora. Basically, this partition is in a long period of time for consequence have a transformation of smaller units into larger. As we have emphasized the aim of our research is the District of Salt, which in the late Middle Ages, split into two smaller districts: Upper and Lower Salt.
But from our analysis we can pull out the conclusion that in the salts have distinctively center of the Bosnian medieval. In Lower Tuzla in today's downtown, Ottoman sources record Agac-Hisar (wooden fort). There were found the grave goods and written evidence of the stolen property show us a strong economic ties with this region, but also the luxuries of the local nobility. However, due to the embargo of explotation of salt during the Middle Ages the conclusion that here is expresed estate royal dynasty.

When we talk about the district Upper Salts his center that is a medieval city, is located east of the village on top of today's settlements above Varoši (urban settlements), on top a sloping hill that is today called the City. On existence of an old castle here indicate the remains of earth holes and some fragments of earthenware. The city was protected by a fence of wooden stakes, so-called palisades. This would, at the same time, and a sign of his great age.

So, although this area is on the outskirts of major political events, which we do not have a written data, though it bring allattributively the Bosnian medieval with distinctivelyt economic and other ties with other region.

Keywords: Usora, Soli, districts

Usora i Sol uzajamni odnos

U dosadašnjoj nauci većina naučnika nije uspjela da razbije predrasude o postojanju više organizacione cjeline nego što je to župa, tako da su navedeni istraživači iako su dolazili do značajnih rezultata, upadali u zamku navedene problematike. Upravo iz navedenog razloga smatramo da najveće zasluge za istraživanje navedenog područja uopće, ali i naučno objašnjenje te dosta komplikovane strukture organizovanja pripada Pavi Anđeliću. Međutim, duboko pod uticajem dotadašnjih dominantnih

naučnih stavova, i ovaj vrsni naučnik nije uspio da dođe do potpunih rezultata, kada je u pitanju struktura organizovanja u sjevernim dijelovima bosanske države.

Vjerovatno da najveća zabluda traje od K. Jirečeka koji je, kao što smo već konstatovali, Porfirogenitov „Ad Salines" smjestio u Tuzlu, te na taj način sva buduća istraživanja, usmjerio u pogrešnom pravcu.[1] Dakle, pri gotovo svakom kasnijem pomenu Soli u historijskim izvorima dolazi do vezanog pojavljivanja i Usore, dok obrnutih situacija ima mnogo više, odnosno samostalnog pominjanja termina Usora.

Prateći historijske izvore, možemo u potpunosti opovrgnuti ono što je dosadašnja historiografija pokazivala kada je u pitanju odnos Usore i Soli, odnosno da je Usora u četrnaestom stoljeću u sebi apsorbovala i „zemlju Sol". Naime, kao što smo već konstatovali, proces koji se odvijao bio je suprotan od toga. Još od ranog srednjeg vijeka, na sjeveru Bosne se javlja zemlja Usora koja se od zemlje Bosne razdvajala starom granicom pokrajina Panonije i Dalmacije.

Nastanak oblasti Soli u Bosni, odnosno Usori, duboko je vezan za slabljenje centralne vlasti usljed pojačanih težnji regionalnih moćnika za većom individualnošću. Upravo kroz tu borbu nameće se i treća strana, odnosno moćni sjeverni susjed Ugarska koja, koristeći onu narodnu „zavadi pa vladaj", vjerovatno u navedenom periodu obećava određene privilegije za pridobijanje na svoju stranu tih regionalnih nezadovoljnika. Rezultat toga su ustupci koje čine i bosanski banovi prema tim izraženijim lokalnim moćnicima, tako da kao rezultat te borbe dolazi do pojačane regionalizacije u kojoj se izdvajaju oblasti, među kojima i Soli, kao sastavni dio Usore. Poznata je rascjepkanost feudalnih posjeda u čitavom srednjem vijeku. To je sigurno ovisilo o snazi unutarnjih, domaćih feudalaca i slabosti centralne vlasti: kneza, bana, kralja i feudalaca, mjesnih gospodara (župana, kaštelana). Nema nikakve sumnje da je i slabost susjednih država, koje su često pretendovale na prisvajanje Bosne, od Ugra do susjednih domaćih feudalaca iz raznih pokrajina i raznih naziva, igrala značajnu ulogu.

Ta pojava za to doba nije nimalo čudna ni rijetka jer su interesi feudalaca u prvom redu bili motorna snaga, bez obzira na međusobne rodbinske veze, bliske i daljne. Treba da znamo da je u srednjem vijeku u Bosni rijetkost naći višeg feudalca ili vladara raznih naslova koji nisu bili povezani uskim ili daljnjim rodbinskim vezama s drugim feudalcima u zemlji ili izvan vlastite države.[2] Prostor na sjeveru od „zemlje" Bosne – Usora i Soli, bio je organizovan u posebne „zemlje" najkasnije do 1225. godine.[3]

Usora je sve do druge polovine XIV stoljeća predstavljala udionu zemlju vladajuće bosanske dinastije. Na taj način, na njenom čelu bio je blizak rođak bosanskog bana (najčešće brat ili sin) kao udioni vladar sa titulom bana (kneza?). U kasnijim vremenima individualitet Usore uočava se kroz instituciju usorskog vojvode. Od druge decenije XII stoljeća izražena feudalizacija, koja je za posljedicu imala daljnju

1 Konstantin Jireček,Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku, prevod Đorđe Pejanović, Svjetlost, Sarajevo, 1951., str. 51.

2 Marko Vego, Postanak srednjovjekovne bosanske države, Svjetlost, Sarajevo, 1982. (dalje: M. Vego, Postanak), str. 11.

3 Jelena Mrgić, Župe i naselja „zemlje" Usore, JIČ, br. 1-2., Beograd, 2000. (dalje: Jelena Mrgić, Usora), str. 29.

regionalizaciju (podjelu) Usore. U osnovi, ta podjela je u dužem vremenskom periodu za posljedicu imala prerastanje manjih organizacionih jedinica u veće. Tako su rano-srednjovjekovne župe prerasle u oblasti, a kasnije i u zemlje.

Posljedica toga je da je njen teritorij u već spomenutoj drugoj deceniji XII stoljeća podijeljen na dvije usorske zemlje Usoru i Soli, a proces stvaranja treće zemlje, Podrinja, trajao je još nešto više od jednog stoljeća, tako da u šestoj deceniji XIV stoljeća imamo i nastanak ove zemlje, koja je proizašla kao posljedica ojačane uloge vlastele iz oblasti Trebotića. Vjerovatno je to učinjeno nauštrb zemlje Soli.

To je u nauci prvi uočio jedan od najboljih poznavalaca društvenih prilika u srednjovjekovnoj Bosni, ranije spominjani, dr. Pavao Anđelić, koji kaže: „U toku gotovo 600-godišnjeg razvoja, u staroj bosanskoj državi su došla do izražaja tri osnovna upravno-politička sustava ili sheme. To su: starija – predfeudalna ili ranofeudalna; zatim razvijena feudalna, i konačno – jedna kasnofeudalna shema. Samo se po sebi razumije da u praksi nijedan od ovih sistema nikada nije bio sasvim čist, da je razvoj tekao polagano, te da smjene nisu vršene odjednom, i da bi detaljnije posmatranje moglo otkriti čitav niz prelaznih ili specifičnih oblika teritorijalno-političke podjele zemlje. Ipak, mislimo da nećemo pogriješiti, ako razdoblje od doseljavanja do XII vijeka označimo kao rani feudalizam, a veći dio XIII i XIV stoljeća kao dominaciju razvijenog feudalizma; specifičnosti kasnog feudalizma očitovale su se u vrijeme kraljevstva.“ [4] Dakle, Soli su od treće decenije XIII stoljeća dostigle rang zemlje. Zemlja je političko-teritorijalna jedinica sastavljena prosječno od desetak župa (praktično 7–12). Pošto je proces decentralizacije bio konstatntan onda moramo imati u vidu da uvijek postoje i prijelazne organizacione forme između župe i zemlje. Za te prijelazne oblike naša nauka najčešće upotrebljava naziv oblast.

Od prvog spomena u pisanim izvorima za zemlju Soli, možemo konstatovati da usljed zabranjene eksploatacije soli tokom srednjeg vijeka se nalazi u ekonomskoj defanzivi. Na prostoru zemlje Soli s vremenom će se stvoriti sljedeće župe, odnosno kasno-srednjovjekovni kotari (u zagradi):

1. Župa Soli (Gornja i Donja Sol);
2. Župa Spreča (Spreča, Gostilj i Dramešin);
3. Župa Sokol (Sokol i Smolućа).

Sve ove župe su zbog svoje zatvorenosti unutar državnog teritorija srednjovjekovne Bosne ostale u priličnoj izolaciji kada je pitanju pisana riječ. Međutim, kada su u pitanju materijalni ostaci ovdje postoje brojni tragovi bosanskog srednjovjekovlja koji su često izraženiji i brojniji nego u drugim krajevima o kojima je zapisano puno tragova.

Srednjovjekovna župa Soli

Predmet našeg interesa jeste upravo ova prva navedena organizaciona forma, tj . Župa Soli. U dosadašnjim istraživanjima regionalne historije srednjovje-

4 Pavao Anđelić, Osnovne značajke teritorijalnopolitičke organizacije u srednjo¬vjekovnoj Bosni, Studije o teritorijalno-političkom organizovanju Srednjovjekovne Bosne, Svjetlost, Sarajevo, 1982. (nadalje: P. Anđelić, Studije), str. 9.

kovne Bosne dobro je primijećeno da dolazi do diferencijacije ranofeudalnih župa. „Prvobitne, ranofeudalne župe bile su dosta prostrane geografske celine, da bi potom porast broja stanovnika doveo do potrebe stvaranja posebne upravne jedinice, tako da se njihova teritorija usitnjava odvajanjem novih župa.“[5] Sticajem prilika, neke župske organizacije su povremeno postizale visok stepen političke autonomije. [6] Na taj način prostrana župa Soli se kasnije u poznom srednjem vijeku dalje dijeli na župe Gornju i Donju Sol, koje su kao takve uklopljene poslije osmanskih osvajanja u njihovu organizacionu formu sa statusom nahije.

Župa je bez sumnje najčvršća i najdugotrajnija teritorijalno-politička jedinica kod Južnih Slavena u ranom srednjem vijeku. Pogodni geografski okviri i sticaj historijskih zbivanja učinio je da se područja nekadašnjih župa u velikom broju mogu prepoznati još i danas. Župe su imale svoje prirodne granice. Pored, ovih prirodno-geografskih uvjeta za egzistiranje jedne župe vrlo bitan faktor jeste i mogućnost samostalnog privrednog egzistiranja. U početku svi suplemenici su na plemenskom saboru, zboru, birali svoga vođu koji se zvao župan ili knez i odlučivali o ratu i miru, sudili se među sobom i s drugima iz susjedstva.[7]

Svakako, ne bez razloga, na području kasno-srednjovjekovnih župa Soli treba tražiti centar cijele župe. Poznato je da u historiji srednjovjekovne Bosne uopće, pa i Usore, potraga za glavnim državnim i regionalnim centrom uvijek bi se pretvarala u određeni slijed nerazrješivih problema. Kada govorimo o Usori, on je uglavnom tamo gdje je najmoćnija porodica tog područja i mijenja se od Srebrenika, preko Zvornika i sl. Takvu sličnu situaciju, zasigurno, imamo i u području župe Soli. Pod navedenim terminom mislimo na ono područje koje je, prema našim pretpostavkama, u XIV stoljeću predstavljalo župu, a sastojalo se od kasno-srednjovjekovnih župa Donje i Gornje Soli, koje su kao takve organizaciono preuzete od strane Osmanlija poslije njihove uspostave vlasti na ovom području.

Pošto naša spoznaja o navedenim župama uglavnom egzistira iz kasno-srednjovjekovnog perioda, mi ćemo predstaviti obim nekada jedinstvene župe, a zatim njene integralne dijelove u poznosrednjovjekovnom periodu.

Župa-kotar Donje Soli

Nažalost, pisani tragovi su dosta skromni i svode se na podatak iz Dubrovačkog arhiva iz 1412. godine. Iako dosta skromna, informacija nam daje podatke da je u mjestu Soli oteta roba Dubrovčaninu Bogoslavu Boljojeviću u vrijednosti od 16 perpera (novembra 1411.).[8]

Ovaj podatak nam nepobitno otkriva da je u srednjem vijeku postojalo naselje pod imenom Sol i da upravo u njemu treba tražiti centar ove srednjovjekovne župe i jedan od glavnih centara cijele oblasti, odnosno zemlje Soli. Svakako da navedeno naselje treba tražiti, kako je to već A. Handžić konstatovao na području

5 Jelena Mrgić, Donji Kraji – krajina srednjovekovne Bosne, Beograd, 2002., str. 29.

6 P. Anđelić, Studije, str. 11-13.

7 M. Vego, Postanak srednjovjekovne bosanske države, str. 13.

8 Desanka Kojić – Kovačević, Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978. (dalje: D. Kojić-Kovačević, Gradska naselja), str. 84; A. Handžić, Tuzla, str. 25.

kasnije Donje Tuzle, odnosno varošice „Donje Soli koju su Turci, kako ćemo vidjeti, zatekli kao najznačajnije naselje na području spomenutih dviju župa“.[9]

„Iz samog tog spomena ne može se ništa razabrati o veličini i značaju mjesta Sol. Ipak spominjanje tog imena samo jednom, u vrijeme kada o drugim gradovima i trgovima u Bosni, a naročito u bosanskom rudarskom Podrinju nalazimo mnoge podatke o poslovima i kretanju dubrovačkih poslovnih ljudi, ne govori ni o kakvom privrednom značaju samog mjesta. Svakako je u to vrijeme predstavljalo mali trg, gdje je ponekad dolazio i prolazio i pokoji dubrovački trgovac, što svjedoči gornji slučaj otete robe.“[10]

Ovakvo kasno javljanje naselja pod imenom Sol nam dodatno pomaže u razrješenju enigme oko Porfirogeniotovog „Salinesa“, odnosno u konstataciji da je nemoguće tražiti neki značajniji centar u ranijem periodu na ovom području. Svakako da razloge zbog vrlo kasnog javljanja ovog grada na historijskoj pozornici treba tražiti usljed već konstatovanog monopola soli, kojeg su vrlo rano uspostavili Dubrovčani na teritoriju cijele srednjovjekovne bosanske države, zbog čega je navedeno naselje bilo izvan glavnih privrednih tokova. Nažalost, dosadašnja naučna istraživanja ne poznaju nijedan podatak koji govori o eksploataciji soli u tuzlanskim solanama prije dolaska Osmanlija. Kako to vrlo jezgrovito kaže Ćiro Truhelka, „nu u srednjem vijeku kao da usahnuše ova slana vrela, ili je narod na njih zaboravio, jer zaista ne nalazimo nigdje ni najmanjega spomena, da su tu varili so“.[11] Sljedeći spomen Soli (Ağaç-hisar) imamo iz pera osmanskog hroničara Neşrî-a, koji prati sultana Mehmeda II u njegovom pohodu prema Bosni 1463. godine. Ovaj hroničar nam pri tome bilježi da je sultana Mehmeda II kod Vučitrna obavijestio predvodnik akindžija u Bosni Ali-beg da su bosanske snage spalile Drvenu tvrđavu (Ağaç-hisar). Poslije toga, Mahmud paša Anđelović je imenovan glavnim vojnim komandantom za osvajanje Bosne od strane sultana Mehmeda II.[12]

Analizom osmanskih deftera, A. Handžić je došao do vrlo uvjerljivih dokaza da navedeni Ağaç-hisar’ (Drvenu tvrđavu) treba tražiti u gradu Soli. Pri Nešrijevom spominjanju Drvenog grada, sasvim je jasno da je riječ o sastavnom dijelu nekadašnje bosanske države, te da ga je poslije spaljivanja zauzeo i držao Ali-beg. Općepoznato je da su pri svojim osvajanjima na Balkanu Osmanlije najprije osvajali značajne rudarske i dr. ekonomske centre, a zatim i ostala područja. S druge strane, srednjovjekovni gradovi u Usori, koje su Osmanlije zatekli, bili su od čvrstog materijala i uglavnom su njihovi ostaci sačuvani do danas. Postavlja se pitanje same zaštite privrednog i prirodnog bogatstva ovog područja, a to su slani izvori. Nema sumnje da su pomenuti slani izvori predstavljali dovoljan razlog stalnog postojanja značajnijeg utvrđenja.[13] Defteri iz XV i prve polovine XVI stoljeća pokazuju poste-

9 Adem Handžić, Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, Svjetlost, Sarajevo, 1975. (dalje: A. Handžić, Tuzla), str. 24-26.

10 A. Handžić, Tuzla, str. 25.

11 Truhelka, Ćiro, Nešto o bosanskim solanama, GZM, broj XII, Sarajevo, 1900. (dalje: Ć. Truhelka, Nešto o bosanskim solanama), str. 576-577.

12 Bosna kiralı Ağaç-hisar’ı yakdı diye (Neşrî, Tarihi, Kitâb-i Cihan – Nümâ, II. Cilt, priredili: Faik Reşit Unat i prof. dr. Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara, 1995., dalje:Neşrî Tarihi, Kitâb-i Cihan –Nümâ , str. 762-763).

13 A. Handžić, Tuzla, str. 30-32

pen i stalan napredak proizvodnje soli. Prvi poznati kanun o tim solanama donesen je za vrijeme vladavine sultana Sulejmana, a sadržan je u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine.[14]

U prilog navedenoj konstataciji ide i činjenica da je kamen na neposrednom tuzlanskom području lošeg kvaliteta te da vrlo brzo strada pod utjecajem atmosferalija. Svakako da u navedenoj činjenici treba tražiti razloge što na prostoru današnje Tuzle i njene neposredne okoline ne postoje sačuvani trajniji historijski spomenici. Da se naziv Ağaç hisar odnosi na Tuzlu, dokaz su kasniji osmanlijski izvori. Tako se u naknadnim bilješkama (datiranim 1474. i 1477. godinu) sumarnog popisa (deftera) Bosanskog sandžaka 1468. godine Tuzla naziva Agaç Tuzla = Drvena solana. Dakle, naselje nosi naziv po solani koja se nazivala drvena, kao i raniji grad. U ovom slučaju, vrijedilo bi biti dosta oprezan, jer poznato je da se varenje soli vršilo uz pomoć drveta (pruća). Međutim, da se ipak radi o kontinuitetu između Ağaç hisar-a i Agaç Tuzle (Drvene solane), u prilog ide i detaljan popis Smederevskog sandžaka iz 1476./7. godine. U ovom popisu, pri bližem određivanju „carskih" vlaha sela Drametina, kaže se da su oni nastanjeni u blizini Drvene solane u kadiluku Srebrenici.[15] Kontinuitet upotrebe riječi drvo u nazivu naselja održao se i sredinom XV stoljeća. Naime, u kanun-nami Zvorničkog sandžaka i kanunu o tuzlanskim solanama (oboje sadržani u detaljnom reljefu toga sandžaka iz 1548. godine), te solane su nazvane Memleha-i çob ili Memâlîh-i çob = Solane na drvo (šiblje).[16]

Prema tome, drvo, nazvano na jedan ili drugi način (agaç, çob, diraht) bilo je od najranijeg vremena vezano uz ime Tuzle te je predstavljalo materijal za izgradnju srednjovjekovnog utvrđenja na ovom području. [17]

Svakako da su na prostoru župe Soli glavnu riječ vodile porodice župana Budoša i Hlapovića. Međutim, nama se nameće jedno sasvim opravdano pitanje, koje je vezano za kontrolu monopola soli. Naime, ko je ta institucija u srednjovjekovnoj bosanskoj državi koja je usljed izražene feudalizacije uspjela spriječiti da se na navedenom području ne eksploatiše so? Da li neko od tih regionalnih (feudalnih) gospodara nije osjetio značajan interes u jednom od najznačajnijih strateških proizvoda kakav je so? „U srednjem vijeku nije državno ustrojstvo još bilo tako napredno a da bi kruna bila kadra vršiti korisno svoja monopolna prava sama na svoj račun, već je ta prava obično za gotov novac, davala kojemu zakupniku u najam. Gdje god je bio na Balkanu koji monopol ili kakvo regalno pravo, tu su bili Dubrovčani zakupnici, koji se već za rana osiguraše ugovorima za prodavanje i varenje soli."[18]

Iz navedenog se nameće zaključak da je to jedino vladar i da su upravo navedeni rudnici bili pod neposrednom konrolom porodice Kotromanića, te da su bosanski vladari radije uzimali ustaljeni porez od Dubrovnika na ime monopola, nego li su prilazili riziku vlastite eksploatacije soli na ovom području. Dakle, ne-

14 Adem Handžić, Zakonska odredba (Kanun) o tuzlanskim solanama, Prilozi za orijentalnu filologiju (POF), VIII-IX, Sarajevo,1958.-9. (dalje: A. Handžić, Zakonska odredba), str. 169-179; Isti, Najraniji turski izvori o rudnicima i trgovima u Bosni, Prilozi, Institut za istoriju Sarajevo, Godina X/II, broj 10/2, Sarajevo, 1974., str. 159.

15 A. Handžić, Tuzla, str. 31-32.

16 A. Handžić, Zakonska odredba, str. 169-179.

17 A. Handžić, Tuzla, str. 31-32.

18 Ć. Truhelka, Nešto o bosanskim solanama, str. 576-577.

minovno se nameće zaključak da je upravo na prostoru današnje Gornje i Donje Tuzle bio izražen vladarski domen koji im je omogućio sprečavanje proizvodnje soli u ovim krajevima. U protivnom, sigurno da bi u vrijeme feudalne anarhije neko od feudalnih moćnika započeo navedenu eksploataciju koja, svakako, ne bi mogla proći neprimijećena od dubrovačkih izvora.

Ovakav postupak vladara možemo razumjeti jedino iz činjenice da su Dubrovčani zakupninu za monopol soli u određenim krajevima plaćali s 50% čista prihoda, što se može vidjeti iz jednog ugovora kojeg su 1253. godine Dubrovčani sklapali sa bugarskim carem Mihajlom Asjenom.[19]

Da bi osigurao navedeni prostor, vladar je upravo u ovim krajevima izgradio Drvenu trvđavu (tur. - Ağaç hisar). U prilog našoj trvdnji ide i činjenica da su obje tuzlanske nahije gotovo u cjelini pripadale carskim hasovima. Kako je poznato, u carske hasove spadali su izvori posebnih dohodaka koji su obično još od ranije predstavljali regalna prava, odnosno posjede vladaoca, kao što su rudnici, kovnice, solane, skele i značajni rudarski i drugi trgovi.[20]

U navedenom slučaju kontinuitet naselja nastavljen je i u periodu osmanske vladavine, tako da je prethodna Drvena tvrđava jednostavno ponovo naseljena, a tragovi navedenog naselja kriju se i u današnjem centru Tuzle, za koji znamo da se suočava i sa problemom slijeganja terena, što dodatno usložnjava situaciju nekog izraženijeg istraživanja. I činjenica da su Osmanlije baš na istom mjestu nastavili sa sličnom gradnjom, podignuvši prvo palanku, utvrđenje oko kasabe, koje je te vrste bilo najznačajnije u Bosni, a zatim dva stoljeća kasnije u centralnom dijelu te palanke podigli i pravu tvrđavu od kamena, snažno govori u prilog tome da je baš na tome mjestu postojao i srednjovjekovni tuzlanski Drveni grad.

Handžić smatra da su Osmanlije na početku obnovile ranije srednjovjekovno utvrđenje, da bi kasnije prišli izgradnji grada tako što su utvrdili cijelo tadašnje naselje, tj. opasali su ga jakim zidom sa četiri kapije na četiri strane koje su, opet, same za sebe predstavljale mala utvrđenja. Izvjesni razlozi određivali su veličinu uokvirenog prostora. Kako je, naime, trebalo u zidove zatvoriti i naselje i slane bunareve, to je opseg zidova od sjeverozapada prema jugoistoku, tj. od Atik mahale do slanih bunareva, bio određen tom razdaljinom, a prema jugu trebalo je ići do Jale radi prilaza vodi. Ti razlozi, odnosno te udaljenosti, odredile su okvir zidova i prema sjevernoj strani, tako da su zidovi zatvarali prostran, približno okrugao prostor, čija je dijagonala iznosila oko 400 m. Time je stvorena palanka oko Donje Tuzle.[21]

Župa Donje Soli graničila se na istoku sa župom Gornjom Soli, sa kojem je dugi vremenski period činila jednu župu Soli. To razgraničenje je izvršeno tokom rijeke Soline. Sa sjevera, granica granične župe su Visori i Jasenica. Upravo ovim razgraničenjem odvajalo se slivno područje Jale (Spreče) od slivnog područja Lukavca (Visori), odnosno Tinje (Jasenica). Sa zapada, granična župa je Smolućа, gdje je na području današnjih naselja Poljica i Priluka župa Soli prelazila i na desnu stranu

19 Ć. Truhelka, Nešto o bosanskim solanama, str. 576-577; Milica Baum, Župa Soli, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, broj I, Tuzla, 1957., str. 29-303

20 A. Handžić, Tuzla, str. 250-251.

21 A. Handžić, Tuzla, str. 167-174.

rijeke Spreče, zadržavajući ovaj teritorijalni kompleks vrlo plodnog zemljišta u sastavu svoje župe. Sa jugozapada, graničila se sa župom Dramešin, a sa juga razvođe Spreče i Jale odvajali su župu Donje Soli od župe Spreče. Svakako da očuvan toponim Šićci Brod čuva uspomenu na nekada vrlo značajan prijelaz preko rijeke Jale na ovom području, ali koji nam pokazuje i značajne regionalne odrednice. Naime, na tom području povezane su dvije župe Soli (kasno-srednjovjekovna D. Sol) i Soko (kasno-srednjovjekovna Smolući), zatim, nekoliko kilometara sjeverno je prijevoj Previle, koji faktički razdvaja dvije usorske oblasti Sol i Usoru (kojoj pripada Jasenica, kao i cijela dolina rijeke Tinje).[22]

Sa arheološkog aspkta, posebnu pažnju zavređuje lokalitet Gradovrh. Za navedeni lokalitet zna se da je naseljen još u prahistorijsko doba, što dokazuju nalazi ulomaka zemljanih posuda iz tog vremena. Za ovaj lokalitet vezan je nastanak franjevačkog samostana sv. Marije, koji je nastao oko 1541. godine. On je nastao kao rezultat njihovog povlačenja iz Zvomika. Ova gradnja uveliko je preobličila arheološke ostatke iz ranijih perioda, pa je tako danas ovdje teško izdvojiti pojedine kulturne epohe – dakle, i eventualne ostatke iz srednjeg vijeka.[23]

Treba napomenuti da su Osmanlije na prostoru D. Soli zatekle i franjevački samostan posvećen sv. Petru, koji se nalazio u centru grada, da bi, usljed pojačanog utjecaja islamsko-orijentalne kulture, bio premješten na gradsku periferiju.[24] Vrlo interesantna je i tzv. Krešića Gradina u Gornjem Par Selu (Krešići), gdje je registrovano prethistorijsko i srednjovjekovno utvrđenje. U srednjovjekovnom periodu, bedem gradine je bio utvrđen zidom od maltera, a na platou su konstatovana 2 zida koji su služili kao podzida, čineći na taj način manje terase. Svakako da je u ranijim fazama srednjeg vijeka navedena gradina imala nešto izraženiju ulogu.[25]

Ipak, najznačajnije naučno otkriće koje se može vezati za prostor Tuzle, odnosno srednjovjekovne D. Soli su materijalni ostaci pronađeni na lokalitetu Ravna Trešnja kod Tuzle.[26] Navedeni lokalitet smješten je na padinama Ilinčice.[27] Naime, oficir austro-ugarske vojske Felix von Luschan, za vrijeme svog službovanja u Tuzli, zajedno sa svojim zapovjednikom izvršio je iskopavanja na navedenom lokalitetu i otkrio veoma vrijedne nalaze iz srednjovjekovnog perioda.[28] Iako je Luschan po-

22 A. Handžić, Tuzla, str. 277.

23 A. Handžić, Tuzla, str. 92; Đuro Basler, Župa i grad Soli u srednjem vijeku, 100 godina Fabrike soli Tuzla, Muzej istočne Bosne – Fabrika soli Tuzla, Tuzla, 1985. (dalje: Đ. Basler, Župa i grad Soli), str. 17-20.

24 A. Handžić, Tuzla, str. 92; Ambrozije Benković, Tuzlansko područje negdja i sada, Županja - Đakovo, 1971. (dalje: Benković, Tuzlansko područje negda i sada, str. 131-132.

25 Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom 1-3, Sarajevo, 1988. (dalje: Arheološki leksikon, tom 2, str. 107

26 Marian Wenzel, Bosanski stil na stećcima i metalu, Biblioteka „Kulturno naslijeđe BiH", Publishing, Sarajevo, 1999. (dalje: M. Wenzel, n. dj.), str. 31-53.

27 Šefkija Mutevelić, Tuzlanske historijske minijature, Historijski zapisi o Tuzli i okolini od prahistorije do kraja Osmanske vladavine, Tuzla, 2005., str. 26

28 Sam autor je smatrao da je otkrio grobnicu bosanskog kralja Tvrtka. On je u izvještaju na sjednici društva antropologa iz 1889. godine izvijestio da je na lokalitetu Ravana Trešnja kod Tuzle iskopano 30. lobanja. Navedeni lokalitet nije imao nadgrobnih spomenika, a po nalazima posebno se isticao jedan grob (Felix von Luschan, Funde aus einer mittelalterlichen Nekropole bei Tuzla in Bosnien, Cicerone, Bd. XIII; pp. 659-666; Wien). Međutim, Luschan je pred kraj svog života objavio još jedan članak, u kome je djelimično izmijenio svoju priču. (Felix von Luschan, Uber altbosniche Gräber, Mittheilungen

bornik mišljenja o dubrovačkoj koloniji na tom području, kao i da je to mjesto gdje je sahranjen kralj Tvrtko, ona, ipak, ne mogu dobiti punu naučnu podlogu. Ali, jedno je sigurno, bogati grobni prilozi i vremensko svrstavanje navedenih predmeta u prvu polovinu XIV stoljeća nepobitni su dokazi za sljedeće:

– da je navedeno područje imalo vrlo razvijene trgovačke i dr. veze, jer navedeni predmeti se vezuju za italijanske radionice;

– da je sama raskoš stvari koje se nalaze uz pojedinca zasigurno dokaz o postojanju moćne vlastele koja je sebi mogla priuštiti tako bogate grobne priloge, što je nepobitan dokaz da na ovom području treba tražiti centralno mjesto cijele oblasti Soli (zemlje?).

Treba još napomenuti da I. Pašić smatra da je sam naziv obližnjeg brda Ilinčica nepobitno vezan za kult sv. Ilije i predstavljalo je kultno mjesto još iz predslavenskog doba.[29] Nedaleko od navedenog lokaliteta je i već spomenuta „Krešića gradina“ u Gornjem Par Selu (Krešići), kao prepoznatljivo srednjovjekovno utvrđenje, dok je navedenim područjem prolazila trasa puta koja je navedeno područje vezivala sa matičnom zemljom Bosnom. [30]

Na prostorima ove donjosolske-srednjovjekovne župe otkriven je nekoliko lokaliteta sa stećcima, među kojima izdvajamo: Dokanj (Tuzla), Donje Petrovice (Donje Petrovice), Kaursko groblje (Mramor), Okućnica (Husino), Stare kuće (Donje Breške), Zanaga i Brdo (Tetima), Mramorje (Kovačica).[31] Svakako da poseban značaj ima onaj koji je otkriven na lokalitetu Čitluk (Bašča) – Kikači (danas općina Kalesija), koji je čuvao uspomenu na Branka Verkovića (бранко верковдиѣ).[32] Navedeni natpis nam otkriva i imena njegove braće koja su podigla spomenik – Milbrat (мильбрат) i Milko (милько), a vjerovatno i Brankovog sina Milka (милько; Milko).

der Anthropologichen gegellschaft in Wien, Bd. X; pp. 659-666; Wien) Felix von Luschan, Funde aus einer mittelalterlichen Nekropole bei Tuzla in Bosnien, Cicerone, Bd. XIII; pp. 659-666; Wien). Međutim, suština njegovih vrlo bogatih nalaza jeste prije svega pojas sa kopčama, tako da u svjetskim katalozima posebnu vrstu predstavlja tzv. klivlendsko-tuzlanski stil (klivlendski pojas dobio naziv po Cleveland Museum of Art u kome se čuva, a pripadao je porodici Nicolasa Mingrelskog iz Gruzije). Navedeni pojas sastavljen je od 52 različita dijela koji su pričvršćeni na istaknutu traku širine 15. mm i debljine oko 2 mm. Sam pojas je pozlaćen i bogato ukrašen. Aplikacioni oblici lombardijskog slova M izmjenjuju se sa pravokutnim i zvijezdanim oblicima duž čitave duljine trake. Među njima su bila dva okrugla privjeska i jedna kopča... Takođe su pronađene mamuze, sablja sa zaobljenim i širokim nosačem oštrice, ostaci odjeće uz pojas, stakleni pehar s okomitim upuhanim rebrima i zaobljenim rubom, bodež od željeza i kosti i jedna željezna kopča. U svom drugom radu iz 1921. godine autor je iznio mišljenje da je na tom mjestu bila dubrovačka kolonija i da je on upravo i umro u njoj. Iz tog razloga kostur, uz koji su pronađeni navedeni predmeti, nešto je manjeg obima, jer ostali grobovi su pripadali Dubrovčanima koji su bili krupnijeg rasta. Navedeno mišljenje u nauci je opovrgla M. Wenzel, n.dj., str. 31-53.

29 Ibrahim Pašić, Ilinčica, Saznanja, br. 1, časopis za historiju, Društvo historičara Tuzla – Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2005

30 Arheološki leksikon, tom 2, str. 107; Živinice, str. 38.

31 Nijedan od stećaka nema natpis, dok ih je šest ornamentima ukrašeno (Kovačica – 3 sljemenjaka; Breške – 3 stećka); Šefik Bešlagić, Stećci – kataloško-topgrafski pregled, Veselin Masleša, Sarajevo, 1971. (dalje: Š. Bešlagić, Stećci kataloško-topografski pregled), str. 197-198.

32 "† се лежи бранко верков[иѣ на свωи] земли племенит[он поставише] на немь братиѣ бѣлѣгь мильбрат и милько и син о..милько а писа га прѣбрадь диѣ(к)ь тврьдѣнобичьѣ" (Ć. Truhelka, Natpisi iz sjev. i istočne Bosne, str. 251-252; Kalesija, str. 64-65;).

Župa-kotar Gornje Soli

Nema nikakve sumnje da su Osmanlije na ovom području zatekli dvije župe koje su, uostalom, kao i u drugim krajevima, preuzeli u svoju administrativno-teritorijalnu organizaciju pod nazivom nahija Donje i Gornje Tuzle. Dakle, osnov za navedenu podjelu jeste kontinuitet kasno-srednjovjekovnih bosanskih župa Donje i Gornje Soli (kojem je u ovom slučaju, zamijenjen naziv tako što je umjesto slavenske riječi so u upotrebu ušla turska riječ tuz).

Nahija Gornja Tuzla spominje se prvi puta, kao i nahija Donja Tuzla, oko 1512. godine. Analizom teritorijalnog opsega jedne i druge nahije možemo pouzdano zaključiti da je i nekadašnje područje Sol obuhvatalo teritorij od oko 80 naseljenih mjesta. [33] Abel Lukšić na početku austrougarske vladavine bilježi da su naselja Gornja i Donja Sol (Tuzla) odvojene oko dva sata hoda. [34]

Kasno-srednjovjekovna župa Gornja Tuzla se graničila sa sljedećim župama: sa juga Sprečom, od koje je odvajala istoimena rijeke, dok je na jugoistoku tu granicu činilo razvođe Jale i Spreče. Sa istoka, ova župa se graničila sa Završom, od koje je bila odvojena slivnim područjem rijeke Jale, odnosno padinama Majevice. Sa sjevera, graničnu župu su predstavljali Visori (sliv Jale). Najduža granica je bila na zapadu, gdje se ova župa razgraničavala od nekada jedinstvene cjeline župe Donje Soli, gdje ih je razdvajala rijeka Solina.[35] Adem Handžić smatra da su Osmanlije na prostoru Gornje Tuzle naselje zatekli kao otvorenu varošicu, za razliku od Donje Tuzle. On ne isključuje mogućnost da je „ta varošica nekada predstavljala podgrađe kakvog drvenog utvrđenja“, tim prije što se upravo iznad današnjeg naselja Gornje Tuzle, sa njene istočne strane, tj. sa lijeve strane Jale, uzdiže brdo kupastog oblika, koje se još i danas naziva „Grad“. Činjenica je samo da dolazak osmanske vlasti nije zatekao nikakvo utvrđenje i da je stalno ostala otvorena varoš.[36] Međutim, drugačije mišljenje razvija arheolog Đ. Basler, koji smatra da u „Gornjoj Tuzli situacija je mnogo jasnija“. Srednjovjekovni grad nalazi se istočno od naselja povrh Varoši, na vrhu strmog brijega koji se danas zove Grad. Na postojanje starog zamka ovdje upućuju ostaci zemljanih opkopa i nešto ulomaka zemljanih posuda. Grad je bio zaštićen ogradom od drvenih kolaca, takozvanim palisadama. To bi bio, ujedno, i znak njegove velike starosti. Zato ga je mogućno datirati u vrijeme oko XII do XIII stoljeća. Ispod grada, na mjestu zvanom Varoš, nalazilo se podgrađe. Dva mjesta u blizini zovu se „Crkvina“. Na jednom od njih se, bez sumnje, kriju ostaci starog franjevačkog samostana sv. Marije, dok je na drugom mjestu stajala gradska crkva. [37] Jedini lokalitet na području kasno-srednjovjekovne župe Gornje Soli na kome je evidentiran lokalitet sa Stećcima jeste Dokanj.[38]

33 A. Handžić, Tuzla, str. 191.

34 Abel Lukšić, Bosnien und die Herzegovina, Kurzgefasste Darstellung aller geographischen, volkswirthschaftlichen und socialen Verhaltnisse dieser Lander, Prag, 1878., str. 93.

35 A. Handžić, Tuzla, str. 161. Vidi kartu nahija Gornje i Donje Tuzle na preth. strani

36 A. Handžić, Tuzla, str. 189.

37 Đuro Basler, Župa i grad Soli, str. 17-20.

38 Na brdu gdje se nalazi današnje katoličko groblje za stanovnike Doknja i Martinovića otkriven je najveći lokalitet na području G. i D. Soli. Na navedenom lokalitetu pronađena su 23. stećka, od koji ih je sedam ukrašeno (4. sljemenjaka i 3 stuba); Š. Bešlagić, Stećci, kataloško-topografski pregled, str. 197-198.

Demografska i ekonomska komparacija između dva naselja na početku osmanske vladavine ide u prilog Donjoj Tuzli, kao pet puta većem naselju. Nije samo varoš Donja Tuzla bila značajnija od Gornje, nego su i istoimene nahije imale sličan omjer, bez obzira što je donjotuzlanska nahija obuhvatala dva puta više naselja od nahije Gornje Tuzle.[39] Na značajna naselja u ranijem periodu potvrđuje činjenica da su oba naselja, vjerovatno još u predosmanskom periodu, imala franjevačke samostane. [40] Pri svom dolasku, Osmanlije su od vjerskih objekata u G. Soli zetekle franjevački samostan, odnosno crkvu Sv. Marije. Kako ga nema u popisu B. Pizanskog 1378. godine, kao u ostalom i samostana iz D. Soli, može se izvesti zaključak da su navedeni samostani izgrađeni u periodu između navedenog popisa (1378) i osmanskog osvajanja Bosne (1463).[41]

Međutim, usljed izraženog prelaska na islam lokalnog stanovništva franjevci, se nisu mogli održati u G. Soli (Mahala Dvorište) te su oko 1541. godine prenijeli svoje crkveno središte u Gradovrh, na periferiju D. Soli, prema nekadašnjoj župi G. Soli. U kasnijoj literaturi, za ovaj samostan u Gradovrhu se, uglavnom, govorilo kao o samostanu u Gornjoj Soli (Saline Superiori), bez obzira što je on administrativno-teritorijalno spadao u D. Soli. [42]

39 A. Handžić, Tuzla, str. 189-191.

40 Franjevci, međutim, ni u Gornjoj Tuzli nisu mogli dugo ostati, jer se i tu u četvrtom i petom deceniju rapidno razvijala muslimanska kasaba. Ona se ubrzo bila proširila i na srednjovjekovnu varoš, odnosno, islamizacija je bila započela i u tzv. Mahali Dvorištu još prije 1533. go¬dine, gdje se nalazio samostan. Već nakon 3 godine, kako su se tu bili sklonili oni iz Zvornika, franjevci su morali napustiti Gornju Tuzlu i pomjeriti se prema brdu Gradovrhu, 3 km sjeveroistočno od Donje Tuzle, gdje su oko 1541. podigli samostan istog imena. Nemamo poda¬taka o tome šta je bilo sa crkvom sv. Marije u Gornjoj Tuzli, ali, s obzirom na to da je nestala baš usljed širenja kasabe, te da se poslije 1548. godine i nazivu Dvorište izgubio svaki trag, najvjerovatnije je da je i ona bila pretvorena u jednu od novonastalih džamija. Nekako u isto vrijeme, ili koju godinu kasnije, i fratri samostana Sv. Petra u Do¬njoj Tuzli morali su se pomjeriti iz centra varoši (in media civitate), gdje su bili nastanjeni, u periferiju tog grada, koji je dotle bio sasvim popri¬mio orijentalno-muslimansku fizionomiju. (A. Handžić, Tuzla, str. 92.)

41 Julijan Jelanić, Kultura i bosanski franjevci, I svezak, fototip izdanja iz 1912., Svjetlost, Sarajevo, 1990., str. 37-38. A. Benković smatra da „vrlo je vjerojatno“ u Gornjim Solima samostan stariji i oslanjajući se na L. Waddinga smatra da je on izgrađen „prije 1437., pa ako je bio srušen ili oštećen, da je ubrzo obnovljen, jer 1447. svakako postoji“. (A. Benković, Tuzlansko područje negda i sada, str.122)

42 A. Handžić, Tuzla, str. 92.; A. Benković, Tuzlansko područje negda i sada, str.122-126.

LITERATURA:

1. Abel Lukšić, Bosnien und die Herzegovina, Kurzgefasste Darstellung aller geographischen, volkswirthschaftlichen und socialen Verhaltnisse dieser Lander, Prag, 1878.
2. Adem Handžić, Najraniji turski izvori o rudnicima i trgovima u Bosni, Prilozi, Institut za istoriju Sarajevo, Godina X/II, broj 10/2, Sarajevo, 1974.
3. Adem Handžić, Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, Svjetlost, Sarajevo, 1975.
4. Adem Handžić, Zakonska odredba (Kanun) o tuzlanskim solanama, Prilozi za orijentalnu filologiju (POF), VIII-IX, Sarajevo,1958.-9.
5. Ćiro Truhelka, Nešto o bosanskim solanama, GZM, broj XII, Sarajevo, 1900.
6. Ambrozije Benković, Tuzlansko područje negdja i sada, Županja - Đakovo, 1971.
7. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom 1-3, Sarajevo, 1988.
8. Desanka Kojić – Kovačević, Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978.
9. Đuro Basler, Župa i grad Soli u srednjem vijeku, 100 godina Fabrike soli Tuzla, Muzej istočne Bosne – Fabrika soli Tuzla, Tuzla, 1985.
10. Ibrahim Pašić, Ilinčica, Saznanja, br. 1, časopis za historiju, Društvo historičara Tuzla – Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2005.
11. Jelena Mrgić, Donji Kraji – krajina srednjovekovne Bosne, Beograd, 2002.
11. Jelena Mrgić, Župe i naselja „zemlje“ Usore, JIČ, br. 1-2., Beograd, 2000.
12. Julijan Jelanić, Kultura i bosanski franjevci, I svezak, fototip izdanja iz 1912., Svjetlost, Sarajevo, 1990.
13. Konstantin Jireček, Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku, prevod Đorđe Pejanović, Svjetlost, Sarajevo, 1951.
14. Marian Wenzel, Bosanski stil na stećcima i metalu, Biblioteka „Kulturno naslijeđe BiH“, Publishing, Sarajevo, 1999.
15. Marko Vego, Postanak srednjovjekovne bosanske države, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
16. Milica Baum, Župa Soli, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, broj I, Tuzla, 1957.
17. Neşrî, Tarihi, Kitâb-i Cihan – Nümâ, II. Cilt, priredili: Faik Reşit Unat i prof. dr. Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara, 1995.
18. Pavao Anđelić, Studije o teritorijalno-političkom organizovanju Srednjovjekovne Bosne, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
19. Šefik Bešlagić, Stećci – kataloško-topgrafski pregled, Veselin Masleša, Sarajevo, 1971.
20. Šefkija Mutevelić, Tuzlanske historijske minijature, Historijski zapisi o Tuzli i okolini od prahistorije do kraja Osmanske vladavine, Tuzla, 2005.

Mr. sc. Rusmir Djedović

NASELJE TUHOLJ - ANTROPOGEOGRAFSKI PRIKAZ

Uvod

Naselje Tuholj se nalazi u sjevernom dijelu općine Kladanj, u najvišim predjelima planine Konjuh. U ovom radu dajemo kraći prikaz antropogeografskih, historijsko-geografskih i etnografskih karakteristika naselja. Oni su rezultat istraživanja koje je Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona sproveo tokom 2009. godine. Ekipa Zavoda u sastava Benjamin Bajrektarević, direktor i Rusmir Djedović, je u više jednodevnih posjeta obišla naselje pri čemu je bila velika pomoć Bahrije Jusupovića i Ahmeta Meškovića.

Geografske karakteristike

Tuholj se nalazi 7-8 km sjeverozapadno od grada Kladnja. Do središta naselja vodi nedavno asfaltirani put i odvaja se od puta Kladanj – motel Muška voda.

Prosječna nadmorska visina naseljenog dijela Tuholja je 700-900 m. Najviši dijelovi su na grebenu planine Konjuh iznad 1000 m a najviša tačka je sami vrh Konjuh na 1326 m.

Tuholj u najširem smislu se nalazi na južnim padinama grebena Konjuh planine, visokog 1100–1300 m. Ovaj planinski greben na zapadu počinje najvišim vrhom planine Konjuh, koji se i naziva Konjuh ili Dovište (1326 m), zatim slijede vrhovi Konjuščić (1121 m), Čemerika (1119 m), uzvisine oko Sarina korita (oko 1100 m), visoravan Javorje (do 1194 m) a na istoku završava vrhom Bandera ili Kuman (1207 m). Posebno se ističe nekoliko većih brda, kao što su: Pauč (visok 1058 m), Papala (1029 m) sa šumovitim padinama i Buševo (973 m).
U značajnim krečnjačkim partijama na području naselja prisutni su i kraški oblici reljefa. Prije svega pećine i jame kao što su: pećina kod Goletića po imenu Kućara, pećina kod Tuholja, jama Zvečka kod Goletića.

Područje obuhvata sliv gornje Drinjače, odnosno njene lijeve pritoke Osice i gornji sliv Zatoče, lijeve sastavnice (sa rijekom Suhom) rijeke Gostelje. U hidrografskom smislu najvažniji je tok rijeke Drinjače. Kroz središte Tuholja protiče rijeka Osica. Tako se nazivaju i njive uz nju kao i Osički krš. Među brojnim izvorima spominjemo: Studenac, Voljevac (Pauč), Alijina voda, Milanić voda, Pomijovac, Vrelo...

Posebno su jaki izvor Voljevac i vrelo u pećini ispod Goletića od kojeg nastaje rječica na kojoj od starina postoji više vodenica. Zapadno od Pauča je manje jezero.

Prirodni resursi Tuholja su prije svega velike šume (jele, omorike, bora, bukve...), pašnjaci, voćnjaci. Planinski predjeli imaju veliki potencijal u turizmu i rekreaciji (planinarska kuća na Javorniku, blizu 1000 m nadmorske visine, a još je viša lovačka kuća na Sarinom koritu...).

Najvažniji mineralni resurs je magnezit u izvorišnom dijelu Drinjače, na osnovu kojeg je dugo vremena postojao i rudnik magnezita. Imaju i toponimi koji ukazuju na neke prirodne resurse: Srebrenica (Srebrnica) rijeka, Zlaća rijeka (sjeverno od Tuholja i kod Stupara), Katranica rijeka...

Toponimi na području Tuholja koji govore o bogatstvu i raznovrsnosti prirodne vegetacije su: Borovnica i Borovničak, Brezik, Bukovci, Gora (stari narodni naziv za šumu), Haluge, Jelik i Jelički put, Jelahovi (od staroslavenske riječi jelva za današnju johu), Jošje, Lipa, Lugovi, Lučevine i Lučevska kosa, Piskavica, Vranov bor, Bukovik, Borova kosa i Borovljak, Jelin krš, Papratina, Zovik, Borje, Grabik, Javorje, Jasiće i Jasićki vrh, Trnače, Tuk, Zalipa.

Toponimi koji upućuju na životinjski svijet su: Jastrebić, Jarčevica, Jazine, Lisičine i Lisičije rupe.

Toponimi koji ukazuju na oblik tradicionalne narodne privrede ili rastinja: Bahče (nekada su tu postojale bašče-voćnjaci napuštenog naselja), Ćetenište (po tradiciji gajenja lana), Heldovište (gajila se heljda), Košarišta, Lijeha, Otave, Palež i , Palika, Pekara, Prosište, Sijenac, Zabran, Vranovićka lijeha, Podbašča, Polje, Suvat, Duga njiva, Livade, Paljike, Pojata, Šljivik, Brćorah, Kruške, Podbašča, Prisad, Bašče, Lanište, Orašci, Ovčine.

Pojam Tuholja u historijsko-geografskom smislu možemo posmatrati na nekoliko nivoa.

Najširi pojam Tuholja je veliki prostor planine Konjuh koji obuhvata njen greben sa najvišim vrhovima, zatim velike površine južnih padina sa gornjim tokom Drinjače, pa i dio sjevernih padina (izvorište rijeke Krabanje). Ovako definisan prostor obuhvata danas posebna naselja: Brateljeviće, Pauč (Podpauč), Olovce (sa Brdijeljom i Prosjekom), Vranovići (sa Mladovom) i Tuholj.

Srednji pojam Tuholja obuhvata područje pet manjih naselja ili većih mahala. Radi se opet o dvije varijante koje obuhvataju:

Prva varijanta: Tuholj (u najužem smislu), Goletići, Suljići (Polje), Meškovići (Brdo), Pauč (Podpauč) i Pajići (do zadnjeg rata naseljenim pravoslavnim življem).

Druga varijanta (koja proizilazi iz spiska mahala Tuholja prema popisu iz 1895. godine): Tuholj (u najužem smislu), Goletići, Polje, Drinjača, Bijeli (H)Rid i Krabanja.

Ovdje pripada i nova mahala Brdo koja se u novije vrijeme razvila kao središte naselja Tuholja, ispod Meškovića, oko stare džamije, škole i zadruge, tu je izgrađeno i izbjegličko naselje u najnovije doba.

Najuži pojam Tuholja je malo selo ili mahala, sa manjim dijelovima, mahalicama Turalići, Halilovići...

Naziv

Toponim Tuholj ili slični, su u Bosni i Hercegovini, pa i u susjednim zemljama, srednjovjekovne starosti. Naselje Tuholj kod Kladnja pod tim nazivom nesumnjivo postoji od vremena srednjovjekovne Bosanske države. Najstariji spomen u historijskim izvorima ovog naselja je iz davne 1468/69. godine.

Kao jedan od utvrđenih srednjovjekovnih gradova u Bosanskom kraljevstvu se spominje i Tuhelj. Tada je Tuhelj bio središte manje župe a nalazio se kod današnjeg Tarčina.

Od srednjeg vijeka postoji i mjesto sa nazivom Tuhelj, u hrvatskom Zagorju. Tuhelj u Zagorju se spominje 1403. godine a ima toplice.

Postoji još sličnih toponima u Bosni i Hercegovini i susjednim zemljama. Zemljište Tuholji, istočno od Gračanice. Tuhali, mahala sela Izbičine kod Foče. Zatim: Tuhalj, kod Stona (Hrvatska); Tupni do, selo kod Vareša; Tupanari, selo na Drinjači, kod Vlasenice; Tupan, selo u Banjanima (Crna Gora).

Tačna etimologija (način nastanka) naziva Tuholj i sličnih, nije sigurna i ima različitih tumačenja. Prema jednom nastao je od staroslavenske riječi "tuhl", u značenju vlažno mjesto u udubini reljefa. Prema drugom od riječi "tuf","tuh" a ova od lat."tufus", u značenju šupljikav kamen (siga, sedra, plavac), dodavanjem rijetkog sufiksa „olj".

Postoji i prezime Tuholjak, Tuho(v)ljaković. Tako su nazivani doseljenici iz nekog od mjesta sa nazivom Tuholj. Primjer je familija Tuholjak u Gračanici. Prema tradiciji oni su se nekada prezivali Huseinović a pošto su na prelazu 18/19. stoljeća u gračaničku mahalu Drafnići došli sa zemljišta Tuholji, nazvani su Tuholjaci, ponekad i Tuholjakovići. Za ovu familiju je Ambrozije Benković znao i kaže "u Gračanici ima i muslimana čije prezime upućuje na Tuholj". Za prezimena Toholj, skraćeno Tolj, najčešće se smatra da dolazi od srednjovjekovnog ličnog imena Tolimir ili sličnog.

Inače etnik (naziv za stanovnika/cu naselja) i ktetik (prisvojni pridjev za naselje) za Tuholj su: Tuholjak ili Tuholjanin, Tuholjka i tuholjski.

Stare komunikacije

Područje Tuholja se od davnina nalazi na važnim komunikacijama, prije svega onih pravca sjever-jug i sjeveroistok-jugozapad. Te komunikacije povezuju peripanonsku Bosnu na sjeveru (u srednjem vijeku Usoru i Soli) i kotline srednje Bosne (u srednjem vijeku „Kraljevu" Bosnu). Odnosno, dolinu Spreče i Posavinu sa Varešom i Sarajevom.

Najpoznatija stara komunikacija u Tuholju su ostaci nekadašnje kaldrme, koju narod naziva „Kaldrma Marije Terezije". Ova trasa je išla iz doline Spreče, preko Višće, Miljkovca, Sarinog Korita, Tuholja, Pauča, Gornje Drinjače i dalje ka Krivaji. I danas su prisutni ostaci te kaldrme, sjeverno od Pauča, kod Miljkovca, a kod Sarinog Korita je nedavno uništena.

Puno se govori i o „Turskom putu“ koji je iz Kladnja išao preko Papale, kroz Tuholj i dalje za Spreču. Pored njega su brojne starine.

Toponimi koji ukazuju na stare komunikacije: šuma Brod kod Tuholja, Velki most, Most (u Suljićima), Karaula (kod Pauča), Sarino ili Sarijno korito.

Tuholj u starijoj prošlosti

Iz perioda najstarije prošlosti, prahistorije, antike i ranog srednjeg vijeka, na području naselja Tuholj je prisutno značajno i raznovrsno kulturno-historijsko i duhovno naslijeđe. Ovo naslijeđe se ogleda u brojnim lokalitetima koji govore o kultnoj tradiciji i naseljenosti.

Što se tiče kultnih mjesta treba posebno spomenuti vrh planine Konjuh ili Dovište. Ovdje je prisutna tradicija kultnog mjesta od prahistorije do dovišta od dolaska osmanlija. O Konjuhu kao drevnom kultnom vrhu i Dovištu pisao je poznati hrvatski istraživač dr. Ivo Pilar.

Na kultni značaj istog tipa kao vrh Konjuh ukazuju i toponimi: Konjuh, Konjuhčić, Podkonjuhčić (šuma), Ždrijepčev skok.

Toponimi: Djevojčin Brijeg, Djevojačka pećina, Djevojka (Toliša) i Zvjezdan, također ukazuju na kultni karakter. Izniman je značaj Djevojačke pećine kod Brateljevića kao drevnog kultnog mjesta i dovišta.

Na području Toholja postoji i niz lokaliteta koji svojim nazivom i položajem ukazuju na neki vid utvrde ili naselja u prahistoriji, antici ili srednjem vijeku. Takvi su lokaliteti:

Gradac, uzvišenje sa zapadne strane rijeke Drinjače (kota 874 m), na obronku brda Bičer, pri ušću rijeke Bebroštice. Sa južne strane uzvišenja Gradac sa padine nazivaju Zagradac.

Gradina, brijeg na izlazu iz sela Zagrađe (Hotani), prema Podpauču. U blizini su toponimi: Carigradka, Biljezi i Klešnice.

Gradac, uzvišenje na planini Smolin (kota 1137 m), između Karaule i Vitoca.

Čaršija, zapadno od gornje Drinjače i Čaršija u dolini Zlaće

Srednji vijek

Na bogato srednjovjekovno naslijeđe područja Tuholj ukazuju brojni toponimi, nekropole stećaka i druge starine.

Na prisustvo srednjovjekovne Bosanske crkve ukazuju toponimi: Gostinac (potok i njiva ispod Suljića), Krsta (u Meškovićima), Krst južno od Brateljevića, kod Djevojačke pećine. Vrlo je zanimljiv toponim Papala (brdo i šuma), sa brojnim srednjovjekovnim starinama.

Na području Tuholja su brojne nekropole stećaka za koje se odavno zna u nauci ali ih ima i manje poznatih, pa čak i nepoznatih do sada.

Sredinom pedesetih godina 20. stoljeća istraživani su stećci na planini Konjuh. Tada je M. Baum uočila nekoliko nekropola stećaka i na području naselja Tuholj. M. Baum o tome piše slijedeće:

„Na padinama Konjuh planine stećci su pretežno grupisani na nekropolama raznih veličina. Ornamenti su veoma česti i težnja je da ih što više bude na stećku. Glavni motivi su: valute, stilizovano cveće, grožđe, drveće (naručito drvene oblice). Natpisi su dosta retki."

Meškovići: Na deset kilometara od Kladnja nalazi se selo Meškovići sa zaseokom Bijela Hrid u kome se nalazi nekropola sa interesantnim ornamentima na stećcima. Stojeći stećak sa završetkom na sljeme ima ornament koji nismo sreli ni kod hercegovačkih ni kod drugih bosanskih stećaka (sl.15). Urezani ornamenti predstavljaju shematizovano drvo – četinar (?), čije se stablo završava pločom, a grane nekim neodređenim crtežima. Interesantni od ovoga je stećak u obliku sarkofaga koji je sada do sljemena utonuo u zemlju, a obe strane sljemena su bogato ukrašene (sl. 16). Dužina ovog stećka 133 cm, a širina svake strane sljemena iznosi 30 cm.

Na ovoj nekropoli ima još 17 stećaka: 5 stojećih, 9 u obliku sarkofaga, 3 u obliku sanduka. Oni su manje ukrašeni: jedan sarkofag ima sa strana ispod ivice sljemena, reljefni cik – cak ukras; a drugi na sastavu strana sljemena debelo uže i mesec. Ostali su bez ukrasa. Na čitavoj nekropoli nema ni jedan natpis.

Osim spomenutih na nekropoli ima 8 razvijenih stećaka, a mnogi su minirani i odneseni kada je u selu zidan Dom kulture.

Na stotinu metara od ove nekropole, na putu prema Meškovićima, na prostranoj livadi nalazi se jedna manja gromila. "U istom selu je zaseok Brod, a pred kućom Meškovića leži stećak u obliku sarkofaga sa postamentom, dug 187 cm, u temelju sljemena visok 102 cm, širok 96 cm. Stećak na pročelima ima plastične ornamente – visoke valute, grožđe (plod) i stilizovani cvet na dugoj stabljici."

Tokom pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća najpoznatiji istraživač stećaka Šefik Bešlagić je u svojim radovima o stećcima okoline Kladnja iz 1959. i 1969. i knjizi Stećci kataloško – topografski pregled iz 1971 opisao više nekropola i lokacija stećaka na području Tuholja. Radi se o slijedećim:

Usamljeni stećak u obliku sljemenjaka iznad Osnovne škole, sa prikazom ruke sa štitom;

Lokalitet Gornja Osica pored istoimeni rijeke sa pet stećaka;

Lokalitet Bijeli Hrid sa nekropolom od 18 stećaka (8 sljemenjaka i 10 stubova). Ukrašena su dva stećka;

Na starom putu (turskoj kaldrmi) iz Tuholja preko Bijele Hrida ka Kladnju uočio je tri mjesta sa 10 stećaka od kojih su 4 ukrašena;

U mahali Brdo (Abazova glavica) se nalazi usamljeni stećak sa ukrasima;

Desno od puta centar Tuholja – Olovci je nekropola sa 8 stećaka, a 4 su ukrašena;

Nedaleko od prethodne je nekropola sa 10 stećaka, a 2 su ukrašena.

Šefik Bešlagić je uočio i više drugih lokacija sa stećcima u susjednim selima Tuholja, npr. u Olovcima, Mladovu i Vranovićima.

U drugoj polovini osamdesetih godina Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa Tuzla je istražujući pojedina dobra naslijeđa općine Kladanj obradio i evidentirao više nekropola i lokacija sa stećcima na području naselja Tuholj. Među njima su slijedeće lokacije:

Lokalitet Osica sa nekropolom od 6 stećaka (k.č 1892/1). Na jednom sljemenjaku sa postoljem je uočljiv natpis bosančicom. Ova nekropola se nalazi odmah poviše raskrsnice puteva iz Kladnja za Brateljeviće i Tuholj.

Dva usamljena stećka na njivi Šarića od kojih jedan ima ukrase;

Lokalitet „Podafti“ između Pauča i Tuholja sa 6 stećaka (k.č. 547/3);

Lokalitet Mramorije sa 10 stećaka;

Lokalitet Karaula sa 25 stećaka.

Navedenim istraživanjem Zavoda je registrovano i više lokaliteta stećaka u susjednim naseljima: Vranovići, Mladovo, Olovci-Brdijelji...

Svakako, je najvažnija nekropola stećaka ona na lokalitetu Kuman iznad nasalje Olovci i Brdijelji koja je nedavno proglašena nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Ovaj toponim traži posebno istraživanje jer ukazuje na drevne veze Bosne sa područjem Kaspijskog mora i tamošnjim civilizacijama i narodima. Ovdje se radi o lokalitetima: brdo Kuman, nekropola stećaka Kuman i Ravni Kuman, zaravan. Ima još toponima koji ukazuju na nekadašnje nekropole sa stećcima. Mramorje (u Meškovićima), Mramorak (kod Pauča), Mramorje (u Goletićima), Biljezi (kod Pauča), Grebnice (kod Goletića), Greblje (kod Pauča), Greblje Lanište. I drugi toponimi srednjovjekovne starosti su prisutni u Tuholju: Klisa (ukazuje na crkvu), Bandijerka, Krabanja rijeka, Krabanja šuma i Krabanjski krš (za koje ima mišljenja da dolaze od Kraljeva banja).

Posebno je pitanje uloge područja Tuholja kao granice srednjovjekovnih bosanskih Zemalja, Bosne i Usore sa Soli.

Ima toponimi i o najstarijem stanovništvu, kao što su: Bajić-busija (šuma), Baliva luka, Burgin brijeg, Krekina luka, Matićev do ili Maćev do, Matin stan, Milanić voda, Milanov do, Miljevica, Miljkovac, Matijeva njiva, Marovje, Jurjevica vrh na Pauču.

Vrlo stari su hidronimi Drinjača i Bebroštica.

Ostali srednjovjekovni toponimi: Bebrova (šuma i njiva), Dikanovac, Drinjača, Kotac i Kota, Daništa, Grozd, Klešnice, Škrilo, Bojišta (Suljići i Goletići), Krvava njiva, Žagre, Vlahov grad...

Rani osmanski period

Najstariji spomen naselja Tuholj je iz 1468/69. godine kada je navedeno kao jedno od naselja u Bosanskom sandžaku. Tad je Tuholj najsjevernije naselje tog sandžaka u ovom dijelu Bosne.

Naselje Tuholj (Tohol) u detaljnom popisu iz 1488/89. godine ima ukupno 50 kuća. Tada središte nahije naselje Četvrdkovište (današnji Kladanj) ima 33 kuće. Od imena stanovnika Tuholja na srednjovjekovna upućuju sljedeća: Tihomil, Peri-

sal, Dobrivoj, Božan, Tvrdila, Divko, Radin, Radivoj, Gojsav, Gojak, Stipašin, Vizjak, Radal, Prijašin... Na moguća stara prezimena upućuju: Dragić, Bogić, Dobrić, Vukić, Brajić...

Godine 1488/89. Tuholj ima prihode od 3.721 akču, a najznačajnija je proizvodnja šire u količini od 90 medra i donosi 540 akči.

Početkom 17. stoljeća, odnosno u detaljnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine Tuholj je veliko naselje sa oko stotinu kuća. Od toga je oko 75 % muslimanskih. Kao prvi je popisano domaćinstvo Memišaha sina Mahmuda na očevoj baštini. Iz imena stanovnika Tuholja na samom početku 17. stoljeća se vidi da je proces prihvatanja islama već u poodmakloj fazi jer je većinsko stanovništvo muslimansko a i imena roditelja tog stanovništva su muslimanska (Hamza sin Hizira, Bali sin Hamze, Ali sin Timurhana, Balaban sin Mustafe, Ahmed sin Nesuha....). Primjećuje se prisustvo nemuslimanskih imena očeva (Mustafa sin Radoja, Hasan sin Radenka, Ibrahim sin Grgura, Hasan sin Ivana...). Većina posjeda su baštine naslijeđene od svojih predaka.

Neke posjede u Tuholju tada imaju i ljudi sa strane, npr. nekoliko baština ima Memija sin Nesuha iz Sarajeva. Ukupni prihod naselja Tuholja početkom 17. stoljeća je značajnih 6.027 akči. Tada je Tuholj jako ratarsko naselje i najviše prihoda donose žitarice (pšenica, mješanac, zob) u ukupnom iznosu od oko 2.650 akči u količini od 182 kejla. Proizvodnja šire je pala na 15 medri i 105 akči. Zaživljava i u proizvodnji povrća i voća. Naselje ima i 3 mlina.

Vjerovatno iz tog su perioda neka stara muslimanska groblja. Vrlo je star jedan veliki nišan koji se nalazi u šumi Papala. Na nekadašnja naselja na području Tuholja upućuju: ostaci starog naselja u šumi Bahče (kod Tuholja); na jedno staro naselje koje se pojavljuje i na austrougarskim kartama sa kraja 19. stoljeća upućuju sljedeći toponimi: Kličina kuća, Kličina dolina i Kličin potok; Vlahov grad kod Tuholja, ostaci nekadašnjeg naselja u istoimenoj šumi; tragovi starog naselja Junuzi, između Tuholja i Pauča, sa nekadašnjim grobljem; zemljišta Selišta od nekadašnjeg naselja.

O staroj tradiciji katoličke župe i prisustva katolika na području Tuholja piše Ambrozije Benković:

„Dne 1. 8. 1649. došap je iz Gostilje biskup Maravić i krizmao 2. i 3. kol. njih 366; biskup veli da selo spada na Gostilju, no da je nekada bio samostalan župom. Biskup Ogramić dolazi 9. X. 1672. i krizma ih 272, a vjernika ima više od 300; krizma dakle sve osim male djece. U župi nije našao crkve, ali ima mnogo starih groblja, (znači da je nekada ovdje bilo mnogo katolika). „ Među njima jedva da što drugo nađoh osim dobra“, hvali ih biskup. U selo Tuholj i okolicu nisam zalazio, pa ne znam, da li ima koje crkvište. Župe je vjerojatno nestalo početkom 17. v. Danas je selo Tuholj čisto muslimansko manje selo sa 439 stan. Na jug od sela ima brdo Pauč, pod njim selo Podpauč, a na sjev.- zap. od Tuholja selo Pauč; možda su odatle katolici prešli u današnje Par-selo, koje se poč. 18. st. piše Paoč-selo. A dalje na jug od Tuholja leže Brataljevići sa nekoliko katol. kuća (prema šemat. iz 1932. 24 duše). Jesu li to ostatci iz nekadašnje tuholjske župe? Inače su se Tuholjci kojekuda raselili te nalazimo među katolicima raznih sela prezimena Tuoljak, Tuolčić, Tuholjak, To-

ljaković i sl. i to 1743. u Obodnici i Drijenči (3 obit.), iza 1773. u Breškama, iza 1850. u Jasicima, Orašju i Grabovici; u Gračanici ima muslimana, čije prezime upućuje na Tuholj. Od domorodaca svećenika znamo za fra Jakova Tuhoglianina, koji je 1623. gvard. u D. Solima i za fra Petra de Tougl, koji je 1660. bio propovjednik u olovskom samostanu".

Tuholj u novijoj prošlosti

Područje Tuholja je tokom 18. stoljeća teško stradalo i gotovo opustjelo, kao i brojni drugi krajevi Bosne. To se desilo zbog bolesti, ratova i gladi. Brojna su predanja kod stanovništva Tuholja o stradanju od epidemija, najviše kuge.

Prema predanju na područje opustjelog Pauča prvi se naseljavaju Hajdarovići.Naziv Goletići upućuju na nekadašnje stanovnike Tuholja jer takvog prezimena više nema.

Na starije stanovništvo u osmanskom periodu područja Tuholja upućuju sljedeći toponimi: Alijina voda i Alijine luke, Beganov do, Čamdžića potok, Čorbina strana, Dautovac, Derviševića luka, Ibrinovac, Musin krš, Sinanov brijeg, Subašina gorica (šuma), Abazova njiva, Ahčije, Pirina ravan, Ćurića vrt, Đuzin krš, Hamarići, Junuzović pojata, Mehmedova njiva.

Prezimena familija u pojedinim selima/mahalama Tuholja su sljedeća: Tuholj (Čamdžić, Čorbić, Halilović, Imširović, Kadrić, Mujić, Selimović, Turalić); Meškovići (Kadrić, Mašić, Mešković, Paripović); Goletići (Čorbić, Muhić, Softić, Šarić); Suljići (Karamuratović, Šarić); Pauč (Đulović, Hajdarović, Halilović, Idrizović, Jusupović, Karać, Karamuratović, Selimbašić (većinom su u obližnjim Brateljevićima), Šuvalić).

Ostali toponimi iz starijeg osmanskog perioda: Ada, Tahta, Bulakovac, Čiflуci, Karaula, Podbaskije,

Na eventualno doseljavanje muslimansko-bošnjačkog stanovništva iz mađarske iza 1699. godine na područje Tuholja ukazuju toponimi Budim za predio i Budim potok. Toponim Ciganski konak u jednoj šumi kod Tuholja govori da su ovim područjem prolazili Cigani čergari, pa se privremeno i zadržavali.

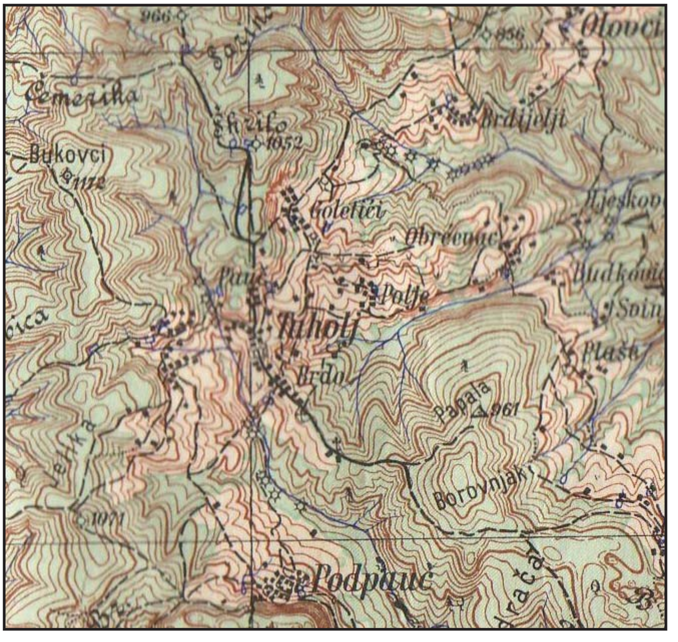
Prema zabilježenoj priči Bećira Šarića (prije nekoliko decenija), nekada je u Suljićima bile samo četiri kuće, a osamdesetih godina 20. stoljeća trideset i sedam. Na područje zvano Polje se nekada naselio Suljo Šarić iz Goletića i od tada novoformirana mahala nosi naziv Suljići.

Prema predanju očuvanom u familiji Meškovići u Tuholju, njihov predak vodi porijeklo iz Nikšića. Tamo se prezivao Mušović. Valjda su dio šire familije Mušovića kojih ima i u Sandžaku. Predak po imenu Mehmed Mušović je zbog krvne osvete doselio u Tuholj. Tu je promjenio prezime familije u Mešković. Nišan tog Hadži Mehmeda se nalazi pored džamije u Tuholju. Na njemu je je prof. orjentalistike Benjamin Bajrektarević, pročitao godinu smrti iz 1291. ili 1874. On je najvjerovatnije negdje krajem osmanskog perioda obnovio staru džamiju, koja se očuvala sve do danas. Imao je četiri sina: Osmana, Pašu, Begana i Omera. Potomci Osmana su ostali u Tuholju i od njega su svi današnji Meškovići u ovom naselju. Ostala tri sina su odselila u Tursku i tamo danas postoje brojni Meškovići.

Paripovići, jedan lokalitet pod nazivom Paripov greb, narodna tradicija veže za nekog Paripa (vjerovatno po njemu Paripovići), koji je tu stradao u nekoj mećavi.

Ima više familija u Tuholju koji su porijeklom sa prostora današnje Crne Gore. Tako je prema predanju očuvanom u familiji Jusupović (pričao ga nekada Sulejman Jusupović, rođen 1929. godine), predak te familije došao odatle u Paoč. Zapravo, daljim porijeklom su iz Azerbajdžana, odakle je neki Ahmed Jusupov došao u današnju Crnu Goru. Odatle mu se tri sina odselila u Bosnu. Dva u Žepu i kod Kalesije (odatle tamošnji Jusupovići) a treći u Pauč. Najstariji poznati Jusupović u Pauču je Sulejman, koji je imao sina Aliju. Hadži Alija je rođen oko 1870. a umro 1940. godine. Bio je mualim u mejtefu.

Izgled tradicionalne kuće pripada centralno-bosanskom tipu, karakterističnom za Vareš i okolinu. U Tuholju je jedna od najstarijih džamija ovog područja. Svojom arhitekturom i izgledom zaslužuje posebnu valorizaciju kao spomenik kulture na nivou Bosne i Hercegovine. Zanimljivo je da je tradicionalno stanovništvo Tuholja (ženidbenim i drugim vezama) više vezano za južnije planinske krajeve (područje Krivaje, Kamensko, Jelaška, Olovo...), nego za sjeverne pitomije krajeve (Spreča).

Tuholj na staroj karti

Zaključak

Područje starog naselja Tuholja u općini Kladanj od davnina predstavlja jednu zaokruženu prirodno geografsku i historijsko-geografsku cjelinu. Radi se o jednoj jasnoj predionoj cjelini koja ima zajedničku geografsku osnovu i zajednički historijski razvoj. Područje Tuholja je jedna velika srednjovjekovna seoska općina, zapravo mala župa, sa zajedničkim, granicama, teritorijem, nazivom, kultnim mjestom i tradicionalno ekonomskim karakteristikama.

I danas je na području Tuholja prisutno bogato i raznovrsno kulturno historijsko, duhovno i prirodno naslijeđe, što traži detaljnija multidisciplinarna istraživanja.

Izvori i literatura

1. Katastarski planovi i gruntovne knjige sa kraja 19. stoljeća, Općina i Sud Kladanj.
2. Topografske karte razmjera 1:25.000, 1:50.000, 1:75.000 i 1:100.000; izdanja: kraj 19., prva polovina 20. i druga polovina 20. stoljeća.
3. Arhiva i dokumentacija Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla.
4. Elaborat Kulturno-istorijsko i prirodno naslijeđe opštine Kladanj, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa Tuzla, Kladanj, 1990.
5. Mijo Franković, Dražen Kosec, dr. Svjetoslav Obratil, Rusmir Djedović, Elaborat o proglašenju dijela područja planine Konjuh zaštićenim područjem, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2002.
6. Zakon o proglašenju dijela planine Konjuh zaštićenim pejzažom „Konjuh", Skupština Tuzlanskog kantona, 2009.
7. Adem Handžić, Najstariji katastarski popisi Bosanskog, Zvorničkog i Kliškog sandžaka, Knjiga 1, ANUBiH, Sarajevo, 1978., rukopis.
8. Milica Baum, Nekoliko interesantnih stećaka sa područja istočne Bosne, Članci i Građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli, Knjiga II, Tuzla, 1958.
9. Šefik Bešlagić, Stećci okoline Kladnja, Naše starine, XII, 1969.
10. Šefik Bešlagić, Stećci, kataloško – topografski pregled, Veselin Masleša, Sarajevo 1971.
11. Ambrozije Benković, Tuzlansko područje negda i sada, Županja – Đakovo, 1971.
12. Edin Mutapčić, Upravno-pravni položaj Usore i Soli od ranog srednjeg vijeka do početka XVII stoljeća, dokt. disert., Pravni fakultet Sarajevo, 2008., rukopis.
13. Adem Handžić, Snježana Buzov, Amina Kupusović (obradili), Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, knjige 4, Bošnjački institut Zurich, Odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000.
14. Ahmed S. Aličić, Sumarni popis Bosanskog sandžaka 1468/1469. godine, Islamski kulturni centar, Mostar, 2008.
15. Ivo Pilar, O dualizmu u vjeri starih slovjena, Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga XXVIII, svezak 1, Zagreb, 1931.
16. Senahid Halilović, Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja), Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knjiga VI, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1990., (skraćeni magistarski rad).
17. Adem Handžić, Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, Svjetlost, Sarajevo, 1975.
18. Rusmir Djedović; Muris Hajdarević, Amir Ahmetović, Sakralni objekti Kladnja, Pogledi broj 13-14., BZK Preporod, (u štampi)

Dr. Thomas J. Butler

"DA SI MI DOBRA..." BOSNIAN CUSTOM VS. PAPAL STRICTURES ON MARRIAGE

Bosnia has been branded a "heretical land" ever since the end of the twelfth century when Vlkan (Vukan) of Doclea wrote to Pope Innocent III, informing him that heresy had sprung up in Bosnia, seducing not only its ruler Ban Kulin (1180-1204), but also his wife, sister and other relatives, while leading some ten thousand Christians astray. Aware of the dangers that heresy represented for a Church riven by corruption, Pope Innocent and his successors, with the aid of Hungarian armies, waged intermittent warfare with the Bosnian people, for over two centuries, in what could be called a genocide.

Particularly destructive were the "crusades" of 1225-26, and 1235-39, when much of Bosnia was devastated and its people burned at the stake or led away as prisoners and slaves. The end result of the Papal and Hungarian terror was that the medieval bogomil or "krstjani" heresy put down deeper roots, while encompassing much of the populace. These evidently dualist heretics, whom Innocent called patarenes or cathars, coexisted with a local schismatic group of Catholics, called "glagoljasi", who had drifted away from Roman control, while preserving the Church Slavonic scriptures written in an ancient alphabet called glagolitic.

Vatican attempts to stamp out the "krstjani" in the thirteenth century failed in spite of the ruthless inquisition by the Dominican Order (until 1240 AD) and frequent invasions. One of the main reasons for this failure was the close bond between the ruling class in Bosnia and the people. In the early fourteenth century, the Roman Church changed its tactics during the rule of ban Stjepan Kotromanic (1322-1353 AD). When the Franciscan General, Gerard Odonis, visited Stjepan Kotromanic in 1339, he urged the ruler to suppress the "krstjani" sect. Kotromanic, a Catholic, argued that he did not want to provoke a revolt among his subjects and that he feared they might call upon the Serbian ruler Dusan for help. Instead, Stjepan offered the Franciscans the opportunity to convert his people by evangelizing them.

Odonis left some missionairies behind in Bosnia, including the outstanding Peregrine of Saxony, who later became Vicar of the Franciscan mission (1346). Unlike their Dominican predecessors, the Franciscans exemplified the spirit of their founder, living frugally and surpassing the krstjani leadership in the simplicity of their lives. They also learned the language and customs of the people. Bosnia, under Tvrtko I (1353-1391), was undergoing a rapid geographical expansion, extending from Kotor on the Dalmatian Coast to Biograd na Moru, including the islands of Korcula, Hvar and Brac, while in the East it reached the Drina and Sava Rivers. Bosnia was "booming", which meant that the missionaries had to deal with an ever-changing, ever-expanding population, with a variety of social problems.

Many of these problems are alluded to in a Latin letter from Vicar Bartol (Bartholomew) to Pope Gregory XI in 1373. Although we do not have Bartol's original letter, we can ascertain his questions from their formulaic repetition in the answers of the Papal Curia.

The letter focussed on the problems the undermanned mission faced. For example, the Vicar asks whether he can enlist the aid of "glagoljasi" or native priests (rusticos) to baptize the krstjani converts for money (lucra causa), as long as they use the Roman Catholic forms. The Curia's answer was a pained "yes", although the Pope would have preferred that true Catholics do the baptism. Another question dealt with the local concubines that the Italian and German merchants kept in Bosnia. Should they be denounced from the pulpit and should they be allowed to attend church services? The answer to both these questions was "yes," although it was remarked that merchants who had wives at home should be held in particular shame.

Indeed, marriage was the most vital issue raised by Bartol. In Question number 4, for example, Bartol asks the Pope whether, given that the Bosnian man takes a wife under the condition "da si mi dobar" ("si eris mihi bona"), with the option of dismissing her at will, can one call such a union a true marriage, if it is performed with the usual marital solemnities and they intend to live together, although unwilling to pledge perpetual union? To which the Papal Curia answers: "there is no doubt that there is no marriage between them under that condition, which is against the substance of matrimony."

Since Bartol knew that the Bosnian marriage agreement had this built-in "escape clause" which amounted to divorce at will, one first wonders why he brought up this question, since the Church doctrine on the permanency of marriage was clear. But if we look more deeply into Bartol's situation, we may understand why he asked this question. First of all, Bartol was not in a normal pastoral position. He was involved in a mission in a country where the majority of the population held a dualist belief that was not merely heretical but pagan, since it claimed that there were two Gods and that Jesus was never incarnate. Bartol's monks rubbed shoulders with these pagans every day; sometimes they even came to Mass, which the brothers refused to continue until they left.

Moreover, these krstjani were the heretics against whom the Papacy had been preaching crusades for over 150 years. Although Bartol's monks were carrying out this new crusade in a peace-loving manner, they were working in a hostile environment. So, it is not by chance that he points out that the Bosnian weddings are carried out with the usual solemnities and serious intention of cohabitation. He is asking the Curia to consider that the Bosnians have fulfilled much of the wedding compact, except for the question of permanency. As a missionary, Bartol does not want to have to tell a potential convert: "you are not married in the eyes of the church." He wants another solution.

The essential nature of the obstacle posed by the condition "da si mi dobra" can be seen in the Curia's answer to Question 11, where Bartol asks if those Bosnians who do not want to unite legitimately and according to divine precept can

be baptized or absolved of their sins. To which the Curia responds stiffly: "Because they do not want to receive the sacraments of the church in ecclesiastical form, according to divine precept, they are not considered Catholics…and consequently are not to be baptized or absolved." Obviously, with respect to Bosnia, the Catholic Church was unwilling to compromise. Bartol may have reasoned in the quiet of his cell: "Let me do the baptism and the absolution first, and then let me face the question of matrimony." Wasn't it possible that after baptism a couple might reconsider their position and submit to a Catholic wedding ?

This line of reasoning may have led to Bartol's next question (no. 12), where he asks what they should do when one marriage partner is willing to pledge perpetual union, while the other isn't. Should the willing spouse be granted absolution, "especially when she is not considered an adulteress according to their customs and beliefs?" Again, the Vicar, attached to his flock and respecting their customs, raises the issue of local culture as a justification for flexibility. But the Curia remains rigid, maintaining: "true matrimony requires mutual consent on perpetual cohabitation, so there was no marriage between the two, and the one who is willing to pledge perpetual cohabitation cannot be absolved, but must leave the one who is unwilling." In this situation, at least one marital partner has been baptized, since the question is not about baptism but about absolution after confession. She may go to confession but cannot be absolved, as long as she lives with a man who insists on the conditionality of their relationship.

In his final query regarding marriage (question number 20) Bartol asks if a krstjani or infidel woman, married to an infidel, then converts to Christianity and marries a Catholic, after which her first husband converts—must she return to her first husband? The Curia answers with a long discussion of the history of marriage in the early church, before finally concluding that a married krstjani woman who converts and marries a Catholic, in no way has to return to her first husband, since no marriage then existed because of the "imposed condition" . Before proceeding to my conclusion, I would point out that the "da si mi dobra" condition was exploited by the Church when it allowed King Stjepan Tomas, who had converted, to dismiss his lower class wife Vojaca, whom he had married under the traditional condition and whose marriage was therefore invalid. Thomas thus was able to marry the noblewoman Katarina, (1446), the daughter of Stjepan Kosaca. She, too, had been a krstjani, converting to Catholicism prior to their marriage.

In conclusion, I want to stress that in order to convert the adherents of the national dualist religion to Catholicism Rome was forced to rely on the Franciscans, an order with a tradition of living and working with the people. Popular custom, not necessarily heretical in origin, such as the marital condition "da si mi dobra", posed a major obstacle to the conversion process. But the solution of the marriage question could not-in principle-be postponed. Bartol's questions show how essential it wa s for him and his brothers to seek guidance and flexibility with which to deal in particular with their female converts or potential converts, since women are the core of marriage.

Bosnian women knew that under the old condition of “da si mi dobra” their husbands could leave them, but under the new religion their men would be bound to perpetual marriage. Thus the women were the natural allies of the Franciscan monks. Yet the women were not sympathized with by the Papal Curia, which, while aware of the Church’s greater flexibility in the early centuries, felt that in the case of Bosnia, with its widespread “heresy” and a decadent or non-existent Catholic hierarchy, it was necessary to impose strict order. Thus, it seems particularly harsh that a married woman convert could be denied the sacrament of absolution because she was living with a non-convert with whom she had united in the traditional way.

Given the huge numbers of converts claimed by the Franciscans and the growth in monasteries, with the number of monks increasing from a dozen or more to over 600 by the fifteenth century, it is difficult to believe that the Franciscan monks paid serious attention to the strictures about marriage laid down by the Papal Curia.

Dr. sc. Amira Turbić-Hadžagić, doc.

OSAMSTO DVADESET GODINA POVELJE KULINA BANA (1189-2009)

Zusammenfassung

820. JAHRESTAG DER URKUNDE DES BANS KULIN (1189-2009)

Die Urkunde des Bans Kulin aus dem Jahre 1189 ist das erste und bisher älteste bekannte Rechtsdokument in der ganzen südslawischen Welt. Sie stellt den ältesten bosnischen Staatsausweis aus dieser Region dar, in einer schönen literarischen bosnischen Sprache geschrieben ist die Urkunde des Bans Kulin der Forschungsgegenstand zahlreicher Wissenschaftler, wie einheimischer so auch ausländischer. Es handelt sich um ein Dokument, das in zwei Sprachen verfasst wurde: in der lateinischen Sprache und Schrift und in der (alt)bosnischen Sprache und bosnischen kyrillischen Schrift. Der Text der Urkunde des Bans Kulin auf der (alt)bosnischen Sprache und in der bosnischen kyrillischen Schrift geschrieben ist ein frei erzählter Inhalt des lateinischen Textes. Heute, nach 820 Jahren, befindet sich ein Exemplar der Urkunde des Bans Kulin in der Bibliothek der Akademie der Wissenschaften in Sankt Peterburg, während weitere zwei Exemplare dieser Urkunde in der Republik Kroatien im Staatsarchiv in Dubrovnik aufbewahrt werden unter dem Zeichen sign. bec_189.

Dieses zweisprachliche (lateinisch und bosnisch) und zweischriftliche (lateinisch und (alt)bosnisch kyrillisch) Denkmal öffnet uns die Türen zur historischen Entwicklung der bosnischen literatischen Sprache.

Schlüsselwörter: bosnische kyrillische Schrift, Transliteration, 820. Jahrestag der Urkunde des Bans Kulin

Povelja Kulina bana napisana je 29. avgusta 1189. Ove, 2009. godine navršava se 820 godina od njenoga postanka. To je prvi i najstariji pravni dokument u (južno)slavenskome svijetu koji je pisan na papiru.

“Taj dokument jedinstvene jezičnoizražajne i kulturnopovijesne vrijednosti, kao i iznimno relevantnih diplomatičkih, paleografijskih i (orto)grafijskih osobitosti nastaje u razdoblju mira što je nastupilo nakon ugarsko-bizantskih ratnih sukobljavanja tijekom 50-ih i 60-ih godina XII. stoljeća koja su završena privremenim učvršćenjem supremacije u Bosni. Na samom početku 80-ih godina situacija se temeljito mijenja: godine 1180. bansku vlast u Bosni, protegnutoj tada na prostoru između Grmeča i Drine, preuzima Kulin, čovjek nesumnjivih državničkih i upravnoorganizatorskih sposobnosti. (Hercigonja 2004: 129-130).”

Povelja Kulina bana je povijesni dokument i “predstavlja ugovor sa zakletvom kojim njen izdavač - ban Kulin - daje Dubrovčanima slobodu trgovanja u Bosni”. (Gošić 1989: 45).

Kulinova povelja nosi, također, tačan datum svoga postanka. ”Književno gledano Povelja neposredno odslikava bosansku dušu, humanizam i oblike suživota u svojoj kući i, komšiluku. (...) S jezičkog stanovišta gledano, ova Pove-lja je izuzetno dragocjena stilistička tvorevina po kojoj će kasnije biti pisane mnoge druge povelje, pa čak i modeli izražavanja (Kasumović 1995: 15-16).”

Posljednja desetljeća 12. stoljeća predstavljaju završnu fazu formiranja ćirilice i začetke bosančice u Bosni i Humu (Hercegovini), što potvrđuju mnogobrojna sačuvana literarno-jezična ostvarenja značajne srednjovjekovne književnosti.[1]

Ima više razloga što se ovome dokumentu, Povelji Kulina bana, poklanja velika pažnja:

jedan je od rijetkih bosanskih spomenika ali istovremeno i (južno)slavenskih dokumenata, pisan perom, koji je stigao do nas u čitkome stanju, osobito ako se zna da su natpisi na Kulinovoj ploči, koja potječe iz sredine 12. stoljeća, a nađena je 1898. godine u selu Muhašinovićima kod Visokog, isprekidani i znatno oštećeni.[2]

Povelja Kulina bana spomenik je starine, sa fonetskim, morfološkim i leksičkim inovacijama, a imamo dosta podataka o njoj: zna se i kada je pisana, za koga i ko ju je pisao.

Povelji Kulina bana u jezikoslovnoj znanosti posvećivana je dostojna pažnja. Danas imamo nekoliko studija koje se bave jezičnom problematikom ove povelje. Kad su u pitanju morfološke osobitosti sa dijalektološkoga aspekta, najznačajnije mjesto zauzima studija Asima Pece pod naslovom Povelja Kulina bana u svjetlosti štokavskih govora XII i XIII vijeka objavljena u Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina, 1189-1989, ANUBiH, Posebna izdanja, knjiga XC, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 23, str. 61-76. Druga je studija Leksika i gramatička značenja u povelji Kulina bana Slavka Vukomanovića. Autor u njoj iznosi statističku deskripciju “leksike i nekih gramatičkih značenja”. U istome zborniku o jezikoslovnim temama pišu: Aleksandar Mladenović u radu pod naslovom: Pretpostavka o jednoj glasovnoj osobini u Povelji bana Kulina, te Vera Jerković objavljuje rad pod nazivom: *Paleografske odlike Povelje Kulina bana*, uz napomenu da su opisane paleografske osobitosti Povelje Kulina bana koja se nalazi u Sankt Peterburgu.

Napomenut ćemo samo na prvi pogled uočljive razlike pri usporedbi tri sačuvana primjerka Povelje Kulina bana (historičari smatraju da su u srednjovjekovnoj Bosni uvijek pisana po četiri ista pravna dokumenta: dva primjerka zadržava vladar koji piše/šalje dokument, a dva primjerka pisana su za vladara kome su upućivana/namijenjena) koji se razlikuju po broju redova latinskoga teksta na latinskome jeziku i bosanskoga teksta na (staro)bosanskome jeziku.: primjerak Povelje koji se nalazi u Sankt Peterburgu ima dvanaest redova teksta na latinskome jeziku i dvadeset redova teksta na (staro)bosanskome jeziku; primjerak Povelje Kulina bana koji nije oštećen i koji se nalazi u Dubrovačkome državnom arhivu (taj primjerak

---

1 V.: Kuna 1974. i Kuna 1982.

2 V.: Anđelić 1960-1961; Vego 1970: 70-71; Karanović 1935.

donosimo transliteriran u našem radu) ima devet redova teksta na latinskome jeziku i dvadeset pet redova teksta na (staro)bosanskome jeziku; primjerak Povelje koji se također nalazi u Dubrovačkome državnom arhivu, a oštećen je sa desne donje strane, tj. nedostaje dio pergamenta (ondašnja vrsta papira), ima sedam redova latinskoga teksta i dvadeset dva reda teksta na (staro)bosanskome jeziku.

Ovim zasvjedočenim dvojezičnim (latinski i starobosanski) i dvopismenim (latinica i bosančica) spomenikom otvaraju se vrata za povijesni razvoj bosanskoga književnog jezika pisane (diplomatičke) građe i to u njegovoj prvoj fazi razvoja bosanskoga jezika od 9. do 12. stoljeća.

Danas se dva primjerka Povelje Kulina bana od 29. 8. 1189. nalazi u Republici Hrvatskoj u Dubrovačkome državnom arhivu pod sign. bec_189, dok se jedan primjerak Povelje Kulina bana nalazi u biblioteci pri Akademiji nauka u Sankt Peterburgu.

Tekst povelje u latiničnoj transliteraciji glasi:[3]

1) *† U ime ô(tь)ca • i s(y)na i s(ve)toga d(u)ha: ê banь: bo-*
2) *sьnьski: kulinь prisezaju tebê: k-*
3) *neže kŕьvašu: i vьsêmь graĵamь*
4) *dubrovьčamь • pravy priêtelь byti*
5) *vamь: ôdь selê: i do vêka • i pravь goi*
6) *dŕьžati sь vamy: i pravu vêru : dokol-*
7) *ê sьmь živь: vьsi dubrovьčane kir-*
8) *e hode : po moemu vladaniju : tŕьguju-*
9) *ke: gьdê si kьto hoke krêvati: godê s-*
10) *ïe kto mine pravovь vêru: i prav-*
11) *ymь srь(dь)cemь • dŕьžati e: bezь vьsa-*
12) *koe zьledi: razьvê ĉo mi kьto da*
13) *svoiovь volovь poklonь: i da im-*
14) *ь ne bude: ôdь moihь čestьnikovь*
15) *sile: i dokolê: u mene budu: dati*
16) *imь sьvêtь: i pomokь: kakore i s-*
17) *ebê • kolikore moge: bezь vьsega zь-*
18) *loga primysьla: tako mi b(og)ь po-*
19) *magai: i sie s(ve)to evanьĵelie • ê rado-*
20) *e: diêkь banъ: pisahь siju: knigu*

3 Latinična transliteracija Povelje kulina bana obavljena je prema vlastitome čitanju "neoštećenoga" originala koji se nalazi u Dubrovačkome državnom arhivu, a prema tabeli S. Damjanovića, uz našu dopunu za otъ koji smo transliterirali sa ô (w = ô); ligaturni znak ju označen je sa kurzivom, a ligature ti boldom. Nadredno ispisana slova koja nisu znak kraćenja spuštamo u redak, a title rješavamo u malim okruglim zagradama. Velika slova i znakovi interpunkcije prenose se tačno onako kako su upotrijebljeni u originalu koji se nalazi u Republici Hrvatskoj u Dubrovačkome državnom arhivu; sign. bec_189. Usp.: S. Damjanović, Slovo iskona, str. 48-49.
Posebna napomena: Uvid u originale, te izradu ovoga rada doprinijeli su moji boravci u Dubrovačkome državnom arhivu 2002. godine. Lijepo zahvaljujem ravnatelju i uposlenicima Arhiva, koji su mi omogućili pristup izvornoj građi i pri tome mi svesrdno pomagali.

21)   povelovь banovь: ôdь rožd(ь)stva h(ristoso)v(ъ)
22)   tisuka: i sьto: i ôsьmь desetь: i d-
23)   evetь: lêtь: (=1189) mêseca: avьgusta •
24)   u dьvadeseti: i deveti (=29) d(ь)nь: usêče-
25)   nie glave: iôvana kŕьstitela.

Tekst Povelje u latiničnoj transkripciji glasi:[4]

1)   U ime Otca i Sina i Svetago Duha. Ja, ban bo-
2)   s'nski Kulin prisezaju tebje, k-
3)   neže Krvašu, i vsjem građam
4)   Dubrov'čam, pravi prijatelj biti
5)   vam od sele i dovijeka. I pravi goj
6)   držati s vami i pravu vjeru – dokol-
7)   e s'm živ. Vsi Dubrovčane, kir-
8)   e hode po mojemu vladaniju trguju-
9)   će, godje si kto hoće krjevati, godje s-
10)   i kto mine, pravov vjerov i prav-
11)   im srdcem držati je, bez vsa-
12)   koje zledi – razvje što mi kto da
13)   svojov voljov poklon. I da im
14)   ne bude od mojih č'stnikov
15)   sile. I dokole u mne budu – dati
16)   im s'vjet i pomoć, kakore i s-
17)   ebje, kolikore moge, bez v'sega z-
18)   loga primisla. Tako mi, Bože, po-
19)   magaj i sije sveto evanđelje. Ja, rado-
20)   je, dijak banj, pisah siju knjigu
21)   poveljov banov, od rož'stva Hristova
22)   tisuća i s'to i osam'deset i d-
23)   evet ljet', mjeseca avgusta,
24)   u dvadeseti i deveti d'n', usječe
25)   nie glave Jovana Krstitelja.

4   Latinična transkripcija je prenesena na osnovi transliteriranoga teksta, tj. red iza reda, tačno onako kako su ispisani redovi originalnoga teksta Povelje Kulina bana. Dalje, transkripcija je u cijelosti prenesena iz Gramatike bosanskoga jezika koju je uradio prof. dr. Dževad Jahić. Sličnu transkripciju nudi i prof. dr. Ahmet Kasumović u knjizi Zašto jezik bosanski, dok prof. dr. Herta Kuna transkripciju objavljuje 1974. a koju je preuzela iz Radova Staroslavenskog instituta iz 1955. godine.

ZAKLJUČAK

Na osnovi transliteracije i transkripcije zaključujemo da „Dvojezična i dvopismena Povelja Kulina bana, sačuvani dokument bosansko-humske diplomatičke građe najbolje govori o kulturnoambijentalnim uvjetima razvoja poligrafičnosti i polijezičnosti na cijelome području Bosne i Huma (Hercegovine)“ (Turbić-Hadžagić 2005: 146). Ovaj dvojezični i dvopismeni dokument neprijeporno daje filolozima, lingvistima, historičarima, historičarima prava i drugima poticaj za proučavanje naslijeđene bogate bosanske kulturne baštine.

IZVORI:

1. Povelja Kulina bana od 29. 8. 1189. (Državni arhiv u Dubrovniku; sign. bec_189a)
2. Povelja Kulina bana od 29. 8. 1189. (Državni arhiv u Dubrovniku; sign. bec_189b)
3. Povelja Kulina bana od 29. 8. 1189. (Akademiji nauka u Sankt Peterburgu)

LITERATURA:

1. ANĐELIĆ, Pavao 1960-1961. Revizija čitanja Kulinove ploče, GZM Sarajevo. Arheologija, sv. XV-XVI, Sarajevo.
2. BRATULIĆ, Josip 1995. Leksikon hrvatske glagoljice, Zagreb: Minerva, 189 str.
3. ČREMOŠNIK, Gegor 1948, 1950. i 1951. Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka, GZM, sv. III, IV-V, VI, Sarajevo.
4. DAMJANOVIĆ, Stjepan 2002. Slovo iskona, Staroslavenska/starohrvatska čitanka, Zagreb: Matica hrvatska, 296 str.
5. DIZDAR, Mak 1997. Antologija starih bosanskih tekstova, Sarajevo: Svjetlost, 420 str.
6. GRUPA autora 1989. Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina, Sarajevo: ANUBiH, 135 str.
7. GRUPA autora 1974. Starija književnost, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 350 str.
8. GRUPA autora 1982. Pisana riječ u Bosni i Hercegovini. Od najstarijih vremena do 1918. godine, Sarajevo: IRO «Veselin Masleša», 308 str.
9. JAHIĆ, Dževad 1999. Trilogija o bosanskom jeziku, Sarajevo: Liljan.
10. JAHIĆ, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail 2000. Gramatika bosanskoga jezika, Zenica: Dom štampe, 476 str.
11. KARANOVIĆ, Milan 1935. Problem Kulina bana, Novosti iz bosansko-hercegovačkog muzeja, Sarajevo.
12. KASUMOVIĆ, Ahmet 1995. Zašto jezik bosanski, Tuzla: Prava riječ, 148 str.
13. SILIĆ, Josip 1996. Hrvatski jezik kao sustav i kao standard, “Riječki filološki dani”, Zbornik radova 1, Rijeka 1996, 187-195.
14. TRUHELKA, Ćiro 1909. Mali prinos značenju bosančice, GZM u Sarajevu XXI, 211-213.
15. TURBIĆ-HADŽAGIĆ, Amira 2004. Paleografske osobenosti Pisma bosanske kraljice Jelene Grube Dubrovniku od 5. 3. 1399, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, God. 36/2000-1, Sarajevo, ISSN 0436-046X, (121-131)

16. TURBIĆ-HADŽAGIĆ, Amira 2005. Tragom paleografskih osobitosti bosansko-humskih povelja 12. i 13. stoljeća, Bosanski jezik. Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, ISSN 1512-5696, (73-106)
17. TURBIĆ-HADŽAGIĆ, Amira 2005. Bosanski književni jezik (Prvi razvojni period od 9. do 15. stoljeća), Bosanski jezik. Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, ISSN 1512-5696, (137-160)
18. TURBIĆ-HADŽAGIĆ, Amira 2005. Latinična transliteracija krajišničkih pisama, Gradovrh, Časopis za književno-jezična, društvena i prirodoznanstvena pitanja, Matica hrvatska, god. II, br. 2, Tuzla, (115-120)
19. TURBIĆ-HADŽAGIĆ, Amira 2004. Paleografske osobitosti ktitorsko-nadgrobnog natpisa sudije Gradiše, Zbornik radova, Vol. 31, br. 5, Filozofski fakultet, Tuzla 2004, ISSN 1512-6021, (85-94)
20. VEGO, Marko 1962 (knj. I), 1964 (knj. II i III), 1970 (knj. IV). Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1962 (knj. I), 1964 (knj. II i III), 1970 (knj. IV).

Okrugli sto o značaju povelje Kulina bana u organizaciji Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa TK i Pravnog fakulteta Tuzla (august 2009.)
S lijeva na desno, učesnici skupa: Edin Mutapčić, Enver Halilović,
Amira Hadžagić - Turbić, Hajro Kofrc, Benjamin Bajrektarević.

Osman Kavazović

NASELJE BREZOVO POLJE

Na dvanaestom kilometru nizvodno od Brčkog prema Kuli Husejna Nakića i srednjevjekovnom gradu Novi, na desnoj obali rijeke Save, nalazi se Brezovo Polje, koje se pogledom može obuhvatiti samo sa minareta Azizije i Begove džamije.

Od desne obale rijeke prema jugu blagi je uspon na kojem dominiraju džamije, a potom se na sve strane širi ravnica išarana blagim brežuljcima, voćnjacima, šumarcima i potocima.

Novi i Kula Husejna Nakića

O postojanju naselja pod nazivom Novi na ušću Lukavca u Savu, na šestom kilometru nizvodno od Brezova Polja (gdje se i danas na desnoj obali rijeke Lukavac nalaze ostaci Kule Husejna Nakića, u narodu poznatije kao Djevojačka kula, tur. Kiz kulesi, op. a.). O toj utvrdi dosta piše dr. Adem Handžić u knjizi "Tuzla i njena okolina u XVI vijeku".

"Srednjevjekovni gradovi u Usori koje su Turci zatekli i dalje održavali bili su građeni od tvrdog materijala. Većina tih gradova sačuvala se do danas i dobro su nam poznati, to su: Teočak, Srebrenik, Soko i Gradačac.

Ostaci kule Husejna Nakića

Postojala su, istina, tu još dva srednjevjekovna grada koje su Turci zatekli i održavali sve do bečkog rata (1683-1699). To su: Brčko i Novi kod Brezova Polja, obadva na Savi, koji su za vrijeme tog rata bili porušeni."[1]

Prema predanju, Kula je bila na sedam bojeva i u njoj je živjelo sedam sestara – djevojaka, pa je u narodu poznatija kao "Djevojačka kula", tur. Kiz kulesi. Sestre su sa pendžera posmatrale u blizini polje sa brezama, pa su mjestu dale ime Brezovo Polje.

Sa viših bojeva spazile su djecu kako se brčkaju u vodi i naselje je nazvano Brčko. Još dalje uzvodno vidjele su mnoštvo oraha, pa je mjesto dobilo ime Orašje, a sa sedmog boja kule ugledale su pokraj rijeke šanac u kojem je narod dočekivao neprijatelja, pa je, kako kaže legenda, mjestu ostalo ime Šamac.[2]

1 Adem Handžić, *Stari grad Novi na Savi*, Godišnjak DI BiH, Godina XIV, Sarajevo, 1964., str. 239-251.

2 Osman Kavazović, *Novi i kula Husejna Nakića*, Preporod, 1. februar 2005., broj 3/797, str. 35.

Brezovo Polje – Staro

Nema pouzdanih podataka o vremenu nastanka naselja Brezovo Polje kod Brčkog, ali se pretpostavlja da je nastalo poslije poraza i povlačenja turske vojske iz Mađarske, odnosno poslije pada Budima i niza drugih gradova i naselja dolinom rijeka Dunava i Tise 1686. godine. Po predanju mještana, pretpostavlja se da su Brezovo Polje naselili Bošnjaci iz okoline grada Bača, prije potpisivanja Karlovačkog mira 1699. godine.

Odmah poslije protjerivanja Bošnjaka iz Bača i naseljavanja a na desnoj obali rijeke Save nastalo je naselje Brezovo Polje. U pisanim dokumentima ovo naselje se prvi put spominje sredinom 1731. godine.[3] Drugi pisani tekst o Brezovom Polju datira iz 1742. godine što se da vidjeti iz izvještaja Bosanskoj vikariji što ga je sastavio biskup fra Pavao Dračičević u popisu vjernika 1742. godine gdje se navodi da su u Brezovom Polju bile „4 katoličke kuće i 23 katolika, a od toga je bilo 12 odraslih osoba (koje se pričešćuju) i 11 djece (nepričešćenih)."[4]

Odmah po dolasku i osnivanju naselja na blagoj uzvišici nedaleko od Save napravljena je džamija koja se svojom arhitekturom veoma skladno uklopila u prostor i okolinu. Džamija koju je podigao Salih-beg bila je manje zdanje, dok je u posljednjih sto dvadeset godina veličina džamije bila 11,40 x 8,80 m i drvenom munarom.

Oko harema Begove džamije kojeg sa svih strana okružuje put, razvila se mahala Brezovo Polje. Na osnovu kazivanja mještana, džamiju je sagradio Salih-beg Zaimović (Altomanović). Narod je istu po osnivaču nazvao Begova džamija. Druga malobrojnija predaja kaže da je prvu džamiju, o svom trošku, izgradila Vezir-hanuma, te da je istu rekonstruisao Salih-beg Zaimovć.

Stanovništvo u Brezovom Polju

"Odmah poslije okupacije austrougarske vlasti su 1879. godine načinile popis stanovništva. U to vrijeme opština Brezovo Polje sa 1281 stanovnikom pripadala je kotaru Bijeljina, okrug Zvornik. Prilikom popisa stanovništva 1885. godine Brezovo Polje kao seoska opština pripada kotaru Brčko. (...) Na osnovu trećeg popisa stanovništva koji je obavljen 1895. godine opština Brezovo Polje koja ima 296 kuća i 1383 stanovnika pripada kotaru Brčko, okrug Tuzla. (...) Na osnovu popisa stanovništva iz 1910. godine da se vidjeti da je na području opštine Brezovo Polje došlo do opadanja dijela muslimanskog stanovništva koje se seli u Tursku. (...) U Brčkom i okolini broj muslimanskog stanovništva je sa 46% pao na 34%, dok je u isto vrije-

---

3 Atah Mahić, *Formiranje brčanskih mahala*, Brčanske novine, Internet izd. 12 mart 2009.

4 Fra Mate Oršolić, "*Prisutnost Katoličke crkve*" iz knjige franjevačkog samostana u Tolisi, "200 godina župe Tolisa, 1802-2002" i www.rascica.com/crkva_na_rascici/200_godina_zupe_tolisa. Usp. L. Đaković, *Prilozi za demografsku i onomastičku građu BiH*, Sarajevo 1979, 307-313; 575-619, J. Babić, Posavina i župa Poljaci 1991, 25-87; J. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada (1699-1835)*, 93-94. Internet izdanje, www.zovik.com/povijest_skakava.

me povećao se broj pravoslavnog i katoličkog stanovništva.“[5]

Brezovo Polje početkom 20-tog stoljeća

Prvi stanovnici Starog Brezova Polja živjeli su od zemljoradnje, stočarstva i voćarstva, a nešto kasnije od ribolova, lađarenja i trgovine. Okućnica se sastojala od kuće, avlije, bašče, magaze, štale, pušnice, kokošinjca i zahoda. Prije 1862. godine Brezovo Polje je imalo džamiju, mekteb, pekaru, dućan, dvije magaze, mlin i dva bunara pitke vode. Međutim, svakako vrijedi zabilježiti podatak, da mještani Starog Brezovog Polja sebe nazivaju ***starobačvanima***, dok protjerane Bošnjake iz Srbije 1862. godine iz gradova: Šabac, Užice i Soko nazivaju ***muhadžirima***.

Brezovo Polje – Novo

Dok se o Starom Brezovom Polju više zna na osnovu kazivanja – usmene predaje s koljena na koljeno, poneke zabilješke i na osnovu “Glavnih rezultata popisa žiteljstva u BiH od 22. aprila 1895. godine”, o nastanku Novog Brezova Polja postoje dokumenti koji se nalaze u naučnim institucijama.
„Krajem XVIII i početkom XIX stoljeća Austrija i Rusija razvile su veoma jaku mrežu obavještajnog rada na području Balkana s ciljem prikupljanja bitnih podataka o političkom, vojnom i ekonomskom stanju Turske. Isto tako, ove zemlje intenzivno rade i postiču Srbe, Bugare, Makedonce, Crnogorce i Albance na ustanak. Ništa manje nije bila razvijena ni obavještajna služba unutar srpskog naroda za vrijeme Karađorđa, posebno uoči i za vrijeme I i II srpskog ustanka. Poslije 1830. godine kada je sultan svojim “hatti-šerifom” gotovo sve dotadašnje nadležnosti turske vlasti prepustio srpskoj upravi, knez Miloš osniva svoju ličnu obavještajnu službu. Velika mreža agenata, špijuna, doušnika i uhoda koja je bila sastavljena od kneževa, mitropolita, popova, trgovaca, jataka i guslara neprestalno je kontrolisala sve grane vojnog, političkog, vjerskog, ekonomskog i psihološkog života Turske.“[6] Konstantan rad na ovom polju, zatim snažan diplomatski pritisak na Tursku, bili su predigra za progon koji će uskoro uslijediti. Izloženi nepretalnim borbama, zatim političkim, ekonomskim, vjerskim i psihološkim pritiscima, bez posebne pomoći od strane sultana, Bošnjaci su četiri puta napuštali svoje domove i našli se u veoma nezavadnoj materijalnoj situaciji. „Svako raseljavanje lišavalo ih je svega što su stekli i dovodilo ih do prosijačkog štapa i potištenosti. Prvi veći egzodus Bošnjaka u Srbiji desit će se poslije Jedrenskog mira sklopljenog između Turske i Rusije, kada će sulatan svojim “hatti-šerifom” od 29. avgusta 1830. godine, objaviti da muslimani iz svih srbijan-

5 Grupa autora, “*Brčko i okolina u radničkom pokretu i NOB-u*”, Tuzla 1985. str. 89-92.

6 “*Istorijska građa*”, Knjige: I-1957., II-1959. i III-1964. Beograd, Izdanje: Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane, Uprava službe bezbijednosti.

skih sela, osim onih koji su direktno vezani za gradove, imaju se iseliti iz Srbije, odredivši im konačan termin tog iseljavanja 1834. godinu.“[7] „Muslimansko stanovništvo iz okolnih sela se 1834. god. iselilo u Bosnu. Oni su potraživali prihode sa svojih ranijih imanja, ali ih nikada nisu ostvarili. Napuštena imanja su srpski seljaci prisvajali “bez odobrenja starješina”, dok su kuće paljene.“[8]

Brezovo Polje na austro-ugarskoj karti

O progonu i iseljavanju Bošnjaka muslimana iz Kneževine Srbije, dr. Jusuf Mulić, piše: „Iseljavanje muslimana iz Kneževine Srbije odvijalo se u dvije etape: prva u periodu 1830-1834. i druga u periodu 1862-1867. godine. Čim je vojvoda Miloš Obrenović stekao kneževsku titulu 1815. godine a Srbi unutrašnju samoupravu u selima Beogradskog pašaluka, koja je dobila službeni naziv Kneževina Srbija, samoposrbljeni Vlasi i Arbanasi počeli su kovati planove za iseljenje muslimana iz Kneževine Srbije. Da bi se taj cilj što lakše ostvario, svi neciganski muslimani proglašeni su Turcima (isto se ponovilo i u BiH 1992-1995). Prva etapa 1830-1834.: Početno iseljavanje. Među brojnim zahtjevima, koje su Srbi počeli postavljati Osmanlijama preko poslanika na Porti, posebno mjesto zauzimalo je iseljavanje Turaka. Porta je ove zahtjeve stalno odbijala, ali to nije dugo trajalo. Po savjetu Rusa, za ostvarivanje svoga cilja o etnički čistoj Srbiji iseljavanjem Turaka Miloš je mitom preduprijedio protivljenje Osmanlija. (...) Hatišerifom od 3. kolovoza/augusta 1830. godine, sultan Abdul-Medžid (...) je naložio da se muslimani isele iz svih sela, osim onih koja su direktno vezana za tvrđave, i da napuste teritoriju Kneževine do kraja 1834. godine. Druga etapa 1862-1867.: Potpuno iseljavanje muslimana iz Kneževine Srbije. Povodom ubistva jednog srpskog mladića na beogradskoj Čukur-česmi, koje je počinio neki osmanski vojnik, došlo je do nereda srpskog dijela Beograda. Kao odgovor na nerede, osmanska posada iz tvrđave Kale-megdan (tvrđava na bojištu) počela ih je bombardirati. Ovo je iskoristila vlada Kneževine Srbije i zatražila iseljavanje preostalih muslimana u selima uz tvrđave, iz samih tvrđava i gradskih naselja, ali i osmanskih posada u tvrđavama.“[9]

O progonu i stradanju Bošnjaka u Srbiji 1862. godine u gradovima: Užice, Šabac i Soko, te nastanku Brezova Polja i drugih mjesta u Bosni i Hercegovini pisali su mnogi historičari i znanstvenici. O događajima i prilikama u kojima su se našli Bošnjaci toga vremena, profesor Šaban Hodžić bilježi: „Dolaskom na vlast 1860.

7 Đ. Jelenić, „*Nova Srbija*”, str. 97.

8 H. Suljkić, *Iseljavanje Muslimana iz Užica u Bosnu 1862.,* Glasnik, Rijaset IZ u SFRJ, br. 2. Sarajevo 1991. str. 161-179.

9 Dr. Jusuf Mulić, *Ustanci Srba u Beogradskom pašaluku i pogromi nad muslimanima*, Takvim za 2010./1431/1432., str. 198-207.

godine Miloš Obrenović je započeo jaku agitaciju protiv Turske. Uzajamni srpsko-muslimanski sukobi kulminirali su 15. juna 1862. godine kada je došlo do krvavih sukoba na Čukur-česmi u Beogradu. Ovaj sukob je dao povoda evropskim garantnim silama da se umiješaju u taj spor i odlučiše da se u Kanlidži nadomak Istanbula održi zajednička konferencija na kojoj je trebalo jasno i precizno urediti pitanje odnosa između Turske i Srbije. Po završetku te konferencije, a na osnovu protokola koji je potpisan Bošnjaci su morali "da iziđu iz cijele Srbije, pa i iz varoši, zatim, da se sokolski i užički gradovi razore, a da u Beogradu, Šapcu, Smederevu i Kladovu ostanu još samo turske posade."[10] "U Beogradu su početkom šezdesetih godina bili veoma zategnuti odnosi izmedu muslimana i hrišćana."[11]

O naseljavanju protjeranih muslimana iz Srbije 1862. godine i političkim prilikama u Srbiji i Bosni i Hercegovini u to vrijeme, u časopisu „Prilozi", dr. Galib Šljivo između ostalog navodi sljedeće: „...od Svetoandrejske skupštine (1858) Kneževina Srbija zaoštravala odnose prema Visokoj Porti. No, do otvorenog sukoba je došlo tek kod Čukur česme u Beogradu 1862. godine. To se dešavalo zbog toga što se nacionalna politika kneza Mihaila Obrenovića odvijala kroz dva uporedna plana: prvo, u okupljanju i organizovanju okolnog stanovništva pod neposrednom osmanskom vlašću; drugo, u sklapanju saveza sa balkanskim državama i političarima."[12]

Suvremenik događanja u to vrijeme Salih Sidki-efendija Hadžihuseinović Muvekkit (1825-1888) u knjizi "Tarih-i Bosna" ili "Povijest Bosne", između ostalog piše: "Jadno islamsko stanovništvo nije imalo drugog izlaza nego se, htjelo-nehtjelo u saferu 1279. godine (29. VII - 26. VIII 1862.) počelo seliti iz utvrđenih gradova: Užica, Sokola, Šapca. (...) Za one koji su se iselili u Bosanski ejalet osnovano je šest kasaba u koje su naseljeni i to: Kozluk, Brezovo Polje, Šamac, Orašje, Orahovo i Kostajnica. Tamo su im podignute časne džamije."[13]

Srbi su incident na Čukur-česmi, na Dorćolu u Beogradu, vješto iskoristili kao povod za ubijanje, silovanje, pljačku, paljenje i progon muslimanskog stanovništva. O pogromu nad Bošnjacima u Užicu u toku 1862. godine da se vidjeti iz knjige "Užice i okolina 1862.-1914.", gdje stoji: "U stalnim sukobima i incidentima izmedu pravoslavaca i muslimana dočekane su i odluke konferencije u Kanlidži. Četiri dana po završetku ove konferencije u Užicu je 25. augusta izbio veliki požar. Požar su izazvali Srbi - "verni ljudi", da bi optužili muslimane kao navodne podmetače i podstrekivače stalnih sukoba. Ova akcija je izvedena po nalogu okružnog načelnika Pavla Đelmaša. Požar je svojim razmjerama iznenadio i podmetače, ali je poslužio kao izgovor da se muslimani što prije isele iz Užica, shodno zaključcima konferencije u Kanlidži."[14] O tom požaru Miladin Radović je u svojim memoarima zapisao:

---

10 Šaban Hodžić, "*Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu između 1788. – 1862. godine* " Zavičajni muzej u Tuzli. Posebni otisak iz "Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne" – 1958. str. 67.

11 Ž. Đordević, *Srpska narodna vojska 1861.-1864. godine*, str. 58.

12 Galib Šljivo, »*Naseljavanje muslimanskih prognanika (muhadžira) iz Kneževine Srbije u zvornički kajmakamluk 1863. godine*«, Prilozi, 30, Sarajevo, 2001., str. 89-116.

13 Salih Sidki ef. Hadžihuseinović Muvekkit (1825-1888.), *"Tarih-i Bosna" ("Povijest Bosne")*, Knjiga II., Izdanje El-Kalem, str. 1106/7.

14 Cit. prema: Stevan Ignjić, U*žice i okolina 1862.-1914.*, i Titovo Užice 1967. str. 18-19.

„Najveći deo varoši prekrio je pepeo požara, obgorele glavnje i ruševine kuća. Zatrpane su i pogažene stare drvene česme na lule, nestalo je vrtova i voćnjaka, platane i jablanove opalio je požar. Pusta i otvorena zjapi velelepna Šehova džamija, i niko ne misli na turbeta, nišane i svetinje, niti se više svet kupi u Musalu punoj nekad zelenila, najlepšem kraju turskog Užica."[15] "Sličnu sudbinu doživjeli su i muslimani iz grada-tvrdave Soko, u blizini Krupnja u jugozapadnoj Srbiji. Sokoljani su se dugo bunili, ne vjerujući da su tek tako, jednom odlukom iz Istambula, bili osudeni da odu. Na svojim protestnim skupovima su, u nevjerici i očajanju, poručivali: "Mi hoćemo da nam sultan dode u Soko pa da nam kaže pošto nas je dao Vlasima", dodajući da oni ne priznaju cara koji ih šalje u "surgun."[16] Opisujući gradove i varoši u Srbiji Vuk Stefanović Karadžić u knjizi "Prvi i drugi srpski ustanak" daje uputstvo Srbima kako danas-sutra napasti i zauzeti ova mjesta. Za Šabac, Užice i Soko, navodi sljedeće: "Šabac na Savi, tako isto mali turski gradić, no oko njega ima veliki šanac s palisatima i s topovima. Istina da Šabac sam po sebi nije tvrd nimalo, ali budući da nema kod njega nikakva brda skoga bi ga čovjek mogao biti, a opkoljavaju ga mnoge bare, koje se gotovo nikad ne suše, zato ga je vrlo teško uzeti. Užice na Đetinji, dosta tvrd starinski grad, no zbog brda oko njega slabo se može držati. Soko, mali gradić više samotvor nego sazidan; gotovo ga ništa osim gladi ne može uzeti."[17]

Autor separata „Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu između 1788–1862.godine", profesor Šaban Hodžić, između ostalog, opisao je i naseljavanje Novog Brezova Polja. On u pomenutom separatu bilježi da se u Brezovo Polje naselilo "295 domova sa 723 muška člana" iz čega se može zaključiti da je Novo Brezovo Polje bilo veliko mjesto. „Broj muhadžira Šapčana bio je 375, Užičana 215 i Sokoljana 75, dok se manji broj (58. op. a.) doselio iz drugih mjesta sa desne obale rijeke Drine."[18] "Zbog teškog privikavanja na novu sredinu i uslove za život, doseljenicima su turske vlasti davale izvjesne privilegije od kojih je vrijedno spomenuti oslobađanje poreza i vojne obaveze."[19]

Na osnovu kazivanja koja se prenose s koljena na koljeno, protjerani Bošnjaci iz Srbije (Šabac, Užice i Soko), koji su izabrali Brezovo Polje za stalno prebivalište – odluku su donijeli iz dva razloga: prvi, u Starom Brezovom Polju živjeli su muslimani Bošnjaci, drugi, zbog uzvišice pored rijeke Save. Naime, idući uzvodno primijetili su tragove poplava što ih je ostavila rijeka Sava, i tražili su uzvišicu za naselje govoreći: „Što je voda nekad donijela, to će jednog dana i odnijeti." Isto tako, predanja govore da su Bošnjaci zadržali običaje iz zavičaja, tako da su Šapčani bavili se trgovinom i ribolovom, Užičani trgovinom i zanatstvom, a Sokoljani zemljoradnjom.

---

15 isto

16 Ž. Đordević, *Čukur-Česma*, str. 272.

17 Vuk S. Karadžić, *"Prvi i drugi srpski ustanak",* "Prosveta", Beograd, 1947, str. 15.

18 Šaban Hodžić *„Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu između 1788.– 1862. godine*", Zavičajni muzej u Tuzli, Posebni otisak iz "Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne", Tuzla, 1958., str. 65 – 143.

19 P. Živković, *Prilog istoriji Bosanske Posavine*, *150. godina Osnovne škole u Tolisi*, Tolisa, 1973., str. 43-68

Dr. sc. Omer Hamzić

PROGONI I STRADANJA JEVREJA U GRAČANICI TOKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA

Abstrakt:

U ovom radu obrađeni su rezultati istraživanja podataka o stradanju Jevreja u Gračanici tokom Drugog svjetskog rata, koji su do sada manje-više bili nepoznati široj javnosti. Ti podaci ostajali su na marginama velikih tema naše političke i vojne historiografije, obično kao ilustracija ili eho velikih političkih preokreta ili vojnih akcija. Suočeni sa konkretnim ljudskim tragedijama i patnjama (naprimjer, u slučaju gospođe Helene Kolman) s jedne, i sa površnošću raspoloživih evidencija i nedostatkom podataka o imenima i broju žrtava s druge strane, nismo mogli definitivno utvrditi konačan broj nastradalih Jevreja na ovom području, te smatramo da smo, na ovaj način, tek otvorili pitanje stradanja Jevreja u malim bosanskohercegovačkim gradovima i njihovim ljudskim sudbinama i patnjama tokom Drugog svjetskog rata, o čemu se do sada malo istraživalo i pisalo.

Ključne riječi: Jevreji, Gračanica, Ozren, ustaše, deportacije Jevreja

U proučavanju holokausta i stradanja Jevreja do sada su pažnju privlačile takozvane velike teme masovnih stradanja, logora smrti, statistike žrtava itd. Istraživanja o sudbini Jevreja u malim jevrejskim zajednicama po našim malim gradovima upotpunjuju sliku sveopćeg stradanja Jevreja, odnosno holokausta u Drugom svjetskom ratu. Samo u tim istraživačkim okvirima ukazuju nam se primjeri ljudske dobrote, pokušaji očuvanja obraza, zaboravljeni slučajevi spašavanja ugroženog i nemoćnog u olujama zla i nečovještva. O Jevrejima, uopće, kojih više nema u Gračanici znamo vrlo malo, a još manje o njihovom stradanju tokom Drugog svjetskog rata. Da nisu objavljene bilješke i sjećanja apotekara Samuela Elazara, koje je uspio staviti na papir i zahvaljujući Branku Vajiću, objaviti u svojoj dubokoj starosti, danas ne bismo takoreći ništa znali o gračaničkim Jevrejima.[1]

1 Samuel Elazar je rođen u Gračanici 1902. godine, osnovnu školu završio je u rodnom gradu, gimnaziju u Sarajevu (gdje mu se i porodica u međuvremenu preselila), a Farmaceutski fakultet u Zagrebu. Po završetku školovanja, otvorio je apoteku u centru Sarajevu, koju su mu, kao pripadniku jevrejskog naroda, 1941. godine, ustaše oduzele. Za vrijeme Drugog svjetskog rata radio je kao radnički apotekar u rudnicima Zenica (spasio se kao i mnogi ljekari i apotekari jevrejskog porijekla za koje ustaški režim nije imao zamjenu). Jedno vrijeme, poslije rata, radio je kao apotekar u Livnu, a kasnije u Sarajevu

Prve jevrejske porodice počele su se doseljavati u Gračanicu iz Travnika, oko 1865. godine. Početkom austrougarske uprave, u prvom popisu, registrovano je nekoliko porodica sa „26 duša". U sljedećem popisu, 1885. godine, popisan je 61 stanovnik jevrejske nacionalnosti (od toga u selu Kožuhe 6), deset godina kasnije 72, a u posljednjem popisu za vrijeme austrougarske uprave bilo ih je 79. Nakon Prvog svjetskog rata broj Jevreja u Gračanici naglo se smanjuje. Prema prvom popisu, u Kraljevini SHS, 1921. bilo ih je 27, a deset godina kasnije, 1931., taj broj se smanjio na 22.

Iako ovi podaci nisu sasvim pouzdani, bez obzira što potiču iz službene statistike, činjenica je da je najviše Jevreja u Gračanici bilo za vrijeme austrougarske uprave. Za njih se vezuju počeci industrijalizacije i prvi moderni industrijski pogoni na području tadašnjeg Gračaničkog kotara. Riječ je o kamenolomu koji u Sklopu Pašalići, na ulazu u Gračanicu sa sjeverne strane, otvorio demobilisani austrijski vojnik Ishak Rozenšpic, zatim o krečani koju je na istom lokalitetu otvorio preduzimač iz Vinkovaca, Josip Gertner, malom tekstilnom pogonu sa kojim je pokušao Mošo S. (Zadik) Danon, o prvom modernom hotelu u Gračanici, koji je otvorio David Elazar itd. [2] Ovi podaci potvrđuju da su Jevreji u tom periodu bili značajan faktor lokalne privrede i društvenog, građanskog života u Gračanici.
Nakon sloma Austro-Ugarske monarhije i uspostavljanja nove vlasti, mnogi Jevreji kao i ostali stanovnici neslovenskog porijekla iseljavaju se u susjedne evropske zemlje. U periodu između dva svjetska rata jevrejska zajednica u Gračanici stalno se smanjivala, da bi se pred Drugi svjetski rat svela na svega 6 porodica sa 14 članova. …

Nakon njemačke okupacije i stvaranja NDH, otvorene napade na Jevreje i pljačkanje njihove imovine počeli su Nijemci, a zatim i ustaše. Tako su od samog početka ispoljili brutalnu odlučnost u rješavanju takozvanog „jevrejskog pitanja" i na ovim prostorima. Sprovodeći rasističke zakonske propise i generalnu politiku NDH prema Jevrejima, 2. augusta 1941. godine Župsko redarstvo Velike župe Usora i Soli iz Tuzle svim kotarskim oblastima, pa i Gračaničkom, proslijedilo je raspis Ravnateljstva za javni red i sigurnost za NDH iz Zagreba, od 30.7.1941. godine, kojim se nalažu oštrije mjere protiv Srba i Jevreja: „U interesu javne sigurnosti imadu se svi Židovi (pokršteni ili ne) i Srbi (prešli na katolicizam ili ne), zatvoriti pod sumnjom radi komunizma, a protiv kojih inače ne predloži nikakav dokazni materijal, da bi

gdje je i umro, 1969. godine. Pored farmacije, bavio se historijom medicine, te prošlošću Jevreja sefarda i Roma, objavio je više naučnih, stručnih i popularnih radova iz tih oblasti. Jedan je od utemeljitelja Muzeja Jevreja Bosne i Hercegovine, te jedan od zagovornika osnivanja Muzeja zdravstvene kulture BiH. Po nagovoru poznatog gračaničkog kulturnog i prosvjetnog radnika i entuzijaste Branka Vajića, koji se smatra utemeljiteljem Zavičajne zbirke u Gračanici, Elazar je, iako u dubokoj starosti, uspio da napiše kraću povijest Jevreja u Gračanici. Iako ga je narušeno zdravstveno stanje spriječilo da taj svoj rad obogati podacima i uobliči onako kako je planirao, ipak je njegov spis pod naslovom „Građa za istoriju jevrejske zajednice u Gračanici", objavljen u časopisu Muzeja istočne Bosne u Tuzli - Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. XV, 1984., danas jedini pisani spomen o jevrejskoj zajednici u Gračanici, koje više nema. Samuel Elazar, Građa za istoriju jevrejske zajednice u Gračanici. Tuzla: Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne, 1984; br. 15; 129 - 143

2 Samuel Elazar, Građa za istoriju jevrejske zajednice u Gračanici. Tuzla: Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne, 1984; br. 15; 129 - 143

se mogli staviti pred prijeki sud, odpremiti u sabirni logor Župskog redarstvenog ravnateljstva u Gospiću“. [3]

U Gračanici je to počelo upadom jedne grupe njemačkih vojnika u prodavnicu uglednog gračaničkog trgovca Izidora Pape, iz koje su opljačkali i odnijeli polovinu zatečene robe. Potom su jevrejsku havru (bogomolju) kao i još neke vjerske objekte pretvorili u konjušnice. U međuvremenu počeli su sistematski progoni, zastrašivanja i pljačke. Takozvani rukovaoci zaplijenjene jevrejske imovine (komesari) bili su lokalni ustaški moćnici Josip Trkman, šef poreske uprave za pokretnu i Dragutin Jelica, sudski kancelist, za oduzetu nepokretnu imovinu.
Neovisno o političkom opredjeljenju domaće muslimansko stanovništvo nije odobravalo postupke Nijemaca i ustaša prema Jevrejima. Zabilježeni su pokušaji sakrivanja jevrejske robe po privatnim kućama da je ustaše i Nijemci ne bi plijenili sklanjanje Jevreja po privatnim stanovima kako bi izbjegli hapšenje, oblačenje muslimanskih pokrivača – zarova da ih ne bi ustaške patrole prepoznale. [4]

U skladu sa spomenutim nalozima iz Tuzle, već u septembru 1941. godine ustaše su u Gračanici pohapsile i sprovele u Jasenovac tri jevrejske domicilne porodice, sa najmanje devet članova, za koje je sigurno potvrđeno da su pobijeni. Zna se sigurno da su u logoru Jasenovac iz ove grupe pobijeni sljedeći gračanički Jevreji: Goldgruber Desider, star 40 godina, trgovac [5], njegova supruga (stara 40 godina, domaćica), te dvije kćerke (djeca od 2 i 4 godine) i Papo Mošo, sin Rafaela (Rafe), star 37 godina, trgovac, i njegova supruga Hana, stara 23 godine, domaćica.[6]
Nedostaju podaci za treću jevrejsku porodicu (sa najmanje tri člana), koja je tom prilikom uhapšena i sprovedena u Jasenovac. Na spisku žrtava (koji dajemo u prilogu) nalazi se više osoba za koje je napisano da su stradali u Jasenovcu 1941. godine. Vjerovatno se radilo o porodici Papo Davida, mlađeg sina Rafe (Rafaela) i još dvoje članova njegove porodice, ali za to nemamo potvrdu u raspoloživim spiskovima žrtava. Prema nekim izjavama pred Zemaljskom komisijom za BiH za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (1944–1947.), u ovom zločinu neposredno je učestvovao poznati gračanički ustaša Drago Jelica koji je te porodice nakon hapšenja temeljito opljačkao. Može se pretpostaviti da su ustaše u prvom naletu, u želji da se dočepaju njihove imovine, pohapsile i internirale tri najpoznatije jevrejske porodice: porodicu Desidera Goldgrubera i dvije porodice Papo – Moše i Davida,

3 Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: Arhiv TK), Tuzla, Radnički pokret i narodnooslobodilačka borba u sjeveroistočnoj Bosni 1920. – 1945, 4652/57

4 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: Arhiv BH), Sarajevo, Zemaljska komisija za BiH za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (1944. – 1947.), (dalje: ABH, ZKUZ), Anketna komisija za utvrđivanje zločina izvršenih protiv Jevreja za vrijeme okupacije sreza Gračaničkog, Zapisnik sastavljen u Gračanici u svrhu utvrđivanja zločina izvršenih protiv Jevreja za vrijeme okupacije Sreza gračaničkog, inv.br. 7475/1, od 10. 9. 1945.

5 Desider Goldgruber u narodu u Gračanici je zapamćen kao Desider „Goluber“. Imao je trgovinu zemaljskih proizvoda (voće, npr. otkupljivao orahe) u zgradi stare „Gračanke“ (lokacija robne kuće). Njegova supruga, upamćena kao „Goluberovca“ je otkupljivala od gračaničkih žena ručne radove – kere i plasirala na tržište izvan Gračanice.

6 A BH, Sarajevo, ZKUZ, Zapisnici Komisije o zločinima u Gračanici, Mjesni odbor Gračanica, Zapisnik inv. br. 56490 sastavljen pred Komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Gračanici.

rođene Gračanlije, iz ugledne trgovačke porodice Papo Rafaela (Rafe). [7]
Od spomenutih 6 jevrejskih porodica koje su pred rat živjele u Gračanici, tri su, dakle, protjerane u logor, dok su se dvije uspjele izvući u Mostar, na područje talijanske okupacione zone. Šesta je vjerovatno bila porodica apotekara Viktora Kolmana, koja će stradati nešto kasnije na Ozrenu. Potvrdu za to nalazimo u izvještaju Kotarske oblasti u Gračanici višim vojnim i policijskim organima, od 18.5.1942. godine, u kojem se u vezi sa Jevrejima konstatuje: „Od ovdašnjih židova, obitelj Viktora Kolmana, ljekarnika u Gračanici prešla je na rimokatoličku vjeroispovijest, a ostalo još dvije obitelji, koje se ovde nalaze žive podpuno povučeno.“ [8] Te dvije preostale porodice („koje žive podpuno povučeno“) spominju se i u kasnijim izvještajima Kotarske oblasti Gračanica. Za njih se u izvještaju od 30. maja 1942. godine navodi sljedeće: „Kod ovdašnjih malobrojnih (2 obitelji) židova nije zapaženo nikakve aktivnosti i žive potpuno povučeno.“ [9]

Suočene sa teškom zdravstvenom situacijom stanovništva, koja se kao posljedica rata sve više pogoršavala, ustaške vlasti su bile prinuđene da u Gračanicu, kao i u još neka mjesta u Bosni i Hercegovini, dovode ljekare iz jevrejske populacije, koji još uvijek nisu bili pobijeni ili deportirani u logore da liječe stanovništvo. Specijalnu dozvolu za angažovanje Jevreja u medicinskoj misiji u Bosni i Hercegovini dao je lično Pavelić, što samo po sebi govori o ozbiljnosti zdravstvene situacije u ovim krajevima. Po tom zadatku, u 1942. i početkom 1943. godine u Gračanicu se doselilo 5 jevrejskih porodica sa 13 članova. Dvije su uspjele preživjeti zahvaljujući činjenici što su njihove starješine – jedan ljekar i jedan apotekar – bili potrebni režimu (jer za njih nisu mogli dobiti zamjenu), dok se ostali nisu mogli dugo zadržati u Gračanici. Prvi je po formalnom nalogu Ministarstva narodnog zdravlja, 15.2.1942. godine, došao ljekar specijalista dr. Hinko Marić sa zadatkom da liječi „pučanstvo od bolesti sifilisa“. [10] Sa njim je došla sestra pomoćnica Katica Vrhovec i jedanaestogodišnji sin Petar. Sa istim zadatkom, početkom augusta 1942. godine u selo Doborovce (desetak kilometara od Gračanice), došao je ljekar specijalista iz Osijeka dr. Vilim Šmukler. [11] Sa sobom je doveo suprugu Juliju, rođena Kubicki i

7 Veterinar Hasan Maglajlija, predratni lijevo orijentisani intelektualac i aktivista NOP-a u Gračanici, sjeća se da je Moši Papi i njegovoj supruzi (koji su preko njega nekoliko puta davali novčanu pomoć za NOB), nakon četničke prevage (četničkog puča) na Ozrenu i promjene političke situacije u Gračanici, više puta savjetovao da se sklone na partizansku teritoriju u Šekoviće. Mošo ga, međutim, nije poslušao već je otišao i neko vrijeme boravio u muslimanskom selu Lukavica (Kotar Gračanica), koja je tada, na osnovu sporazuma između komandanata Ozrenskog i Trebavskog četničkog odreda i vojnih i civilnih vlasti NDH (Lipac, 28.5.1942.), potpala pod upravu Četničkog odreda. Kad se vratio iz Lukavice u Gračanicu, ustaše su ga, zajedno sa suprugom, uhapsile i oboje sprovele u Jasenovac, odakle se nikada nisu vratili. (Hasan Maglajlija – veterinar, Neki podaci o političkom radu za KPJ u NOB-u u Gračanici od 1939. do 1945. (rukopis) Zavičajna zbirka Gračanica, nesređena građa)

8 Arhiv Vojnoistorijskog instituta (Dalje: Arhiv VII), br. reg. 46, f. 7-1, k. 201

9 Arhiv VII, br. reg. 42, f. 7 k. 201, Redovan petnaestodnevni izvještaj Kotarske oblasti Gračanica za razdoblje od 15. do 30. maja 1942. godine, Velikoj župi Usora i Soli, od 30. 5. 1942

10 Dr. Hinko Marić, rodom iz Varaždina, u Gračanici kao liječnik specijalista boravi od 15.2.1942. godine, stasa niskog, dobro razvijen, star 45 godina, lice duguljasto-crnomanjasto, oči i obrve crne, bradu brije, brkovi mali štucani, kosa crna prosijeda, zubi zdravi, obučen u crno građansko odijelo, sa crnim dugačkim zimskim kaputom, na nogama crne boks cipele, drugih osobnih znakova nema. (Muzej Doboj, inv. br. 1112, Izvještaj Oružničke postaje Gračanica… od 4. 3. 1943.)

11 Koncem 1918. godine u Gračanicu je dolazio Josip Šmukler, diplomirani farmaceut iz Osijeka s namje-

dvije kćerke, 15-godišnju Rut i drugu, kojoj u dokumentu nema imena.[12] Treći je po nalogu Doma narodnog zdravlja iz Doboja, početkom februara 1943., došao dr. Ivo Löwy sa sestrom pomoćnicom Marijom Bašić, [13] da liječi „pučanstvo od zarazne bolesti trbušnog i pjegavog tifusa".[14] Iako se pouzdano ne zna za još dvije jevrejske porodice koje su u tom periodu „dopremljene" u medicinsku misiju u Gračanicu, po kasnijem razvoju događaja može se zaključiti da je to bila doktorica Jolanda Raušić Oberson (u ambulantu u Gračanicu došla krajem 1942. ili početkom 1943. godine, kada je dr. Avdo Prohić privremeno napustio Gračanicu i otišao u Zagreb) i apotekar Velimir Svećenski, rodom iz Osijeka, koji je došao iz Tešnja na službu Gračanicu umjesto odbjeglog Kolmana u prvoj polovini 1943. godine. Prva trojica se nisu dugo zadržala u Gračanici, dok se Svećenski i Raušićka (koji su u Gračanici dočekali kraj rata) spominju i u kasnijim ustaškim izvještajima. [15]

Za porodicom Šmukler, polovinom septembra 1942. godine u Gračanicu je došao Jevrejin Josip Bihler iz Osijeka. Prema kasnijim istragama Oružničke postaje, bio je „ludo zaljubljen" u stariju kćerku Vilima Šmuklera, gospođicu Rut, koja mu je i pomogla da se ispred ustaša skloni u Gračanicu i zaposli kod trgovca Ljubomira Hinića. Propusnicu i ostale papire obezbijedili su mu nadcestar Ivan Domišljanović i zamjenik kotarskog predstojnika u Gračanici Fadil Šabić. Ali, kako ga Hinić nije mogao uredno prijaviti kotarskim vlastima, on je brzo postao sumnjiv, pa je 10.12.1942. godine priveden u Oružničku postaju u Gračanici gdje su ga ispitivali oružnički narednik Abdulah Bašić, zapovjednik Oružničke postaje i Tihomir Kamenjašević.[16] Shvativši da mu kao neprijavljenom Jevreju „ne gine" logor, Bihler je odmah nakon tog ispitivanja „nestao" iz Gračanice, zbog čega su ustaške vlasti pokrenule obimnu istragu i ispitivanja.[17] Pod sumnjom i stalnim nadzorom bile su porodice dvojice

rom da otvori apoteku, ali kako nije imao pet godina radnog iskustva (imao je samo tri), po zakonu nije mogao dobiti dozvolu za rad, pa je taj pokušaj propao (Omer Hamzić, Razvoj zdravstvene djelatnosti u Gračanici – od ambulante do opšte bolnice. Gračanica: Gračanički glasnik, „Monos", 2000; br. 10; 68). Iz te porodice, vjerovatno potiče i Vilim Šmukler koji se 22 godine kasnije našao kao ljekar u Doborovcima kod Gračanice.

12 Esad Tihić, Omer Hamzić, Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji, Gračanica: Komisija za istoriju Opštinskog komiteta u Opštinski odbor SUBNOR-a, 1988., 207, 208

13 Marija Bašić, kći Marije i Jure, rodom iz Perušića, stara 27 godina, stasa srednjeg, lica okruglog crnomanjastog, oči i obrve smeđe, kosa crna, nos i usta naravni, zubi zdravi, obučena u žensko građansko odijelo sa plavim dugačkim zimskim kaputom, na glavi plava kapa, na nogama zimske cipele (gvožđarice), drugih osobnih znakova nema. (Muzej Doboj, inv. br. 1112, Izvještaj Oružničke postaje Gračanica… od 4. 3. 1943.)

14 Muzej Doboj, inv. br. 1112, Izvještaj Oružničke postaje Gračanica (zapovjednik Abdulah Bašić), predmet: Viktor Kolman, apotekar i drugi pobjegli iz Gračanice i pridružili se četnicima Ozrenskog četničkog odreda od 4. 3. 1943.

15 Čim su partizani definitivno istjerali ustaško-njemačke posade iz Gračanice, 7.4.1945. godine, doktorica Jolanda Raušić je postavljena za referenta saniteta u Komandi mjesta u Gračanici, što potvrđuje kazivanja da je i ranije sarađivala s partizanima, a da je uspjela preživjeti zahvaljujući spcijalnoj naklonosti Ibrahima Pjanića, zapovijednika Zelenog kadra, kasnije zapovjednika 25. ustaške bojne, sa sjedištem u Gračanici. Velimir Svećenski će još dugo godina poslije rata raditi kao šef apoteke u Gračanici. (Omer Hamzić, Razvoj zdravstvene djelatnosti u Gračanici – od ambulante do opšte bolnice. Gračanica: Gračanički glasnik, „Monos", 2000; br. 10; 71).

16 Arhiv VII, br. reg. 19, f. 1-17 k. 151, Zapisnik sastavljen u uredovnici Oružničke postaje Gračanica u Gračanici, dne 10. 12. 1942..

17 Arhiv VII, br. reg. 20, f. 14 k. 151, Zapisnik sastavljen 17. 12. 1942. g. U uredovnici Oružničke postaje u Gračanici (prisutni Vojislav Miskoć i Mile Milas, dužnostnici Ustaške nadzorne službe za Veliku župu

ljekara Jevreja: Šmuklera i Marića.

Da bi odgovorila zahtjevima iz Župske redarstvene oblasti Tuzla gdje se pripremala još jedna masovna deportacija Jevreja, krajem 1942. godine, Kotarska oblast u Gračanici, tražila je od Oružničke postaje spisak svih Jevreja koji su boravili na području te postaje, a posebno onih koji su bili oslobođeni od interniranja. Oružnička postaja je, 12.12.1942., godine taj spisak proslijedila „naslovu", uz napomenu da „ova postaja nema nikakove zapovijedi o njihovom oslobođenju od interniranja." [18] Da su ustaše pripremale nova masovna hapšenja Jevreja, potvrđuje i dopis Župne redarstvene oblasti iz Tuzle od 8. januara 1943. godine u kojem se traži konkretno od Kotarske oblasti u Gračanici da „žurno" podnese „izvješće o radu pojedinih židova kao i gdje se sada isti nalaze, te što je sve kod njih sumnjivo zapaženo." [19] Prije toga, ustaške vlasti su bile obaviještene da se kod dr. Marića redovno okuplja jedna grupa uglednih ljudi i intelektualaca koji su označeni kao protivnici režima. Među njima evidentirani su: dr. Avdo Prohić, ljekar u mjesnoj ambulanti, Ljubo Hinić, ugledni trgovac, Milena Milosavljević, namještenica u kotarskom uredu, Katica Vrhovec, medicinska sestra ,[20] Fadil Šabić, zamjenik kotarskog predstojnika, Ivan Domišljanović, nadcestar, učitelj Indžić i dr. [21]

Početkom 1943. godine, Ustaška nadzorna služba iz Tuzle dobija nalog da deportuje preostale jevrejske porodice iz Gračanice. Saznavši od svojih prijatelja šta im se sprema, spomenuti ljekari se odmah odlučuju za bjekstvo. U nedjelju, 28.2.1943. godine, ljekar Hinko Marić i apotekar Viktor Kolman[22] sa porodicama i osobljem izvlače se iz Gračanice i prelaze preko Spreče u Boljanić, na ozrensku četničku teritoriju. Hinko Marić je poveo svoju pomoćnicu Katicu Vrhovec i sina Petra. Apotekar Viktor i njegova supruga Helena Kolman[23] ponijeli su kćerkicu Nadu,

Usora i Soli i grad Tuzlu; Predmet: vođenje izvida protiv Josipa Bihlera, trgovačkog pomoćnika iz Gračanice

18 Muzej Doboj, inv. br. 89, Dopis Oružničke postaje Gračanica, kotarskoj oblasti Gračanica od 12. 12. 1942. (u potpisu: zapovjednik, narednik Abdulah Bašić)

19 Muzej Doboj, inv. br. 89-a, Dopis Župske redarstvene oblasti Kotarskoj oblasti Gračanica; predmet: Protudržavna promidžba židova u Gračanici – podaci, od 19. 4. 1943.

20 Katica Vrhovec, rodom iz Koprivnice, stara 25 godina, stasa malenog, lica duguljastog bijelog, oči i obrve plave, kosa žuta (blond), nos i usta naravni, zubi zdravi, na glavi plava kapa, obučena u žensko građansko odijelo sa dugačkim zimskim crnim kaputom, na nogama crne visoke ženske cipele, drugih osobnih znakova nema. . (Muzej Doboj, inv. br. 1112, Izvještaj Oružničke postaje Gračanica… od 4. 3. 1943.)

21 Arhiv VII, br. reg. 20, f. 14 k. 151, Zapisnik sastavljen 17.12.1942. g. U uredovnici Oružničke postaje u Gračanici (prisutni Vojislav Miskoć i Mile Milas, dužnostnici Ustaške nadzorne službe za Veliku župu Usora i Soli i grad Tuzlu; Predmet: vođenje izvida protiv Josipa Bihlera, trgovačkog pomoćnika iz Gračanice

22 Apotekar Viktor Kolman je bio rodom iz Koprivnice, star oko 40 godina, kao apotekar radio je u Gračanici 15 godina. Bio je srednjeg stasa, lica okruglog, crnomanjanstog, kosa crna, oči i obrve crne, bradu je brijao, brkovi mali, štucani nos i usta naravni, zubi zdravi,obučen u građansko odijelo, dugački crni zimski kaput, na glavi crni šešir, na nogama crne plitke cipele, osobnih znakova nema. (Muzej Doboj, inv. br. 1112, Izvještaj Oružničke postaje Gračanica… od 4. 3. 1943.)

23 Helena Kolman, (kći dr. Meča Cvija, advokata iz Bosanskog Novog), u Gračanici živi 10 godina, stara 35 godina, stasa srednjeg, lica okruglog – bijelog, oči smeđe, kosa žuta, nos i usta naravni, na sebi nosi dugački zimski kaput, osobnih znakova nema. . (Muzej Doboj, inv. br. 1112, Izvještaj Oružničke postaje Gračanica… od 4. 3. 1943.) Prema sjećanju veterinara Hasana Maglajlije, predratnog lijevo orijentisanog intelektualca i aktiviste NOP-a u Gračanici, Helena Kolman je aktivno pomagala NOP – u novcu i sanitetskom materijalu. Sjeća se da je ona dala poveću sumu novca za oslobađanje partizan-

dijete od 11 mjeseci. Na putu za Boljanić, na raskrsnici Korića Han, njima se pridružio i dr. Ivo Löwy (Hrvat?) [24], koji je sa sobom vodio „jednu crnomanjastu gospođu, srednjih godina i prilično ružnu“. [25]

Saznavši šta mu se sprema i Vilim Schmuckler, ljekar u Doborovcima, 7.3.1943., „i pored neprekidnog nadzora“, uspio se izvući sa ženom i četvoro djece u pravcu Srnica i Gradačca. Krenuo je oko 4 sata ujutro sa dvoja zaprežna kola (Mehe Halilbegovića? Alibegovića i Ćazima Džananovića). Prema izvještajima Kotarske oblasti iz Gračanice, te su zaprege, sa koferima i ostalim stvarima, ali „bez dr. Schmucklera i njegove obitelji“ oko 6 sati istog dana prošle pored straže u Srnicama koja ih nije zaustavljala.[26] Očigledno, nisu im bili sumnjivi. Saznavši za bjekstvo, načelnik i bilježnik općine Doborovci, odmah su zapečatili ambulantu koja se nalazila u zgradi općine, a potom i stan u školskoj zgradi, u kojem je stanovala porodica dr. Šmuklera.[27]

O bjekstvu trojice ljekara i jednog apotekara iz Gračanice sa porodicama i osobljem), u izvještaju Zapovjedništva 2. domobranskog zbora, sa sjedištem u Slavonskom Brodu, koje je operativno pokrivalo i područje Velike župe Usora i Soli od 23.3.1943., izneseni su dosta neprecizni i netačni podaci. Što se tiče Jevreja, prvo je konstatovano da ih „gotovo (ih) i nema. U koliko postoje, ne utiču na obćenitu situaciju. Uslied glasina da će biti odvedeni u logore, izvršili su neki židovi bjegstva, te je tako pobjegao četnicima Trebavskog odreda 28. 2. 1943. Dr. Hinko Marić iz Gračanice sa svojim sinom, Dr. Ivo Löwy, liječnici, a Viktor Kolman sa ženom i djetetom, ljekarnik. Dne 7. 3. 1943. pobjegli su iz s. Doborovaca, kotara Gračanica, liječnik Vilim Šmukler, sa ženom i 4 kćerke, također četnicima Trebavskog odreda.“[28]
Marić i Kolman nisu, dakle, pobjegli na Trebavu, nego na Ozren, ni Šmukler, također, nije otišao na Trebavu, već se izvukao prema Gradačcu. U izjavi povodom bjekstva dr. Marića koju je dao Kotarskoj oblasti u Gračanici, 2.3.1943. godine, Đulejman ef. Fazlić (kod kojeg su stanovali) je potvrdio da mu je, prije nego što su pobjegli na 3-4 dana, gospođica Vrhovec, pomoćnica dr. Marića, govorila kako „trebaju na nekoliko dana odseliti sa stvarima u selo Brijesnicu, gdje se je pokazala u većem broju bolest tifusa…“, ali da je tek drugi dan nakon bjekstva doznao u čaršiji kako su ti njegovi

---

skog borca Dike Jakšića kojeg su četnici držali u zatvoru u Sočkovcu. Potkupljivanje četničke straže je uspjelo i taj se borac ponovo našao u partizanskim jedinicama. (Hasan Maglajlija – veterinar, Neki podaci o političkom radu za KPJ u NOB-u u Gračanici od 1939. do 1945. (rukopis) Zavičajna zbirka Gračanica, nesređena građa)

24 Dr. Ivo Löwy, rodom iz Zagreba, star 31 godinu, stasa malenog, dobro razvijen, lice duguljasto, oči i obrve smeđe, kosa smeđa, bradu i brkove brije, nos i usta naravni, zubi zdravi, na glavi crni šešir, obučen u građansko crno odijelo, sa kratkim zimskim kaputom-pelcom, na nogama zimske cipele (gvožđerice), drugih osobnih znakova nema. (Muzej Doboj, inv. br. 1112, Izvještaj Oružničke postaje Gračanica… od 4. 3. 1943.)

25 Muzej Doboj, inv. br. 103, Zapisnik pisan u uredu Kotarske oblasti u Gračanici, dne 2. ožujka 1943., sa saslušanje Kadire Kuduzović, služavke kod Viktora i Helene Kolman, (kći Alijina, stara 20 godina, udata za Hasu Kuduzovića iz Gračanice), povodom bjegstva Kolmanovih na četničku teritoriju.

26 Muzej Doboj, inv. br. 68, Izvještaj Kotarske oblasti u Gračanici, Župnoj redarstvenoj oblasti Tuzla od 7. 3. 1943.

27 Muzej Doboj, inv. br. 71, Izvještaj načelnika općine Doborovci Kotarskoj oblasti u Gračanici o bjegstvu dr. Schmucklera, njegove žene i četvoro djece od 7. 3. 1943.

28 Arhiv VII, br. reg. 39, f. 3, k. 79

stanari odbjegli negdje u nepoznatom pravcu, navodno u četničko područje. [29]

O detaljima „izvlačenja“ Kolmanovih iz Gračanice, podatke je iznijela njihova služavka na saslušanju u Uredu Kotarske oblasti u Gračanici, 2.3.1943. godine, samo tri dana nakon tog bijega: „Taj dan sam joj ispekla jednu tuku i skuhala poveću pogaču, te je sve to sa 1 litrom rakije i nekim manjim sitnijim stvarima gospođa napunila jednu korpu i oko 2 sata poslije podne naredila mi je da tu korpu ponesem sa njima. Ja sam tada krenula kroz čaršiju, a gospodin apotekar sa gospođom išli su za mnom i vozili dijete u kolicima. Kada smo došli do raskršća Korića hana zatekli smo tude Dr. Löwya, liečnika iz Doboja i jednu crnomonjastu gospođu, srednjih godina i prilično ružnu. Također su tu stajala jedna kola u kojima je sjedio kočijaš Mujić Suljo. U tim kolima od stvari nije ništa bilo, samo su bila zastrta slamom. Tada su gđa Kolman i Viktor, te Dr. Löwy i pomenuta gospođa sjeli svi u ta kola i smjestili dijete sa kolicima, a meni je gospođa dala jedno pismo za poreznika Josipa Trkmana i ključ od kuće govoreći mi da sutra ujutro dođem na uobičajeno vrijeme na posao. (…) Napominjem, da mi je gospođa apotekarica pri rastanku rekla da ide sa ostalima, koji su u kolima bili, na izlet, te da će na veče ići na sijelo kod Purača Arifa, a da joj ja ne trebam ništa do ujutro oko 6 sata. Sutradan oko 6 sati ujutro kada sam došla pred kuću i htjela da otključam i uniđem zadržao me je jedan stražar koji se je tu pred kućom zatekao i kaza, da mu dadnem ključ od kuće, jer da mi je gospođa otišla u četnike, te sam mu ja taj ključ i dala, zajedno sa pismom upućenim na Trkmana Josipa, poreznika, koje sam trebala oko 10 sati pomenutom uručiti, kako mi je gospođa rekla.“ [30]

Prema izvještajima oružničke postaje, svi bjegunci koji su izašli iz Gračanice, istog dana sastali su se sa četnicima u selu Sočkovac, odakle su prebačeni u selo Boljanić gdje su smješteni u kuću iseljenog pravoslavnog sveštenika Dejana Vujasinovića, „gdje će navodno liječiti četničko osoblje“.[31] Prema izvještaju oružničke postaje Gračanica, pripremajući se za bjekstvo, oni su sve potrebne stvari, odjeću i dijelove „spavaćeg“ namještaja, te lijekove i liječničke instrumente, „pomoću četnika“, prebacili preko Spreče, na četničku teritoriju, odnosno u Boljanić. Iako nije utvrđeno koliko su lijekova Kolmanovi prebacili na Ozren, u izvještaju stoji da je njihova „apoteka sa lijekovima i ostala imovina pobjeglih osoba“ stavljena pod nadzor „pozvanih državnih vlasti.“ [32]

Uporedo sa istragom o bjekstvu Jevreja iz Gračanice, pokrenut je i postupak konfiskacije njihove imovine. Po nalogu Glavnog ravnateljstva za zdravstvo i nalogu Velike župe Usora i Soli iz Tuzle, kotarski upravitelj u Gračanici Safet Branković

29 Muzej Doboj, inv. br. 1112, zapisnik spisan u Uredu Kotarske oblasti u Gračanici, dne 2. 3. 1943. o kratkom saslušanju Džematskog imama Đulejman ef. Fazlića povodom bjegstva Dr. Hinka Marića i njegove sestre pomoćnice Katice Vrhovec, koji su stanovali u njegovoj kući

30 Muzej Doboj, inv. br. 103, Zapisnik pisan u uredu Kotarske oblasti u Gračanici, dne 2. ožujka 1943., sa saslušanje Kadire Kuduzović, služavke kod Viktora i Helene Kolman, (kći Alijina, stara 20 godina, udata za Hasu Kuduzovića iz Gračanice), povodom bjegstva Kolmanovih na četničku teritoriju.

31 Muzej Doboj, inv. br. 1112, Izvještaj Oružničke postaje Gračanica (zapovjednik Abdulah Bašić), predmet: Viktor Kolman, apotekar i drugi pobjegli iz Gračanice i pridružili se četnicima Ozrenskog četničkog odreda od 4. 3. 1943.

32 Muzej Doboj, inv. br. 1112, Izvještaj Oružničke postaje Gračanica (zapovjednik Abdulah Bašić), predmet: Viktor Kolman, apotekar i drugi pobjegli iz Gračanice i pridružili se četnicima Ozrenskog četničkog odreda od 4. 3. 1943.

svojom posebnom odlukom od 17.3.1943. godine, formirao je komisiju (povjerenstvo) „koje će provesti popis cielokupnoga inventara (kako liekova tako i pribora) upitne apoteke.“. Povjerenstvo je bilo u sljedećem sastavu: izaslanik Velike Župe Usora i Soli, zamjenik redarstvenog upravitelja Šefkija Muftić, magistar farmacije Vladoje Grabarić iz Tuzle, kotarski predstojnik Safet Branković iz Gračanice, kotarski liječnik u Gračanici dr. Petar Mamontov, izaslanik Poreznog ureda Gračanica Murat Fetahagić i Pečar Mila, ugovorni službenik Kotarske oblasti u Gračanici. Zadatak povjerenstva bio je da sastavi popis zatečenog inventara, opreme i lijekova u apoteci odbjeglog Viktora Kolmana i da apoteku preda dr. Avdi Prohiću, općinskom liječniku na privremeno upravljanje. [33]

Šta se desilo sa dr. Šmuklerom koji je s porodicom pobjegao iz Doborovaca prema Gradačcu, nije poznato. Oni koji su prebjegli na četničku teritoriju, uglavnom su tragično završili.[34] U toku operacija njemačke Vražje divizije na Ozrenu, Kolmana su zarobili i strijeljali Nijemci, dok su doktor Hinko Marić i njegova sestra pomoćnica Katica Vrhovec poginuli u bombardovanju. Dr. Ivo Levi, njegova pomoćnica Marija Bašić i sin Dr. Marića Petar Marić [35], imali su više sreće. [36] Dr. Ivo Levi je stupio u partizane koji su se, u ljeto 1943. godine, nakon Sutjeske, sa jakim snagama dolinom Krivaje probili na područje Ozrena i u dolinu Spreče. Bio je upravnik bolnice 17. divizije NOVJ, a kasnije bolnice br. 2 Trećeg korpusa u Trnovu, gdje je zarobljen i strijeljan. [37]

Pošto je izgubila muža na Ozrenu, Helena Kolman sa djetetom hitno napušta četničku teritoriju i pod nerazjašnjenim okolnostima, 24.4.1943. godine, vraća se u Gračanicu. Odmah po povratku, morala se prijaviti u Oružničku postaju i dati izjavu na osnovu koje je dva dana kasnije (26.4.1943.) obustavljena tjeralica za Vik-

---

33 Muzej Doboj, inv. br. 110, Odluka Kotarskog upravitelja Safeta Brankovića o formiranju povjerenstva za popis „cielokupnoga inventara (kako liekova tako i pribora) apotekeodbjeglog apotekara Viktora Kolmana od 17. 3. 1943

34 U svom sjećanju veterinar Hasan Maglajlija, predratni lijevo orijentisani intelektualac i aktivista NOP-a u Gračanici, iznosi svoje viđenje tog slučaja i, između ostalog, konstatuje: „Interesantno je bilo držanje naših židova u Gračanici. Negdje u to doba ili ranije došao je u Gračanicu iz Hrvatske liječnik dr. Marić (židov) sa jednom liječničkom pomoćnicom, a dolazio je u Gračanicu i neki dr. Lev. Upoznao sam se sa njima i češće se sastajao, naročito sa Marićem. Dok su Marić i Viktor Kolman bili više na strani saveznika, dr. Lev bio je na našoj strani. Ja sam im predlagao da idu u partizane, a oni su se kolebali iako su znali da im prijeti stalna opasnost od ustaša i Nijemaca. Ipak su se radije odlučili da idu na četničku teritoriju, izbjegli su na Ozren i tamo su i Viktor i Marić i njegova pomoćnica nastradali. Viktora su strijeljali Nijemci, a Marić i njegova pomoćnica poginuli su od njemačkog bombardovanja.“ (Hasan Maglajlija – veterinar, Neki podaci o političkom radu za KPJ u NOB-u u Gračanici od 1939. do 1945. (rukopis) Zavičajna zbirka Gračanica, nesređena građa)

35 Petar Marić, sin Hinka Marića, star 11 godina, stasa malenog, dobro razvijen, lica okruglog, crnomanjastog, oči i obrve smeđe, kosa smeđa,, nos i usta naravni, obučen u građansko odijelo teget boje sa crnim dugačkim zimskim kaputom, na nogama crne boks cipele drugih osobnih znakova nema. . (Muzej Doboj, inv. br. 1112, Izvještaj Oružničke postaje Gračanica… od 4. 3. 1943.)

36 Muzej Doboj, inv. br. 115, Raspis Oružničke postaje Gračanica: Zapovjedničtvu 4. pješačke divizije Doboj, Zapovjedničtvu 4. oružničke pukovnije Tuzla, Velikoj župi Usora i Soli Tuzla, Župsko-redarstvenoj oblasti Tuzla, Krilnom oružničkom zapovjedničtvu Tuzla, Kotarskoj oblasti Tuzla, Mjesnom zapovjedničtvu Gračanica, Ravnateljstvu za javni red i sigurnost za grad Zagreb, Domu narodnog zdravlja Doboj, Domu narodnog zdravlja Banja Luka, Vodnom oružničkom zapovjedničtvu Doboj, 26. 4. 1943.

37 Muzej Doboj, inv. br. 71, 115 i 1112

torom Kolmanom i drugim licima koja su pobjegla na četničku teritoriju „zato što su neki izginuli, neki pobjegli dalje, a neki se vratili u Gračanicu". Istog dana iz Velike župe Usora i Soli naloženo je Oružničkoj postaji u Gračanici da „bezuvjetno" Helenu Kolman sa djetetom (kćerkicom Nadom) sprovede u Župsku redarstvenu oblast Tuzla.[38] Nalog je odmah i izvršen: prvim vozom gospođa Kolman stražarno je sprovedena u Tuzlu, ali bez djeteta. Time je sudbina „gračaničke apotekarice" bila zapečaćena. Da li je sve to ubrzalo njeno pismo upućeno porezniku Josipu Trkmanu, koje je dospjelo u ruke režima i šta je uopće natjeralo tu ženu da se ponovo vrati u Gračanicu, a odatle na put bez povratka, nikada se nije saznalo. Ubijena je u logoru na Savskoj cesti kraj Zagreba, 1943. godine.

Sudbina njene kćerkice Nade posebna je priča. I pored naloga da se u Župsku redarstvenu oblast „privede" sa djetetom, taj nalog nije izvršen. Helena je, vjerovatno s prećutnom dozvolom vlasti u Gračanici, dijete ostavila kod svojih prijatelja iz porodice Prohića i Halilbegovića. Na koji način je to jevrejsko dijete bukvalno istrgnuto iz ustaških ruku, vjerovatno se neće nikada do kraja utvrditi. Na osnovu činjenice da su vlasti znale, čak i izvještavale o tome da se u Gračanici krije jedno jevrejsko dijete, može se zaključiti da je zauzimanje nekih uglednih ljudi iz gračaničke čaršije za spas tog djeteta, među kojima se u nekim neprovjerenim pričama posebno spominje dr. Avdo Prohić, u najkritičnijem trenutku urodilo plodom. U izvještaju Kotarske oblasti od 31. jula 1943. godine konstatovano je: „Postoje 2 židovske familije u Gračanici (apotekar Svećenski kao upravitelj javne podržavljene ljekarne i dr. Jolanda Raušić kao voditeljica privremene kužne bolnice), koje su mirne i povučene, te jedno malo žensko židovsko dijete." [39] Što se tiče „jevrejskog pitanja", iste konstatacije navedene su i u izvještaju od 18.9.1943. godine. [40]

Kada su pouzdano saznali da ustaške vlasti neće više tolerisati skrivanje jevrejskog djeteta u Gračanici, u porodicama Prohić i Halilbegović su odlučili da malu Nadu „prebace" u Zagreb i sklone je u porodicu Sabrije Prohića. [41] Prema porodičnom dogovoru, djevojčicu je sa još jednom, nešto starijom djevojčicom iz jedne slovenske izbjegličke porodice iz Gračanice, u Zagreb doveo trgovac drvetom Sabrija Prohić. Mala Nada je ostala u porodici Sabrije Prohića u Zagrebu sve do 1947. godine, kada je s nekim članovima svoje dalje familije odselila za Palestinu.

---

38 Muzej Doboj, inv. br. 115, Raspis Oružničke postaje Gračanica … od 26. 4. 1943.

39 Arhiv VII, br. reg. 28, f. 7 k. 201, Prilike u prošlom tjednu; Redovan izvještaj Kotarske oblasti u Gračanici velikoj župi Usora i Soli Tuzla, 31. 7. 1943.

40 Arhiv VII, br. reg. 30, f. 7 k. 201, Prilike u prošlom tjednu; Redovan izvještaj Kotarske oblasti u Gračanici velikoj župi Usora i Soli Tuzla, 8. 9. 1943.; Velimir Svećenski (rođen 1894. u Osijeku) do rata je bio vlasnik apoteke u Tešnju. Zbog saradnje sa NOP-om bio je jedno vrijeme u zatvoru u Slavonskom Brodu. Intervencijom žene pušten 1943. godine. Iste godine, nakon odlaska Kolmana, došao na službu apotekara u Gračanicu. Umro 1968. godine, nakon dugogodišnje službe u Gračanici. Sahranjen u Osijeku. (Omer Hamzić, Razvoj zdravstvene djelatnosti u Gračanici – od ambulante do opšte bolnice. Gračanica: Gračanički glasnik, „Monos", 2000; br. 10; 71).

41 Sabrija Prohić je bio vrlo uspješan predratni veletrgovac, posjednik vrijednih nekretnina, ne samo u Gračanici, već i u Zagrebu, Beogradu i dr. Nestao je pod nerazjašnjenim okolnostima na službenom putu 1945. godine, da bi ubrzo bio proglašen za "narodnog neprijatelja", nakon čega je sva njegova imovina konfiskovana. Pošto ovaj slučaj nikada nije službeno razjašnjen, u porodici je ostala sumnja da je Sabrija Prohić bio žrtva UDB-e.

Zaključak

1. Spisak nastradalih Jevreja za koje se tvrdi da su iz Gračanice ima više imena nego što ih je bilo uoči rata u Gračanici. Znamo sigurno za šest porodica, od kojih su se dvije sklonile u Mostar, u talijansku okupacionu zonu, i za 5 porodica, uglavnom ljekara i medicinskog osoblja, koje su se doselile (dovedene) tokom rata da liječe stanovništvo oboljelo od pjegavog tifusa i sifilisa. Na Spisku žrtava rata 1941–1945., Saveznog zavoda za statistiku Beograd, od 1429. do 1431. stranice nalazi se 28 jevrejskih imena, od kojih se 13 ponavlja u raznim modifikacijama (na njemu su neke žrtve dva puta upisivane samo pod drugačijim, neznatno izmijenjenim imenima), što znači da se stvarno radi o 15 žrtava, od kojih 5 nismo mogli naći kod Elazara (čak nema ni imena Papo Davida, sin Rafaela, čija je porodica prva deportovana iz Gračanice), iz čega bi se mogao izvući pogrešan zaključak da nisu ni bili u Gračanici. Od 15 imena koji se vode kao ubijeni Jevreji iz Gračanice u publikaciji Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije, Bošnjački institut Zürich – Sarajevo 1998., str. 377, 10 se spominje na Spisku žrtava rata 1941–1945., Saveznog zavoda za statistiku Beograd, od 1429. do 1431., četiri imena se ponavljaju, dok se ime Jakoba Abinuna pojavljuje samo na tom spisku. S druge strane, Samuel Elazar uopće ne spominje u svojim sjećanjima porodice Goldgruber i Kolman, a nema ih ni na spomenutom spisku Saveznog zavoda za statistiku. Zato se nije ni moglo doći do konačnog podatka o broju stradalih Jevreja u Gračanici, a pogotovo o njihovim imenima. Ne znamo čak ni imena svih devetero nastradalih gračaničkih Jevreja iz prve tri domicilne porodice deportovane iz Gračanice u drugoj polovini 1941. godine. Ne znamo koje su se dvije porodice odselile u Mostar i kakva je bila njihova dalja sudbina u toku Drugog svjetskog rata. Ostalo je otvoreno pitanje jesu li to dvije od ukupno tri jevrejske porodice koje su se vratile u Gračanicu nakon završetak rata.[42]

Sigurni smo da su od 6 jevrejskih porodica, koliko ih je bilo pred rat, stradale 4, uključujući i porodicu Kolman sa ukupno 9 članova. Što se tiče ostalih dvadesetak imena sa spomenutih spiskova, radi se vjerovatno o osobama jevrejskog porijekla, koje su formalno (po nekom osnovu) bile vezane za Gračanicu, pa su tako, najčešće po naknadnim sjećanjima i evidentirane. Kako je došlo do toga, nismo mogli utvrditi.

2. Na osnovu dostupnih i obrađenih podataka u ovom prilogu, može se zaključiti da su ustaše prva hapšenja Jevreja u Gračanici izvršili u drugoj polovini 1941. godine, nakon izbijanja ustanka na Ozrenu i zaoštravanja opće vojno-političke situacije na ovom području. Na udaru su bile tri najpoznatije, vjerovatno i najbogatije trgovačke porodice – Goldgruber i dvije porodice iz poznate familije Papo. Drugi udar ustaše su pripremale nakon smirivanja ustaničkih područja Ozrena i Trebave koje je nastupilo poslije izvršenog četničkog puča na Ozrenu i potpisivanja spora-

42 A BH, Zemaljska komisija za BiH za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (1944–1947.), A BH, ZKUZ, Anketna komisija za utvrđivanje zločina izvršenih protiv Jevreja za vrijeme okupacije Sreza gračaničkog, Zapisnik sastavljen u Gračanici u svrhu utvrđivanja zločina izvršenih protiv Jevreja za vrijeme okupacije sreza Gračaničkog, inv.br. 7475/1, od 10. 9. 1945.

zuma (praktično razgraničenja i podjele vlasti) između civilne i vojne uprave NDH i četničkih komandanata Ozrena i Trebave (Lipac, 28.5.1942.). Na meti su bili ljekari koji su bili dovedeni sa strane da liječe stanovništvo i saniraju epidemije tifusa i sifilisa. Da bi izbjegli hapšenja, oni su spas potražili na četničkoj teritoriji na Ozrenu, gdje su izgubili živote apotekar Kolman i Hinko Marić, dok su se Levi izvukao, kao i Šmukler koji se odvojeno od ove grupe spašavao iz Doborovaca u pravcu Gradačca. U ovom slučaju, izdvaja se tragična sudbina Helene Kolman, supruge apotekara Viktora Kolmana, koja se, nakon pogibije svog supruga, ko zna iz kojih razloga, sa bebom u naručju - jedanaestomjesečnom kćerkicom Nadom, vraća u Gračanicu, gdje je odmah uhapšena i sprovedena u logor. Mala Jevrejka je sklonjena u porodice Halilbegović i Prohić, koje će je kasnije, ispred očigledne opasnosti, skloniti u Zagreb kod veletrgovca i posjednika Sabrije Prohića, gdje će živa i zdrava dočekati kraj rata.

Konačan spisak nastradalih Jevreja iz Gračanice u toku Drugog svjetskog rata u ovom radu nije zaključen.

Prilog: Popis jevrejskih žrtava u Gračanici tokom Drugog svjetskog rata

1. Abinun (Salamon) Jakob, r. 1884., ubijen 1941., Jasenovac. (Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije, Bošnjački institut Zürich – Sarajevo 1998., str. 377)
2. Alkalaj (Moše Elazara?) (Elza), rođena 1898. Jevrejka, ubijena od ustaša 1941. u logoru, Jasenovac (prema Spisku žrtava rata 1941. – 1945., Saveznog zavoda za statistiku Beograd, od 1429. do 1431. stranice, u daljem tekstu: Spisak žrtava); na istom spisku nalazi se ime: Elazar (Moše Mirjam), rođena 1893., Jevrejka, ubijena 1941. u direktnom teroru; u članku Samuela Elazara, Građa za istoriju jevrejske zajednice u Gračanici. Tuzla: Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne, 1984; br. 15; 129 – 143 (u daljem tekstu: kod Elazara ili iz sjećanja Samuela Elazara) upisana je Merjema (Mici), kći Moše Elazara, rođena 1898., udata Alkalaj, ubijena u logoru Sajmište (Beograd) 1941. godine. Isto ime nalazi se upisano i u publikaciji Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije, Bošnjački institut Zürich – Sarajevo 1998., str. 377 (u daljem tekstu: Žrtve Jasenovca, Bošnjački institut). Radi se o istoj osobi čije je ime kao žrtve upisivano prema naknadnim sjećanjima i kasnije prikupljenim podacima;
3. Altarac Davida Rifka, rođena 1887., Jevrejka, ubijena od ustaša 1943. u logoru Stara Gradiška; Kod Elazara: Rifka je supruga Davida Danona, rođena Salom. Isto ime nalazi se i na spisku Žrtve Jasenovca, Bošnjački institut. Na spisku žrtava nalazi se ime Romano (Salamona) Rifka, rođena 1902., Jevrejka, ubijena 1943. u logoru Đakovo (pretpostavka je da se radi o istoj osobi);
4. Danon (Zodika) Moric, rođen 1906., Jevrejin, ubijen 1943., u direktnom teroru, Livno; Kod Elazara piše Danon Zadika Moric, rođen 1908., poginuo 1943. kao vazduhoplovac u okolini Livna

5. Elazar (Moše) Albert, rođen 1897., Jevrejin, ubijen od ustaša 1941. u logoru Jasenovac; na Spisku žrtava nalazi se ime Elazar (Moše) Albert, rođen 1895., Jevrejin, ubijen od ustaša 1942. u logoru Jasenovac; Isto ime na jednom mjestu sa istim podacima nalazi se i na spisku Žrtve Jasenovca, Bošnjački institut. Na drugom mjestu u istoj publikaciji upisano je isto ime s tim što je upisano da je rođen 1900., a ne 1897. godine; Elazar napominje da je Mošo imao jednog Alberta, koji je bio trgovac. Radi se, dakle o istoj osobi.
6. Elazar (Moše Mordehaj), rođen 1900., Jevrejin, ubijen od ustaša 1941. u logoru Jasenovac; isto ime nalazi se i na spisku Žrtve Jasenovca, Bošnjački institut; na Spisku žrtava nalazi se pod drugim brojem ime: Elazar (Moše) Mordo, rođen 1900., Jevrejin, ubijen od ustaša 1942. u logoru Jasenovac. Radi se, dakle, o istoj osobi sa različito upisanim podacima. Iz Elazarovih sjećanja doznajemo da je taj Mordehaj ili Mordo bio trgovac;
7. Elazar (Moše) Flora, rođena 1906., Jevrejka, ubijena 1941. u direktnom teroru; pod drugim brojem Spiska žrtava upisano je ime: Rubenović (Moše) Flora, rođena 1909., Jevrejka, ubijena 1941. u direktnom teroru, Beograd. Da se radi o istoj osobi potvrđuje nam podatak iz sjećanja Samuela Elazara da je Flora, kći Moše Elazara, rođena 1906., (udata Rubenović), ubijena 1941. na Sajmištu;
8. Elazar (Moše) Jozef, rođen 1910., Jevrejin, ubijen od ustaša 1944. u logoru Jasenovac; Isto ime sa istim podacima nalazi se i u spisku Žrtve Jasenovca, Bošnjački institut. U Elazarovom sjećanju stoji: Elazar Josip, farmaceut, ubijen 1945., Stara Gradiška;
9. Elazar (Moše) Rahela, rođena 1891., Jevrejka, ubijena 1942. u logoru Đakovo. Na istom spisku nalazi se ime: Kajon (Moše Elazara) ???, rođena 1891., Jevrejka, ubijena 1941. u logoru Đakovo; Elazar se sjeća da je Rahela udata Kajon, rođena u Sarajevu 1895. – 1942. (logor); Kajon bi možda moglo biti i Hajon i Koen.
10. Elazar (Mordehaja) Salamon, rođen 1866., Jevrejin, ubijen od ustaša 1941. u logoru Jasenovac; isto ime nalazi se i na spisku Žrtve Jasenovca, Bošnjački institut; Elazar napominje da se sin Morde, negdje vodi kao Solomon, a žene su mu bile Simha i Estera;
11. Elazar (Davida) Salamon, rođen 1900., Jevrejin, ubijen od ustaša 1941. u konc. logoru??; Elazar navodi da je poginuo kao borac JNA
12. Finci (Daniela) David, rođen 1904., Jevrejin, ubijen 1941. u direktnom teroru, Sarajevo.
13. Finci (Daniela) Isidor, rođen 1895., Jevrejin, ubijen od ustaša 1945. u logoru Jasenovac; Isto ime nalazi se i na spisku Žrtve Jasenovca, Bošnjački institut; (ovo se ime ne navodi kod Elazara)
14. Fridman Samuila Ada, rođena 1898., Srpkinja???, ubijena 1941. u direktnom teroru, Beograd; (ovo se ime ne navodi kod Elazara);
15. Levi (Danona) Dona, rođena 1897., Jevrejka, ubijena 1941. u logoru, logor Grad?? (Elazar navodi da je to bila kći Rafaela – Bokora Danona, udata Levi);
16. Levi (Davida) Beja, rođena 1890., Jevrejka, ubijena od ustaša 1943. u logoru Stara Gradiška; Isto ime nalazi se i na spisku Žrtve Jasenovca, Bošnjački institut;

(ovo se ime ne navodi kod Elazara);

17. Musafia (Marde?? Morde) Sara, rođena 1862. Jevrejka, ubijena 1941. u logoru Đakovo; (ovo se ime ne navodi kod Elazara);
18. Papo (ime oca nepoznato) Hana, rođena 1914., Srpkinja?, ubijena od ustaša 1942. u logoru Jasenovac; supruga Moše Pape (sina Rafe); spominje se kao supruga Moše Pape koji je stradao zajedno sa Goldgruberom, 1942. je imala 23 godine; Isto ime nalazi se i na spisku Žrtve Jasenovca, Bošnjački institut;
19. Papo (Rafaela, Rafe) David, rođen 1912., Jevrejin, ubijen od ustaša 1942. u logoru Jasenovac; na istom spisku nalazi se još dva ista imena sa različitim podacima: Papo (Rafaela) David, rođen 1910., Srbin ?, ubijen od ustaša 1941. u logoru Jasenovac i Papo (Rafaela, Rafe) David, rođen 1910., Jevrejin, ubijen od ustaša 1941. u Konc. logor ? najvjerovatnije je da se radi o istoj osobi sa različito upisanim podacima (ovo se ime ne navodi kod Elazara); Isto ime nalazi se i na spisku Žrtve Jasenovca, Bošnjački institut; u Matičnoj knjizi rođenih u Matičnom uredu Gračanica, pod rednim brojem 62 za 1957. godinu, piše da je David Papo rođen 1. 1. 1910. godine u Gračanici, ime oca Rafael, ime majke Rena (djevojačko prezime Perera). U naknadno upisanoj bilješci piše: „Umro 1941. u Jasenovcu“;
20. Papo (Rafaela, Rafe) Moša, rođen 1910., Jevrejin, ubijen od ustaša 1942. u logoru Jasenovac; na istom spisku nalazi se i Papo (Rafaela, Rafe) Mošo, rođen 1905., Srbin ?, ubijen od ustaša 1942. u logoru Jasenovac. Isto ime nalazi se i na spisku Žrtve Jasenovca, Bošnjački institut (upisano dva puta,samo sa različitom godinom rođenja; Očigledno se radi o istoj osobi; u Matičnoj knjizi rođenih u Matičnom uredu Gračanica, pod rednim brojem 42 za 1957. godinu, piše da je Mošo Papo rođen 25. 8. 1906. godine u Gračanici, ime oca Rafael, ime majke Ren a (djevojačko prezime Perera). U naknadno upisanoj bilješci, 19. 12. 1957. godine piše: „Brak sklopio 1940. g. u Sarajevu sa Kajon Kanon iz Sarajeva. Umro 1942. u Jasenovcu.“
21. Golgruber Desider, rođen oko 1902., ustaše ga transportovale 1942. u Jasenovac, odakle se nije vratio),
22. Golgruber (supruga) Desidera ?, rođena oko 1902. ustaše je zajedno sa mužem Desiderom transportovale 1942. u Jasenovac, odakle se nije vratila,
23. Golgruber (kći Desidora ?) transportovana sa roditeljima kao dijete od 4 godine 1942. u Jasinovac,
24. Golgruber (kći Desidora ?) transportovana sa roditeljima kao dijete od 2 godine 1942. u Jasenovac
25. Kolman Viktor, stradao na Ozrenu, 1943.
26. Kolman Helena, ubijena u logoru na Savskoj cesti 1943. godine

Mr. sc. Suadin Strašević

KOTARSKI ŠERIJATSKI SUD U TUZLI (1914-1918)[1]

Uvod

U vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini postojali su brojni kotarski sudovi i pri njima kotarski šerijatski sudovi. Kotarski šerijatski sudovi su bili sudovi prvog stepena ili prve molbe. Pored kotarskih šerijatskih sudova u Bosni i Hercegovini, dolaskom Austro-Ugarske osnovan je i Vrhovni šerijatski sud za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu.

Kotarski šerijatski sud bio je obavezan da jednom godišnje izvještava Vrhovni šerijatski sud o svome poslovanju, o vrsti i broju predmeta, te o riješenim i neriješenim slučajevima. Taj izvještaj je rađen po obrascu koji je propisala Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu od 1886. godine. [2] *Kotarski šerijatski sud bio je sastavni i važan dio strukture sudstva u Bosni i Hercegovini. Muslimani u Bosni i Hercegovini su svoja prava ostvarivali putem kotarskih šerijatskih sudova i putem Vrhovnog šerijatskog suda za Bosnu i Hercegovinu. U ovom radu se razmatra djelatnost Kotarskog šerijatskog suda u Tuzli u vrijeme Prvog svjetskog rata (1914-1918).*

Kotarski šerijatski sud u Tuzli

U razdoblju Prvog svjetskog rata (1914-1918), pored redovnih aktivnosti u Kotarskom šerijatskom sudu u Tuzli iz domena nadležnosti suda, nalazimo i primjere aktivnosti koje su nastale kao posljedica rata. Gradski kotarski ured u Tuzli je 1. marta 1915. godine Kotarskom šerijatskom sudu uputio Oglas sljedeće sadržine:

"Izvješće o ranjenicima kao bolesnim vojnicima koji se nalaze u bolnicama u Ugarskoj daje Ugarska-bosansko-hercegovačka gospodarstvena centrala (Ungarisoh-bosuisch-hercegoinische zentrale) u Budimpešti. Ko zatraži dotično izvješće, neka se obrati pismeno i to direktno na gore spomenutu centralu. Dotično pismo je

1 Naučno-istraživačka pitanja u ovom radu razmatrana su u magistarskom radu pod naslovom *"Kotarski šerijatski sud u Tuzli 1882-1918"*, koji je odbranjen na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tuzli 15. maja 2008. godine pod mentorstvom uvaženog prof. dr. Fikreta Karčića i pred Komisijom koju su sačinjavali dr. sc. Enes Durmišević, predsjednik, prof. dr. Fikret Karčić, mentor i dr. sc. Hajro Kofrc.

2 Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, godina 1886., Tisak zemaljske tiskare, Sarajevo, Sarajevo 1886., str. 425.; Prema propisanom obrascu Kotarski šerijatski sud u Tuzli podnio je izvještaj Vrhovnom šerijatskom sudu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Pogledati: Arhiv Tuzlanskog kantona, Fond Kotarskog šerijatskog suda, (nadalje: Arhiv TK-a, Fond KŠS), kutija 633., godina 1915., izvještaj Visokom vrhovnom šerijatskom sudu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, od 1. janura 1916. godine.

prosto od poštarine ako se na istom napiše: Uredovna vojnosanitetska stvar. (Amtlicha militaranitetsangalegenheit). Kotarski predstojnik: Kobačić."[3] Na poleđini Oglasa nalazimo sljedeću zabilješku kadije Jusufa Midžića:

"Na pročitavanje svima osobama ovoga suda radi znanja i razumijevanja, Tuzla, 8. 3. 1915. godine." Kadijska (sudijska) zabilješka je ovjerena pečatom Kotarskog šerijatskog suda u Tuzli. Gradski kotarski ured u navedenom Oglasu daje upute Kotarskom šerijatskom sudu u Tuzli kako da sud postupi ukoliko porodice ranjenih vojnika zatraže informacije o svojima od Kotarskog šerijatskog suda u Tuzli.

O potrebnoj brizi za ranjenike Kotarski šerijatski sud u Tuzli primao je i okružnice Reisul-uleme. Navodimo Okružnicu broj 2059, od 5. septembra 1915. godine:

"Sada se provagja organizacija pothvata kome je svrha, da pomogne onim sinovima naše zemlje, koji su u borbi za domovinu oboljeli ili ostali ranjeni ili invalidni, kako će opet povratiti narušeno zdravlje i ponovno polučiti sposobnost za zaradu, da ne bi kasnije bili upućeni na javno milosrđe, nego da iznova postanu raznovrijedni članovi ljudskog društva. Prema tome se imadu i u našoj zemlji poduzeti u tu svrhu nužne mjere i stvoriti institucije, čija će zadaća uglavnom biti ovo: oni oboljeli vojnici, koji bi uz primjerenu liječničku njegu opet mogli postati sposobni za vršenje svog prijašnjeg zvanja, liječiće se na ovakav način tako dugo, dok se željeni cilj ne postigne; nasuprot će se onim vojnicima, koji su usljed gubitka kojeg uda postali nesposobni, za rad i zaradu nabaviti umjetna uda; te će se tako dugo podučavati uporabi istih, dok ne postanu opet sposobni za svoje prijašnje zvanje ili pako za drugo, koje odgovara vrsti stepena njihove individualnosti. Napokon će se oni vojnici, koje je zadesila nesreća da su izgubili očinji vid, izobraziti u zavodima za slijepce u zvanju, koje će im davati priliku, da sami svoj kruh zarađuju. Zavodi, koji će se za tu svrhu uspostaviti služiće za one na taj način stradale vojnike. Srce bi voljelo, kad ne bi bilo takvih žrtava. Ali sudbina i teška borba naroda donosi i take, kojima treba najveći obzir svratiti. Treba imati u vidu, da onaki jesu u to stanje došli, u borbi za rođenu grudu, koji su se borili i bore se za sigurnost i mir sibjana. Oni najskuplje svoje blago žrtvovaše za nas. Ne samo čovječnost nego upravo dužnost je s toga naša, da svi: stari i mladi, bogati i siromašniji koliko tko može više da materijalno potpomogne ovu instituciju. kolika je to dobrobit kad se jednom čestitom borcu, koji izgubi vid ili mu ruka nastrada, pa mu se omogući prikladno zanimanje. Osim što ne će biti na teret svojoj porodici, i što će moći koliko toliko privređivati, koliko će mu se u duši olakšati stanje, kada se sa Božijom pomoći, mogne čime zanimati. Valjani i svijesni narodi sa najvećom požrtvovanošću i marom svake institucije podupiru i uzdržavaju. Svojim harnim sinovima tako ublažuju teško stanje i zadahnjuju ih novom snagom. Mi se uzdamo u Boga dragoga, da ćemo i mi, kao što se takmimo u prvim redovima kako na bojnom polju tako i u svakom drugom pozivu dužnosti što ga tok vremena nameće, i u ovom podhvatu sa ostalim svojim sugrađanima u ovom plemenitom i uprav nužnom poduzeću najpripravnije se odazvati. Neka kotarska-vakufsko-mearifiska povjerenstva, na shodan način o ovom poduze-

3 Arhiv TK-a, Fond KŠS, kutija 633., godina 1915., Gradski kotarski ured u Tuzli prema Kotarskom šerijatskom sudu u Tuzli, od 1. marta 1915. godine.

ću obavijeste muslimane svoga kotara. Da se svim slojevima pučanstva pruži prilika da mogu učestvovati u ovom podhvatu, darovi će se primati u obliku mjesečnih prinosa. A i najmanji dar dobro je došao.

Konačno se pripominje, da su na primanje dotičnih prinosa i darova ovlašteni kotarski uredi i ispostave, a osim toga mogu se blokovi za sabiranje prinosa kao i pologovni listovi, za polaganje sabranih svota kod b-h poštanske štedionice izravno kod sekretarijata 4. odjela zemaljske vlade zatražiti. Svim muftijskim uredima! Svim kotarskim šerijatskim sudovima! Svim kotarskim vakufsko-mearifskim povjerenstvima! Zemlji! Sarajevo, dne 5. septembra 1915. Reis-ul-ulema: Džemaluddin, v.r." [4] Kotarski šerijatski sud je zaprimio Okružnicu 13. septembra 1915. godine, što je ovjereno pečatom suda. Na poleđini Okružnice nalazimo slijedeću zabilješku: "Primljeno na znanje..., i da se u ovom predmetu djelatnost vodi i da je potpisan član odbora kao i kasa..., (u potpisu sudija) Midžić."

U Okružnici, upečatljive i dojmljive sadržine, možemo uvidjeti svu složenost i strahote Prvog svjetskog rata.

Kotarski šerijatski sud u Tuzli u cilju pomoći i rehabilitaciji ranjenika i bolesnika osniva kasu za prikupljanje sredstava za bolesne i ranjene, te istovremeno određuje i osobu koja je bila zadužena za te aktivnosti.

Pored intenzivne socijalne aktivnosti Kotarskog šerijatskog suda u vremenu Prvog svjetskog rata, sud se bavio i drugim djelatnostima koje su neposredno proistekle iz rata. Donosimo Oglas Gradskog kotarskog ureda broj 9319, od 5. juna 1915. Godine, upućen Kotarskom šerijatskom sudu u Tuzli, pod naslovom: Municija je vlasništvo vojne uprave! U Oglasu se navodi:

"Događalo se je, da je vojništvo, koje je ranjeno i bolesno dolazilo sa ratišta dijelilo p. n. publici na zamolbu za ratnu uspomenu oštru municiju. Municija je vlasništvo vojne uprave, pa je vojnici ne smiju dijeliti, niti je iko smije od njih primati ni iskati, jer će za to odgovarati kaznenom zakonu, odnosno vojnom sudu radi nepovlaštenog posjeda municije. Gradski kotarski ured."[5] Oglas je ovjeren pečatom Gradskog kotarskog ureda u Tuzli. Na poleđini Oglasa saznajemo iz zabilješke da je Kotarski šerijatski sud u Tuzli primio Oglas 10. juna 1915. godine, što je ovjereno pečatom suda. Također, nalazimo sljedeći tekst: "Primljeno na znanje 10. 06. 1915." Međutim, ispod navedenog teksta, pored potpisa najstarijeg šerijatskog sudije Midžića, nalazimo i potpise sudije Čokića, sudije Ćenanovića, sudskog pripravnika Kapetanovića i saradnika suda Seleskovića. Navedeni potpisi ukazuju na važnost ovoga Oglasa, te je Kotarski šerijatski sud u Tuzli, primio na znanje navedeni Oglas i imao je postupati po njemu.

U toku Prvog svjetskog rata, bilježimo intenzivniju suradnju između Muftijskog ureda za Okružje tuzlansko u Tuzli i Kotarskog šerijatskog suda u Tuzli. Donosimo sljedeću Obavijest zaprimljenu u Kotarskom šerijatskom sudu u Tuzli:

"Muftijski ured za okružje tuzlansko u Tuzli, broj 460/1915., Tuzla, dne 10. avgusta 1915., Svečana dova u džamiji. Svim uredima i oblastima u Tuzli!; Povodom

4 Arhiv TK-a, Fond KŠS, kutija 633., godina 1915., okružnica reisul-uleme Džemaluddina, v.r., broj 2059., od 5. septembra 1915. godine.

5 Arhiv TK-a, Fond KŠS, kutija 633., godina 1915. Gradski kotarski ured u Tuzli prema Kotarskom šerijatskom sudu u Tuzli, oglas o municiji, broj 9319., od 5. juna 1915. godine.

rođendana Njeg. Veličanstva našeg premilostivog vladara Cara i Kralja Franje Josipa I., održavat će se dne 18. o. m., u srijedu svečana dova u čaršijskoj džamiji iza podnevne molitve za zdravlje našeg sijedog vladara i za konačnu pobjedu našeg oružja. Neka p. naslov izvoli ovu okolnost radi ravnanja na znanje primiti. Tuzlanski muftija Maglajlić."[6]

Obavijest je potpisana od strane muftije i ovjerena pečatom Muftijstva. Kotarski šerijatski sud u Tuzli je Obavijest zaprimio 16. avgusta 1915. Pored potpisa kadije Midžića nalazimo i zabilješku da je: "Primljeno na znanje." Također, sličnu Obavijest nalazimo i 2. oktobra 1915. godine, u kojoj stoji: "Muftijski ured za okružje tuzlansko, broj 564/15., Tuzla, dne 2. oktobra 1915. Svečana dova u džamiji povodom imendana Nj. Vel. Svima uredima i oblastima u Tuzli!; Povodom imendana Njegovog veličanstva i Našeg premilostivog vladara cara i Kralja Franje Josipa I., održavat će se dne 04. o. m. u ponedjeljak iza podnevne molitve svečana dova u čaršijskoj džamiji u Tuzli za zdravlje našeg sijedog vladara i za konačnu pobjedu našeg ratujućeg oružja. Neka P. N. izvoli ovu okolnost ravnjanja radi na znanje primiti. Okružni muftija Maglajlić."[7] Obavijest je ovjerena potpisom muftije i pečatom Muftijstva. Kotarski šerijatski sud u Tuzli je navedenu Obavijest primio 4. 10. 1915. godine, što je ovjereno pečatom suda i potpisom kadije Midžića.

Srednji red, sredina: kadija Jusuf ef. Midžić, starješina Kotarskog šerijatskog suda u Tuzli u vrijeme Prvog svjetskog rata, kasnije šerijatski sudija Vrhovnog šerijatskog suda BiH u Sarajevu. (Izvor: Trifković Dragiša, Tuzlanski vremeplov III., IGTRO Univerzal, OOUR Grafičar Tuzla, Tuzla 1988., str. 47.)

6 Arhiv TK-a, Fond KŠS, kutija 633., godina 1915. Muftijski ured za okružje tuzlansko u Tuzli, muftija Maglajlić, prema svim uredima i oblastima, svečana dova u džamiji, br. 460/15., od 10. 08. 1915.

7 Arhiv TK-a, Fond KŠS, kutija 633., godina 1915., Muftijski ured za okružje tuzlansko u Tuzli, muftija Maglajlić, prema svim uredima i oblastima, svečana dova u džamiji, br. 564/15., od 2. 10. 1915.

Zaključna razmatranja

U razdoblju Prvog svjetskog rata (1914-1918), pored redovnih aktivnosti u Kotarskom šerijatskom sudu u Tuzli iz domena nadležnosti suda, nalazimo i primjere aktivnosti koje su nastale kao direktna posljedica rata.

Nalazimo da je Kotarski šerijatski sud u Tuzli u vrijeme Prvog svjetskog rata intenzivnije sarađivao sa Kotarskim uredom, Gradskim kotarskim uredom, Okružnom oblasti, Muftijstvom u Tuzli i Rijasetom u Sarajevu, te drugim institucijama u kotaru i Okružju tuzlanskom, kao i sa institucijama u Bosni i Hercegovini. Ta saradnja je, najvećim dijelom, proistekla iz neposrednih ratnih zbivanja. O potrebnoj brizi za ranjenike Kotarski šerijatski sud u Tuzli je primao i okružnice reisul-uleme Džemaluddina Čauševića, kao što je Okružnica od 5. septembra 1915. godine.

Mr. sc. Fatmir Alispahić

ZAČECI BOŠNJAČKE DRAMSKE KNJIŽEVNOSTI

Sažetak

Bošnjačka drama se razvijala na dva tematska plana: prvi je historijska melodrama, (samo)definirana kao dramatski spjev, a drugi je komedija s tematikom iz savremenog života. Komediografija se može razumijevati kao nadgradnja drame sa historijskom tematikom, utoliko što se javlja kasnije i što tematski olabavljuje prvotno nastojanje da se kroz dramsku formu definiraju pitanja narodnosnog porijekla, identiteta i usmjerenja.

U vrijeme austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini djeluju mnoga kulturno-umjetnička, prosvjetna, konfesionalna i esnafska društva, kao i mnoge diletantske pozorišne grupe i družine. Ove raznolike forme djelovanja na široke narodne slojeve u smislu „pouke i zabave“ brzo su se udomaćile i među bošnjačkim stanovništvom, jer „živa riječ izgovorena sa scene imala je u nepismenoj i polupismenoj publici onog vremena snažan i blagotovoran odjek“[1].

Austrougarska uprava je od samog početka pozorište razumijevala kao medij, preko kojega ja moguće uticati na narodne mase, a time i subverzivnim djelovanjem destabilizirati vladajući poredak. U prvim godinama okupacije, uprava je zabranjivala gostovanja putujućih pozorišta iz Srbije, ili ih je nastojala blokirati rigoroznim policijskim mjerama, budući da su srbijanske predstave najčešće nosile nacionalne poruke, koje su imale subverzivni karakter. Dolaskom Kalajeve uprave (1882-1903) stanje se promijenilo, što zbog Kalajevog nastojanja da se prikaže kao „nositelj kulturne misije ne samo u ovoj zemlji nego i na Balkanskom poluostrvu“, a što zbog nastojanja okupatorske uprave da ne pokaže slabost i nesigurnost. Uprava je dopustila gostovanje putujućih pozorišta iz Srbije, ali je kontrolirala granice umjetničke slobode i nije dozvoljavala da one pređu u politički prostor. Podatak da je austrougarska uprava cenzurirala i motrila sve javne sadržaje, pa i pozorišne, ukazuje da je sloboda umjetničkog izražavanja bila tek privid u nastojanju da se nova vlast prikaže sigurnom u sebe i svoju evropejsku misiju.

„Austrougarska kulturna politika u Bosni i Hercegovini je imala dvostruki cilj – da prezentira svjetskoj javnosti spektakularne rezultate u oblasti kulture, nauke i umjetnosti, postignute u relativno kratkom vremenu u zaostalim krajevima koje

---

1 Josip Lešić, Grad opsjednut pozorištem, Sarajevo, 1969., str. 9. Beograda, odnosno Zagreba. Otuda i otpori takvoj austrougarskoj politici dolaze pretežno iz srpskih, odnosno hrvatskih krugova u Bosni i Hercegovini.“

je ona okupirala i da, s druge strane, u sklopu svoje balkanske politike, sračunate na dužu stazu, stvori od Sarajeva snažan kulturni centar koji bi već samim svojim postojanjem u okviru dvojne Monarhije suzbijao centrifugalne tendencije među znatnim dijelom stanovništva Bosne i Hercegovine, orijentisanog u pravcu Beograda, odnosno Zagreba. Otuda i otpori takvoj austrougarskoj politici dolaze pretežno iz srpskih, odnosno hrvatskih krugova u Bosni i Hercegovini." [2]

Potreba za domaćom dramom

Kulturne prilike u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske okupacije mogu se razumijevati kao prostor historijskih i političkih antagonizama, na kome su se sučeljavali ideološki protivnici, pri čemu je austrougarska uprava nastojala da pronađe mjeru između kolonizatorske represije i domaćinskog odnosa prema društvenoj stvarnosti. Pozorište je bilo jedan od uticajnijih medija, i otud mu je posvećivana iznimna pažnja, kako vlasti, tako i narodnih tribuna koji su nastojali da preko pozorišta ojačaju svoj glas.

„Međutim, kao rijetko kada u istoriji pozorišta, u toku četiri decenije pozorišna umjetnost u Bosni i Hercegovini, a naročito u Sarajevu kao glavnom 'zemaljskom gradu', ni u jednom trenutku nije bila lišena politike. (...) Pozornica je bila stalno poprište na kojem je nova vlast, okupirajući vojno i materijalno zemlju, željela da izvojuje i duhovnu i kulturnu dominaciju, svjesna da će tek sa tom pobjedom dobiti bitku za totalnu okupaciju"[3].

Ubrzo se osjetila potreba za odgovarajućim domaćim dramskim tekstovima koji bi se igrali na diletantskim pozornicama širom Bosne i Hercegovine. „Postojeći dramski tekstovi iz srpske i hrvatske romantičarske književnosti, što su ih putujuće družine pokazivale po mnogim bosanskohercegovačkim sredinama, najčešće nisu mogli udovoljiti osjetljivoj moralno-običajnoj zahtjevnosti patrijarhalne zajednice Bošnjaka, koji u osmanlijskom periodu, osim improviziranih dijaloških partova karađoz teatra, nisu ni imali vlastitog dramskog stvaralaštva. Trebalo ga je tek začeti."[4]

Istražujući prošlost bosanskohercegovačkih pozorišta, J. Lešić je primijetio kako je „došlo do jedinstvene pojave u razvitku našeg teatra i naše dramske književnosti: amaterska pozorišna djelatnost podstakla je i stvorila dramsku književnost"[5]. Do sličnog zaključka došao je i M. Rizvić u svojoj monografiji o časopisu „Behar": „Zbog toga je trebalo stvoriti domaće dramske tekstove, koji bi u svemu odgovarali duhu, mentalitetu, književnoj tradiciji i nivou muslimanske sredine na prelazu iz XIX u XX vijek, a koji bi u isto vrijeme vršili određenu prosvjetnu, društvenu, patriotsku, kulturnu i književnu ulogu u smislu opštih napora savremene književno-kulturne generacije za preporođajem muslimanskog društva u Bosni i Hercegovini i njegovim

2 Risto Besarović, Specifičnosti kulturnog razvitka u Bosni i Hercegovini 1878 – 1918., Iz kulturne i političke istorije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1966., str. 55.

3 Josip Lešić, Istorija pozorišta Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1985., str. 70.

4 Gordana Muzaferija, Antologija bošnjačke drame XX vijeka, Sarajevo, 1996., str. 7.

5 Josip Lešić, Istorija pozorišta Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1985., str. 155.

približavanjem novom vremenu i savremenom zapadnom životu[6]".

I Gordana Muzaferija također smatra da su uticaji putujućih pozorišta suštinski odredili karakter razvoja pozorišta i dramske književnosti u Bosni i Hercegovini: „U kazališnom i dramskom životu Bosne i Hercegovine devedesetih godina 19. stoljeća, koji se preko putujućih družina odvijao pod uticajem repertoara iz Beograda, Zagreba i Beča, kao dominantan žanr nametnula se melodrama i u svim elementima svoje emocionalne i ekspresivne svrhovitosti osvojila diletantske scene raznorodnih nacionalnih društava, pa je logično postala i temeljni žanr bošnjačkog dramskog stvaralaštva."[7]

Treba spomenuti da je relativno kasno došlo do osnivanja Prvog bosanskohercegovačkog narodnog pozorišta, u Tuzli 1898., koje je nakon dva mjeseca postalo „putujuće", da bi se nakon osam mjeseci od osnutka ugasilo.
Stavovi navedenih književnih historičara značajni su iz dva razloga: prvo, njihove tvrdnje upućuju na čitav niz podsticajnih motiva koji su dali impuls u dramskom stvaranju ne samo u literaturi koju su stvarali bošnjački pisci, već i pisci ostalih naroda; drugo, navedena mišljenja istovremeno predstavljaju odgovor na pitanje - kada, kako i u kojim uvjetima su nastali prvi originalni bošnjački dramski tekstovi.

Začetnici bošnjačke drame

U studiji „Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine" (Sarajevo, 1973), koja uz književnohistorijsku monografiju „Behar" (Sarajevo, 1971) predstavlja do sada najsistematičniji i najpotpuniji uvid u stvaralaštvo bošnjačkih pisaca u spomenutom razdoblju, Muhsin Rizvić, pored ostalog, prati i razvoj dramske literature. U prvoj knjizi obrađeno je sedam dramatičara: Safvet-beg Bašagić, Riza-beg Kapetanović, Hamid Šahinović Ekrem, Salih Kazazović, Husein Dubravić Đogo, Osman Đikić i Sejfudin Huseinagić Fikret. Monografijom „Behar" ovaj spisak proširuje se za još nekoliko imena, kao što su Adem Mešić i Hamdija Mulić.

Do kraja 1918. godine, do kada ih Rizvić prati u svojim istraživanjima, oni su napisali 28 dramskih djela.[8] I, bez obzira što su neki od ovih pisaca ispoljavali svoju

6 Muhsin Rizvić, Behar – književnoistorijska monografija, Sarajevo, 1971., str. 248

7 Gordana Muzaferija, Antologija bošnjačke drame XX vijeka, Sarajevo, 1996., str. 8.

8 Safvet-beg Bašagić, Ali-paša (1894), Abdullah-paša (1900), Pod Ozijom ili Krvava nagrada (1905); Riza-beg Kapetanović Ljubušak, Zulumćarev san (1896), Hadžibeg Rizvanbegović (1904); Hamid Šahinović Ekrem, Na uranku (1904), Na planini (1904), Anđelija (1905), Fata s Krajine (1906), Hifzibeg (1905), Zmaj od Bosne (1907), Đavo pod čergom (1901), Punica (1904), Dva načelnika (1907), Pred gradske izbore (1910); Salih Kazazović, Oba gluha (1911), Ćorav račun (1912); Husein Dubravić Đogo, Pokradeno grožđe (1908), Doktor Lacmanin (1913), Dvije struje – Tvrdiši i Mehkiši (1909); Osman Đikić, Zlatija (1906); Edhem Mulabdić, Miraska (1895); Sejfudin Huseinagić Fikret, Domovina (1918); N. R. Travunjanin (Nazif Resulović), Sloga (1918); Adem Mešić, Ismet i Almasa (1904); Hamdija Mulić, Dva mubareća (1910); A(bdurezak) Hifzi Bjelavac, Lukavi opančar (1912). U spisak su unesena samo štampana djela.

stvaralačku snagu i poslije naznačene godine, oni po starosnoj strukturi[9] pripadaju istoj generaciji i čine prvi talas u plimi bošnjačke dramske književnosti.

Neki od ovih pisaca značajni su prvenstveno zato što su se prvi oglasili kao dramatičari – Bašagić sa svojim prvjencem „Ali-pašom“, Mulabdić sa svojom „Miraskom“, Kapetanović sa svojim „Zulumćarevim snom“, itd.; neki zato što su začetnici pjesničko-dramskog žanra, herojsko-patriotskog spjeva, odnosno historijske melodrame (Bašagić, Ljubušak, Ekrem); neki, opet, kao začetnici originalne bošnjačke komedije (Ekrem, Đogo). Ima i onih koje je povukla kreativna inercija, jer su bili podstaknuti recitatorsko-scenskim aktivnostima amaterskih družina, ili su, po ugledu na prijatelje pisce, uhvaćeni kušnjom i izazovom dramskog stvaranja (A. Mešić, S. Kazazović, čak i O. Đikić).

Safvet-beg Bašagić 1894. godine štampa svoj dramski prvijenac. [10] M. Rizvić nalazi da je „Ali-paša“ - „prvi dramski tekst u književnom stvaranju Muslimana“ [11] čime je označeno stvaranje jednog novog žanra u bosanskohercegovačkom književnom podneblju. „Ali-paša“ je, inače, nevješt dramski tekst, a dramski je samo u formalnim karakteristikama, jer je sročen u dijaloškoj formi. Ovaj tekst pisan je u stihu, tema je historijska, necjelovit je (objavljen kao „fragment“), simboličko-romantičarskog obilježja i nastao pod uticajem prvih hrvatskih i srpskih romantičarskih pjesnika. Značaj „Ali-paše“ je u tome što predstavlja prvi tekst ove vrste u bošnjačkoj književnosti i što je djelovao kao impuls u rađanju i razvoju bošnjačke dramske književnosti, posebno za predstojeći ciklus u kome dominira drama sa historijskim temama.

Od pojave „Ali-paše“ (1894) pa sve do kraja XIX stoljeća, u dramskom stvaranju bošnjačkih pisaca neće se skoro ništa značajnije dogoditi. Doduše, Edhem Mulabdić će se 1895. oglasiti kao dramatičar svojom „Miraskom“ [12]a m. Hilmi Muhibić u „Bošnjaku“ tekstom „Zločin i kazna“ [13] koji je pokušaj da se jedan „istiniti događaj iz hajdučkog života“, kakva naznaka stoji uz naslov teksta, uobliči u dramski, poetsko-romantičarski doživljaj. U „Bošnjaku“ će se sljedeće godine pojaviti „Zulumćarev san“ , „aktovka u stihovima“ Riza-bega Kapetanovića Ljubušaka, također dramski prvjenac ovog pisca. „Zulumćarev san“ najsnažnije je poetsko-dramsko ostvarenje među dosad spomenutim dramskim pokušajima bošnjačkih pisaca. Riječ je o poetsko-dramskoj slici, što „Zulumćarev san“[14] prije svega jeste, i to slika s naglašenom simbolikom, koja nagovještava čitav jedan tok u bošnjačkoj drami, u kome će nešto kasnije značajne domete ostvariti Hamid Šahinović Ekrem. Riječ je o dramama s izrazito simbolično-romantičkim obilježjem kakvi su „dramatski spjevovi“ u dvije slike: „Na uranku“ i „Na planini“.

9 S. Bašagić (rođen 1870), R. Kapetanović (1868), Ekrem (1879), S. H. Fikret (1886), H. D. Đogo (1880), O. Đikić (1879), Mulabdić (1862), Resulović (1886), Mulić (1881).

10 Mirza Safvet (Safvet-beg Bašagić), Ali-paša. Fragment. „Vienac“, 26/1894., 40, 631-634.

11 Muhsin Rizvić, Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine, knj. II, Sarajevo, 1971., str. 254.

12 Edhem Mulabdić, Miraska (Bogata baštinica). Drama u 1 činu. Kalendar „Mearif“, Sarajevo, 1895.

13 M.H. (M. Hilmi Muhibić), Zločin i kazna. Istiniti događaj iz hajdučkog života. „Bošnjak“, 4/1894., 30, 1-2

14 Riza-beg Kapetanović (Ljubušak), Zulumćarev san. Bošnjak, 6/1896., 35, 1-2; 36. 1-2. Pod istim naslovom ovaj tekst štampan je iste godine i u časopisu „Nada“ (2/1896., 13, 250-252.).

Žanrovska obilježja

Od 1894. godine, kad se pojavio Bašagićev „Ali-paša“, do početka Prvog svjetskog rata, bošnjački dramatičari napisali su tridesetak dramskih tekstova. Nakon uvida u žanrovska obilježja, ovi se tekstovi mogu svrstati u tri grupe, i u svakoj od njih naći će se djela objedinjena zajedničkim formalno-tematskim, stilskim i sadržajnim karakterističnim odlikama.

Prvu grupu tekstova čine tzv. dramatski spjevovi. Prema osnovnim motivima oni se razdvajaju u dva toka:

a) tekstovi sa temama vezanim sa prošlost Bosne i za poznate dog đaje i ličnosti iz historije bošnjačkog naroda;
b) tekstovi kojima su radnje preuzete iz bošnjačke / i nebošnjačke / epske narodne poezije.

Drugu grupu čine komediografski tekstovi.

Treću grupu čine dramski tekstovi s različitim žanrovskim variranjem.

U kontekstu južnoslavenskih dramskih tokova s kraja 19. i početka 20. stoljeća, bošnjačka drama je tek u fazi nastajanja, za razliku od hrvatske i srpske, pa i slovenačke, čije su tradicije još ranije obogaćene zapaženim dramskim pojavama i vrijednim, danas već klasičnim, dramskim djelima. Bošnjačka drama, kao i crnogorska, makedonska, jevrejska i albanska, rađala se nešto kasnije. Ovo je bitna činjenica za razumijevanje bošnjačke drame iz austrougarskog perioda, pogotovo kada se govori o žanrovskim obilježjima tih prvih dramskih tekstova, koji su često nevješto građeni i nejasno definirani.

Rizvić je u nekoliko dramskih tekstova našao interliterarne tragove i uticaje hrvatskog, srpskog, čak i crnogorskog romantizma, kao i poruke i motive iz pojedinih dijela naših romantičarskih pjesnika, što nedvosmisleno navodi na zaključak da su prvi bošnjački dramatičari imali doticaja s ostalim južnoslovenskim nacionalnim literaturama, i da su te literature djelovale podsticajno na bošnjačke pisce ovog vremena. Trauma identiteta koja je taložena i usložnjavana specifičnim historijskim tokovima, uticala je na pojavu historijsko-romantičarskog žanra u bošnjačkoj dramskoj književnosti pri samom njenom rađanju, na pojavu dramatskih spjevova, pisanih stihom epske narodne poezije.

Ovaj žanr u bošnjačku dramu uveo je Safvet-beg Bašagić („Ali-paša“, „Abdullah-paša“, „Boj pod Ozijom ili Krvava nagrada“). Razvoj dramatskih spjevova nastavio je Riza-beg Kapetanović Ljubušak („Hadži-beg Rizvanbegović“). Treći predstavnik ovog žanra, koji je otišao najdalje u njegovanju epsko-herojske tradicije u bošnjačkoj drami, bio je Hamid Šahinović Ekrem. Pored kraćih dramskih slika „simbolične rodoljubivo-etičke i romantičarske književne strukture“ („Na uranku“, „Na planini“), Ekrem je napisao i dva dramatska spjeva izravno inspiriran epskom narodnom poezijom, primijenivši jednostavan metod formalnog prevođenja likova i događaja iz narodne epike („Anđelija“, „Fata s Krajine“), kao i dva dramatska spjeva u čijoj su osnovi dramske radnje događaji i ličnosti iz bosanske prošlosti: „Hifzibeg“ i „Zmaj od Bosne“. I, to bi bilo sve što su bošnjački dramatičari stvorili u ovom žanru dramatskih spjevova.

Kako se može vidjeti iz pregleda naslova i tema, u ovom žanru postoje dvije osnovne pojave: jedna u kojoj dominira zavičajna prošlost i u njoj herojske ličnosti i događaji (Bašagić, Kapetanović, Ekrem), i druga, kroz koju se prizivaju davni svjetovi epske narodne poezije (Ekrem). Ovakva vrsta dramske poezije u bošnjačkoj drami njegovat će se i u vremenima između dva rata, sa sličnim motivima i porukama, ali s novim formalno-stilskim i žanrovskim obilježjima.

Prve komedije

U isto vrijeme kad se javljaju prvi bošnjački dramatičari, ovim dramatskim spjevovima s patriotsko-moralističkom i historijsko-romantičarskom sadržinom, inspirirani historijom, kultom predaka ili narodnom epskom poezijom, javlja se i prvi bošnjački komediograf i najznačajniji dramatičar svog vremena – Hamid Šahinović Ekrem. Tokom prve decenije 20. stoljeća, koja se može uzeti kao najproduktivnija u književnom djelovanju ovog pisca, Ekrem je napisao pet komedija. U prvim trima jednočinkama nalazimo žive slike života na bošnjačkom selu („Đavo pod čergom", „Orden", „Punica"), dok je drugim dvjema komedijama („Dva načelnika", „Pred gradske izbore") pisac „dao život bošnjačke gradske sredine".

Prisjetimo se šta je predmet Ekremove komediografske pažnje... ...To su primitivizam, neobaviještenost i zatucanost bosanskog seljaka („Đavo pod čergom"); vlast, čija totalitarna dimenzija implicira situacijska i mentalna iskakanja iz socijalnih pravila („Đavo pod čergom", „Dva načelnika", „Pred gradske izbore"); predimenzionirane društvene osobine, kao personalni ugled i društvena uloge bez osnova („Orden", „Punica"); na kraju, to su nesklad između neosnovanih želja i precijenjenih mogućnosti. U komediji „Dva načelnika" primjerna je, posebno u početku drugog čina, piščeva kritičko-satirička namjera da udari po općinskim službama. U istu svrhu pisac se služi prerušavanjem, zamjenom pisama, preoblačenjem muške osobe u ženske haljine, sakrivanjem i pretvaranjem, modificiranjem govornog izraza, svjesnom konstrukcijom i montiranjem zapleta, da bi se stvorila zamjena, kombinacija izmjene komedije intrige s komedijom naravi („Dva načelnika").

Pored Ekrema, mada s daleko manje uspjeha, u bošnjačkoj književnosti ovog vremena komediografske tekstove pisali su još neki pisci. Salih Kazazović je manje talentiran, manje vješt i maštovit, a i manje produktivan od Ekrema. Na iskraju ovog austrougarskog perioda napisao je dvije komedije: „Oba gluha" i „Ćorav račun". Ono što je Kazazović unio novo u ovaj žanr jesu poetizirani dijalozi natopljeni čednim i suptilnim iskazima ljubavnih osjećanja koji imaju široki dijapazon motivskih variranja. I neki likovi u ovim tekstovima (Fehim, Elza, Šefket) predstavljaju izvjesnu novinu, time što iz njih zrače nova shvatanja života, vjerskih i nacionalnih odnosa. U Kazazovićevim komedijama nema jedinstvene radnje niti naporednih tokova kakve nalazimo kod Ekrema, već je primijenjen koncept u kome se više motiva, sitnih događaja i šala, objedinjuje jednim likom. Josip Lešić smatra da Kazazović „među prvima u dramskoj književnosti Bosne i Hercegovine ispisuje komediju vodviljske intonacije"[15].

15 Josip Lešić, Vrijeme melodrame, Sarajevo, 1989., str. 162

U razvoju ovog žanra znatnije će doprinose dati Husein Dubravić Đogo, koji se u bošnjačkoj komediografiji javlja u vrijeme kad Ekrem već svodi svoje dramatičarsko djelovanje. Poslije Ekrema, Đogo je najznačajnija komediografska pojava u bošnjačkoj drami. Po nadarenosti je ravan Ekremu. Kao komediograf razvit će se tek u vremenu između dva rata.

Prva dva Đogina komediografska teksta („Pokradeno grožđe", „Doktor Lacmanin") nisu ostvarenja koja dinamiziraju razvoj komediografskog žanra u bošnjačkoj književnosti, dok treći tekst, „Dvije struje" („Tvrdiši i mehkiši"), biva nastavak obrade tema koje je prije Đoge obrađivao Ekrem („Dva načelnika, „Pred gradske izbore"). No, Đogo je otišao korak dalje stvorivši „prvu muslimansku društveno-angažovanu dramu koja je izvedena sa dosta zanatske vještine, bez pretjerane nametljivosti i naivnosti propagiranja teze (čiji je) realističan milje najvredniji elemenat...[16]" Ova Đogina komedija istovremeno je najveći domet bošnjačke komediografije austrougarskog razdoblja.

Dva obilježja

Ostali dramski tekstovi stvoreni u ovom razdoblju zaostaju iza spomenutih. No, neke od njih treba navesti jer predstavljaju izvjesnu novinu upravo u žanrovskom pogledu, bez obzira što su neznatne književno-umjetničke vrijednosti. U takve spadaju Đikićeva „Zlatija", „Stana" i „Muhadžir". Takva je, i po umjetničkoj vrijednosti nezamjetna, jednočinka „Siroče" Nazifa Resulovića. Na kraju, takva je i „ozbiljna" drama „Ismet i Almasa" Adema Mešića, koja je u žanrovskom i tematskom pogledu izvan svih tekstova nastalih u ovo vrijeme.

Bošnjačka drama je već u svom začetku, kao i u prvoj fazi razvoja, imala dva osnovna žanrovska obilježja. Prvo se svodi na stvaranje specifičnog dramatskog spjeva (Bašagić, Kapetanović, Ekrem); i, drugo, koje ukazuje na stvaranje „originalne bošnjačke komedije (Ekrem, Đogo). Dramu u užem smislu, kakvu susrećemo u evropskim literaturama, pa i u nekim južnoslavenskim, bošnjački dramatičari nisu u ovom austrougarskom razdoblju započeli razvijati, i tek će se bošnjačka književnost dobiti u vremenu između dva rata.

16 Muhsin Rizvić, Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine, knj. II, Sarajevo, 1971., str. 557.

Literatura

1. Alispahić, Nijaz: Bibliografija muslimanske dramske književnosti od prvog objavljenog dramskog teksta 1894. do kraja 1945. godine. Pozorište, XX/1978.
2. Besarović, Risto: Iz kulturne i političke istorije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1966.
3. Lešić, Josip: Grad opsjednut pozorištem, Sarajevo, 1969.
4. Lešić, Josip: Istorija pozorišta Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1985.
5. Lešić, Josip: Pozorišni život Sarajeva, Sarajevo, 1973.
6. Lešić, Josip: Vrijeme melodrame, Sarajevo, 1989.
7. Rizvić, Muhsin: Behar – književnoistorijska monografija, Sarajevo, 1971.
7. Rizvić, Muhsin: Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1878-1918, Sarajevo 1990.
8. Muzaferija, Gordana: Antologija bošnjačke drame XX vijeka, Sarajevo, 1996.

TRADICIJA

Dr. sc. Adnan Tufekčić

RADNI ODGOJ DJECE U TRADICIJSKOJ KULTURI

Sažetak:

U radu su date najznačajnije etnopedagoške determinante radnog odgoja i djece u tradicijskoj kulturi. Rad i radne obaveze djece u tradicijskoj kulturi su bili najznačajnija područja razvoja znanja, sposobnosti, umijeća i navika i najvažniji faktori razvoja aktivnih crta volje i karaktera. Kvalitativni prikaz radnih aktivnosti i obaveza djece u periodu prve polovine XX stoljeća koji je dat u radu predstavlja dio rezultata terenskog etnopedagoškog istraživanja koje je obavljeno u skupini seoskih naselja na planini Majevici u sjeveroistočnoj Bosni.

Ključne riječi: tradicionalni odgoj, rad, etnopedagogija, planina Majevica.

Uvod

Rad u narodnoj pedagogiji zauzima centralno mjesto. Djeci se u sistemu narodnog odgoja postojano usađivala misao o neophodnosti rada. U tradicijskoj odgojnoj kulturi prisutna je i ideja vrednovanja ne samo korisnog ili „plaćenog" rada nego i besplatnog, nekoristoljubivog rada što je osobito važno u usporedbi sa savremenim tržištem koje sugeriše da se „ni jedan korak ne učini besplatno." Narodna pedagogija je poznavala naputak da se ne može sve prodati niti se može sve kupiti. Besplatan rad u tradicionalnom odgoju mogao je biti koristan za stjecanje znanja, umijeća, navika koje se ostvaruju u svakodnevnim aktivnostima kroz koje se stječu karakterne crte ličnosti i pozitivne ljudske osobine s moralnim svojstvima (Волков, 1999). Ovu poruku susrećemo i u narodnim umotvorinama:

Radi kao da ćeš uvijek živjeti, a moli se Bogu kao da ćeš sutra umrijeti.
Radiši vrijeme nikad ne pritiče.
Radi, pa se raduj. Radi, pa ne kradi.
Ako nemaš posla, budi svjedok
Ljenčini Bog ne pomaže.
Lijenost troši dušu kao rđa željezo.
Lijenu težaku, miši sjeme izjedu.
Bolje se od truda zavaljivat, nego od gladi

U narodnoj pedagogiji se cijeni jedinstvo riječi i djela, a odbacuje i osuđuje se hvalisavost. U one koji svoje riječi ne potkrepljuju djelom nema se povjerenja. Narod prosuđuje prema rezultatima koji se vide. Narodna pedagogija se uvijek oslanjala na raznovrsne poslove korisne za djecu, porodicu, susjede, suseljane, ljude uopće. S koristima rada povezuju se duhovnost i moralnost i ta misao se djeci usađivala neposredno i pod utjecajem javnog mišljenja u društvenoj zajednici i kroz radne tradicije (Волков, 2004). Zbog svega ovoga rad i radne tradicije predstavljaju jedno od najznačajnih područja koje proučava etnopedagogija kao naučna disciplina. [1]

Etnopedagoško istraživanje područja radnog odgoja

Cilj etnopedagoškog terenskog istraživanja kojeg smo obavili je bio prikupljanje podataka o radu i radnim obavezama i aktivnostima djece u prvoj polovini XX stoljeća.

U istraživanju smo koristiti metodu studije slučaja mjesta sa elementima terenskog metoda za proučavanje kulture (Kreč i sur., 1972: 363). Metoda studije slučaja mjesta, sa elementima terenskog metoda je „način organizovanja socijalnih podataka sa ciljem da se sačuva jedinstven karakter objekta koji se proučava" (Gud i Het, 1966: 313). Socijalnu cjelinu u našem slučaju predstavlja skupina seoskih naselja na planini Majevici, u sjeveroistočnoj Bosni. [2] Na ovu cjelinu ne možemo gledati kao na socijalni objekat koji je potpuno zatvorena jedinica. Dakle, metod studije slučaja mjesta „se ne može zamisliti kao zahvatanje jedinice, već kao pokušaj da se kao socijalna jedinica obuhvate one karakteristike koje su značajne za naučni problem o kome je reč" (Gud i Het, 1966: 314). U našem slučaju su to radne aktivnosti i obaveze djece u tradicijskom društvu. To nam je i odredilo gledište sa kojeg smo prikupljali podatke. Tehnika koju smo koristiti u okviru ove metode je intenzivni intervju. To znači da smo relevantne podatke prikupljati postupkom intervjuiranja u direktnom kontaktu sa kazivačima (respodentima).

Intervju u kontekstu našeg istraživanja ima posebne prednosti s obzirom na to da je starosna struktura kazivača bila takva da bi se vrlo teško mogla upotrijebiti anketa. Provođenje intervjua u našem slučaju podrazumijeva i upotrebu tzv. individualnog i grupnog intervjua. Instrument koji smo koristiti u okviru ove metode je protokol intervjua. Sadržaj protokola predstavlja izvor informacija koje ćemo dobiti intervjuom i koje koristimo u obradi podataka (Mužić, 1973: 258). U našem

---

1 Etnopedagogija je interdisciplinarna grana znanosti i sastavnica pedagogije koja proučava tradicionalni narodni odgoj i iznalazi mogućnosti primjene rezultata do kojih dolazi u kreiranju savremenih odgojno-obrazovnih sistema. Više o etnopedagogiji vidjeti u radu: Tufekčić, A. (2009) Etnopedagogija kao znanstvena disciplina, koji je objavljen u časopisu „Školski vjesnik", vol. 58. br. 3, str. 265 – 279.

2 Majevica je „64 km dug planinski lanac u sjeveroistočnoj Bosni, između Posavske ravnice na sjeveroistoku, Drine na jugosistoku, Spreče na jugu i jugozapadu i Tinje na zapadu i sjeverozapadu. Dolina Gnjice i Kovačice dijeli ga na sjeverozapadni i jugoistočni dio; oba se pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku. U sjeverozapadnom dijelu najviši su vrhovi: Međednik (843 m), Okresanica (815 m), Stolice (915 m) i Muzeljska kosa (898 m) (*Enciklopedija Jugoslavije 5*, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1957, str. 598).

istraživanju smo koristili nevezani razgovor koji nam omogućava lakše ostvarivanje kontakta sa kazivačima. U toku samog intervjua istovremeno smo vršili pismeno, a tamo gdje su za to postojale mogućnosti, kod prikupljanja podataka intervjuom, vršili smo fotosnimanje i snimanje videokamerom kada to nije utjecalo na kazivača i „čistoću" i tok intervjua.

Kada je riječ o uzorku istraživanja onda ovdje, uvjetno, treba razlikovati nekoliko različitih objašnjenja uzorka. U prvom objašnjenju govorimo o teritorijalnom uzorku. U tom smislu uzorak našeg istraživanja čini skupina seoskih naselja sa bošnjačkim stanovništvom (Zahirovići, Memići), hrvatskim stanovništvom (Straža) i srpskim stanovništvom (Jasenica). Naselja nisu međusobno izmiješana, u smislu etničke i religiozne pripadnosti, ali su prostorno u neposrednoj blizini jedna drugima i međusobno su povezana.

Drugo objašnjenje uzorka odnosi se na broj i kategoriju kazivača (respodenata) u intervjuu. S obzirom na to uzorak našeg istraživanja činili su muškarci i žene u navedenim naseljima, koji su rođeni do 1945. godine.

Kvalitativni prikaz rezultata istraživanja

U tradicijskoj kulturi djetinjstvo je period u kojem su se djeca uključivala u svakodnevne poslove i obaveze u domaćinstvu. Dobna granica koja je predstavljala period kada su se djeca *gonila da rade*[3] , zavisila je od vrste poslova i spola djeteta. Tako, kada su u pitanju kućanski poslovi, žensku djecu već sa osam godina *odmah matere uče oko šporeta, pa počnu i must polahko. Kad sam bila priko sedam godina uskopavala, i čuvala, i muzla kravu, sve se radilo, nije to bilo brepuslijana. Osim obaveza oko šporeta i muže stoke, curice su prele kučine*[4]*, prale, trljale, mazale. Nijesu prije izvijale. K'o, jako, nije bilo hodat, lijećat, k'o, jako, ako nije došla na vrijeme, šibana će bit*. Smatralo se da je period od sedam–osam godina života najpodobniji za podučavanje ženske djece da pletu, vezu i tkaju. Prilikom učenja ovih poslova vodilo se računa o redoslijedu usvajanja ovih vještina. Naime, smatralo se da djevojčica treba prvo da nauči plesti, a kad to dobro savlada, onda je majka treba naučiti vesti i heklati, a tek nakon toga trebalo ju je podučiti tkanju: *A učila sam žensku djecu da tkaju. Mene je moja mati učila. Mati sjedne za stan i ona meni kaže: „Gledaj dobro kako ću ja nogama preklapljat, kako ću čunak bacat, kako ću žicu svezat kad pukne." Mi ne sjednemo na ono sjedalo. Mi 'vako sjedemo za njena leđa i gledamo. I tako su matere skupile žensku djecu da im pokazuju. Mati me je učila od jedno osam godina, počela sam plest ono i eklat. Evo ovo na mojoj nošnji (rese na košulji) smo prvo počeli radit, onda smo počeli plest, pa počeli smo vest, pa onda učit tkat. I onda sam i ja svoje tako naučila; ja sam otkala ponjava kad sam bila i kod matere. Ja naučim i preuzmem, a mati je i dalje tkala kad sam i ja tkala, malo ona malo ja*. Uočljiva je sistematičnost i postupnost koja je prije svega pratila

3 Kurzivom su napisane sve riječi, pojmovi, termini, sintagme i kazivanja koje se odnose na narodni govor koji su koristili naši kazivači, a koja u ovom radu čine integralni dio teksta.

4 **kučine** – kratka i zamršena vlakanca što ostaju od konoplje ili od lana kod grebanja (Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika V, 722)

složenost vještina koje je trebalo naučiti, ali i dobnu uzrast djeteta. Podučavanje djevojčica ovim vještinama najviše se odvijalo u toku zimskog perioda kada nije bilo posla izvan kuće. Razlog tome je bio taj da je, pored kućanskih poslova, najvažnija i najdominantnija obaveza djece oba spola bila *čuvanje marve*.[5]

Najčešća dob u kojoj su djeca počinjala čuvati *marvu* je bila, uglavnom, oko devete i desete godine života: *Od deset godina su djeca počela radit, djeca su pomagala roditeljima od osam–devet godina.* Može se reći da su u tom periodu cjelokupni život djece, i sve njihove individualne i socijalne aktivnosti bile determinirane njihovom obavezom prema hranjenju i čuvanju stoke. *Čuvali smo marvu: koze, ovce, goveda, krmke. Prije odlaska u Majevicu sa marvom djeca jedu, doručkuju, i ko more unijet drva s drvnjaka donese tude u kuću, ko more nalit lonce vode oko ognjišta, to je radilo ženskinje, a onda zaokupi marvu.* Pošto je svaka porodica imala dosta djece *(jer prije nije bilo jedno u kući. Bilo po dvadeset i petero u jednoj kući, pet braće i imaju neko petero, neko četvero djece i tako nije se dijelilo k'o danas)* uglavnom iz kuće je išlo uvijek bar jedno mlađe (devet–deset godina) i jedno starije dijete (dvanaest–trinaest godina). Starija tj. *malo jača djeca* su pored *marve* morala nadgledati i manju djecu. Ovdje je bio prisutan međugeneracijski uticaj. Naime, pošto omladina i odrasli nisu imali vremena za *čuvanje marve* zbog drugih teških poljoprivrednih poslova, čuvanje marve je bilo prepušteno djeci. Pri tome nije bilo posebnog uvođenja djece u ovaj posao od strane odraslih, nego je to bilo prepušteno starijoj djeci. Na taj način dolazilo je i do svojevrsne podjele obaveza: *Imaju ona jarad: posebno jarad, posebno koze. Manja djeca čuvaju jarad, a veća čuvaju koze.*

Slika 1. Starija djeca su imala veliki značaj u odgoju mlađe braće i sestara

Skoro nikada se nije dešavalo da samo jedno dijete ide čuvati *marvu. Od devet godina dijete ima svoje stado, čuva i ima još jedno jače šnjime, jedni manji, jedni malo jači idu skupa iz kuće.* Svako dijete je imalo svoje stado *marve*: muslimanska djeca koze i ovce, a katolička i pravoslavna još i krmke, ali čuvanje marve je uvijek bila grupna aktivnost djece: J*a sam čuvo koze, krmke, goveda; im'o sam jedno desetak godina kad sam čuv'o po šumi u Majevici. Skupa cijelo selo povedemo marvu, i tuđu. Bilo je toga čudo jedno marve kad ujutro vudam prolazi, sat jedan cijeli marva prolazi u Majevicu. Po Majevici čuvalo se. Danas nema toga, danas kad ja to pričam omladini, kakvi. Danas nema ni marve, ni čobana.* Od sve stoke najviše su se uzgajale koze*: Najviše se čuvale koze, ovce. Koza bilo više zato što ih je lakše bilo držat. Nije im trebalo sijena uzimat, bilo više paše za njih. Imaš štap, bilo šume, imaju one smreke, ti štapom rastresaš one smreke, koze za tobom. One se najdu i hajd' s njima*

5 marva – stoka, domaće životinje.

kući. Njima je godilo svašta: onda kad pođe proljeću one rese, ti im narežeš resa, one zalegnu na ono. Planina Majevica je, dakle, bila glavno ispasište za stoku: *Prija je bilo. Majevica naša. Nema mjesta đe nije čoban doš'o i đe čobani nijesu čuvali tu marvu svoju. Odavle se išlo do Maoče, preko Majevice Brčkome, tamo ide to.*

Na *čuvanje marve* su zajedno išla djeca iz sve tri etničke skupine. Obično su djeca iz zahirovićkih zaselaka ujutro čekala djecu iz Potpeća i onda su zajedno *gonili marvu gor' u Majevicu*. U planini bi, kod Šibera, susreli i djecu iz Straže i tu bi zajedno *hranili marvu: Oni pođu ozdol, porenu koze i mi se vode sastanemo i iđemo zajedno, a Stražani su išli s druge strane pa se nismo viđali. Jedino gor u Majevici kad se nađemo, na Šiberu... Kad odemo čuvati koza, susretnemo se i sa djecom drugih vjera. Sjećam se, čuvali koza zajedno Potpećani, Stražani i mi. Čuvanje marve* je bilo svojevrstan agens socijalizacije djece. Naime, na ovoj sekundarnoj razini socijalizacije (primarna razina se odnosi na porodicu) formirale su se grupne norme i interpersonalne relacije koje nisu primarno bile određene etničkom ili religijskom pripadnošću, nego zajedničkom teritorijom i zajedničkom upućenošću na to da se nahrani i čuva *marva*. Kao primjer za to može se navesti da su djeca iz Straže, Jasenice i Zahirovića uvijek skupa čuvala marvu i to u onom dijelu Majevice kojeg su smatrali svojim. Na taj način formirao se osjećaj pripadništva grupi koji je utjecao i na pojavu međusobnih dječijih sukoba i tuča sa djecom koja su također čuvala stoku u Majevici iz susjednih sela. Pri tome je umjesto etničke pripadnosti dominantnu važnost imalo pripadništvo primarnoj grupi. To pokazuju i sljedeće riječi naših kazivača: *Bio Gornji Srebrenik – djeca njihova i mi nijesmo se nikad mogli, oni muslimani i mi muslimani, družili se stalno mi i Potpećani i Stražani. Gor postavimo u Majevici k'o njeku granicu i tu smo se tukli. Mi vam, Potpećani, Jaseničani i Stražani, a tam' oni, Srebrničani,* ili: *I djeca muslimanska su išla s nama, pa se udružimo i igrali se zajedno đe na meraji ,*[6] *pa gledamo đe je marva, pa opet se igramo zajedno, to je bilo nerazdvojeno. Djeca čuvali goveda, koze, ovce, konje ko je im'o. Po šumama, po putevima, čuvaj, iđi, to je obavezno da se sastanemo sa srpskom i hrvatskom djecom. Otiđi u Majevicu, otuda srbovska djeca čuvaju mal, mi čuvamo mal, vazdan se igramo. Onda, opet, Hrvati – sastanemo se po Majevici gor', vazdan se ganjamo, igramo se, nikad niko nikom nije rek'o ni riječi. Odemo u planinu đe su vjerovi, kupamo se. Bili vjerovi na rijeki u Majevici i odemo u Majevicu svi zajedno, pustimo, marva po šumi hoda, mi se kupamo, pa opet zaokupi marvu i hajdi kući i rastanemo se tako, i svako hajd svojoj kući. Išla djeca zajedno čuvat. Sastanemo se svi i odemo čuvat. Ako sjednemo ručat, a koze vide, ne mere se odbranit. Koze pojdu ručak, ako se ne sakrije dobro.*

Kada su djeca postajala čobani, ona su tada preuzimala i veliki dio obaveza i odgovornosti. U toku ispaše djeca su bila zadužena da nahrane i vrate *marvu* kući. Pri tome su ona nailazila na brojne teškoće u svom prirodnom i socijalnom okruženju, koje su morala savladati: *Koliko sam naboja nosio na nogama kad sam iš'o za govedima. Baš je to ko gledao. Jednom, ja im'o rođaka ovdje, umro je, prič'o*

6 **merajka/meraja** – ugodno goletno zemljište; biće istog postanja, kojega je i riječ mera (RjHSJ VI, 604) Mera – općinska zemlja; u Bosni i Hercegovini zajedničko seoska ili plemenska zemlja; sve seosko zemljište koje nije obraslo šumom i nije obrađeno, zove se mera (Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika VI, 603)

sa mojim ocem i komšijom o djeci: „Djece ne mere bit nikad mnogo. Kako? Ujutro ustaneš, jedno ode otjerat krmke, jedno otjerat ovce, jedno otjera goveda i ti sam ostaneš, sam s babom. To je prije, a danas: ima jedno pa mu mnogo." Goveda čuvala, i krmke. Iđi za krmcima bosa, i za govedima, i moraš ić' ujutro rano. Iđi rano, naberi da se krmcima svari. Osim toga, stoka je predstavljala jedan od najvažnijih faktora opstanka i preživljavanja pa je svaka kuća imala veliki broj, naročito sitne stoke (koze i ovce). Za djecu je počesto bilo teško voditi računa o svoj toj stoci: *Čuvali stoku, bilo je stoke – koze, goveda, ovaca. Najviše bilo koza, ja sam čuvo tri'es't i šest koza. Imo sam dvan'est godina. One su išle u Majevicu, jelo se kozije mlijeko, bilo se zdravo, uvijek sam iš'o kozama bos. Ako je otac kupio obuće to ostavi, ako ću kud otić, a kozama sve bos; ništa guja, ništa, što hoće nek bude... U mene djed imo stotinu i pedeset koza, ja sam to sve čuv'o. Meni zaprijete, ja moram pazit na koze, ubiće u meni zemlju.* Čuvanje marve je tako ponekad imalo i neželjenih posljedica za djecu*: U nas je bila jedna curica. Ona je skrenila sa kravije staze dosta u Majevici, izgubila se. Mi smo se svi digli da je tražimo i izjutra je našli u nekom štajbuku [7] i njoj se mozak poremetio od straha, i nije dugo izatale živila.* Djeca su bila suočena i sa drugim opasnostima, ali i kaznama od roditelja ukoliko se nešto desi marvi: *Djeca su radila. U to vrijeme smo najviše čuvali stoku: i muški i ženski čuvali stoku, gor' u Majevici pretežno imali ispaše. U to vrijeme kad smo čuvali bilo je vukova, to je prije onog rata drugog. Gor' se igramo, sastanu se čobani, kad pogledaš: vukovi iziđu. Oni su ukrali dvije ovce. Mi ne smijemo ić' kući, pobiće nas. Nema sad više vukova. Mi smo išli gor' Majevici, ma nijesmo se mi djeca plašili vukova. Šta ćemo, on dođe, nije nama ništa nego ode među ovce, među krmke. Jedni čuvali krmke, jedni ovce i tako igrali se, i dođu vukovi, iz šume iziđu, i pokupiše ovcu i odoše. Jedni roditelji razumiju da nijesmo mogli mi ništa, a jedni – ne smiješ prić' 'vam' kući. Valja noćit, vam ne smiješ prić kući – nema ovce.* Zbog svega toga smatralo se da marvi treba dobar čobanin: *Djeca su hodala za kozama i ovcama, čobanin treba dobar kozama, heej. Moj amidžić je bio čobanin kozama najbolji. Godinama on je njih čuv'o i muz'o. Koze je svijet više drž'o. Iđu koze bristre šumu, a ovcama treba paše više. On je prid kozama naučio: iđe prid njima, ućera u šumi i sjedi vazdan kod njiha i čuvaj. Najdu se one, bolan jelo se mlijeko, svare se po dvije pršulje od kozijeg mlijeka. On sjedne na meraju i samo što zvizne svaka koza dođe njemu, svakoj dadne soli i onaj ogrizak i sve idu druga, treća, sve redom.*

Da bi se preduprijedile moguće nesreće i stradanja djece, stariji ljudi, koji nisu mogli više raditi na njivi, su svako jutro kretali za djecom i marvom u šumu. Njihova namjera je bila da nadgledaju djecu i marvu. Pri tome su oni samo nadgledali djecu i nisu ometali svakodnevne dječije aktivnosti i igre pri čuvanju marve: *Mal smo čuvali: koze, ovce. Djeca čuvala, a išli su starci s nama i nadgedali da se ne bi djeca izgubila u Majevici, jer je u Majevici bilo ispušćano. Uvijek je starac makar jedan iš'o za djecom kad gone mal. Bilo je dosta mala, svako ide iz svoje kuće. Neko kaže: „Ajd' nek ide sa mojim", i goveda se sama vraćaju kući i djeca za njima iz Majevice... Stariji ljudi iđu u šumu s djecom što su čuvala marvu. Njeki su išli s*

7 Drvene šine (tračnice) koje su gradile austro–ugarske vlasti za potrebe rudnika uglja na Majevici naši kazivači nazivaju štajbuk.

Slika 2. Kušlje u Majevici u koje su se sklanjali čobani

puškama, i djeca s njima, i đed moj tvoj, nijesi mogo pustit da sama djeca iđu u planinu za onolikim kozama. I tako zaokupi marvu gor' u planinu dok nije rat rašćero (Drugi svjetski rat).

Osim koza, ovaca, krmaka i krava djeca iz sela Crveno Brdo, Lisovići i Brezik su često čuvala *bibe* i *tuke*: *Zaokupi bibe, zaokupi kokoši i tam čuvaj na njivi. Moja mati nasadi po dvije – tri bibe po pedesetoro. Kad ih ujutro pustimo, one trče dol', zajure u rijeku i iz rijeke gor' u brdo, a uveče one iziđu gor' na baščovan, i na krila i u rijeku. Same bibe hodale po njivama beru popkove, bajke, a mi zađemo za njima i tražimo ima l' koji grašak, naložimo vatru i pečemo u kalajicama. Jako djeca imaju svega, al' nijesu zdrava, nemaju zdravlja. Mi smo prije jeli što niko nije jeo... Prije su djeca čuvala bibe. Djeca oćeraju na njivu bibe. Sad ona na njivi voli bit, ona tu napreduje, raste, ona je poludivije živanjče jer ona kad hoće da snese jajce, ona neće otić' tamo đi kokoš leže. Ona ode prvo u živicu njeđi, pa traži, pa se ona naleže. E sad, ako je ufatiš moraš je da prisiliš da nosi vam. U nas na njivi pronijela biba i imala gnijezdo, e sad mi djeca njiha čuvamo i jedno dijete meni viče: „De ti potjeraj bibe." I sad ja nju gonim i mali iđu za njom, a ona biba se vraća nazad. A ja uzmem motkicu i hitim se samo malo, u glavu. Istom biba, hop, mrtva, a ostali oni mali tri'es't šest. I nama je donijela jedna žena iz Lisovića bibu, istom se izlegla, i mi smo odhranili male zajedno š njom.*

Slika 3. Učenje jahanja

Pirbližavanje četrnaestoj i petnaestoj godini za djecu je značilo, osim čuvanja marve i živine, i uključivanje u poslove na njivi: *do četrnest godina samo smo čuvali stoku, a otale gor', kako koja godina izlazili na bolju snagu, i djeca su počela pomagat po njivi. Što god se je moglo radilo se, gonilo se da se radi. Kako smo počeli rast, onda smo kopali, želi, trgali brali grah, brali maline.* U ovom periodu muška djeca su već uključivana u oranje: *Od jedno trin'est il petn'est godina uz volove more i dijete. Kad se oralo volovima, čo'j'k drži plug, a dijete vodi volove. Bio drveni plug, a pošlje iziđe ovi željezni.* Ukoliko je prvo dijete u porodici bilo žensko i ono je u ovom periodu pomagalo pri oranju: *S ocem sam orala. Valja držat kolo kad se*

oralo i kopačice držat. Nisam radila po kući s materom, kaki, dok sam radila s ocem na njivi, jer sam bila najstarija. To je trajalo sve dok ne dorastu mlađa muška djeca koja su to preuzimala: *Od trin'est godina sam počeo orat sa amidžom s voloma. Bila je mi jedna sestra starija od mene, jedan'esto godište, al' ne umije da goni volova s amidžom. Ja čuv'o koze niže ograde. Kaže on: „'Odi, ba, pomozi mi malo ti, ne zna ona." Kada ja gor' priđo, jedno dvaput priđo priko njive, a on skide ćulah* [8]*, baci gor' i spomeni Ilino i kaže: „Eee, svašta na svoje mjesto. Muško ovo treba da radi."* Početno učenje oranja kod djece je ponekad bilo popraćeno i fizičkim povredama: *Ja sam s ocem or'o, a konji su bili mnogi nažićeni* [9]*. Ja sam poveo konja sa onim dektešom* [10]*među prste i konj poče skakat u zrak i ja ne smjedo pustit i on meni odkide kožu. Sa trinest' godina sam vodio konja kad se oralo, a im'o sam i volove. Preklopi se konj naprijed da lakše bude volovima, a uveče otac i ja zajašemo konja. Otac me je tude opomen'o i rek'o mi da sam treb'o pustit konja i još mi rek'o: „Nemoj se, dijete, igrat. Konja mogu kupit, a tebe ne mogu".* Osim pomaganja pri oranju dječaci su oko petnaeste godine išli sa starijom braćom i rođacima s konjima u Majevicu po drva. Tada su se oni počinjali podučavati o tome koje *drvo se treba osjeć, koje se ne smije osjeć, kako treba natovarit drv na kola konjska da se ne prevrgnu.* I u ovim slučajevima nekada su se dešavale nesreće: *Iš'o sam u Majevicu. Im'o sam kuma krštenog i ja s njim kren'o. I ja metn'o nogu na procijep kod prvog jastuka, i uvati mi nogu, i otac mi stavio jod i zamladilo mi, i ja sam opet čitav dan radio.*

Pored poslova koja su djeca obavljala u svojoj porodici i u svom selu, postojali su i slučajevi kada su muška djeca odlazila od svojih kuća *u najam*. *Odlazak u najam* je najčešće bio prisutan kod djece iz porodica koje su *teško živile*. Djeca iz Straže, koja je naseljena katoličkim stanovništvom, su najčešće *išla po najmu* u istočnu Slavoniju u Hrvatskoj: *Život je bio malo gorak i bio sa sam sâm u oca i matere. Deset godina sam hod'o po najmu u istočnoj Slavoniji. Išla su i druga djeca... Ja sam prvo bio kod djeda od majke. Odnio me je ujak, dajdža. Tam' sam bio devet mjeseci. Kasnije sam doš'o kući pa iš'o po najmu.* I djeca iz Zahirovića su takođe išla po najmu i to najčešće u Tuzlu: *Ja sam u Tuzli promijenio tri – četiri gazde u najmu. Traži otaj gazda, naprimjer, treba mi, ima l' đi dijete i njeko se javi ima u mene. Bi l' ga dao da bude u mene u najmu, i otac rekne bi'. Nijesu dolazili ljudi maksuz iz Tuzle, neg to oni pitaju priko naših ljudi kad odu u Tuzlu.* Počesto su djeca odlazila u najam i po nagovoru svojih vršnjaka koji su ranije otišli u najam i poznavajući gazde po Tuzli mogli su naći posao i za svoje prijatelje: *Mene je odveo jedan odavle sa sela, ko on je tam odrastao po najmu u Tuzli. I on je to naš'o meni k'o dijetu. U najmu se svašta radilo, stoku čuvaš. Ja sam bio u dvojce gazdi prije onog rata. Bio sam u jednoga, on je držo otu trgovinu, a bio sam u tajnika. On je učitelj ote medrese, im'o sedmero djece. Bila je Behrambegova medresa i on je bio učitelj, bio sam u njega: cure, momci, a sve to uči školu. Bio sam u Mujezinovića, bio sam u njekog bakala Mehe. Od njeg sam i doš'o kući, i eto, oto ljeto sam otiš'o u partizane.*

---

8 ćulah (pers) – kapa od valjane vune, obično bijela (Škaljić,198)

9 nažićen/nazić (pers) – prefinjen, nježan, lijepa i nježna tijela (Škaljić, 489)

10 dekteš/jedekteš (tur) – jular (Škaljić, 366); Ular (jular) – 1. povodac, uzda, vođica (Klaić, 1534)

Literatura

1. Enciklopedija Jugoslavije 5 (1957.), Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.
2. Gud, Vilijem; Het, Pol (1966.): Metodi socijalnog istraživanja, Beograd: Vuk Karadžić.
3. Klaić, B. (1962.): Rječnik stranih riječi izraza i kratica, Zagreb: Zora
4. Kreč, Dejvid; Kračfild, S. Ričard; Balaki, L. Igerton (1972.): Pojedinac u drušvu, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije.
5. Mužić, Vladimir (1973.): Metodologija pedagoških istraživanja, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika
6. Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, Dio V., Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1898 – 1903.
7. Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, Dio VI., Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904 – 1910.
8. Škaljić, Abdulah (1989.): Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo: Svjetlost.
9. Tufekčić, Adnan (2009.): Etnopedagogija kao znanstvena disciplina. Školski vjesnik - Časopis za pedagoška i školska pitanja 58 (03): 265 – 279, Split: Hrvatski pedagoško – književni zbor Ogranak Split, Filozofski fakultet sveučilita u Splitu, Fakultet prirodoslovno - matematičkih znanosti u Splitu.
10. Волков, Геннадий Никандрович (1999) Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. Заведений, Москва: Издательский центр „Академия".
11. Волков, Геннадий Никандрович (2004) Чувашшская этнопедагогика, Издание третье, дополненное, Чебоксары: Фонд И. Я. Яковлева, Чебоксарский институт экономики и менеджмента Санкт-Петепбурского государственного политехнического университета.

Almira Bećirović, prof.

ETNOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U AVDIBAŠIĆIMA KOD TUZLE

Uvod

Područje jugozapadnih obronaka planine Majevice nije u prošlosti bilo predmet etnoloških istraživanja. Radi se o području sa značajnim naseljima i gustom naseljenošću. Ovo područje u srednjem vijeku pripada župama Donje Soli i Jasenica, u osmanskom periodu istoimenim nahijama a tokom austrougarske uprave, monarhističke Jugoslavije i Drugog svjetskog rata, kotaru i srezu Tuzla. Od sredine pedesetih godina 20. stoljeća naselja jugozapadnih obronaka Majevice pripadaju općinama Tuzla i Srebrenik.

Poznato etnološko istraživanje Majevice, M. Filipovića iz sredine 20. stoljeća se odnosilo samo na srpsko stanovništvo izvan ovog područja. Zadnjih nekoliko godina su izvršena određena etnološka istraživanja ovog područja. Radi se o istraživanjima dr. Adnana Tufekčića, naselja Zahirovići, Jasenica i Straža sa etnopedagoškog aspekta, istraživanjima naselja Breške i Drijenča naseljenih hrvatskim stanovništvom i naselja Donja Obodnica.

Avdibašići su manje naselje na krajnjim jugozapadnim obroncima planine Majevice u gornjem toku rijeke Velike Tinje. Naslanja se na naselje Donju Obodnicu i zajedno se nalaze u općini Tuzla.

U ovom radu dajemo rezultate istraživanja sprovedenog u periodu 2005-2008. godina, nekih etnoloških karakteristika naselja Avdibašića, koje je naseljeno Bošnjacima muslimanima.

Seoska kuća

U zavisnosti od ekonomskih mogućnosti stanovništva, u arhitekturi ovog kraja su preovladavali sljedeći tipovi kuće i to kuće na podrum ili magazu i kuće na dva boja tzv. dvobojke. Kuće su uglavnom građena na strmom ocjeditom terenu. Mjesto gdje će se graditi kuća zove se milać [1].

Ovisno od ekonomskih mogućnostim stanovništva, građene su dvodjelne ili višedjelne kuće na podrum - magazu. Zidovi podruma su bili od kamena krečnjaka koji je pogodan za obradu. Zidovi podruma su debljine oko 50 do 70 cm. Zidani su kamenom krečnjakom i malterom koji se pravio od sitnog riječnog pijeska pomiješanog sa živim krečom. Podrumske prostorije su najčešće služile kao ostava za čuvanje hrane, a rjeđe kao stambeni prostor. Iznad podruma – magaze nalazilo se prizemlje. Njegova konstrukcija je bila od drveta sa ispunom od šepera ili od ćerpića. Šeper je ustvari pleter oblijepljen zemljom i pljevom – ljuskom od pšenice. Zidovi kuća bili su okrečeni i sa unutrašnje i sa vanjeske strane. Važan elemenat

1 Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, VI izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1989., miljać, milac, milć m (ar.) gradilište, prazno zemljište gdje se može podignuti zgrada, str. 463.

ovih kuća predstavljala je veranda. Veranda je najčešće izgra-đena sa gornje strane kuće i po pravilu izrađivana je od drveta u dužini kuće. Kao i kuća pokrivena je istim materijalom, s tim što je nagib krova iznad verande nešto manji.

Sve kuće su bile na četiri vode, a kao krovni pokrivač u najstarije vrijeme je služila taraba – daska, a kasnije crijep. Na krovu svake kuće nalazila se badža, tj. otvor koji je služio za odvođenje dima sa ognjišta i peći. (prilog br. 1).

Prilog 1.

Osim prizemnih kuća na podrum ili magazu građene su i kuće na "boj"-sprat, tzv. dvobojke. Ovaj tip kuća imali su samo imućniji stanovnici sela i to Nedžo Hasić, Ćamil Ibrišević i Avdo Bećirović.

Ovaj tip kuće osim podruma ima još prizemlje i sprat. Konstrukcija sprata bila je takođe drvena s a ispunom od šepera ili ćerpića. Iz prizemlja u sprat su obično vodile uske i strme merdevine[2] . Uz merdevine se dolazilo u "divanhanu", široko predsoblje, odakle su u sve prostorije na spratu vodila vrata. Kod ovih kuća sprat je sa mnogo prozora i pun svjetla. Takođe bilo je kuća kod kojih se na sprat išlo merdevinama koje su bile sa vanjske strane, uza zid. U tom slučaju stepenište je natkriveno i najčešće zatvoreno, dok je veranda malo otvorena. [3]

Unutrašnje uređenje seoske kuće-enterijer

Namještaj i unutrašnje uređenje tradicionalne kuće bili su uslovljeni načinom stanovanja i načinom korištenja prostora u kući[4].

U tradicionalnoj seoskoj kući najstariji način zagrijavanja bio je grijanje sa otvorenog ognjišta. U početku dim se odvodio direktno do krova, a kasnije kroz dimaluk. Ognjište se nalazilo u kući, izrađeno je od nabijene ilovače ili ćerpića[5].

2 Isto, merdevine m (pers.) stupe, stepenice, str. 459.
3 Informator, Alija Hasić,sin Hasiba, (1923.)
4 Muhamed Kadić, Starinska seoska kuća u BiH, Biblioteka, Kulturno naslijeđe, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976., str. 84.
5 A.Škaljić, isto, ćerpić m. (tur.) nepečena na suncu sušena cigla, str. 190.

Prilog 2.

Na ognjištu i oko njega nalazile su se verige, mašice [6], sač [7], peka i sadžak.[8] Također svaka soba je imala hamamdžik[9] , koji je služio za umivanje, kupanje i uzimanje abdesta. Bio je ograđen daskom do plafona, a nalazio se pored furune. Interesantno je da je jedan takav hamamdžik sačuvan do danas i nalazi se u kući Alije Hasića. (prilog br. 2)

Kao prostirka po podu služila je hasura [10], tkala se od šaše ili trstike, koja raste u barovitim krajevima. Prostirala se u prostoriji gdje se stalno boravilo. Kupovala se u Tuzli. Također, kao prostirka služilo je "šilte"[11] , tanki dušek na kome se sjedilo, zatim jagnjeće kožice, te ponjave. Ponjave su se izrađivale u kućnoj radinosti, a tkale su ih žene na tkalačnom horizontalbom stanu. Osim toga, u imućnijim domaćinstvima kao prostirka po podu služili su ćilimi [12].

Obavezan komad namještaja u staroj seoskoj kući bila je drvena sećija, klupa bez naslona koja se nalazi uz zid obično ispod prozora. Prekrivena je šiltetom, a uz zid kao naslon, stavljali su se kalufni jastuci napunjeni slamom, tzv. kalufnjaci. Preko njih su se stavljali jambezi, bijelo platno ukrašeno vezom, najčešće cvijetnim motivima.

Prilog 3.

Za ostavljanje sitnijih stvari služile su rafe [13], odnosno police koje su se postavljale duž zidova ispod plafona, te dolafi[14] uz zid ili u uglu sobe. Za čuvanje rublja i djevojačke spreme, kao i za čuvanje vrednijih stvari služila je sehara [15]. (prilog br. 3)

6 Isto, maše, mašice f. pl. t. (pers.) hvataljke za žer; opružena dva željezna kraka u obliku štipaljke kojim se vadi ugljevlje iz vatre ili se vatra njime podstiče, str. 448.

7 Isto, sač m. (tur.) željezni ili zemljani poklopac pod kojim se na ognjištu peče hljeb ili pita na taj način što se na nj. nagrne žerava i lug (zapreće se). Sač se razlikuje od peke utoliko što ima na sredini manji otvor i što je veći i srazmjerno niži, str. 539.

8 Isto, sadžak m (tur.) željezni tronožac na kome se na ognjištu u tendžeri ili kakvom drugom sudu vari jelo, tronožac uopšte, str. 540.

9 Isto, hamamdžik (amamdžik) m (ar.-tur.) kućno kupatilo, banjica u muslimanskoj kući, str. 308.

10 Isto, hasura (asura) f (ar.) prostirač ispleten od mehke trstike, šaše ili rogozine, str. 318.

11 Isto, šilte (šiljte) m (tur.) vuneni četverouglasti dušečić za sjedenje; dugi tanki vuneni madrac koji se stere po sećiji, str. 589.

12 Isto, ćilim, kilim, m (pers.) prostirač izatkan od vune na stanu, tepih, str. 193.

13 Isto, rafa (raf) f (ar.) pregrada u ormaru ili stalaži; polica, osobito polica koja je pričvršćena naokolo dužinom cijelog zida na kojoj se drže sahani pod kapcima, ćase, fildžani ili što drugo, str. 528.

14 Isto, dolaf, dolap m (pers.) nepomični ormar sa policama pričvršćen uza zid ili uzidan u zid, str. 222.

15 Isto, sehara f (ar.) drveni sanduk obložen išaranim limom, odnosno okovan sjajnim limom ili kožom u kome se drži djevojačka oprema-ruho i prilokom udaje prenosi u mladoženjinu kuću, str. 554.

Za spavanje u siromašnijim domaćinstvima služila je slama prostrta po podu, koja se smetala u ćošak i slamarica, tj. dušek napunjen slamom, a u imućnijim vuneni dušeci [16]. Za pranje rublja koristilo se drveno tekne [17] i pralja, tj. prakljača.

Pokućstvo

U prošlosti ovog kraja u upotrebi je bilo zemljano, drveno, bakreno, a nešto kasnije i emajlirano posuđe. Od drvenog posuđa u upotrebi su bili čanci [18] raznih veličina, tekne za kuhanje, kašike, kutija od osam oka zvana osmak, a služila je za kupljenje pšenice i kukuruza, fučije[19] za vodu zapremine od 20 do 25 l, fendelj je drvena posuda slična burencetu, a služila je za čuvanje pekmeza, sinije[20] i sl.

Od zemljanog posuđa u upotrebi su bili razni lonci za kuhanje, bardaci[21] i testije [22] za vodu, ćupovi [23], ćase[24] i sl. Grnčarija se kupovala kod tuzlanskih i lukavačkih grnčara.

Osim zemljanog i drvenog posuđa u upotrebi je bilo i bakreno, a njega je posjedovalo uglavnom imućnije stanovništvo. Od bakarnog posuđa u upotrebi su bili ibrici [25] za vodu, leđeni [26] ili lavori duboki i plitki, ćase, sahani[27] , kazani za pečenje pekmeza, bakrači[28] , tepsija [29], demirlije ,[30] tendžere [31], đugumi [32] , mangale[33]

16 Isto, dušek, m (tur.) vunena postelja (madrac) koja se, u vrijeme dok još kreveti nisu ušli u upotrebu, sterala na pod i na njoj se spavalo, str. 229.

17 Isto, tekne n (tur.) korito, str. 607.

18 Isto, čanak m (tur.) drvena zdjela, str. 162.

19 Isto, fučija, vučija, f (grč.) drvena poveća posuda, slična burencetu, u kojoj se drži voda, pekmez i sl., str. 285.

20 Isto, sinija (ar.) niska okrugla trpeza, sofra, str. 566.

21 Isto, bardak (pers.) zemljani sud za vodu, po obliku kao ibrik, za uzimanje abdesta, str. 120.

22 Isto, testija f (pers.) zemljani sud za vodu, sličan bardaku, vrč, str. 615.

23 Isto, ćup m (ar.) zemljani duboki sud koji ima dvije ručke sa strane. Dno mu je usko, a onda se širi do polovice visine pa se sužava gore prema otvoru. Veliki zemljani lonac, str. 200.

24 Isto, ćasa (pers.) dublja posuda poluokruglastog oblika u kojoj se servira žitko jelo kao čorba, mlijeko itd., str. 184.

25 Isto, ibrik (imbik) m (pers.) bakreni sud za vodu s uskim grlom, na kome je kupasti poklopac i s dugim noscem (nosačem); može biti i od zlata ili srebra, str. 338.

26 Isto, leđen, legen, leđan m (grč.) lavor za umivanje, odnosno za pranje ruku, str. 433.

27 Isto, sahan (ar.) bakrena zdjela, tanjir, str. 542.

28 Isto, bakrač, m (tur.) bakreni kotao (i uopšte kotao) koji ima na sebi luk od željeza ili debele žice, za koji se drži kad se nosi i o koji se vješa na verige, str. 116.

29 Isto, tepsija, tevsija f (tur.) okrugli bakreni ili emajlirani sud, pitne tepsije su pliće i u njima se peku pite, a u dubljim tepsijama peče se hljeb, str. 611

30 Isto, demirlija, dimirlija f (tur.) velika bakrena tepsija koja služi kao sinija. Ima promjer 1-2 m, nekad i veći. Stavlja se prilikom upotrebe na stalak od željeznih šipaka i po ovom žel-jeznom stalku tepsija je dobila ovaj naziv, str. 211.

31 Isto, tendžera f (tur.) duboka bakrena posuda, dublja je od šerpe i nema drški sa strane, str. 610.

32 Isto, đugum m (tur.) bakreni sud za vodu sa širokim grlićem (nema nosca kao ibrik). Kefeni đugum je manji sud u kome vari voda za kafu, str. 254.

33 Isto, mangala (ar.) sud posebnog oblika napravljen obično od bakra, a može biti i od me-singa, pleha ili zemlje u kojem se drži žeravica radi zagrijavanja sobe ili podgrijavanja skuhane kafe ili jela, str. 445

Pomoćne i sporedne zgrade

U avliji i izvan nje, osim kuće nalazile su se pomoćne zgrade. Avlija je obavezno uvijek bila ograđena, a za ogradu služila je taraba[34] , tj. ograda od hrastovih dasaka visokih oko 2 m, koje su se kovale jedan uz drugu po žiokama pričvršćenim za direke ili parmaci[35] , odnosno prošće, a to je grubo otresana daska ili letva.
U avliji obavezno se nalazio bunar, zatvoren daskama ili muševcima, tj. drvenim rešetkama. Jedan takav se nalazi i danas u avliji Safera Ibriševića. (prilog br. 4)

Prilog 4.

Prilog 5.

Osim kuće u avliji nalazile su se sljedeće pomoćne zgrade: pušnica je zgrada koja služi za sušenje voća, hudžera[36] je imala funkciju "ljetne kuhinje", u njoj se često i stanovalo, kolara je služila kao garaža za ostavljanje zaprežnih kola.
hambar [37] je objekat koji služi za čuvanje zrnaste hrane, kao što su pšenica, kukuruz, ječam, zob i sl., koš za kukuruz služi za smještaj kukuruza u klipu.

Izvan avlije nalazila se košara (štala) objekat za smještaj stoke, kokošinjac je namijenjen za smještaj peradi i tor za ovce. Neke od ovih pomoćnih zgrada iz prošlosti sačuvale su se do danas. (prilog br. 5)

Vodenice

U prošlosti stanovnici ovog naselja su mljeli žito na više načina, a najčešće pomoću ručnog mlina, zvanog žrvanja. Skoro svaka familija je imala ručni žrvanj, na kojem se moglo samljeti oko 3 kg žita u jednom satu. Najčešće se postavljao ispred hambara ili u podrumu. Žrvnjala se obično pšenica i kukuruz i to obično u ljetnom periodu, kada je rijeka imala manje vode za pokretanje vodenice.

Mnogo značajnije za mljevenje žita bile su riječne vodenice. Vodenice su se nalazile na rijeci Tinji i potoku Viganj. Sve vodenice bile su poredovničke, tj. bile su u vlasništvu više ljudi. Pravo na rad imali su samo muški članovi porodice i to

34 Isto, taraba, pl. t. f. (pers.) ograda od dasaka, str. 600.
35 Isto, parmak m (tur.) grubo otesana daska ili izrezana letva koja služi za ogradu, str. 511.
36 Isto, hudžera, udžera, f (ar.) sporedna soba uz kuhinju koja služi kao spremnica; koliba, str. 335.
37 Isto, ambar, hanbar, hambar m (pers.) drvena zgrada za zrnastu hranu, žitarica, silos, str. 92.

se prenosilo s koljena na koljeno. Vodenicu su održavali svi poredovnici, tj. njeni vlasnici. Svaki poredovnik imao je određeni dan ili nekoliko dana u sedmici kada je u vodenici mlio žito i za to vrijeme bio je dužan da se brine o njoj.

Vodenice su se nazivale po lokalitetu gdje su se nalazile. Na rijeci Tinji bile su četiri vodenice i to:

1. Barićka – poredovnička u vlasništvu Bećirovića i Hasića
2. Kovačevac – u vlasništvu Mehe, Memiša i Ćamila Ibrišević
3. Borić – u vlasništvu Hrustića
4. Lazine – u vlasništvu Saletovića iz Donje Obodnice

Na potoku Viganj nalazila se jedna vodenica i bila je u vlasništvu Ibrišević‌a. U vodenicama mljele su se veće količine žita za vlastite potreba, ali i za ujam[38].

Mezarja

U naselju postoje tri mezrja: Zevač polje, Luka i Glavica. Prema kazivanju starijih mještana, najstarije mezarje je Zevač polje, danas se u njemu više niko ne sahranjuje, a ostala dva su mlađa. Mezarje luka se nalazi s lijeve strane puta prema Donjoj Obodnici i tu se danas sahranjuju umrli članovi familije Ibrišević.

Mezarje Glavica se nalazi u blizini škole. Ime je dobilo najvjerovatnije po brežuljku glavica pored kojeg se mezarje i nalazi. Zemljište za ovo mezarje dala je Hafa Hasić.

Prilog 6.

Na grobovima su nadgrobnici – nišani raznih oblika i veličina. Dva nišana obilježavaju grob, jedan iznad glave, a drugi niže nogu. Stariji nišani su klesani od krečnjak, a novi od mermera, betona i sl. Natpisi na nišanu su se u prošlosti pisali na arapskom, a danas na bosanskom ili uz kombinaciju arapskog pisma. [39]

Danas se u mezarju može vidjeti priličan broj starijih kamenih nišana, poznatiji kao turbani[40] . Turbani su postavljeni kod umrlih osoba muškog pola, dok su kod umrlih osoba ženskog pola postavljeni kameni nišani. (prilog br. 6)

38 Informator, A.Hrustić
39 Salih Kulenović, Gračanica i okolina – antropogeografske i etnološke odlike, Tuzla, 1994., str. 134
40 A.Škaljić, isto, turban (pers.) čalma, saruk, str. 624.

Tradicionalna nošnja i nakit

Za izradu nošnje u prošlosti upotrebljavali su se lan – ćeten, vuna, pamuk, koža, te tvornički materijal svila, čoha, štof i sl.

Muška narodna nošnja

Svakodnevna muška nošnja u prošlosti sastojala se od gaća – dugih i širokih nogavica i košulje, šivenih od lanenog platna.

Preko gaća nosile su se pelengaće širokih nogavica do članaka i sa nešto manjim turom i bile su nabrane oko struka. Bile su bijele boje i krojene su od ćetena. U zimskom periodu preko gaća nosile su se čakšire[41] od sukna ili crne čohe. Čest odjevni predmet bile su i široke gaće tzv. šarvale[42] .

Preko košulje nosili su se razni odjevni predmeti ječerma[43] i fermen[44] , a u zimskom periodu gunj od crnog valjanog sukna dugih rukava ukrašen crvenim gajtanima[45] , to je tzv. gunj sarajac.

Prilog 7.

Na glavi su se nosili fesovi [46] i bjelokapa, tzv. ćulah [47], kapa od vune. U zim-skom periodu oko fesa omotavao se bijeli vuneni šal tzv. fanjera ili poša[48] , čiji su krajevi bili ukrašeni crnom vunom.

Na nogama su se nosile bijele vunene čarape, te opanci od goveđe kože, tzv. fašnjaci. Nešto kasnije u upotrebu su ušle i cipele, tzv. kundure. U zimskom periodu oko nogu omotavali su se kožnjaci pravljeni od goveđe utrobe, tzv. oputre.

Oko pojasa opasivali su se razni pojasevi: traboloz svileni šal od crvene ili žute svile ili crveni pojas. (prilog br. 7)[49]

---

41 A. Škaljić, isto, čakšire f pl. t. (tur.) vrsta istočnjačke muške odjeće sa dugim turom i uskim nogavicama koje se kopčaju sa strane, a prave se od čohe ili sukna, str. 160.

42 Isto, šarvale, šalvare pl.t. (pers.) široke hlače koje nose muslimanski sveštenici i stariji ljudi, uglavnom hadžije, str. 580.

43 Isto, ječerma, dječerma f (tur.) vrsta prsluka, dio starinske muške i ženske narodne nošnje, str. 247

44 Isto, fermen m (tur.) dio stare narodne nošnje, vrsta prsluka od čohe, kadife ili šajaka izvezen gajtanima, sprijeda sasvim otvoren i ne skopčava se. Ženski fermen je obično od kadife i više ukrašen vezom i gajtanima, str. 280.

45 Isto, gajtan m (grč.) pamučna ili svilena upredena ili pletena vrpca koja služi za poru-bljivanje i ukrašavanje odjeće. Gajtanom se naziva i uže koje je predeno ili pleteno od pamuka ili svile, str. 288.

46 Isto, fes m (ar.) kupasta kapa bez oboda koju nose Muslimani. Obično je sa kićankom, ali se nosi i bez nje. Fes je uveden u Turskoj carevini kao narodna kapa početkom 19. st. str. 281.

47 Isto, ćulah m (pers.) kapa od valjane vune, obično bijela, str. 198.

48 Isto, poša f (pers.) starinski kupovni šal na kockice koji se zamotava oko fesa pa se tako napravi saruk, str. 522.

49 Isto, traboloz, trabolos m (grč.) svileni šareni pojas sa kitama na krajevima, koji se izrađivao u Siriji i za turske uprave uvozio u naše krajeve, str. 620.

Ženska narodna nošnja

Osnovni odjevni predmeti u ženskoj nošnji su bile duge gaće i košulje krojene od lanenog platna. Preko košulje, kao gornji haljetak, nosila se ječerma, a u zimskom periodu nosila se hrka[50] ili pamuklija.

Na nogama nosile su se bijele vunene čarape, pletene na pet igala i opanci od goveđe kože, a prilikom odlaska u goste kožne jemenije [51].

Na glavi su se nosili zarovi[52] , peča [53], bošče, te feredže [54] od crne čohe, šamije [55]debele i tanke ukrašene kerama po rubovima.

U periodu između dva svjetska rata počele su se nositi dimije [56] i bluze krojene od različitog kupovnog platna (svila, vunena tkanina), a uz njih se naosio kao gornji haljetak fermen ili ječerma.

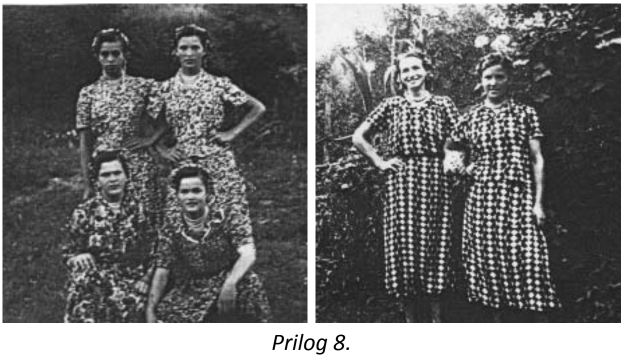
Kosu su dijelile po sredini glave koju upletu u dvije pletenice. Djevojke su ih spuštale niz leđa, a udate žene su pletenice omotavale oko glave.

Navedena nošnja (odjeća i obuća) nosila se svakodnevno. Narodna nošnja u ovom kraju je odavno iščezla. Danas jedino kod starijih žena u nošnji su prisutne dimije, bluze i šamije.

Nakit

Uz odjeću i obuću nakit ili kinđurenje je najstariji vid narodne nošnje.

Žene i djevojke su veliku pažnju poklanjale uljepšavanju svog izgleda nakitom. Nakit je bio raznovrsta. Kitile su se strukama dukata, zatim prstenjem, narukvicama, minđušama, grmilucima[57] i ogrlicama od zlata i srebra, različitih oblika i veličina, zatim biserima, merdžanima - crveni i žuti i dr. (prilog br. 8)

Prilog 8.

50 Isto, hrka f (ar.) gornja haljina od raznih tkanina, naložena pamukom i prošivena, pamuklija. Može biti kratka i duga, muška i ženska, str. 334.

51 Isto, jemenije, jemenlije f pl. t. (ar.) vrsta plitkih firala u boji, uvožene su sa Istoka kao jemenska izrada, pa otuda i ime,starinska laka plitka obuća koja se nosila u svako doba godine, str. 368.

52 Isto, zar m (ar.) ženski zavitak u kome su muslimanke zamotane i pokrivene izlazile na ulicu. Zar se kroji od basme, štofa ili svile, str. 674.

53 Isto, peča f (tur.) koprena na licu od crnog tankog platna kojim su muslimanke pokrivale lice kad izlaze na ulicu u feredži ili zaru, str. 513.

54 Isto, feredža, veredža f (ar.) vrsta ženskog ogrtača, mantila, od crne ili modre čohe koji su muslimanke oblačile prilikom izlaska na ulicu. Uz feredžu stavlja se još jašmak i čember, a prilikom dalekog putovanja mjesto jašmaka stavlja se peča, 279.

55 Isto, šamija f (pers.) povezača, marama od tanke tkanine, išarana granama, kojom se žene povezuju po glavi, str. 580.

56 Isto, dimije (grč.) ženske široke šarvale koje se nose preko gaća umjesto suknje, a nogavice vežu ispod koljena, str. 218

57 Isto, grmiluk, jigimiluk m (tur.) turski dukat kovan za vlade sultana Mahmuda II 1833., str. 371.

Običaji

Običaji se definišu kao "regule (norme, pravila, postupci, norme ponašanja) koja vremenom pojedinim ljudskim grupama nametnu životnr potrebe" [58]. Običaji se dijele u tri grupe: društvene, privredne i religijske.

Običaji vezani za rođenje

U svakoj porodici, kako danas, tako i u prošlosti rođenje djeteta predstavljalo je veliki događaj. Za taj izuzetno važan događaj vezani su različiti običaji.

U prošlosti porodilje su se porađale kod kuće, a ne kao danas u bolnici, uz pomoć neke starije i iskusnije žene, koja je na neki način bila babica. Ona je pomagala porodilji kod poroda i poslije poroda obrezivala novorođenčetu pupčanu vrpcu i kupala ga obično prvih sedam dana.

Kad žena rodi dijete običaj je da četrdeset dana ne ide nigdje iz kuće. Pošteđena je svih težih poslova. U to vrijeme roditeljima dolaze prijatelji i rodbina i darivaju dijete najčešće novcem, radi sreće i nafake. Dar mu se daje "na čelo" ili stavlja pod uzglavlje. Ako je dijete prvo, svekar i svekrva ga obično darivaju zlatom – dukatom. Kada prođe četeresnica majka sa djetetom ide u posjetu svojim roditeljima i familiji.

Da bi se dijete zaštitilo od uroka, običaj je da mu se nešto prouči na crveni konac i zaveže oko ruke, kao i da mu se kraj glave u bešiku stave male mašice, nož, makaze ili neki drugi metalni predmet.

Poseban ugođaj poslije rođenja djeteta predstavlja nadijevanje imena. Obično se sedmi dan po rođenju djetetu nadijevalo ime, a sam taj čin obavljao je hodža. Pošto majka posebno za tu svrhu okupa i obuče dijete u čistu odjeću, preda ga u ruke hodži, koji sa Bismillom i Tekbirom preuzima dijete i s njim u naručju se okreće prema Kibli. Potom mu laganim glasom na desno uho prouči ezan, a na lijevo ikamet. Iza toga, hodža sjedne i prouči jedan odlomak iz Kur'ana. Poslije toga na glas izgovori dječije ime, odnosno novorođenče nazove njegovim imenom, koje su mu roditelji izabrali. U prošlosti, djeci su se davala imena živih ili umrlih srodnika. U prošlosti najčešće su se davala sljedeća imena: Bećir, Hamza, Hasan, Avdo, Meho, Hrusto, Mejra, Zula, Hasiba, Mevlija, Razija i dr. [59]

Svadbeni običaji

Mladići i djevojke su se upoznavali u prošlosti na ljuštenju ili komušanju žita, na igrankama ili tzv. "sviranjima".

Kada se djevojka svidi momku, bio je običaj da on šalje u prošnju svoju najbližu familiju, oca, brata, amidžu... Tada bi se znalo desiti da roditeljima ne odgo-

---

58 Mirko Bajraktarević, Osnovi opšte etnologije, Beograd, 1977.,str. 38.

59 Informator, Alija Hasić

vara djevojka ili momak, odnosno njihova familija, pa bi se suprostavili tom braku, iako se mladi vole. U tom slučaju momak bi krao djevojku. Takođe bilo je i slučajeva da su neki roditelji davali kćerku iako se ona protivila.

Kada se djevojka isprosi, roditelji se dogovore oko miraza i ugovori se svadba, mladoženjini svatovi dolaze pred mladinu kuću. Tu se svatovi "ogrću" košuljama i peškirima. Uz svadbu obavezno idu i svirači, tj. bubnjati i svirale.

Pred mladoženjinom kućom mladu dočekuje svekrva. Prije ulaska u kuću običaj je da mlada ispred kućnog praga prolije vodu na noge iz dva ibrika, a zatim mladoženja stane na kućni prag i mlada prolazi ispod njegove desne ruke, kako bi mu bila "pokorna u braku".

Uz mladu je išla i obikuša – poma, koja se uz mladu zadržavala dva do tri dana, a zatim je mladu do pilava čuvala svekrva ili zaova.

Petkom se obično pravilo šerbe ili čestita. Tog dana mladoj je stizalo ruho koje je ona spremala kao djevojka za udaju.

Poslije šerbeta, najčešće tri sedmice, slijedilo je šerijatsko vjenčanje i pilav[60] , veliki ili mali.

Uoči pilava mladoj se "kniju" [61] boje nokti. Tu ceremoniju obavljale su četiri žene ili djevojke. One su mladoj knile tj. bojile ruke i noge do članaka. Zatim su se obojeni dijelovi zamotavali u kučine od ćetena dok se boja ne osuši. Za vrijeme obavljanja tog obreda dvije djevojke kolaju oko mlade i pjevaju:

"Trepetljika trepetala puna bisera
ovi naši lijepi dvori puni veselja.
Svi se redom veseljaše
majka najviše
doveli joj đul nevjestu
đulom miriše.
Savila se zlatna žica od vedra neba
savila se mladoženji oko fesića
sa fesića đul nevjesti oko duvaka[62]" .

Za vrijeme obavljanja ovog obreda mlada se pokrije duvakom [63], a obično dvoje djece drži upaljene svijeće. Nakon obavljenog obreda mladu uvode u mladoženjinu sobu i to je prva noć kada mlada i mladoženja idu u đerđek[64] , prvu bračnu noć[65].

60 A. Škaljić, isto, pilav m (pers.) jelo od gusto svarenog pirinča; svadba (nazvana po tome što je u nekim krajevima pilav glavno jelo na svadbi), str. 518.

61 Isto, kna f (ar.) biljka Lawsonia intermis L. i prah od satrvenog osušenog lišća ove biljke, koja je slična našoj lijesci, a raste u azijskim tropskim krajevima i u Egiptu, gdje se najviše uzgaja. Kna spada u kozmetička sredstva naročito muslimanki. Služi za bojenje ruku, nožnih prsta i kose; ovako se naziva i muslimanski svadbeni običaj knenja ili krnjenja nevjeste dan prije prve bračne noći, str. 410.

62 Informator, Nura Hasić

63 Isto, duvak (tur.) veo nevjeste, tanka koprena kojom se mlada prekriva preko glave ili lica, str. 230.

64 Đerđek, gerdek m (tur.) soba u kojoj mladenci provedu prvu bračnu noć; prva bračna noć, str. 249

65 Informator, N. Hasić

Sutradan je bio pilav, veliki ili mali, glavno veselje koje je trajalo cijeli dan, uz svirku i igru u kolu. Sviralo se uz šargiju i ćemane (vrsta violine), a igrale su se razne vrste kola: okolo, sremica, na povrat i sl. Ukoliko je mladoženja bio iz imućnije amilije obično se pravio veliki pilav, na kome su se održavale i konjske trke [66].

Jurijevski običaji

Među običajima ovog kraja veoma je interesantan i običaj vezan za obilježavanje jurijeva ili đurđevdana (6. maja).

Uoči jurijeva bio je običaj da djevojke sakupljaju razno bilje i da ga potope u vodu, kojom su se na jurijev, prije izlaska sunca, djevojke kupale ili umivale , jer se vjerovalo da će djevojka cijele godine biti zdrava i lijepa.
Jedan od običaja uoči jurijeva jeste i taj da je djevojka preko krova kuće bacala papuču. Ako se papuča na zemlji okrene onako kako može da se obuje to je bio znak da će se djevojka udati te godine.

Uoči jurijeva djevojke su sadile struk crnog luka bez žila, u zemlju, pa na koju se stranu idućeg jutra nagne vjerovalo se da će se na tu stranu i udati.

Uoči jurijeva ili đurđevdana djevojke prerežu dva pera mladog crnog luka u bašti i jedno pero namijene sebi, pa ako je do idućeg jutra to pero malo više izraslo djevojka će se udati uskoro.

Sutradan, 6. maja obsavezno se išlo na teferič u Donju Obodnicu[67].

Zaključak

Pregledom navedenih etnoloških karakteristika stanovništva naselja Avdibašići kod Tuzle, vidimo da se tradicionalna kultura na ovom području koje je poprilično udaljeno od grada Tuzle i značajnih komunikacija, dosta dobro zadržala u životu i svijesti naroda. Radi se o tradicinionalnoj narodnoj kulturi karakterističnoj za sredine ovih prostora Bosne i Hercegovine naseljene Bošnjacima muslimanima.

66 Informator, isti
67 Informator, Nura Hasić

LIKOVI ZAVIČAJA

Mr. sc. Damir Džafić

MUSTAFA BULJUBAŠIĆ - SJEĆANJE NA JEDNOG NAČELNIKA[1]

Apstrakt

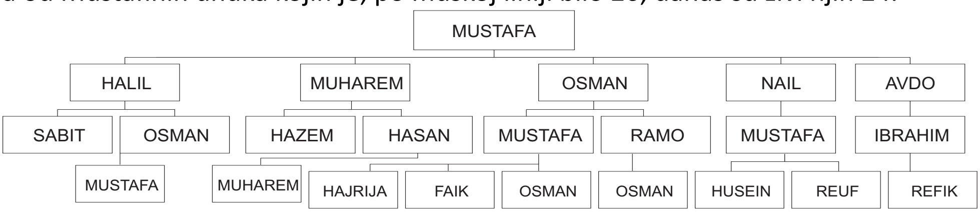
U teškim vremenima između dva svjetska rata, kada je većina stanovništva živjela od poljoprivrede obrađujući zemlju na primitivan način, kada je onaj koji je znao čitati i pisati bio "stručnjak" u odnosu na većinu stanovništva, kada su harale razne zarazne bolesti itd., u Gračaničkom srezu djelovao je Mustafa Buljubašić iz Džakula. Svojim djelovanjem Mustafa Buljubašić dao je značajan doprinos društveno-historijskom i kulturno-političkom razvoju gračaničkog kraja koji se uočava i danas, 65 godina nakon njegove smrti.

Ključne riječi: načelnik, trgovina, porodica, politika.

Genealogija

Mustafa Buljubašić rođen je 1883. godine u Džakulama, od oca Hasana i majke Abide. Umro je 6.6.1940. godine.[2] Otac Hasan[3] je pored Mustafe imao još tri sina: Saliha (rođ. 1880.), Ahmeta (rođ.1885.) i Rašida (rođ. 1898.)[4]

Mustafa je bio oženjen Havom iz Srnica (rođ. 1885.) i sa njom je imao pet sinova: Halila (rođ. 1908.), Muharema (rođ. 1911.), Osmana (rođ. 1912.), Naila (rođ. 1916.) i Avdu (rođ. 1926.) i dvije kćeri: Kadu (rođ. 1922.) i Esmu (rođ. 1919.).[5] Od njegove djece posljednja je umrla Kada (udata Šerbečić) koja je živjela u Gračanici,[6] a od Mustafinih unuka kojih je, po muškoj liniji bilo 26, danas su živi njih 24.[7]

Prve tri generacije potomaka Mustafe Buljubašića (po muškoj liniji).

1 Ovaj rad je napisan 2005. godine povodom 65. godišnjice smrti Mustafe Buljubašića uz veliku pomoć kazivača koji su ujedno i unuci Mustafe Buljubašića: Buljubašić (Halil) Sabit (rođ. 1934.), Buljubašić (Osman) Ramo (rođ. 1938.) i Buljubašić (Osman) Mustafa (rođ. 1942.), kojima se srdačno zahvaljujem.

2 Domovnica iz 1932. godine, Matični ured Doborovci

3 Hasan Buljubašić prema kazivačima nije imao braće ni sestara u Džakulama i vjerovatno je začetnik jedne, od današnje dvije, loze Buljubašića koje žive u Džakulama.

4 U domovnici iz 1932. godine nije upisan Hasan, pa je na prvom mjestu najstariji sin Salih

5 Domovnica iz 1932. godine.

6 Mustafini sinovi Muharem, Osman i Avdo izgubili su živote u Drugom svjetskom ratu, dok su ostali umrli prirodnom smrću i sahranjeni, kao i Mustafin otac, u mezarju Džakulske džamije.

7 Halil je imao dva sina i deset kćeri (do danas je umrla kći Havka), Muharem je imao dva sina i dvije kćeri (do danas je umrla Hazemina), Osman ima dva sina, Nail jednog sina i šest kćeri i Avdo jednog sina (svi su živi).

Buljubašići kao uspješni trgovci

Iako se u ranoj mladosti Mustafa bavio rezanjem drvene građe, to mu nije predstavljalo prepreku da ubrzo ode u trgovačke i političke vode.
U godinama poslije 1. svjetskog rata kada je seosko stanovništvo skoro isključivo živjelo od poljoprivrede, a trgovina i druge djelatnosti bile koncentrisane u gradovima, Mustafa je sa svojom braćom odlučio baviti se trgovinom. Prvi dućan otvoren je u porodičnoj kući u zaseoku Buljubašići, a zatim je premješten u centar Džakula.[8] U tom dućanu radio je najstariji brat Salih, pošto je iz Prvog svjetskog rata izašao kao invalid u ruku, pa nije mogao raditi napornije poslove.[9] Ahmet i Rašid su bili pomagači, odnosno dobavljači robe, a Mustafa je bio svojevrsni koordinator u svemu tome. Iako je Salih bio najstariji član zajedničkog domaćinstva Buljubašića, glavnu riječ u odlučivanju imao je Mustafa. Zahvaljujući tome trgovina je cvjetala, pa je Mustafa i svoje sinove uveo u tu djelatnost.

Za potrebe trgovine izgrađen je novi objekat u centru Džakula, koji je svojevremeno predstavljao "najbolju kuću u selu". [10]

U toj trgovini Mustafa je uposlio svoga najstarijeg sina Halila dok su ostali sinovi, a posebno Osman, pomagali Halilu.
Pored prodaje roba svake vrste, prije svih onih neophodnih za život, tu je vršen i otkup od stanovništva, uglavnom šljive. U sklopu kuće i uz nju bila je i kafana, konačište, skladišta, sušara za šljive i dr.

Kako kaže jedan od kazivača cilj porodice Buljubašić, koju je predvodio Mustafa, bio je proširiti broj i vrstu ovih svojevrsnih "specijaliziranih" prodavnica. Međutim, Mustafina smrt i rat donesoše nesreću, kako Buljubašićima tako i ostalom stanovništvu Džakula. Tri Mustafina sina u ratu "odstupiše", porodičnu kuću i štalu sa stokom u Buljubašićima kao i "Salihov dućan" (koji zapališe partizani), a stanovnici Džakula ostadoše uskraćeni za sigurne kupce svojih proizvoda i snabdjevače svakodnevnim potrepštinama.

Kao jedini spomen na uspješne trgovačke dane porodice Buljubašić danas je ostala sačuvana samo reklamna tabla s jednog od dućana.

Politička aktivnost Mustafe Buljubašića

Na političku orijentaciju stanovništva BiH između dva svjetska rata uticao je njegov konfesionalni sastav, pa su i političke stranke bile organizovane na tom principu. Među brojnim političkim strankama koje su djelovale u BiH i Gračaničkom srezu najuticajnija bila je JMO. Jedan od istaknutih članova te stranke bio je upravo Mustafa Buljubašić. To potvrđuje činjenica da je još 16.7.1927. godine na Zemaljskoj skupštini JMO kao jedan od tri delegata iz Gračaničkog sreza prisustvovao Mu-

8 Centar Džakula danas se obično u svakodnevnom govoru u Džakulama naziva "Selo", dok se stvarni centar naziva "Rijeka". Dućan se nalazio u "Selu" na prostoru današnje kuće Sendić Mustafe.

9 I u domovnici se Salih vodi kao trgovac, dok se Ahmet i Rašid vode kao težaci.

10 U kući danas živi Mustafin unuk Mustafa Buljubašić, sin Osmanov, sa svojim sinom, snahom i unukom.

Sl.1. Kuća u kojoj se nekada nalazila jedna od trgovina u vlasništvu porodice Buljubašić (Snimio: D. Džafić)

stafa Buljubašić.[11]

Pošto je mnogo putovao po bosanskohercegovačkim, a i drugim naseljima, sa tih putovanja Mustafa je donosio razne vijesti i iskustva u svoj kraj i tako politički i ekonomski obrazovao svoj narod, a istovremeno od njih zadobijao svestranu podršku i simpatije. Zbog svog ugleda u narodu, a i stranci, Mustafa je na općinskim izborima 1933. godine izabran za načelnika Općine Doborovci koja je po broju stanovnika bila druga po veličini u Gračaničkom srezu.[12] Tu funkciju Mustafa je zadržao i nakon općinskih izbora 1936. godine, tj. do svoje smrti.

U svom dvostrukom mandatu, iako u vremenima sveopće stagnacije, načelnik je imao viziju kako da svoju općinu i narod usmjeri u pravom smjeru. Njegovi prioriteti kao načelnika, na kojima mu mogu pozavidjeti i mnogi današnji načelnici, bili su: razvoj školstva i opismenjavanje stanovništva, izgradnja puteva, razvoj poljoprivrede, razvoj sporta i dr.

Sl. 2. Detalj sa fotografije iz 1932. godine prilikom posjete Banja Luci (dolje lijevo je Mustafa Buljubašić)

Pošto su izuzetno visok procenat nepismenih i opća zaostalost stanovništva bile jedne od osnovnih karakteristika kulturno-prosvjetnih prilika u Gračaničkom srezu između dva svjetska rata,[13] prvo što je Mustafa počeo raditi kao načelnik jeste pokretanje inicijativa za gradnju osnovnih škola u Džakulama i Doborovcima. U Džakulama je organizirao pripreme za gradnju škole (skupljanje kamena i sl.) ali škola ipak nije izgrađena za vrijeme njegovog mandata.

11 O. Hamzić i E. Tihić, Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji, Grafopak, Gračanica, 1988., str.87.

12 Općina Doborovci je prema popisu iz 1931.godine imala 5.926 stanovnika, a veći broj stanovnika u gračaničkom srezu imala je općina Stanić-Rijeka u kojoj je živio 6.931 stanovnik (O. Hamzić i E. Tihić, Op. cit., str. 75.)

13 O. Hamzić i E. Tihić, Op. cit., str. 91.

Međutim, ono što nije uspjelo u Džakulama uspjelo je u Doborovcima. Osnovna škola otvorena je školske 1938/39. godine, a prvi učitelj bila je Jelica Bradoš.[14] U tu školu Mustafa je upisao neku od svoje djece, svoje bratiće i dr., a cjelokupnom stanovništvu savjetovao je da djecu upisuju u školu. Neka od te djece kasnije su nastavili školovanje i po svom ugledu ostali zapamćeni u narodu.[15]

Ono što je posebno bitno za period između dva svjetska rata jeste činjenica da je Mustafa podsticao školovanje ženske djece.[16]

Pošto su u selima Gračaničkog sreza bili organizirani i analfabetski tečajevi, jedan takav organizovan je i u Doborovcima, a početkom 1940. godine brojao je 40 polaznika.[17]

Mustafa je u svojoj općini organizirao i razna sportska takmičenja (bacanje kamena s ramena, trčanje, hrvanje i sl.) na koja su dolazili mladići iz cijelog Sreza. Pobjednici bi uvijek bili nagrađivani od strane načelnika.

Da bi povezao svoju općinu sa drugim općinama i srezovima Mustafa je inicirao i gradnju puteva.[18]

Stanovnicima svoje općine načelnik je savjetovao da više pažnje poklanjaju razvoju voćarstva i stočarstva, pošto zemljište u njegovoj općini i jeste najpogodnije za ove poljoprivredne grane.

U vrijeme svog načelničkog mandata Mustafa nije zanemarivao održavanje veza sa čelnicima stranke kojoj je pripadao i u kojoj je, nesumnjivo, imao veliki ugled. Tako je, krajem jula 1935. godine, nekoliko pristalica JMO iz Gračanice i okoline posjetilo u Beogradu vođu stranke, dr. Mehmeda Spahu, i izrazilo podršku novom kursu stranke nakon njenog napuštanja udružene opozicije. U toj delegaciji bio je i Mustafa Buljubašić.[19]

Kada su 1938. godine izvršeni izbori za dio članova Senata čiju je drugu polovinu imenovalo Kraljevo namjesništvo, banske uprave su delegirale svoje predstavnike koji su dobili pravo da učestvuju u izboru Senata. To pravo iz Gračaničkog sreza je, između ostalih, dobio i Mustafa Buljubašić iz Džakula.[20]

Mustafino angažovanje u najmoćnijoj muslimanskoj političkoj partiji i njegove zasluge u razvoju općine Doborovci dali su mu veliki ugled u narodu. Svi su Mustafu oslovljavali sa "načelniče", a načelnik je morao biti upućen u sve što se dešava u njegovoj općini.

O njegovom ugledu svjedoče i dešavanja neposredno nakon njegove smrti. Čim se doznalo da je načelnik umro ispred kuće je postavljena državna zastava koja je tu ostala tri dana. Mustafa je sahranjen dva dana nakon smrti uz prisustvo brojnih delegacija sačinjenih od stranačkih, sreskih i drugih političkih zvaničnika.

---

14 Ibidem.

15 Poznato je da je Mustafin bratić Hazim (sin Ahmetov) bio dugogodišnji imam u Džakulama.

16 Ostalo je upamćeno kako su na Mustafin nagovor upisane u školu četiri Kade iz Džakula i Trnovaca, među kojima je i njegova kći.

17 O. Hamzić i E. Tihić, Op. cit., str. 92

18 Najstariji kazivač govori kako se Mustafa posebno angažovao na gradnji puta od Srnica do Bukve.

19 O. Hamzić i E. Tihić, Op. cit., str.87.

20 Ibid., str. 90.

Mr. sc. Esad Sarajlić

ŽIVOTNI PUT MILICE BABIĆ-DEDIJER IZ GRADAČCA

U Gradačcu se već od 1886. godine javlja Jovo Babić (sin Jove Babića) kao općinski zastupnik,[1] a od 1900. godine i kao podnačelnik gradskom načelniku. Inače porodica Jove Babića u to vrijeme spada u red vrlo imućnih srpskih porodica u Posavini. Babić je bio poznati trgovac, a bavio se i finansijskim transakcijama, jer je raspolagao krupnim financijskim kapitalom. Davao je značajna sredstva srpskim seljacima – kmetovima za otkup zemlje od begova. Na taj način, zbog nemogućnosti da seljaci vraćaju zajam došao je u posjed velikih zemljišnih površina. Inače je otkupio dio velikog posjeda Husein-kapetana Gradaščevića u selu Čardaku.

Prema E. Tihiću, J. Babić je imao četiri kćerke: Mirjanu, Nadeždu, Zorku i Milicu. Milica je završila pozorišnu akademiju i scenografiju u Beču. Bila je udata u Tuzli za Nenada Jovanovića, iz poznate tuzlanske porodice. Jovanovići imaju posebnu crkvu u to vrijeme na pravoslavnom groblju na Trnovcu u Tuzli. Navedeni Jovanović je zajedno sa ženom Milicom bio na dužnosti atašea u poslanstvu Kraljevine Jugoslavije, a istovremeno na dužnosti poslanika u Berlinu gdje je bio i književnik Ivo Andrić. Nakon smrti Nenada Jovanovića, Milica se udala za Ivu Andrića, književnika i nobelovca. Dakle, radi se, prema E. Tihiću, o Milici rođ. Babić u Gradačcu, kćerki Jove Babića. [2]

Međutim, Tihić je pogrešno zaključio da je Milica Babić kćerka Jove Babića, gradačačkog veleposjednika, koja se kasnije preudala za Ivu Andrića. Tu se radi o drugoj osobi, a ne kćerki Jove Babića. Naime, izgleda da su u Gradačcu postojale dvije različite osobe sa istim imenom i prezimenom. Milica Babić iz porodice veleposjednika Jove Babića nije se udala za Ivu Andrića i imala je drugi životni put, pa ćemo u cilju razjašnjenja ove nedoumice na temelju istraživanja dati posebna objašnjenja. Milicin otac nije se zvao Jovan, nego Risto, sin Jovana Babića. Međutim njen djed i pradjed imali su isto ime - Jovan.

Zahvaljujući ljubaznosti gosp. Muhameda Bege Gradaščevića došli smo do autobiografije Milice Babić na temelju koje možemo sa pouzdanošću rekonstruirati porijeklo i životni put i Jove Babića i Milice Babić. Milica Babić je unuka Jove Babića, veleposjednika i trgovca, a ne njegova kćerka.

Jovo Babić stariji doselio se u Posavinu iz Sandžaka. [3] Nakon ubistva nekog age u Sandžaku morao je da pobjegne. Naselio se u u selo Osječane. Žena mu se zvala Daša. U Sandžaku se bavio trgovinom. Imao je dva sina: Nikifora i Jovana i dvije kćerke Anu i Anđu. Pošto je u Sandžaku dobro radio, sa sobom je donio novac te nastavio razvijati trgovinu u ovim krajevima. Trgovina mu je dobro napredovala. Dolazak Jovana Babića starijeg mogao je da bude u vrijeme Husein-kapetana Gradaščevića između 1820 – 1830. godine.[4]

1 „Bošnjak“ za 1886., str. 86.
2 Tihić Esad, Bosanski Šamac kroz historiju, Sarajevo 2005.,. str. 89.
3 Šire o tome vidjeti: Esad Sarajlić, Gradačac sa okolinom – u prošlosti, „Preporod“ Gradačac, 2008.
4 Autobiografija Milice (Babić) Dedijer, str. 1. (rukopis)

Ovaj podatak crpimo iz navoda da je Jovan Babić bio dobar prijatelj sa gradačačkim begovima, pa i sa Husein-kapetanom. Kupovao je zemlju i širio svoje imanje, a razvijao je trgovinu naveliko. Naročito mu je dobro išao posao sa Peštom. Jovan Babić je kupio dio imanja Husein-kapetana od Turske države na licitaciji u Tuzli. Imanje je bilo u Čardaku čija je veličina bila 14.000 dunuma ili 1.400 hektara. Poslovi su se dobro razvijali, pa je Babić kupovao zemlju i u Gradačcu i tu sagradio veliku kuću u Srpskoj Varoši. U toj kući on je živio sve do 1914. godine kada je umro. Ta je kuća bila negdje u blizini pravoslavne crkve, a blizu rječice Gradašnice, po svoj prilici na prostoru i oko njega gdje je kasnije živio Božo Stanić.[5]

Milica opisuje tu kuću u Gradačcu: „Konak u Gradačcu je bio prostran, građen u tipu turskih kuća. Temelj je bio kameni, a dole su se nalazile takozvane magaze. Konak se sastojao od dve posebne kuće, ali su one bile spojene. Te su kuće imale dva ulaza iz dvorišta.

U jednoj kući je uglavnom bila kuhinja „mutvak“, soba za ostavu „ćiler“, soba za decu. Ta je zgrada bila parterna. U drugoj kući, parter i sprat, služili su za spavanje, prijem itd. U parteru ove druge zgrade bile su magaze: tu se držalo vino, rakija, turšija, (ogromna burad, u koja se stavljaju kruške, šećer i med, nalije se vodom dok prevri); zatim se držale jabuke za zimu i sl. Stepenicama se išlo na sprat gdje su bile sobe za prijem (veliki i mali čardak). U „velikom čardaku“ se primalo o krsnoj slavi, Božiću, Vaskrsu ili kad dođe u posjetu neki veći državni činovnik. U „malom čardaku“ su primane kume, prije i sl. Osim tih čardaka bile su spavaće sobe za odrasle. Na tom spratu je bilo 6 spavaćih soba, mali i veliki čardak divhana, tj. predsoblje u kome je jedna polovina bila namještena „švapski“ kako se tada govorilo, a u stilu bidermajer, a druga polovina po turski: sa jastucima i minderlucima. Prozori su išli u polukrug, a ispod njih je bio minderluk sa brusa jastucima (svila sa somotskim aplikacijama: zeleno sa tamno lila). U mirno doba jedan jastuk je stajao 1000 dinara.“ [6]

U daljem tekstu gospođa Milica nam opisuje vrlo zanimljivo kuhinju i druge pomoćne prostorije, zatim posuđe koje se koristilo. Uz kuhinju je bila jedna velika pomoćna prostorija koja se zvala ćiler u kojoj su se nalazile kante sa vodom, ibrici i drugo, a svugdje okolo su bile police na kojima se nalazilo brojno bakreno posuđe. Bilo je dosta bakrenih sahana sa poklopcima u kojima su se pekli pilići na kajmaku, zatim veliki broj tepsija za razne pite, bureke, baklave i slično. Tu su bile i velike demirlije, na kojima se posluživalo. Gosti koji nisu jeli za zajedničkim stolom bili su posluživani na posebnim stolićima, peškunima. Obično su tako posluživani age i begovi, kojima se spravljala hrana na kravljem maslu.

Bila je i posebna prostorija za mlijeko, sireve i drugo, a tu se držao i hljeb. Posebno je postojala dječija soba za igranje preko dana. U toj sobi bili su prostrti ćilimi i šilteta, a okolo vuneni jastuci. Tu su bile i dječije igračke.[7]

Milica Dedijer u svojoj autobiografiji opisuje imanje u Čardaku, koje je kupio njen djed Jovan Babić, pa između ostalog kaže: „Osim kuća imali smo i „čardak“. Na velikom imanju koje je Deda kupio na licitaciji od turskih vlasti. Vlasti su, naime,

5 Isto, str. 1.
6 Isto, str. 1.
7 Isto, str. 2.

od Husein-kapetana Gradaščevića, nakon njegovog poraza, zaplijenili imanje. To se imanje nalazilo na putu između Gradačca i Šamca. Taj „čardak" bio je velik, sazidan kao konak. Bio je ceo od kamena 4 sobe u parteru, a na spratu 4 sobe i velika divanana[8]". Na temelju ove izjave, mogla bi se dovesti u pitanje tvrdnja mnogih historičara da je Husein-kapetan prilikom svoga povlačenja, dao da se konak u Čardaku spali. Naime, Milica ničim ne tvrdi da je njen djed sagradio taj čardak, nego da se on tu nalazio i da su ga oni koristili.

Ovo zaključujemo i po tome, što je Milica zapisala da su u Gradačcu, u dijelu koji se zove Varoš, napravili dvije kuće. Nigdje se ne navodi da su bilo šta gradili u Čardaku. Po tome zaključujemo da je taj čardak ipak ostao neoštećen iza Husein-kapetana i da ga je porodica Babić nastavila koristiti. Istina, navodi se da su tu u blizini postavljeni stubovi visoki 15 metara, na kojima je bilo zvono koje se obično oglašavalo kada bi se kod Babića rodilo dijete.

Međutim, do upotrebe zvona dolazilo je samo kada se rodi muško dijete, dok kod rađanja ženskog djeteta zvono se nije oglašavalo. Ona sa žaljenjem konstatuje: „Svi ti običaji doprineli su da sve jače i jače osetimo koliko su žene zapostavljene i smatrane nižim bićima, bez vrednosti"[9].

Soba u kojoj su boravila djeca bila je prostrana sa četiri prozora sa pogledom u bašču. Pradjeda Jovan i djed Jovan, imali su radnje u čaršiji. A čaršija je bila odvojena od ulice Varoš. Njen djed Jovan bio je vrlo strog u porodici, tako da je na njeno djetinjstvo i ranu mladost najveći dojam ostavio upravo njen djed Jovo Babić, mada kako ćemo vidjeti iz skraćenog porodičnog stabla ove porodice njen otac se zvao Risto. Imanjem je nakon smrti pradjeda nastavio upravljati njegov sin koji se također zvao Jovan.

Na razmeđu 19. i 20. stoljeća Jovan Babić biti će značajna ličnost u privrednom i političkom života Gradačca, posebno u austro-ugarskom periodu. U više godina bio je podnačelnik u gradskoj Općini Gradačac i član Općinskog vijeća. [10] U kući Milicinog djeda Jovana živjelo se bogato i organizirano, sa puno reda i discipline, ali i dosta ljudske topline. Kuća je velika, bogatstvo veliko, a porodica brojna, pa su kod Jovana bile zaposlene u kući 4 sluge. Posluga u radnji, kao i pomoćnici, te kočijaši, svi su stanovali u jednoj posebnoj kući kod gazda Jovana. Njih je bilo ukupno 15. [11]

Organizacija prostora oko kuće bila je dobro isplanirana i zanimljiva, što se vidi iz slijedećeg: „Kada se dolazilo sa ulice ulazilo se u neku vrstu avlije- „kolaru", posutu peskom i uvaljanu, a tu su se nalazila odelenja za kola: dva fijakera, štajervagen (kao lovačka), taljige i dvokolica. Iz „kolare" su vodile dvije kapije: u baštu gdje je raslo povrće, a druga u baštu sa cvećem.

Tu su bili čitavi koridori od šimšira, podšišani, naročito smo imali mnogo ruža. U kući nismo držali saksije sa cvećem, već samo u vaznama. Sa gornje strane kuće bila je bašta na koju su gledali prozori iz dečije sobe i iz spavaćih soba. U toj bašti bilo je neobično mnogo ruža roze, a od njih je moja baka pravila „djul" (neka vrsta kolonjske vode za lice). Od ruža je kidala latice, metala u neki specijalni mali

8 Isto, str. 8.

9 Isto, str. 8.

10 „Bošnjak"za 1886./87. godinu str. 86 i 91.

11 Milica (Babić) Dedijer, str.. 5.

kazan i pravila vodu od „djula". Ta se voda spravljala u male flašice, začepljene žutim voskom, a zatim ih slala svim udatim kćerkama, unukama i snajama". [12]

Milicin djed imao je pet sinova i pet kćerki. Sinovi su se zvali: Risto, Jovo, Aco, Nikola, i Stevan, a kćerke: Joka, Anđa, Julka, Daša i Mara. Po sjećanju Milice u Gradačcu je najviše živjelo muslimana, koje su oni nazivali Turcima, zatim pravoslavnih i katolika. Pravoslavci su imali svoju srpsku školu koju je izdržavala Opština. I muslimani su imali svoju školu kao i katolici. Smatra da se živjelo složno. Kod muslimana je bio učitelj istovremeno i hodža, koji je u školi sjedio na šiltetu. On je stalno nosio u ruci štap kojim je prijetio djeci kako bi bila mirna. Milica je rođena u Gradačcu 12. oktobra 1890. godine, u kući svoga djeda Jovana. Prema tome, u školu je pošla oko 1895. Međutim, pošto su joj braća i sestre pomrli ona je ostala sama, pa je na svoje insistiranje pošla u školu u svojoj petoj godini. Učitelj se zvao Žarko, a pošto su bila dva razreda, u drugom razredu učiteljica je bila učitelja Žarka, sjeća se Milica. Spominje da su u školi redovno slavili 18. august kao carev rođendan. Škola se nalazila preko puta kuće u kojoj su stanovali. Školu je završila u svojoj devetoj godini. Tada je i učitelj Žarko Vukadinović premješten u drugo mjesto. [13]

Kada je završila osnovnu školu, upisala se u Višu djevojačku školu u Sarajevu. Nakon tri godine provedene u Sarajevu, djed joj nije bio zadovoljan rezultatom pa su je premjestili u Novi Sad gdje je završila 6 razreda gimnazije. U djedovoj kući proveli su 17 godina živeći u zajednici. Kasnije, zbog nekih neslaganja sa djedom, njen otac je iznajmio drugi stan i oni su živjeli odvojeno. Imanje se počelo polako osipati, jer se trošilo nemilice, a tome su doprinijeli stričevi – kako kaže Milica. Kasnije se njen djed odselio u Bos. Šamac, gdje mu je sin Jovan bio direktor banke, a imali su i filijalu svoje gradačačke radnje u Šamcu. Njen brat Stevan studirao je medicinu i završetkom studija prvo zaposlenje mu je bilo u Brčkom. Otac Risto radio je u Gradačcu u banci čiji je kapital bio mađarski. Već se teže živjelo, približavao se Prvi svjetski rat. [14]

U Gradačcu su se najviše družili sa porodicom Horak. Prema arhivskoj građi iz austro-ugarskog perioda dr. Erwin Horak bio je kotarski liječnik u Gradačcu od 1902. do 1918. godine. [15]

Milica se u Sarajevo preko svoje rođake upoznala sa doktorom Jevtom Dedijerom za koga će se i udati. Naime, oni su se prvo zabavljali izvjesno vrijeme u Sarajevu, kada joj je Jevto saopćio da će je zaprositi, jer je očekivao da bude izabran za profesora na Beogradskom univerzitetu. On je nedugo zatim dobio obavještenje iz Beograda da je izabran za profesora geografije. Dogovor je pao da vjenčanje bude 15. avgusta 1910. godine. Vjenčanje je bilo u Sabornoj crkvi u Sarajevu. Poslije vjenčanja prelaze u Beograd, ali usput su navratili u Gradačac kod djeda i babe. U Gradačcu je bilo veliko slavlje u kući Babića. Još kada se njen otac rodio, u Gradačcu je u pijesak zakopan šampanjac koji je zakopala baba sa željom da se upotrijebi kada se bude ženio neki od sinova i udavala neka kćerka. To je za Milicu bio posljednji susret sa djedom, jer je ubrzo došla 1914. godina, kada je i djed Jovo Babić umro.

12 Isto, str. 5.
13 Isto, str. 6 - 9.
14 Isto, str. 11.
15 Bosnischer Botte za godine 1889. do 1918.

Milicin dalji živote, sada udate za Jevtu Dedijera, bio je izuzetno zanimljiv, težak i ispunjen brojnim tragičnim događajima, uspjesima i padovima. Došao je Prvi svjetski rat.

Milica, rođena Babić u Gradačcu, sa Jevtom Dedijerom, profesorom Univerziteta u Beogradu izrodila je tri sina: Stevana, Vladimira i Boru.
Cilj ovoga osvrta upravo je utvrđivamje činjenica ko su djeca Milice Dedijer r. Babić u Gradačcu. Pošto smo ovom pričom do sada to već utvrdili i pošto su njeni sinovi poznate historijske ličnosti na prostorima bivše države Jugoslavije, smatramo da je time cilj ispunjen, i da smo čitaocu prezentirali iz kojih životnih tokova proističe veza poznatog veleposjednika Jove Babića iz Gradačca, njegove unuke Milice Babić i čuvene porodice Jevte Dedijera.

U Gradačcu je, nema sumnje, jedan od najbogatijih ljudi iz reda Srba bio Jovo Babić. Ona navodi da se ujesen, kada se vršilo osveštenje, u njihovoj kući znalo sakupiti po dvadeset sveštenika iz čitavog sreza. Siromašniji dio naroda nije imao takve mogućnosti. Na te svečanosti bi došli i viđeniji ljudi iz grada, među kojima i sreski predstojnik, sudija i drugi. U kući se naročito slavila Slava, Božić, Vaskrs i Krsno ime.

Dakle, ponavljamo, na kupljenom imanju Husein-kapetana Gradaščevića imali su veliki čardak. On se nalazio na imanju koje je bilo blizu puta između Gradačca i Bos. Šamca. Čardak je bio zidani i imao je četiri sobe u parteru i 4 sobe na spratu. Da li je to čardak kojeg je sagradio Husein-kapetan Gradaščević ili ga je sagradio Babić, nemamo pouzdanih podataka. Ukoliko je to čardak kojeg je sagradio Gradaščević, (što je sasvim moguće) onda bi historijski izvori, koji govore da je Husein-kapetan dao da se taj čardak zapali (vidi Kreševljaković), te da je on tada izgorio, ozbiljno bili dovedeni u pitanje.[16]

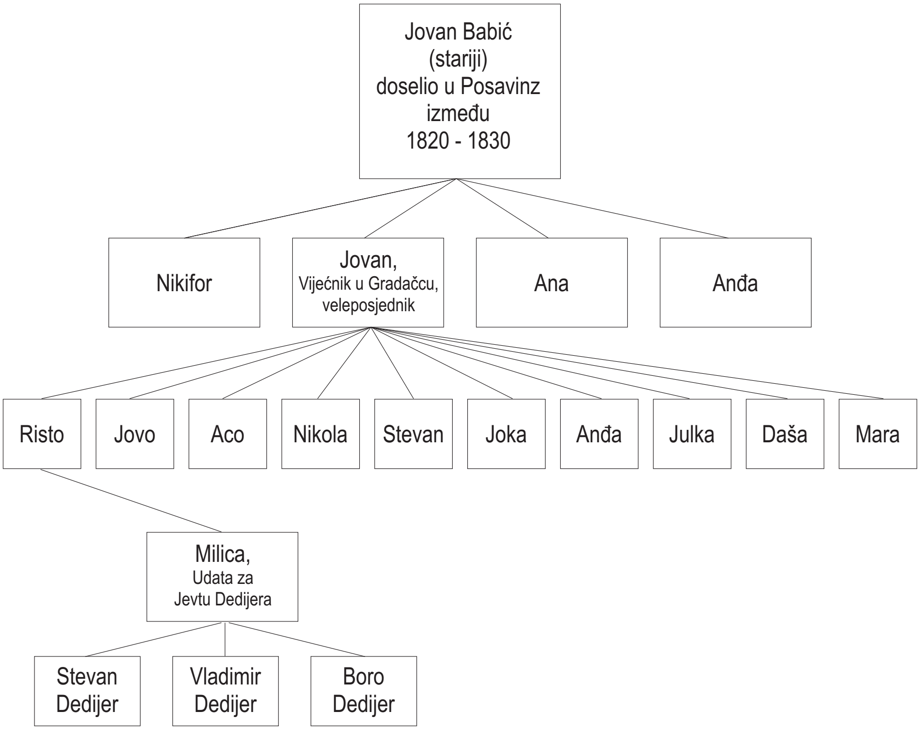

Ogromno imanje Jove Babića u Gradačcu kako je došlo, tako je otišlo. Ostale su zapisane historijske činjenice o velikoj ženi Milici Dedijer, Gra-

16 Milica (Babić) Dedijer, str. 8.

dačačanki i njenim sinovima. Milica Dedijer na najtopliji mogući način piše o Gradačcu i o svom djetinjstvu i ljudima u njemu, neopterećena bilo kakvim nacionalnim strastima, pa nije ni čudo da je jedna takva žena mogla dati takve ljude kakav je Vladimir Dedijer, koji je nemajući dlake na jeziku, kao zaljubljenik u pravdu i istinu mogao napisati svoje poznato djelo Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu, kao i druga brojna djela koja će proučavati buduća pokoljenja.

Za Milicu, o kojoj piše Esad Tihić, koja se udala za Ivu Andrića, nismo utvrdili da ima bilo kakve veze sa ovom porodicom.

NASLIJEĐE
BAŠTINA

Ifeta Jahić, dipl. ing. arh.

MOGUĆNOSTI OBNOVE STARE DŽAMIJE U SOKOLU

Da se radi o interesantnom lokalitetu, ukazuju i dva, nedovoljno ili nikako korištena zapisa iz prvih dana austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini. U prvom, objavljenom u Bosnien und die Herzegovina Kurzgefasste Darstellung, Prag, 1878. str. 93: «Soko, ehemalige Bergfeste am Berge gl. N. nahe dem Gračanica – Flusse und von der Stadt Gračanica nur 1 Gehstunde entferunt. Unterhalb der Veste liegt das kleine muhamedannische Dorf gleichen Namens». (Soko, nekadašnje utvrđenje na brdu u blizini rijeke Gračanica i jedan sahat hoda udaljeno od grada Gračanica. Ispod utvrđenja nalazi se malo, istoimeno muhamedansko selo. Prijevod: Damir Hukić)

Drugi je u „Opisu Bosne i Hercegovine" od Tome Kovačevića, Beograd, 1879. str. 57: «Soko, utvrđenje na bregu tog imena kod reke Gračanice, pod njima ima 40 muhamedanskih kuća i jedna džamija, od Gračanice udaljena je jedan sat.» Prema vjerodostojnim, historijskim pokazateljima, grad i utvrda Sokol se prvi put u historiji pod tim imenom spominju 2. juna 1429. godine i to u vjenčanom ugovoru koji su potpisali knez Radivoj Ostojić, sin bosanskog kralja Stjepana Ostoje i brat budućeg kralja srednjovjekovne Bosne Stjepana Tomaša. Naime, te godine se u Budimu vjenčao knez Radivoj Ostojić Katarinom, kćerkom Nikole od Velike iz Požeške županije i tom prilikom je oporučno predao Nikoli od Velike trećinu svih svojih posjeda u svoje ime i u ime svoje supruge Margarite knezu Radivoju i njegovoj supruzi s pravom doživotnog uživanja. Zauzvrat, knez Radivoje Ostojić je doživotno svom puncu i punici poklonio polovinu Sokola i polovinu svih svojih posjeda u srednjovjekovnoj Bosni i Slavoniji.[1]

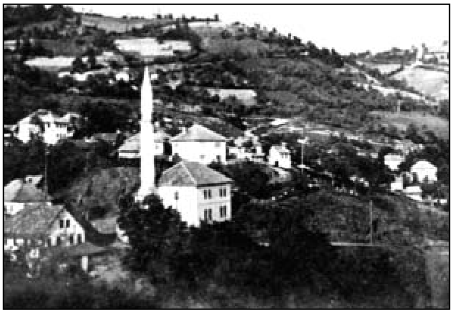
Srednjovjekovni dvor (kasnija džamija)

Dvor se nalazi u neposrednoj blizini gradine. U osnovi dimenzije objekta su 12,66 x 7,60 m.

Neki historijski podaci kažu da je navedeni objekat bio crkva, a neki da je bio džamija. Džamije su uglavnom imale kvadratni oblik. Kod našeg objekta mihrab se nalazi na dužoj strani objekta. Osim toga, postoji i odstupanje od obavezne orijentacije istok-zapad što objašnjava da objekat nije izgrađen kao džamija.
Predanje da je objekat bio crkva spominje pravoslavni svećenik Mitar Popović u članku iz 1896.godine. Arheološka istraživanja poduzeta su 1980. godine. Iskopavanjem je utvrđeno nepostojanje apside, što je bitan element crkve. Pronađeni su tragovi gorenja, razne popravke i pojačanja zidova. Moguće je da je mađarska posada u svoje vrijeme promijenila namjenu objekta u crkvu.

1 Ugovor je objavljen u: Codex diplomaticus patrius (Hazai okmanytar). Vol. VI, Budapest 1876. str. 449-451. Zanimljivo je da L. Talloczy u Studien piše da je Sokol «selo sa oko hiljadu stanovnika koje leži na granici stare bosanske županije Usora i Soli.»

Dolaskom Osmanlija i širenjem islama bilo je puno lakše iskoristiti već postojeći objekat nego graditi novi, pa se on koristio i kao džamija.

sl.1. Fotografija srednjovjekovnog dvora (stare džamije) snimljena 1966.godine

sl. 2. Stara džamija-dvor danas

Mještani Sokola su 1934. pristupili obnovi džamije i tom prilikom izgradili trijem i kamenu munaru. Pretpostavlja se da kamen munare potječe sa tvrđave. Kasnije se ta munara nakrivila, pa su je mještani srušili. Porastom broja stanovnika ona više nije zadovoljavala potrebe Sokola, pa je izgrađena nova 1980. godine. Objekat je najvjerovatnije nastao u 15. Stoljeću, a njegova namjena je bila, po svemu sudeći, vlastelinski dvor.
U njemu je najvjerovatnije stanovao neko iz porodice Kotromanića i upravljao gradom.

Unutrašnjost srednjovjekovnog dvora

Mogućnosti intervencije na zgradi stare džamije

Za objekat srednjovjekovnog dvora neophodna je hitna restauracija. Dvor je u kritičnom stanju, što zbog nebrige i nerazumijevanja njegove vrijednosti, tako i zbog nedostatka finansijskih sredstava.

S obzirom na to da je objekat 6. maja 2003. proglašen nacionalnim spomenikom potrebna je njegova hitna restauracija.

Prema Venecijanskoj povelji (Venecijanska povelja VENICE CHARTER, čl. 9. II međunarodni kongres arhitekata i tehničara za historijske spomenike) restauracija se samo vrši kod značajnih historijskih spomenika i kad postoji vjerodostojna dokumentacija za njenu sprovedbu.

U slučaju stare džamije postoje pisani podaci o njenom nastanku, te stare fotografije izgleda objekta iz 1966. godine.

Važan princip je da prilikom restauracije ne dolazi do spajanja lažnog umjetničkog i lažnog historijskog. Novi dijelovi koji se dodaju objektu, naročito oni za

koje nemamo podatke, moraju biti građeni u duhu našeg vremena, tako da i laiku bude jasna razlika između starog i novog.

Integracija starog i novog mora biti prepoznatljiva, a ostati nevidljiva sa distance posmatranja.

„Elementi koji zamjenjuju one koji nedostaju treba da se skladno uklapaju u cjelinu, a da se ipak razlikuju od originalnih dijelova kako se restauracijom ne bi falsificirao dokument umjetnosti ili istorije.”[2]

Što se enterijera tiče, mi ne znamo kako je objekat izgledao u srednjem vijeku kada je imao stambenu funkciju.

Za vrijeme osmanske vladavine prostor je preuređen u džamiju. Munara nije sačuvana, dok je trijem u prilično lošem stanju. Što se enterijera tiče još uvijek su vidljivi tragovi mahfila koji je imao oblik slova L. Na njega se najvjerovatnije ulazilo drvenim stepenicama iz trijema, što se vidi iz još uvijek sačuvanog otvora. Sve promjene koje su se tokom vremena dešavale na objektu moraju biti vidljive jer je svako vrijeme dalo svoj pečat i ta slojevitost ima svoju vrijednost, tako da možemo razumjeti i vrijeme kroz koje je prolazio objekat.

To potvrđuje i Venecijanska povelja po kojoj sve transformacije i dogradnje baštine tokom različitih epoha ostvaruju novo jedinstvo i sklad potvrđujući da je svaka epoha u civilizacijskom slijedu dala svoj doprinos u kreiranju i korištenju prostora.

Osim aktivne zaštite objekta potrebno mu je dodijeliti prikladnu namjenu koja će prezentirati objekat i koja neće narušiti njegovu historijsku vrijednost i arhitekturu.

„Spomenici arhitekture imaju, pored umjetničke, kulturne i historijske vrijednosti većinom i upotrebnu vrijednost. Očuvanje tih vrijednosti bitno zavisi od primjerenog korištenja arhitektonskih spomenika u našem savremenom životu.”[3]

Moj prijedlog namjene objekta je muzej u prizemlju objekta i multimedijalna sala na spratu objekta.

S obzirom na to da u Sokolu nikada nisu vršena detaljna arheološka ispitivanja pogotovo kada je u pitanju tvrđava, iskopavanja bi vjerovatno dovela do pronalaska eksponata koji bi nam pomogli da saznamo nešto više o tvrđavi i vremenu u kom je nastala, te prezentiranju tih nalazišta u muzeju.[4]

„Poznavanje povijesti historijskog grada ili urbanog područja trebalo bi proširiti putem arheoloških istraživanja i odgovarajućom prezentacijom arheoloških nalaza.”

---

2 Venacijanska povelja VENICE CHARTER 1964.

3 Problemi zaštite, savremena upotreba arhitektonskih spomenika,rezolucija Estonija SSR , Tallinn 7. juni 1985. god.

4 Povelja za konzervaciju historijskih gradova i urbanih područja VIII Generalna asambleja ICOMOS-a 7-15 oktobra 1987.Wachington (principi i ciljevi)

Što se tiče dvora, ta iskopavanja nisu dovela do rezultata. Osim mogućih eksponata, u muzeju bi se nalazili svi pisani podaci o historijskoj jezgri Sokolu. U svrhu edukacije stanovništva, naročito djece i omladine, na zidovima objekta bila bi izložena historija Sokola, crteži rekonstrukcije tvrđave, stambene arhitekture, te stare fotografije tvrđave, dvora i stambene arhitekture. Osim fotografija i pisanih podataka u muzeju bi bile i audio informacije za slijepa i slabovidna lica.

„Upotreba većine spomenika, posebno očuvanje i upotreba arhitektonskih cjelina, zahtijeva instaliranje moderne tehničke opreme (elektrike, vodovoda, klima-uređaja). Navedeno, isto kao i konstruktivne izmjene za uvođenje protivpožarne zaštite, može biti ugrađeno samo kad je to neizbježno i kad neće oštetiti arhitektonsko–historijske, kulturno- historijske vrijednosti ili vizuelni integritet spomenika.”[5]

Koliko je bitna revitalizacija historijske jezgre Sokola toliko je bitna i njegova prezentacija i edukacija stanovnika Sokola da bi se pobudio interes za očuvanjem kulturne baštine. Ljudi nisu svjesni kolika je historijska vrijednost kompleksa, zato je jako bitna edukacija, pogotovo edukacija djece i omladine da bi se osiguralo očuvanje baštine i u budućnosti. Pored očuvanja, bitna stvar je i razvijanje usluga seoskog turizma, prezentiranje baštine i drugima, te prezentiranje seoskog načina života. To bi naročito bilo interesantno za školske ekskurzije, a i za stanovnike Gračanice kao rekreaciona zona, jer takve sadržaje grad ne nudi.

„Da bi konzervacija historijskih gradova i četvrti bila najdjelotvornija, mora biti dosljedno integrirana u politiku ekonomskog i društvenog razvoja te urbanog i regionalnog planiranja na svim nivoima.”[6]

„Za uspjeh programa konzervacije bitno je sudjelovanje i uključivanje stanovnika... Konzervacija historijskih gradova i urbanih područja odnosi se, prije svega, na njihove stanovnike.”[7]

Program edukacije djece treba obuhvatiti sve uzraste. Predavanja prilagođena djeci mogla bi se održavati u multimedijalnoj sali muzeja uz videotop. Naravno, uz predavanje ide i obilazak tvrđave.

„Da bismo podsticali uključivanje i sudjelovanje građana morali bismo izraditi generalan informacioni program za sve stanovnike, počevši sa djecom školskog uzrasta.”[8]

„Čovjekovo je pravo sudjelovati u kulturnom životu. To pravo uključuje i uživanje u spomenicima i cjelinama, a uključuje i odgojnu svrhu. Radi toga vlade, odgovarajuće organizacije i građani moraju se udružiti u naporima kako bi se povećala javna svijest o vrijednostima kulturne baštine i potreba za njenim očuvanjem i korištenjem danas i u budućnosti.”[9]

---

5 Problemi zaštite, savremena upotreba arhitektonskih spomenika,rezolucija Estonija SSR ,Tallinn 7.juni 1985.god.

6 Povelja za konzervaciju historijskih gradova i urbanih područja VIII Generalna asambleja ICOMOS-a 7-15 oktobra 1987.Wachington (principi i ciljevi)

7 Povelja za konzervaciju historijskih gradova i urbanih područja VIII Generalna asambleja ICOMOS-a 7-15 oktobra 1987.Wachington (principi i ciljevi)

8 Povelja za konzervaciju historijskih gradova i urbanih područja VIII Generalna asambleja ICOMOS-a 7-15 oktobra 1987.Wachington (principi i ciljevi)

9 Rostok-Dresden deklaracija VII Generalna asambleja ICOMOS-a 12.-18.maja 1984.god.

Munisa Kovačević, prof.

MOGUĆNOST IZMJEŠTANJA STEĆAKA U TOPLIČKOM POLJU

Tokom proljeća 2009. godine Općina Živinice je pokrenula aktivnosti za izmještanje devastiranih dijelova nekropola stećaka u Topličkim polju na buduću nekropolu pored Rajskog jezera u Bašigovcima. Naime, lokalna uprava Općine Živinice u narednom periodu namjerava nekadašnji napušteni kop Bašigovci, u kome se formiralo jezero, pretvoriti u izletište sa raznim sadržajima, između ostalih etno naselje i manju nekropolu stećaka.

Slika 1. Rajsko jezero u Bašigovcima

Navedena nekropola stećaka bi se formirala od izmještenih i devastiranih stećaka sa dvije nekropole stećaka koje se nalaze u Topličkom polju ispod naselja Lukavica.

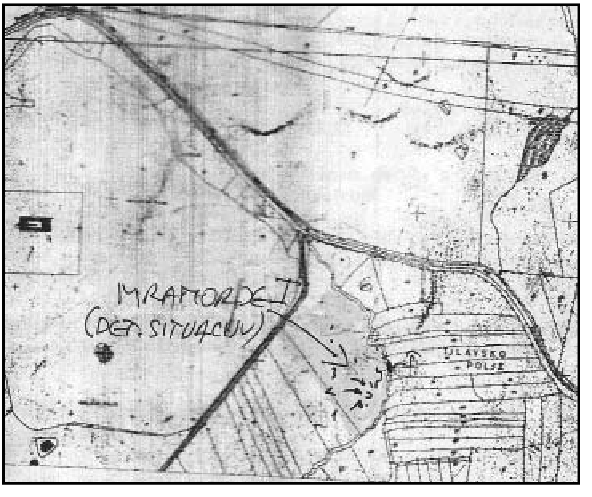
Radnici Zavoda su 14.5.2009. godine na licu mjesta izvršili uvid u stanje nekoliko lokacija sa stećcima na području Topličkog polja u općini Živinice. Ekipa Zavoda je bila u sastavu: direktor Zavoda Benjamin Bajrektarević, prof., mr. sc. Rusmir Djedović, Munisa Kovačević, prof. i istraživač stećaka okoline Živinica Suadin Muratović, prof. Nekada je bilo ukrašeno pet stećaka a sada je to primjećeno na jednom.

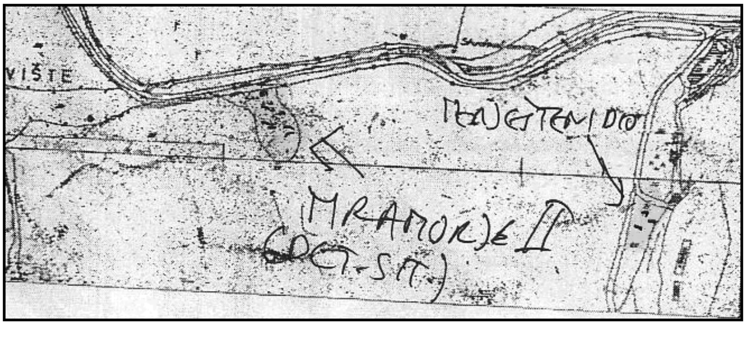
Slika 2. Ekipa Zavoda

Studija koju je uradio Zavod još 1987. godine, konstatovala je: „ (…) vegetacija na nekropoli toliko uznapredovala da je nemoguće detaljnije ispitivanje“. Kao opću karakteristiku nekropole Studija je ukazala na „loše“ stanje stećaka a kao mjere zaštite predložila „uklanjanje rastinja sa nekropole“ i „sanaciju nekropole“.

Izgleda da se prvobitno radi o dvjema neovisnim lokacijama sa nekropolama stećaka. Stanovništvo u okolini lokacije ovih stećaka nazivalo je „Mramorje“. Prva, uslovno nazvana „Mramorje I“, nalazi se ispod naselja Donja Lukavica, između puteva za Lukavicu, Vrelo Toplice i rječice Brod. Na topografskim kartama lokalitet je označen kao muslimansko groblje. Druga lokacija (Mramorje II) nalazila se zapadnije, pored puta Živinice – Gračanica. Na topografskim kartama je označena kao kršćansko groblje.

Slika 3. Mramorje I

Slika 4. Mramorje II

Na drugoj lokaciji se nalazilo 12 stećaka od kojih su tri veća (jedan monumentalnih dimenzija, a jedan sa ukrasom) 1990. godine izmješteni i sada se nalaze pored rijeke Toplice i vodocrpne stanice. Postavljeni su na neadekvatan način. Preostalih devet je gurnuto sa lokacije i sada se praktično i ne primjećuju.

Izvršen je pregled dokumentacije Zavoda, a posebno „Studije kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa opštine Živinice“, koju je uradio Zavod 1987. godine.

Također, izvršen je uvid u naučnu i stručnu literaturu o lokalitetima stećaka na području Živinica, posebno monografija „Stećci, kataloško-topografski pregled“ Šefika Bešlagića, 1971. i „Stećci na području općine Živinice“ Seudina Muratovića i Zehudina Maslića, 2008. godine. Konstatovano je slijedeće:

Od nekadašnja 53 stećka (30 sanduka, 9 sljemenjaka i 14 stupova) koja su do 1971. godine postojala na dvije lokacije u Topličkom polju, danas na tri lokacije ima nešto manji broj stećaka.

Slike 5 i 6. stećci Topličko polje

Na prvoj lokaciji (Mramorje I) se danas primjećuje svega desetak stećaka i uglavnom su obrasli gustom vegetacijom. Jedan stećak u obliku stupa dominira nekropolom. Najmanje jedan stećak je gurnut u korito rječice Brod. Na lokalitetu je uočljivo da se u najnovije vrijeme zbog oranja uništilo nekoliko lokacija pojedinih stećaka.

Slika 7. Topličko polje

Na osnovu prethodnog konstatovano je da se predmetna skupina stećaka već duži vremenski period nalazi u stupnju visoke ugroženosti, te su nekropole već devastirane ranijim neorganizovanim izmještanjima i oštećenjima pojedinih stećaka. Posebno je upitna buduća egzistencija stećaka imajući u vidu da se većina nalazi u samim obradivim površinama Topličkog polja.

Stručna ekipa Zavoda je zaključila da se predviđenom inicijativom osigurava slijedeće:

- Formirat će se nova nekropola stećaka, na lokalitetu i okruženju (rekreaciono područje Rajsko jezero), u kojem se osigurava dugovječnost tog kulturnog naslijeđa.
- Spašava se skupina stećaka od daljnjeg devastiranja ili od mogućeg potpunog uništenja.

Ostvarit će se gotovo neposredan kontakt spontanih ili namjernih posjetilaca novog lokaliteta, što će doprinijeti kvalitetnijoj prezentaciji nekropole, u edukativnom, kulturnom i turističkom smislu.

Neće se bitnije narušiti odredbe o zabrani dislokacije nepokretnih kulturnih dobara s obzirom na to da:

1. Nekropola je i ranije dislocirana ili dezorganizirana poljoprivrednom obradom u neposrednoj blizini, čime je već narušena autentičnost nekropole.
2. Novi reprezentativan lokalitet je unutar iste prirodno-geografske i kulturno-historijske i autentične cjeline, te kao i nekolicina drugih lokaliteta nekropola stećaka - unutar općine Živinice.

Slike 8 i 9. Stećci, Topličko polje

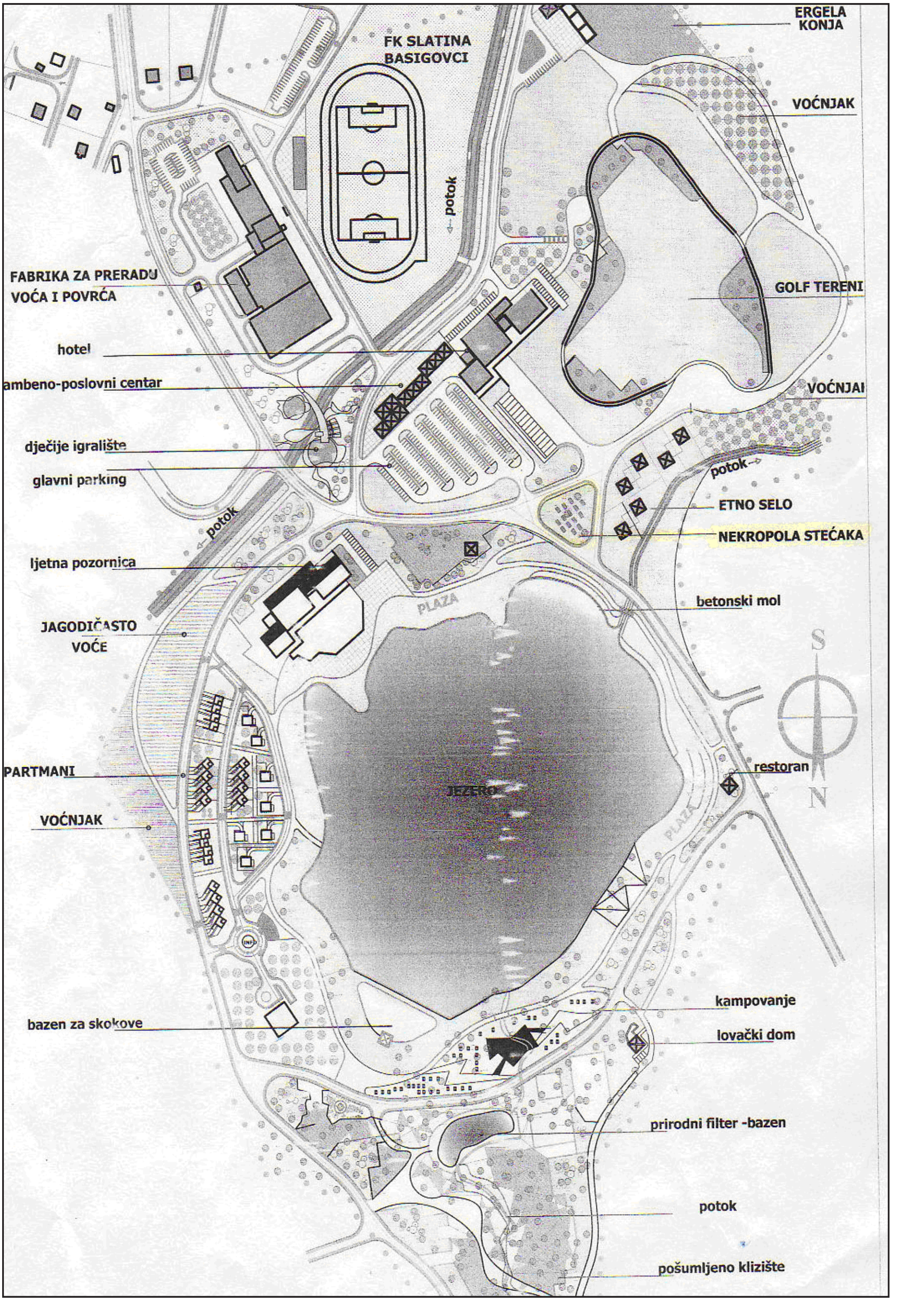
Nova lokacija će osigurati i mogućnost kontinuiranog održavanja i zaštite nekropole. U okviru nove lokacije moguće je i poželjno izvesti ukupnu organizaciju lokaliteta kao simuliranu autentičnu nekropolu unutar organizovanog, parkovski uređenog prostora, čime će se stvoriti i novi kvalitetan prirodni prostorni ambijent sa višestrukim pozitivnim porukama i pričom iz historije ovog dijela Bosne i Hercegovine.

Zbog izuzetnog značaja nekropola srednjovjekovnih stećaka, kao bitnih odrednica kulturno-historijskog naslijeđa naroda Bosne i Hercegovine i činjenice da navedene nekropole spadaju u zaštićena dobra kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, stručna ekipa Zavoda smatra da je potrebno vrlo pažljivo i stručno prići procesu eventualnog izmještanja dijela stećaka sa navedenih lokacija.

Neophodno je, pri tome, ispuniti slijedeće uslove:

1. Pripremiti ukupnu dokumentaciju o postojećem stanju na navedenim lokacijama, posebno situacije i fotografije. Na detaljnoj situaciji sva tri lokaliteta prikazati položaj svih postojećih stećaka. Istu dokumentaciju dostaviti nadležnom Zavodu za zaštitu, kao i instituciji koja preuzima nadležnost čuvanja i održavanja nekropole .
2. Neophodno je uraditi „Elaborat o dislociranju“ koji će sadržavati:

- Informaciju o zatečenoj i novoj lokaciji, uz obrazloženje opravdanosti zahvata.
- Tehnički opis metode i procesa izvršenja planirane dislokacije, u okviru kojeg će se prikazati način i metoda izvođenja radova, koji neće ugroziti fizički integritet svih pojedinih stećaka.

Slika 10. Regulacioni plan Jezera Bašigovci

- Tehničku skicu rasporeda stećaka na novoj lokaciji, koja će simulirati nekropolu. Označiti položaj svakog stećka detaljno.
Ambijent nekropole kvalitetno korespondirati sa okolnom hortikulturom.
3. Organizirati dinamiku i vrijeme neophodno za izvođenje radova, te osigurati prisustvo – nadzor Zavoda.
4. Elaborat dostaviti Zavodu na saglasnost.

Dakle, potrebno je ispuniti prethodne uslove da se može prići poslovima izmještanja stećaka, naravno uz konsultacije sa Zavodom za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona i poštivanje stručnog nadzora i mjera zaštite navedenog kulturno-historijskog naslijeđa.

Izvori i literatura:

1. Katastarski planovi
2. Topografske karte
3. Elaborat kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa općine Živinice, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog nasiljeđa Tuzla, 1987.
4. Elaborat o sanaciji stećaka na području općine Živinice, Arhiv Zavoda.
5. Dokumentacija Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK
6. Regulacioni plan „Jezero Bašigovci“ Živinice, općina Živinice.
7. Šefik Bešlagić, Leksikon Stećaka, „Svjetlost“, Sarajevo, 2004.
8. Suadin Muratović, Zehrudin Maslić, Stećci na području općine Živinice, Živinice 2008.

Mr. sc. Rusmir Djedović

STARI SREDNJOVJEKOVNI I OSMANSKI GRADOVI-UTVRDE U DOLINI BOSNE I NJIHOVA SUVREMENA VALORIZACIJA

Uvod

U dolini rijeke Bosne se nekada nalazilo oko 20 srednjovjekovnih i osmanskih gradova-utvrda. Svi ovi stari gradovi-utvrde se nalaze u samoj dolini Bosne, posmatranoj sa čisto geografskog, tačnije – geomorfološkog aspekta.
Ovdje nije uračunato još oko 50 starih gradova-utvrda, a koji su postojali u dolinama i slivovima pritoka rijeke Bosne (Željeznice, Miljacke, Fojnice, Trstionice, Lašve, Krivaje, Usore i Spreče).

Svi gradovi-utvrde u dolini rijeke Bosne su izgrađeni još u vrijeme samostalne srednjovjekovne Bosanske države, dakle u periodu XIII-XV stoljeće (izuzev palanke Kotorsko i dvora-odžaka na mjestu današnjeg grada Odžaka u Posavini). Osim Žepča, na samoj obali rijeke, Odžaka i Radunovca, u niziji pri ušću Bosne, svi ostali gradovi-utvrde su bili izgrađeni na istaknutim i za odbranu pogodnim vrhovima na dolinskim stranama. Usljed svoje odbrambene funkcije imali su i određenu arhitekturu sa visokim kamenim bedemima i još višim kulama.

Navedeni stari gradovi-utvrde su tokom srednjeg vijeka i osmanskog perioda, dakle kroz cijeli jedan milenijum, imali funkciju zaštite najvažnije bosanske komunikacije pravca sjever-jug, one dolinom rijeke Bosne.
Zbog toga su imali burnu historiju i ovaj dugi historijski period je udario pečat i ostavio vidne tragove na stanje njihovog savremenog izgleda i stepena očuvanosti.

Gradovi-utvrde u dolini Bosne

Starih gradova-utvrda koji su tokom srednjeg vijeka i osmanskog perioda postojali u dolini rijeke Bosne, posmatrano od njenog izvorišta u Sarajevskom polju, pa do ušća u rijeku Savu, koliko je danas poznato, bilo je oko 20. Radi se o sljedećim:

“Gradina” na obronku brda sa desne strane rijeke Bosne između Kopača i Kule Banjer uzvodno od Visokog. Manji srednjovjekovni grad-utvrda, dimenzija 30x40 m, izgrađen krajem srednjeg vijeka. Arheološki i toponomastički registrovan, danas gotovo bez tragova.

Visoki je poznati srednjovjekovni grad-utvrda. Smješten je na vrhu (767 m n. v.) većeg brda Visočice ili Grada, iznad grada Visoko. Radi se o istaknutom brdu piramidalnog oblika čije su stranice od nekoliko stotina metara a koje se na zapadu naslanja na druga brda. Visoki je jedan od najstarijih i najznačajnijih gradova-utvrda u srednjovjekovnoj Bosanskoj državi.

(Slika 1.- Maketa srednjovjekovnog grada Visoki)

U historijskim dokumentima se prvi put spominje 1355. godine. Vjerovatno je izgrađen u XIII stoljeću, a možda i ranije. Visoki je u srednjem vijeku veći grad-utvrda sa nekoliko kula i drugih građevina, opasanih kamenim bedemom. On je bio jedno od središta bosanske vladarske, banske i kraljevske dinastije Kotromanića.

Osmanlije Visoki zauzimaju 1463. godine i, izgleda, u njemu ne drže kasnije svoju vojnu posadu, pa ga ne održavaju i ne proširuju. Zbog toga je polako propadao a i danas se vide samo tragovi tog grada-utvrde.

“Grad” na manjem uzvišenju sjeveroistočno od Dobrinje, na desnoj dolinskoj strani Bosne, nizvodno od Visokog. Arheloški konstatovani temelji bedema, građevina i kula. Dimenzije 60x30 m, izgrađen u kasnom srednjem vijeku.

“Gradina” u Putišu oko 3 km od ušća rijeke Lašve u Bosnu. Arheološki konstatovani ostaci srednjovjekovnog grada-utvrde na jednoj glavici. Ispod se nalazi toponim Dvor.

“Gradina” u selu Stranjani, zapadno od Zenice, gdje su na jednoj glavici arheološki konstatovani ostaci manjeg srednjovjekovnog grada-utvrde. Pored je lokalitet sa nazivom Dvor i srednjovjekovna nekropola sa stećcima.

Vrh Bilica je utvrda koja se spominje početkom osmanske uprave. Vjerovatno se radi o srednjovjekovnom gradu-utvrdi, na što upućuje i naziv lokaliteta Gradina. Nalazi se istočno od Zenice, kod Babine.

Vranduk se nalazi na strmoj kosi brda koji opasuje duboka klisura rijeke Bosne. Uz grad-utvrdu su gusto zbijene kuće naselja Vranduk. Postoje pretpostavke da kao utvrda postoji i u antičko doba.

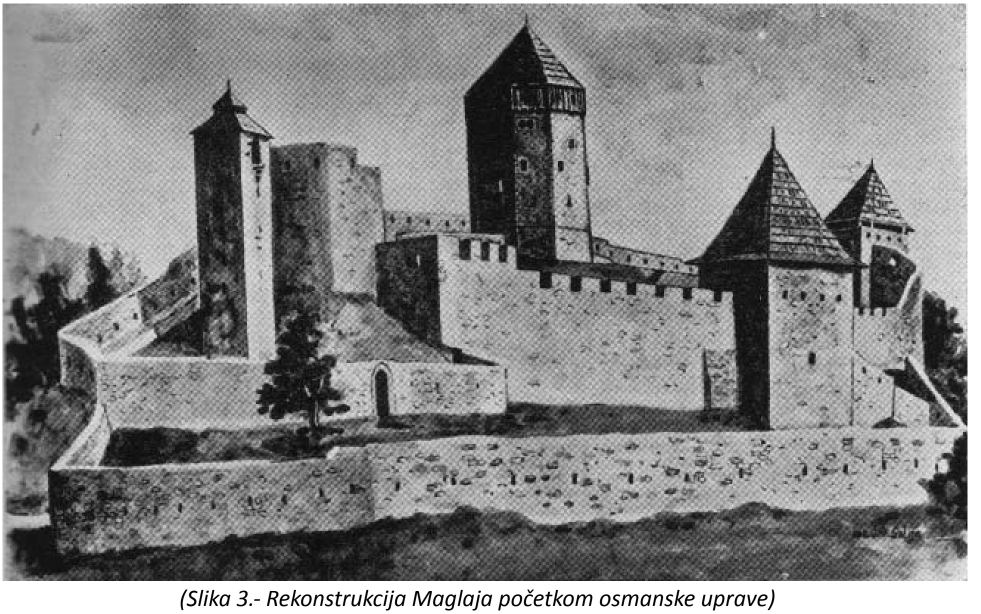
U historijskim dokumentima se spominje prvi put 1410. godine. Spada u manje gradove-utvrde i ima samo jednu kulu i obor sa bedemom. Dimenzije su 35x12 metara. Za vrijeme osmanske uprave imao je značajnu stratešku i vojnu ulogu.

Spada u bolje očuvane gradove-utvrde u Bosni i Hercegovini. Obnavljan je za vrijeme Austro-Ugarske, iza Drugog svjetskog rata i zadnjih nekoliko godina.

(Slika 2.- Vranduk danas)

Žepče se prvi put u historijskim dokumentima spominje 1458. godine. Kameni temelji ovog grada-utvrde su se poznavali dugo na lijevoj obali rijeke Bosne u današnjem gradu Žepču. U XVII i XVIII stoljeću je značajna osmanska utvrda sa preko 100 vojnika. Vojna posada u utvrdi Žepče se zadržala do 1878. godine. Ubrzo je i porušena 1891. godine.

(Slika 3.- Rekonstrukcija Maglaja početkom osmanske uprave)

"Gradac" kod sela Dolca, na uzvišenju iznad doline Bosne, nizvodno od Zavidovića. Arheološki konstatovani ostaci srednjovjekovnog grada-utvrde, iz XIV/XV stoljeća. Dimenzije temelja 35x25 metara.

Maglaj je smješten na visokoj litici neposredno pored desne obale rijeke Bosne, u gradu Maglaju. Spadao je među veće i jače bosanske gradove-utvrde. U dolini rijeke Bosne je prema veličini, zauzimao prvo mjesto.

U historijskim dokumentima se prvi put spominje 1408. godine. Za vrijeme osmanske uprave ima jaku posadu, i do 200 vojnika. Obnavljan je u XVIII stoljeću. U arhitektonskom pogledu ima više kula, obora i drugih građevina.

Napušten je u XIX stoljeću. Šezdesetih godina je detaljno obnavljan. Također, i zadnjih godina su urađeni manji zahvati.

"Gradić" kod Trbuka na kupastom uzvišenju iznad desne obale Bosne, nizvodno od Maglaja. Sačuvani ostaci kule i bedema kružnog oblika sa jarkom na sjevernoj strani, na kojoj je bio i ulaz u srednjovjekovni grad-utvrdu.

"Gradina" kod Mravića, južno od Doboja. Na stijeni iznad lijeve obale rijeke Bosne se nalaze zidovi neke graditeljske cjeline očuvani u temeljima. Zidovi su od lomljenog kamena vezanog krečom. Arheološki nalazi upućuju na kasni srednji vijek.

Doboj se nalazi na kupastom uzvišenju u gradu Doboju. Vjerovatno je njegova gradnja započeta još u XII/XIII stoljeću. Proširen je u XIV stoljeću.
Prvi put se u historijskim izvorima spominje 1415. godine, kada ima i podgrađe. U osmansku vlast pada na prijelazu XV/XVI stoljeće. Osmanlije u njemu drže vojnu posadu a kasnije je sjedište kapetanije. Dograđivan je u XVII stoljeću. Doboj je napušten u XIX stoljeću.

(Slika 4.- Doboj, stara gravura)

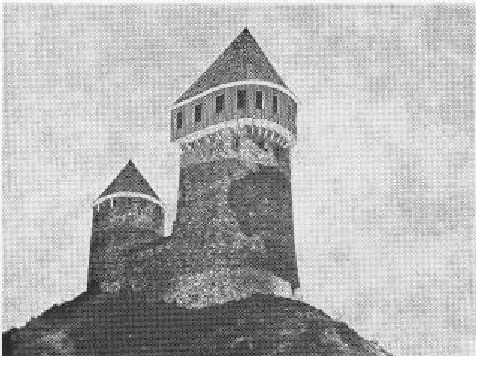
Obnavljan je za vrijeme austrougarske uprave i iza Drugog svjetskog rata. Zadnjih godina se, također, vrše određeni građevinski zahvati u obnovi grada-utvrde Doboj i pokušaji stavljanja ove graditeljske cjeline u turističke svrhe.

Sokol u istoimenom selu, 6 km sjeverno od Gračanice, nalazi se na visokoj stijeni. Izgrađen je vjerovatno u XIV stoljeću, a u historijskim dokumentima se prvi put spominje 1429. godine. Tada je posjed bosanske kraljevske dinastije Kotromanića.

Dimenzije su mu 37x18 metara. Arhitektura je tipična za srednjovjekovni bosanski grad-utvrdu. Unutar kamenih bedema se nalazi kapi-kula, dvije polukule i par drugih građevina. U periodu 1464-1519/20. godine, drže ga Mađari.

(Slika 5.- Sokol kod Gračanice danas)

(Slika 6.- Dobor, rekonstrukcija)

Definitivnim osmanskim osvajanjem oko 1520 godine, u Sokolu se nalazi osmanska posada od 30-40 mustahfiza na čelu sa dizdarom. Obnavljan je u XVIII stoljeću. Napušten je tridesetih godina XIX stoljeća. Od tada je prepušten zubu vremena i intenzivnom propadanju, tako da su danas očuvani ostaci grada-utvrde.

Nikada na njemu nisu vršena arheološko-urbanistička istraživanja, niti bilo kakvi radovi na obnavljanju. Danas nema nikakvu funkciju, niti je pristupačan za posjetioce.

"Utvrda-palanka" u nekadašnjoj kasabi Kotorsko, sjeverno od Doboja. Na jednom brežuljku u Kotorskom od XVI do XVIII stoljeća postoji osmanska utvrda-palanka, izgrađena od drveta i zemlje. Vjerovatno je razrušena u ratovima tokom XVIII stoljeća. Nema njenih tragova danas.

"**Gradina"** u Ritešićima sjeverno od Doboja. Na izduženom grebenu iznad doline Bosne arheološki konstatovani zidovi srednjovjekovnog grada-utvrde, pravougaonog oblika. Iz kasnoga srednjeg vijeka.

"Gradina" iznad sela Kožuhe, na blagom uzvišenju desne dolinske strane rijeke Bosne, između Doboja i Modriče. Arheološki konstatovani ostaci prethistorijske gradine i srednjovjekovnog grada-utvrde.

Dobor se nalazi na jednoj stijeni neposredno iznad lijeve obale rijeke Bosne, uzvodno od Modriče. Njegova izgradnja vjerovatno je započeta u XIII/XIV stoljeću. Oko 1387. godine dogradili su ga velikaši Horvati.

Sastojao se od dvije kružne kule i bedema dugih 18 metara. U njemu Osmanlije iza 1528. godine drže vojnu posadu i dograđuju ga. U ratu 1716. godine Dobor osvaja Austrija i osmanska posada ga napušta. Od tada je pust i propada. Prije nekoliko decenija je obnavljan. Danas je teško pristupačan.

Odžak je begovski dvorac-odžak izgrađen krajem XVI stoljeća. Nastao je u posavskoj ravnici blizu rijeke Bosne. Izgradili su ga begovi Fetihlije. Vjerovatno je razrušen u ratovima tokom XVIII stoljeća. Danas mu nema niti tragova.

Radunovac je stari srednjovjekovni grad-utvrda koji se nalazio pri ušću Bosne u rijeku Savu. Kao napuštena utvrda Radunovac se spominje u dokumentima još početkom osmanske uprave. Nepoznata je danas njegova uža lokacija.

Zaključak

Tokom osmanske uprave neki od starih srednjovjekovnih odbrambenih graditeljskih kompleksa su prepravljani i dograđivani. To se odnosi na bedeme, kule, donje obore a naročito na artiljerijske tabije. Tako su od XV do XIX stoljeća Vranduk, Žepče, Maglaj i Doboj značajne utvrde sa vojnom posadom.

Razvojem artiljerije i druge vojne tehnike, većina dotadašnjih osmanskih utvrda je tridesetih i četrdesetih godina XIX stoljeća napuštena i od tada prepuštene propadanju.

Pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih godina XX stoljeća su neki stari srednjovjekovni i osmanski gradovi-utvrde obnovljeni, a također, u zadnjih nekoliko godina se na pojedinim utvrdama vrše manji radovi.

Svi stari gradovi-utvrde u dolini rijeke Bosne se danas nalaze u vrlo različitom stepenu istraženosti i očuvanosti. Vrlo je različit nivo i njihove savremene valorizacije, sa turističkog, edukativnog, kulturološkog i drugih aspekata.

Navedeni stari gradovi-utvrde u dolini rijeke Bosne se sa aspekta ukupne savremene valorizacije mogu podijeliti u sljedeće grupe:

1. **Srednjovjekovni gradovi nepoznatog naziva koji danas postoje samo u tragovima.** Radi se o onim gradovima koji su konstatovani samo pri arheološkim istraživanjima, pri čemu su otkriveni tragovi temelja i drugi arheološki materijal. Oni su napušteni još krajem srednjeg vijeka i po osmanskom osvajanju i njihovi nazivi su davno zaboravljeni. Takvih je desetak srednjovjekovnih gradova. Navodimo lokalitete: Gradina i Grad kod Visokog, dvije gradine kod Zenice, Gradac kod Zavidovića, Gradić kod Maglaja i tri gradine kod Doboja.
2. **Srednjovjekovni i osmanski gradovi-utvrde poznatog naziva koji danas ne postoje**. Ima nekoliko srednjovjekovnih i kasnijih osmanskih gradova-utvrda u dolini rijeke Bosne za čije nekadašnje nazive znamo. Grad-utvrda po imenu Radunavac pri ušću Bosne se početkom osmanske uprave navodi kao već napuštena i nema joj tragova danas. I za davno napuštenu utvrdu Vrh Bilicu kod Zenice se sačuvalo ime u historijskim izvorima. Takođe i za grad-utvrdu Žepče, koja je bila u funkciji sve do kraja XIX stoljeća. U ovu grupu utvrda spadaju i osmanska palanka u Kotorskom i odžak begova Fetihlija na mjestu današnjeg Odžaka.

3. **Srednjovjekovni i osmanski gradovi-utvrde od kojih su očuvani samo ostaci.** Poslije napuštanja u prvoj polovini XIX stoljeća, navedene utvrde su prepuštene intenzivnom propadanju, nisu nikada obnavljane i danas imamo samo njihove ostatke. Takav primjer je utvrda Sokol kod Gračanice. Takođe, za poznati srednjovjekovni utvrđeni grad Visoki, koji je od XV stoljeća napušten, sačuvalo se njegovo historijsko ime, ali danas postoje samo njegovi ostaci.

Slika 7.- Visoki, današnji ostaci

4. **Srednjovjekovni gradovi, a kasnije osmanske utvrde koje su obnovljene.** U zadnjih nekoliko decenija nekoliko starih srednjovjekovnih i kasnijih osmanskih gradova-utvrda u dolini rijeke Bosne je istraženo i u određenom stepenu obnovljeno. To su: Vranduk, Maglaj, Doboj i Dobor.

(Slika 8.- Maglaj danas)

Posle zadnjeg rata svi navedeni gradovi-utvrde se nalaze u nezavidnom i teškom položaju. Sve više propadaju, pa i oni dijelovi koji su u drugoj polovini XX stoljeća obnavljani. Porastom svijesti o značaju kulturno-historijskog naslijeđa nekoliko zadnjih godina se na nekim gradovima-utvrdama vrše razni zahvati (Maglaj, Doboj) a neki su stavljeni i u određenu turističku i kulturološku funkciju (Vranduk i Doboj).

Ostaje veliki posao da se istraže, obnove i u savremene funkcije valorizuju i ostali stari srednjovjekovni i turski gradovi-utvrde u dolini rijeke Bosne.

Literatura

1. Hamdija Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, Izabrana djela II, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991.
2. Pavo Anđelić, Srednji vijek – doba stare Bosanske države, u: Visoko i okolina kroz historiju, knjiga 1, grupa autora, Visoko, 1984.
3. Ivo Bojanovski, Stari grad Maglaj - istraživački i konzervatorski radovi 1962. i 1963. g., Naše starine, X, Sarajevo, 1965.
4. Ivo Bojanovski, Dobor u Usori (Sjeverna Bosna), Naše starine, XIV-XV, Sarajevo, 1981.
5. Zdravko Kajmaković, Stari grad Doboj, Naše starine, IX, Sarajevo, 1964.
6. Salih Jalimam, Vranduk, Univerzitet u Zenici-Pedagoški fakultet, Zenica, 2004.
7. Salih Jalimam, Srednjovjekovni grad Visoko, Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici, II/2004., Zenica, 2004.
8. Grupa autora, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1988.
9. Rusmir Djedović, Gračanica i okolina u srednjem vijeku (X st.-1520. g.), R=1:100.000, zidna historijsko-geografska karta, Monos, Gračanica, 1992/3.
10. Rusmir Djedović, Historijsko-geografski činioci izgleda župe Brod i teritorija Zenice i okolice u srednjem vijeku, Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici I/2003., Zenica, 2003.
11. Edin Šaković, Oblik i arhitektura staroga grada Sokola, Gračanički glasnik-časopis za kulturnu historiju broj 11, maj 2001. Monos, Gračanica.

Jusuf Omerović prof.

KULTURNO-HISTORIJSKI SPOMENICI OPĆINE ZVORNIK

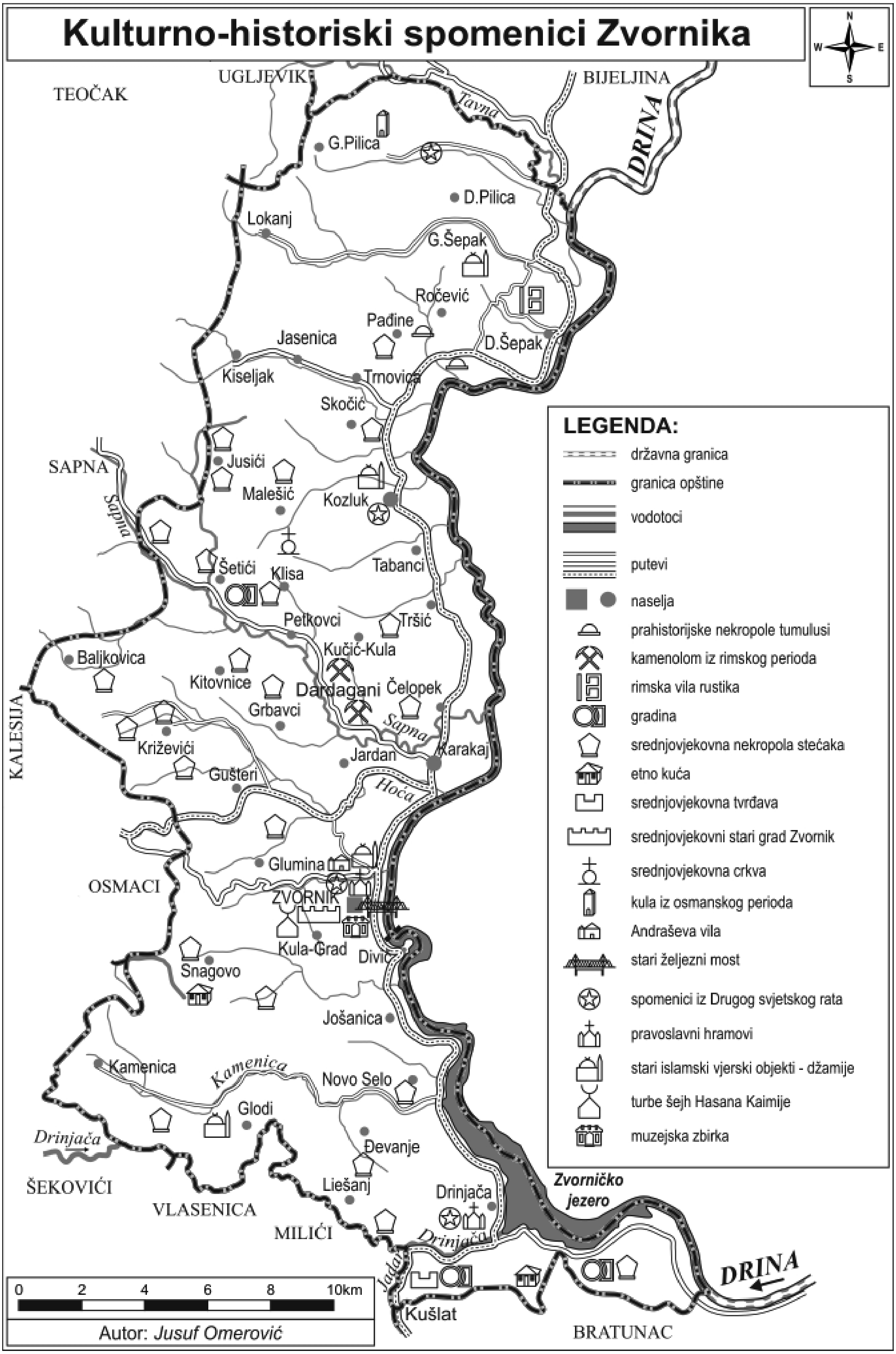
Zvornik je grad o kome se uvijek govorilo i pisalo. Nekada je predstavljao prostor koji je objedinjavao šire područje, a danas je ostavljen gotovo po strani tako da nepravedno prolazi društveni život pored njega.

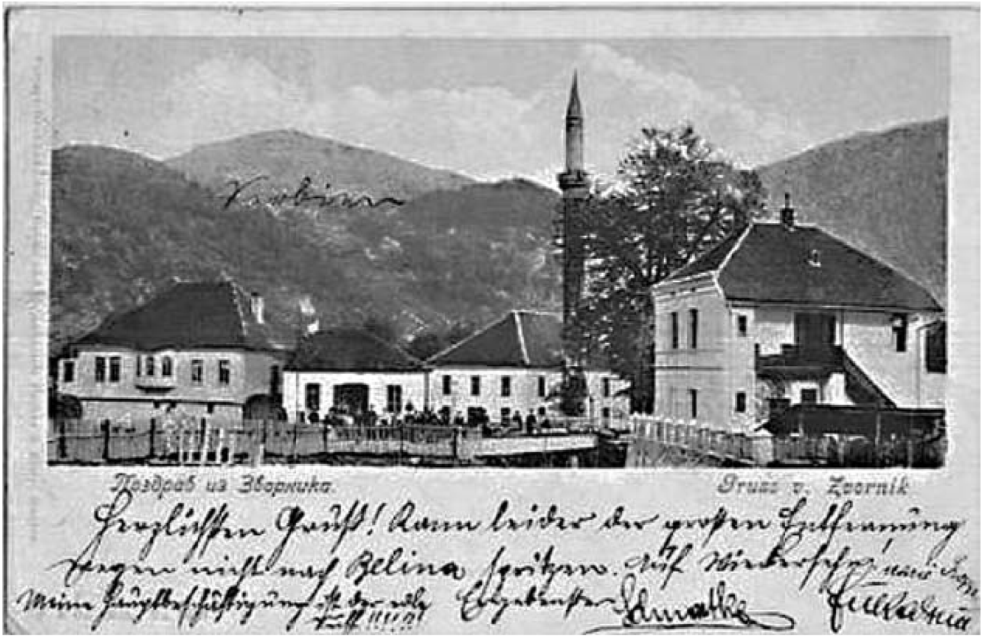
Ove godine ovaj grad obilježava 600 godina postojanja. Od svog prvog spomena 1410. godine pod nazivom Zvonik, pa do našeg vremena prošlo je šest stoljeća burne prošlosti Zvornika.

Zvornik je sa svojim okruženjem uvijek bio značajno čvorište puteva kojima su prolazili mnogi osvajači. Međutim, gotovo uvijek je predstavljao granicu, tako da su historijsko-društveni događaji ovdje uvijek rješavani na grublji način, nego što je to činjeno u drugim dijelovima Bosne.

Ovo područje je bilo naseljeno još u prahistorijsko vrijeme, o čemu svjedoče mnogobrojna naselja. Istraživanjima koja su provedena sedamdesetih godina prošlog stoljeća otkriveno je 13 naselja i 10 nekropola sa više stotina tumula, posebno u okolini Trnovice, Pađine i Roćevića (Avramović, 2000) gdje su pronađena mnogobrojna oruđa kao što su: sjekire, kameni nožići, žrvnjevi, rana keramika i dr. U rimskom periodu Zvornik predstavlja značajnu komunikaciju između Domavije (Srebrenica) i Sirmijuma (Sremska Mitrovica). Razlog tome je pronalazak oko dvadeset spomenika od kojih su najznačajniji: kamenolomi, gradine, vojne utvrde, miljokazi i drugi objekti. Najbogatije do sada otkriveno nalazište se nalazi na putu Zvornik – Sapna u selu Dardagani. Ovdje su bili rimski kamenolomi "Sige" i „Ostjenak" u kojima su pronađeni komadi keramike, sarkofazi, rimski novac i jedan kasnoantički grob. Iz ovih kamenoloma je vodenim putem otpreman materijal za Sirmijum, u to vrijeme veoma važan rimski centar. Svakako da je najpoznatiji nalaz sa ovoga lokaliteta dobro poznati spomenik Mitrinog kulta.

Srednjevjekovni period predstavlja posebno važno vrijeme na ovom prostoru jer iz ovog perioda potiče srednjevjekovni grad Zvornik koji je nastao krajem 13. i početkom 14. stoljeća kada se ustalila granica između Bosne i Srbije na Drini. Sam naziv grada potječe iz tog perioda, prvo pod imenom Zvonik 1410. godine, a kasnije od 1519. godine – Zvornik (Mazalić, 1955). Bez obzira što nema jedinstvenog stava o samom imenu Zvornika, jer neki smatraju da je ime dobio po zvonu crkve ili, pak, zvoniku franjevačkog samostana, odnosno po izgledu prostora na kome se grad nalazio, a podsjeća na zvono ako se gleda s druge strane Drine ili po izvorištu pitke vode, svakako je bitno da je grad od samog nastanka igrao veoma važnu ulogu u tadašnjoj Bosni. Iz ovog perioda na prostoru cijele općine, ali i širem prostoru, nalaze se mnogobrojne nekropole stećaka. Stećci su raspoređeni uglavnom u dva oblika: uspravni (obelisci, stele i kipusi) i položeni (sanduci, sarkofazi, ploče i kugle). Motivi na stećcima su mnogobrojni, a mogu se razvrstati na socijalne (grbovi, amblemi, mač, koplje i dr.), vjerski motivi (sunce, polumjesec, križ, zvijez-

Kulturno-historiski spomenici Zvornika
N
W
E
S
UGLJEVIK
TEOČAK
BIJELJINA
DRINA
Tavna
G.Pilica
D.Pilica
Lokanj
G.Šepak
Ročević
Pađine
D.Šepak
Jasenica
Kiseljak
Trnovica
Skočić
SAPNA
Sapna
Jusići
Malešić
Kozluk
Tabanci
Šetići
Klisa
Petkovci
Tršić
Baljkovica
Kučić-Kula
Kitovnice
Dardagani
Čelopek
Grbavci
KALESIJA
Križevići
Jardan
Karakaj
Gušteri
Hoča
Glumina
OSMACI
ZVORNIK
Kula-Grad
Divič
Snagovo
Jošanica
Kamenica
Kamenica
Novo Selo
Glodi
Drinjača
Đevanje
ŠEKOVIĆI
Liešanj
VLASENICA
Drinjača
MILIĆI
Drinjača
Zvorničko jezero
Jadar
Kušlat
BRATUNAC
DRINA
LEGENDA:
državna granica
granica opštine
vodotoci
putevi
naselja
prahistorijske nekropole tumulusi
kamenolom iz rimskog perioda
rimska vila rustika
gradina
srednjovjekovna nekropola stećaka
etno kuća
srednjovjekovna tvrđava
srednjovjekovni stari grad Zvornik
srednjovjekovna crkva
kula iz osmanskog perioda
Andraševa vila
stari željezni most
spomenici iz Drugog svjetskog rata
pravoslavni hramovi
stari islamski vjerski objekti - džamije
turbe šejh Hasana Kaimije
muzejska zbirka
0 2 4 6 8 10km
Autor: Jusuf Omerović

da i dr.), čisti ornamenti (krovovi kuća, vinova loza, krugovi, razne vrste linija i dr. Posebnu vrijednost predstavljaju stećci sa natpisom kojih ima na više lokaliteta. Važnu kulturno-historijsku vrijednost je imao Kušlat, grad koji se nalazio na ušću Jadra u Drinu. Spominje se još kao mjesto kroz koje je prolazila važna putna komunikacija Dubrovčana prema Srbiji (Mazalić, 1956). Iz ovoga perioda također bi se mogla spomenuti i komunikacija sa gradom Teočakom kroz dolinu Sapne.

U osmanskom periodu Zvornik zauzima važno administrativno mjesto kao sjedište sandžaka. Zvornički sandžak se prostirao na cijelu sjeveroistočnu Bosnu i manji dio zapadne Srbije. Za Stari Grad je važan podatak da je došlo do proširenja Donjeg i Gornjeg Grada. Iz ovog perioda potječu mnogobrojni islamski vjerski objekti: džamije, turbeta, tekije, musafirhane, mezarja, medrese, javne česme (Handžić, 1975) i značajni pravoslavni hramovi. U ovom vremenu zvornička Tvrđava je bila jedan od najvećih i najutvrđenijih gradova u Bosni, ali sa veoma nerazvijenim saobraćajem što je otežavalo privredni razvoj ovog grada.

U vrijeme Austro-Ugarske Zvornik postaje kotarsko središte, što i dalje daje značajnu ulogu gradu. U ovo vrijeme otvara se prva narodna (državna) škola i grade se makadamski putevi za Srebrenicu, Tuzlu, Bijeljenu i Sapnu (Hudović, 2000). Ovaj period u arhitektonskom smislu predstavlja pravo osvježenje za sam grad, jer su tada nastali mnogobrojni objekti od kojih su najznačajniji: zgrada Opštine, Andraševa vila, današnja Muzejska zbirka i dr.

U narednim periodima Zvornik također zauzima važno mjesto u kulturno-historijskim događajima Bosne i Hercegovine, o čemu svjedoči stari željezni most napravljen u periodu između dva svjetska rata, a o burnoj prošlosti posebno govore mnogobrojni spomenici iz Drugog svjetskog rata.

U drugoj polovini prošlog stoljeća Zvornik dobija karakteristike bh. grada koji je bio prepoznatljiv po privrednom razvoju, a bio je i subregionalni centar. Nažalost, u posljednjem ratu su mnogobrojni kulturno-historijski spomenici iz više-stoljetne prošlosti Zvornika uništeni. Osim fizičkog i ideološkog uništavanja, mnogi spomenici su stradali usljed nebrige i nemara, što predstavlja jednu tužnu sliku današnjeg Zvornika.

Međutim, Zvornik je imao veoma burnu prošlost i posjeduje mnogobrojne vrijedne kulturno-historijske spomenike koji se uz određena ulaganja mogu zaštititi ili restaurirati, što bi bar na neki način vratilo onaj sjaj Zvorniku koji je oduvijek imao.

Literatura:

1. Handžić. A. (1975) Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, Sarajevo
2. Hudović. M. (2000) Zvornik, slike i bilješke iz prošlosti, Sarajevo
3. Vidović. D. (1956) Srednjevjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika, Naše starine, Sarajevo
4. Avramović. R.(2002) Zvornik kroz vekove, Srpski glas, Banja luka
5. Mazalić. Đ.(1955) Zvornik, stari grad na Drini, poseban otisak „Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu“ , Sarajevo
5. Mazalić. Đ. (1956) Zvornik stari grad na Drini, poseban otisak „Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu“, Sarajevo
7. Omerović. J. (2009) Turistički potencijali opštine Zvornik, Opština Zvornik i Turistička organizacija opštine Zvornik, Zvornik
8. Renner. H.(2007) Bosna i Hercegovina uzduž i poprijeko, Dobra knjiga, Sarajevo

Mr. sc. Senada Nezirović

RIMSKI GRADOVI NA PODRUČJU ARGENTARIJE

Rimski spomenici na području Bosne i Hercegovine su brojni i raznovrsni. Arheološkim istraživanjima pronađeni su ostaci ruševina gradova sličnih italskim, tragovi puteva, starih rudokopa, raznih spomenika i grobalja. Dolaskom na balkanski prostor Rimljani grade ceste s ciljem povezivanja jadranskih obala sa zaleđem koje je imalo strateški značaj u pogledu izvoza ruda, čuvanja granica i službenog saobraćaja uopće. Na području Argentarije (današnje Srebrenice) pronađeni su brojni rimski spomenici koji svjedoče o ekonomskoj moći ovog rudarskog područja.

U radu se rezimiraju dosadašnja saznanja koja pružaju arheološki dokazi kulturno- historijskog naslijeđa na području Argentarije. Analizom postojećeg stanja i relevantnih pretpostavki sagledane su mogućnosti valorizacije kulturno-historijskih spomenika iz doba rimske vlasti na Balkanskom poluotoku.

Uvod

Srebrenica se nalazi u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine, zahvata površinu od 527 km² ili 1,03 % od sveukupne državne teritorije. Graniči se sa općinama Bratunac, Milići, Rogatica i Višegrad (Služba za urbanizam). Rudarstvo je bilo osnovno zanimanje stanovništva srebreničkog kraja. U izvorima se spominju državni rudokopi „metalla publica" kojima su upravljali carski povjerenici, što potvrđuju rimski rudokopi u rudonosnom području Sase, Kvarc, Kudretvode, Vitlovci, Olovine i Veliki Guber. (Pašalić E.) (prilog 1.)

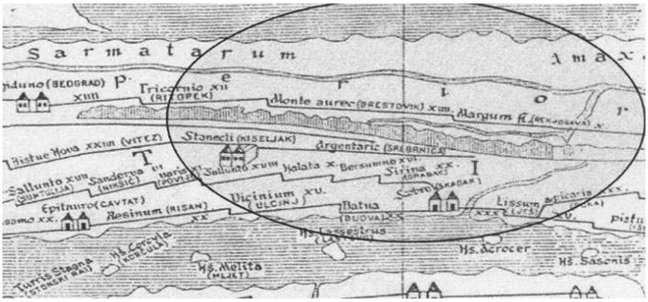

Prilog 1: Ostaci rimskih rudnika na Crnom Guberu - Srebrenica

Rimski gradovi u Argentariji

Naseljavanje područja današnje Srebrenice tokom drugog i trećeg stoljeća vezano je za bogato rudonosno područje Argentarije u kojem su podignuta dva gradska naselja. Na staroj rimskoj karti nije tačno određeno gdje se nalazi Argenta-

rija, ali su istraživači pretpostavljali da je to rudno područje između Salone i Sermiuma. Na rudarskim kartama prema rudniku srebra Argentariji označeni su putevi iz Panonske nizije Sremske Mitrovice (Sirmium) i od obala Jadranskog mora prema dolini rijeke Drine. (Ramović M.) (prilog 2.)

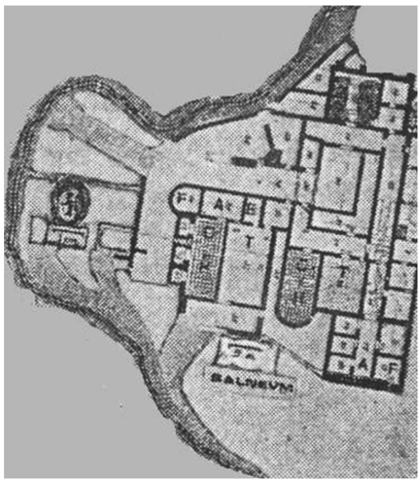

Prilog 2: Putevi prema Argentariji

U centralnom dijelu vulkanskih brda oko Srebrenice nalazi se Kvarc, najznačajnija rudna oblast. Na sjevernim padinama Kvarca iz starih zarušenih rudarskih potkopa izviru Majdanski i Alžički potok, a na južnim stranama iz starih hodnika istječu mnogobrojni mineralni izvori. Austijski rudar Ludwig Pogatschnig tragajući za starim rudokopima, naseljima, putevima i svim što je tada bilo značajno za arheološka istraživanja, između Majdanskog potoka i brda Kvarc otkrio je ruševine rimskog grada. Potvrđeno je da su to ostaci rudarskog grada Domavije [1] središta dalmatinskih rudnika srebra kojima je upravljao gradski prokurator.

Domavija

U proljeće 1884. godine otkriveni su temelji gradske vijećnice (curia) i sudska zgrada (tribunal), a između upravnih zgrada pronađeni su ostaci talionica. Pet godina kasnije na površini od preko 2.000 m², otkriveni su ostaci najvećeg objekta u Domaviji - kupališta Caldarium [2] sa 45 prostorija za rekreaciju i zabavu. Plan čitavog objekta je prilagođen prema koritu Saške rijeke. (Đurđević M.) (prilog 2.) Bogata rimska arhitektura u nalazištu Domavija vezana je za Caldarium u kojem su izloženi kipovi careva i prostorije ukrašene mozaicima u oblicima bršljenova, lovorovog lista i cvjetnih

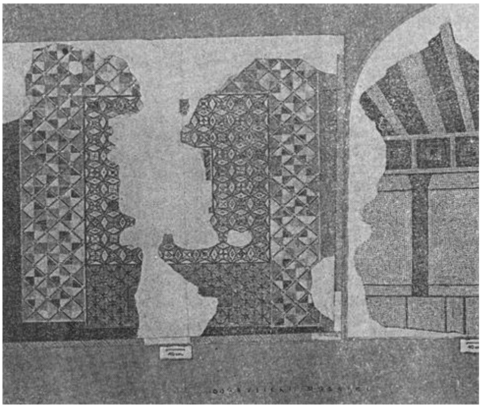

Prilog 2: Shematski prikaz Caldariuma u Domaviji

1 Domavija je u II stoljeću postala sjedište objedinjenih dalmatinskih i panonskih argentarija. Status municipija dobila je vjerovatno u vrijeme Septimija Severa(193-211.), res publica pojavljuje se na natpisu 218. g.p.n.e. a prvi spomen gradskih vlasti je iz doba Aleksandra Severa. (Loma,S)

2 Caldarium, prostorije u kojima se nalazila topla voda (Đurđević M.)

pupoljaka. Za izradu mozaika korišten je zelenkasti vulkanski kamen, crvenkasti rožnac, sivi bijeli i modri krečnjak.

Na mozaicima su izrađivani stubovi, četverokrake zvijezde, lukovi, kvadrati, rombovi, pletenice, ribe i valovi. (prilog 3.) odjeljenja, za muškarce i žene, zagrijavane uređajem zvanim hipokaust koji je mogao davati toplotu za skoro cijeli objekat. Arhelog Radimsky je utvrdio da je domavijsko kupatilo slično malim toplicama u nekadašnjem antičkom gradu Pompeji u Italiji. (Blago na putevima Jugoslavije). Prema nađenim ostacima grada, novca i raznim predmetima iz rimskog doba vidi se da je na području Srebrenice bilo značajno gradsko središte na Balkanu.

Prilog 3. Mozaik Caldarium-

Municipijum Malve(n)siatium

Istraživanja koja je vršio arheolog Karlo Pač tokom posljednjih decenija devetnaestog stoljeća potvrđuju da se uz lijevu obalu rijeke Drine u naselju Skelani nalazi rimski grad. (Loma S.). Arheološkim istraživanjima iz 2008. godine u naselju Skelani kod Srebrenice ispod debelog nanosa zemlje (nastalog usljed promjene toka rijeke Drine) pronađeni su ostaci grada. Prema epigrafskim spomenicima grad je nazvan Municipij Malve(n)siatium [3]. Gradsko naselje Municipij Malvense uz Domaviju i Spolonium kod današnjih Pljevalja bio je jedan od tri grada koji su u II i III stoljeću predstavljali najrazvijenija gradska središta u rimskoj provinciji Dalmaciji. Blizina rudnika srebra i putevi koji su povezivali istočnodalmatinske rudnike srebra Argentarije, prema istoku i spona (skela-most) sa susjednim naseljima preko rijeke Drine, imali su vjerovatno ekonomski i vojno politički razlog, zbog kojeg je izgrađen grad sa autonomnom upravom. O značaju saobraćajne raskrsnice u municipiju svjedoče epigrafski spomenici beneficijarne stanice[4] koji ukazuju da se u Skelanima nalazio centar municipalne uprave za prostor srednjeg Podrinja u rimsko doba. (Loma S.)

Desetine nadgrobnih spomenika sa figuralnim predstavama u reljefu i velikim brojem rimskih natpisa daju dodatnu vrijednost ovom lokalitetu. Do sada najznačajnije otkriće na ovom lokalitetu je mozaik poda izrađen dekorativnim motivima u obliku spirala i kvadrata u više boja (prilog 4). Prema mišljenju arheologa ovo naselje nastalo je između drugog i trećeg stoljeća. U toku su dalja istraživanja ovog područja, te se pretpostavlja da se mozaik prostire na lokaciji od 100 m². Prostor je natkriven, a kada se završi konačno istraživanje, uz muzejsku zbirku eksponata predstavljat će značajan spomenik kulture iz perioda rimske vladavine na balkanskom prostoru.

3 Flavijevski grad Malvesiatium, M(alvesiatum) muni(cipium) Fl(avium) (Bojanovski I.)

4 Beneficijariji su bili vojnici iz legija koji su služili u štabu upravnika provincije (konzulara), i obavljali nesmetanu kontrolu saobraćaja (Loma S.)

Kulturno-historijsko nasljeđe iz doba rimske vladavine u rudarskom području Argentarije predstavlja značajan resurs, jer svjedoči o burnim historijskim događajima na ovom području. (prilog 5)

Prilog 4. Mozaik poda Municipij Malvense – Skelani kod Srebrenice

Prilog 5. Rimski spomenici na području Srebrenice

Ovim spomenicima kulture treba posvetiti značajnu pažnju, njihove historijske i kulturološke vrijednosti treba sačuvati, jer se odlikuju jedinstvenošću za koju treba izraditi kvalitetnu turističku ponudu. Zaštita kulturnog nasljeđa iz perioda rimske uprave na području Argentarije predstavlja njegovu osnovu za razvoj kulturnog turizma. Neophodno je uspostaviti saradnju među sektorima djelatnosti koji uslovljavaju razvoj kulturnog turizma, kao što je saobraćaj i razvoj područja. Saradnja među sektorima može se uspostaviti korištenjem primjera susjednih država, promocijom kulturnog naslijeđa, prekograničnom saradnjom i korištenjem raznih fondova namijenjenih razvoju nerazvijenih područja.

Literatura:

1. Služba za urbanizam i stambeno-komunalne poslove Općine Srebrenica, 2005.
2. Ramović M., 1984., Stari rudnici, str. 1-97. Sarajevo
3. Pašalić E., 1975., Rimska uprava u Bosni i Hercegovini, str. 27. - 28. Sarajevo
4. Blago na putevima Jugoslavije, 1983., enciklopedijsko-turistički vodič, str. 321. - 322. Beograd
5. Đurđević M., 2009, Rimske terme u unutrašnjosti Balkana, Zbornik radova, Narodna biblioteka Srebrenica
6. Loma S., 2009,Municipuim Malve(n)siatium u svjetlu epigrafskih spomenika, Zbornik radova, Narodna biblioteka, str. 107-108. Srebrenica,
7. Bojanovski I., 1968. Municipij Malvesiatium, Arheološki radovi I rasprava JAZU, knjiga 6, Zagreb, 241-258

Munisa Kovačević, prof.

STARE NEKROPOLE NA PODRUČJU OPĆINE BANOVIĆI

Abstrakt

Predmet ovog rada je prezentacija srednjovijekovnih nekropola stećaka na prostoru općine Banovići, kao i nekropola iz starijeg osmanskog perioda koje su nastale od uspostave definitivne osmanske uprave na ovim prostorima 1463. godine pa do kraja 17. stoljeća, a u svrhu promovisanja kulturno-historijskog naslijeđa općine Banovići.

Ključne riječi: Stećci, nekropola, mezarja (groblja), nišani, Općina Banovići, kulturno-historijska baština.

Srednjovijekovne nekropole

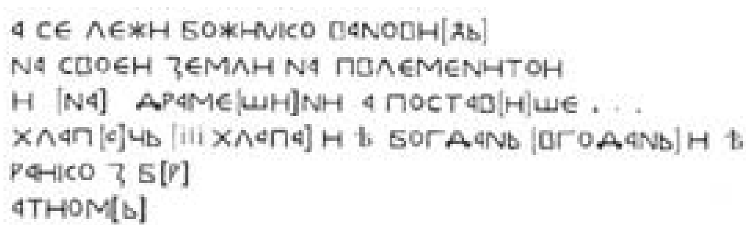
Koliko je poznato najstarijih nekropola iz perioda prahistorije i antike na području Banovića do sada nije otkriveno.

Na području općine Banovići danas postoje 4 srednjovijekovne nekropole sa 13 stećaka[1] , na slijedećim lokalitetima: nekropola "Banovići Selo" u Banovići Selu; stećci u krugu barutnog magacina Rudnika mrkog uglja Banovići u Banovićima; nekropola "Mramor" u selu Hrvati; i nekropola "Kvrga" u selu Seona.

- Nekropola "Banovići Selo" u Banovići Selu

Na području Banovići Sela koje se nalazi nedaleko od grada Banovića, nalaze se dva stećka. Stećci stoje na krajnjem zapadnom dijelu uzvišenja u samom centru sela.

„Stećak Božićka Banovića" je po obliku sljemenjak sa postoljem. Dimenzije postolja su 2,20 x 1,00 x 0,20 m, a sljemenjaka 1,81 x 0,75 x 0,67 m. Kvalitetno je obrađen. Orjentiran je zapad – istok. Ukrašen je i ima natpis. Ukrasni motivi su tordirana vrpca na rubovima i dvostruka spirala sa rozetom na istočnoj čeonoj strani. Na bočnoj strani je natpis u pet redova, na bosanskoj ćirilici Bosančici.

1 Salih Kulenović, Edin Hadžimustafić, Stećci na prostoru općine Banovići kao kulturno-historijsko naslijeđe, Zbornik radova sa naučnog skupa „Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Banovići", Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Općina Banovići, 2010.,str. 109.

„Ovdje leži Božićko Banović, na svojoj plemenitoj zemlji Dramešin, a postaviše (stećak) Hlapac i ja Bogdan i ja Rajko s braćom“.[2]

Svakako da ime kraja Banovića treba dovesti u vezu sa natpisom sa stećka. Natpis je dobro očuvan i čitljiv. Ovo je zasad najstariji, srednjovijekovni izvor u kome se spominje župa Dramešin.

Drugi stećak je udaljen 2 m od prethodnog. Po obliku je takođe sljemenjak sa postoljem, nešto je manjih dimenzija postolja 1,70 x 0,65 x 0,17 m. i sljemenjaka 1,50 x 0.52 x 0,37 m. Ukrasni motivi su isti tordirana vrpca na rubovima i dvostruke spirale sa rozetom na obje čeone strane. Na bočnim stranama nema nikakvih ukrasa. Sjeverna strana stećka je oštećena.

Najstariji trag historiografskih istraživanja na području Banovića imamo kod poznatog naučnika Ćire Truhelke, sa kraja 19. stoljeća. Ćiro Truhelka je u svom radu Stari bosanski natpisi, objavljenom u Glasniku Zemaljskog muzeja 1895. godine[3] , dao prvi puta u naučnoj literaturi natpis sa stećka Božićka Banovića u Banovićima. Trihelka u navedenom radu daje faksimil natpisa sa stećka prema I. Račiću, oružničkom stražmeštaru iz Maglaja.

Poslije Ćire Truhelke, Marko Vego u Zborniku srednjovijekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, ujedno i govori o stećku Božićka Banovića, u mjestu Banovići Selo. Po njemu stećak se okvirno može datirati u drugu polovinu 14. stoljeća[4] . Nada Miletić ovu nekropolu svrstava u kasni srednji vijek.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, na sjednici održanoj od 30. augusta do 5. septembra 2005. godine, donijela je odluku da se historijski spomenik – Stećci u Banovići Selu kod Banovića proglašavaju nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.

Slika 1. i 2., Stećak Božićka Banovića u Banovići Selu, sa natpisom

Stećci u krugu barutnog magacina RMU Banovići

Na području općine Banovića, pronađeni su i stećci koji su se do nedavno nalazili na Zelenici, na cesti za Zlaću ispod brda Gradina. Međutim, kako su se stećci nalazili na putu rudničkoj mehanizaciji, premještani su na razne lokacije, da bi da-

2 Marko Vego, Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, knjiga IV, Sarajevo, 1970., str. 60-61.

3 Ćiro Truhelka, Stari bosanski natpisi, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 7, Sarajevo, 1895, str. 570-571.

4 Marko Vego, Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, knjiga IV, Sarajevo, 1970., str. 60.

nas bili ostavljeni u dvorištu rudničkog magacina nedaleko od grada Banovića. To izmještanje je izvršeno bez stručnih radnika, tako da su vjerovatno nestali i značajni arheološki nalazi.

Radi se o sljemenjacima s postoljem koji su u dobrom stanju, nisu ornamentirani. Dimenzije jednog stećka su: postolje (210x100x20); sljemenjak (190x70x70) a drugog: postolje (200x100x20);sljemenjak (180x70x70).

Obzirom da se radi o nadgrobnim spomenicima koji imaju veliku naučnu i kulturnu vrijednost, smatram da da bi neophodno bilo izmjestiti ova dva stećka koji su pronađeni, na neku adekvatnu lokaciju, a sve u cilju njihovog očuvanja.

Slika 3. i 4., Stećci ispred magacina

Nekropola "Kvrga" u selu Seona

Nekropola „Kvrga" se nalazi na periferiji sela Seona na 15,5 km sjeverozapadno od urbanog centra Banovića. Neprohodnost terena i njegova zagađenost minama ne dozvoljavaju uvid u stanje nekropole.

Nekropola "Mramor" u selu Hrvati

Lokalitet se nalazi jugoistočno od urbanog jezgra Banovića južno od naselja Hrvat.i Nekropola ima ukupno 9 stećaka, i to dva sljemenjaka sa postoljem u dobrom stanju, zatim stub dobro očuvan, nije ornamentisan, sanduk s postoljem i nije ornamentisan, dok su ostali devastirani ili u tragovima. Neki stećci sa ove nekropole su izmještani i sada se nalaze uz ogradu njive Muharema Mumića [5]. Stećci su u lošem stanju te ovaj lokalitet do sada nije zabilježen u relevantnoj naučnoj literaturi.

Slika 5. i 6., Stećci u nekropoli Mramor, selo Hrvati

5 Salih Kulenović, Edin Hadžimustafić, Stećci na prostoru općine Banovići kao kulturno-historijsko naslijeđe, Zbornik radova sa naučnog skupa „Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Banovići", Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Općina Banovići, 2010., str. 110.

U zaseoku Draganja, kako pričaju mještani tog sela, postojalo je staro groblje, vjerovatno iz srednjeg vijeka, gdje je bilo „Veliko kamenje", kako pamte stariji ljudi. Govori se da je postojalo, po priči mještana i „Kužno groblje" u Banovići Selu.

Iz okoline Banovića, stare župe Dramešin, tačnije na brdu „Stražba", iznad Banovići sela, postojala je nekropola stećaka. Nekropola je razorena, a do 60-tih godina bila su dva stećka, jedan u obliku sanduka dužine dva metra a drugi u istom obliku skoro utonuo u zemlju. U oba slučaja radilo se samo o slabo oklesanim stećcima, sa samo izvučenom formom, bez ukrasa.[6]

Jedno zaravnjeno brdo kod sela Hrvata se starinom naziva „Mramori". Prema očuvanom predanju, tu su se negdje ranije nalazila dva stećka, koja su bila utonula u zemlju. Ali uništeni su pri obradi zemlje.

Ispod „Stražbe", idući prema rijeci Litvi, na padini manjeg brda koje mještani zovu „Kaursko groblje", postojala je nekropola stećaka, koja je uništena iskopavanjem uglja.

Ima još toponima u okolini Banovića sa nazivom Maramor a koji upućuju na nekadašnje nekropole stećaka. Tako se brdo nalazi između Omazića i Gornjih Živinica. Zatim, toponim Mramor se nalazi i između Treštenice i Babica Gornjih.

U Banovići selu, prema Jukićima, iznad potoka Dubokovci, u mjestu zvanom »Bando«, izdiže se Crkvište koje se i u zemljišnjim knjigama naziva tako. Brežuljak, na zapadu se strmo spušta prema potoku, razlika je u visini oko osam metara, dok se na istok vrlo blago spušta. Prema navodima Ambrozija Benkovića, tu je nekad postojala crkva, a sada na to upućuje samo veliko kamenje. U mahali Draganji nalazi se jedno Crkvište, kao i Crkvine u Gornjim Jaruškama, te da je tu postojala crkva Jaružica po navodima Ambrozija Benkovića. Također, lokalitet Crkvine nedaleko od mahale Borovac.

Nekropole iz starijeg osmanskog perioda

Nekropole iz starijeg osmanskog perioda su one nekropole koje su nastale od uspostave definitivne osmanske uprave na ovim prostorima 1463. godine pa do kraja 17. stoljeća. Ovaj period su obilježili burni historijski događaji što je uslovilo česte migracije i „zamiranje" pojedinih naselja. Od tih naselja i stanovništva u njima i danas postoje stare, danas često zapuštene ili očuvane samo u tragovima i predanjima nekropole.

Mezarja (groblja) i nišani značajni su segmenat kulturnog naliječa Bošnjaka. Ono jasno ukazuje na kontinuitet ranijih srednjovijekovnih nekropola, jer se u pravilu nalaze u sklopu nekropola stećaka ili njihovoj neposrednoj blizini, kao i pored vjerskih objekata. Takvih na banovičkoj općini ima mnogo. Neka od tih starijih mezarja su potpuno uništena, iskrčena i pretvorena u obradive površine, međutim na nekima i danas postoje stari nišani.

Zanimljivo je takođe tzv. „Kužno groblje", u Gornjoj Treštenici, koje je takođe uništeno i ne postoji ništa što bi ukazalo da je tu i bilo. Priča se da je tu sahranjeno mnogo umrlih u vrijeme kuge. Iz historijskih izvora se zna da je ova priča tačna,

6 Grupa autora, Banovići i okolina, Narodni odbor opštine Banovići, Beograd, 1961., str. 22-26.

jer postoje zapisi o nekoliko velikih epidemija kuge u ovim krajevima [7].

Mrko ili Kaursko groblje ispod Srnice, takođe u Donjoj Treštenici, u mahali Avdićima, u Marinićima, dijelu sela Čifluk, isto i u Dijacima (selo Grivice) na lokalitetu Zerdelija.[8]

U Cerinoj ravni postojalo je vrlo staro muslimansko mezarje, sa već istrošenim nišanima, ispod Tulović grada, (Gradina u Tulovićima) i u njemu jedan ogroman mezar sa nišana, čelo glave do onog niže nogu ima tri metra, dok su na ostalim mezarima samo zelene ploče. [9]

U Litvi, kako još uvjek stariji ljudi kažu za grad Banoviće, u Begovom potoku, u selu Omazići postoji staro mezarje. Mezarje je u dosta lošem stanju. Zanimljivi su nišani turbani koji se nalaze u mezarju, koji potiču iz osmanskog perioda.

Slika 7. i 8., Nišani turbani iz starog mezarja u Omazićima

Različiti toponimi u naselju Seoni su vezani za događaje i historijsku genezu nastanka Seone. Jedan od primjera je toponim Mramor koji je bogat mramornim kamenom i na kome je pronađen „nišan" koji datira od 1746. godine [10].

U mezarju na lokalitetu Podljeska, u naselju Seona, nalazimo specifične nadgrobne spomenike, rađene u Osmanskom stilu, čija se specifičnost ogleda u pismu i simbolima na njima. Specifično je to da je pisano autentičnim bosanskim pismom u Tursko doba „arebicom" [11].

7 Grupa autora, Banovići i okolina, Beograd, 1961., str. 27.

8 Ambrozije Benković, Tuzlansko područje nekad i sad, Grafičko preduzeće „Iskra", Vinkovci, Županja-Đakovo, 1971., str. 99.

9 Ambrozije Benković, Tuzlanska područja nekad i sad, „Iskra", Vinkovci, Đakovo, 1971., str. 99.

10 Safer Mušanović, Starine naselja Seone, Zbornik radova sa naučnog skupa „Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Banovići", Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Općina Banovići, 2010., str. 182.

11 Isto.

Slika 9., Mezarje na lokalitetu Podljeska

Jedan od najznačajnijih materijalnih dokaza o kulturi življenja u Seonoj je mezarje koje se nalazi na lokalitetu Podljeska u blizini potoka Maleševac kraj zaseoka Delići i Kalempeči.

Zaključak

Podaci o najstarijoj prošlosti općine Banovići su veoma oskudni, mada se sa sigurnošću može tvrditi da je ovaj prostor bio naseljen od najstarijih vremena pa do danas, s obzirom na geografski položaj, reljef i druge prirodne osobine ovog kraja.

U prošlosti su se ukrštali i miješali različiti uticaji starih civilizacija i kultura kako na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine tako i na području općine Banovića. Migracije stanovništva i formiranje naselja uticali su na to da i danas postoje stari i u granicama očuvani tragovi u vidu nekropola.

Na području općine Banovići danas postoje 4 srednjovijekovne nekropole sa 13 stećaka, na slijedećim lokalitetima: nekropola "Banovići Selo" u Banovići Selu; stećci u krugu barutnog magacina Rudnika mrkog uglja Banovići u Banovićima; nekropola "Mramor" u selu Hrvati; i nekropola "Kvrga" u selu Seona.

Mezarja (groblja) i nišani, iz starijeg osmanskog perioda, značajno su kulturnog-historijsko naliješđa. Nišani iz osmanskog perioda prestavljaju nastavak kontinuiteta srednjovijekovnih nekropola sa stećcima. Starijih mezarja u kojima se nalaze ili u kojima su se nalazili (što znamo po predanju), nišani iz ranijeg

osmanskog perioda, u banovićima imamo mnogo. Neka od tih mezarja su djelimično očuvana, u kojima se i danas nalaze stari nišani, što za primjer se može navesti nišani turbani iz starog mezarja u selu Omazići. Međutim, veliki broj je uništenih mezarja o kojima danas rijetko imamo pisane tragove.

Literatura i izvori

1. Grupa autora, Monografija Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe Tuzlanskog kantona – izbor, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, u štampi.
2. Nada Miletić, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom 2, regija 7, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo 1988.
3. Grupa autora, Banovići i okolina, Narodni odbor opštine Banovići, Beograd, 1961.
4. Ambrozije Benković, Tuzlansko područje nekad i sad, Grafičko preduzeće „Iskra", Vinkovci, Županja-Đakovo, 1971.
5. Bego Omerčević, Arheološki lokaliteti na području općine Banovići, Zbornik radova filozofskog fakulteta u Tuzli, broj 3., god. 3., Filozofski fakultet Tuzla, 2001.
6. Milica Kosorić, Praistorijska naselja na području Spreče, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne u Tuzli, knjiga XIII, Tuzla 1980.
7. Marko Vego, Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, knjiga IV, Sarajevo, 1970.
8. Enver Imamović, Korijeni Bosne i bosanstva, Sarajevo, 1995.
9. Ćiro Truhelka, Stari bosanski natpisi, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 7, Sarajevo, 1895.
10. http://www.opcina-banovici.com.ba/index.php?option=com_content&view
11. http://www.aneks8komisija.com.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=257

Edin Šaković, prof.

ZAVIČAJNA MUZEJSKA ZBIRKA GRAČANICA
Primjer (ne)brige lokalne zajednice o pokretnom kulturno-historijskom i prirodnom nasljeđu

Pokretno kulturno-historijsko i prirodno nasljeđe, u prvom redu muzejska građa i muzejski predmeti, predstavljaju vjerovatno najugroženiju kategoriju kulturnoga blaga, znatno ugroženiju od nepokretnih spomenika i spomeničkih cjelina. Opasnost od uništenja, oštećenja i otuđenja je stalno prisutna, a uzrok tome su kako neznanje, nedostatak kulturne svijesti ili želja za osobnim profitom pojedinaca, tako i nebriga institucija i organa vlasti, te nedovoljna zakonska zaštita. Zavičajna muzejska zbirka Gračanica, u sastavu Bosanskog kulturnog centra (BKC), predstavlja upravo primjer takvog odnosa prema kulturnom nasljeđu. Iako je nastala u cilju da se muzejski predmeti koje sadrži očuvaju i na odgovarajući način javnosti prezentiraju, njoj se danas ne poklanja gotovo ni minimum potrebne pažnje, u smislu trajnijeg rješavanja njezinog statusa.[1]

Historijat zbirke zavičaja u Gračanici

Tokom 1950-tih i 1960-tih godina, zabilježeno je da su manje kolekcije arheološkog materijala, te historijskih i etnoloških predmeta posjedovale osnovna škola "Mitar Trifunović Učo" u Gračanici (danas Druga osnovna škola), kao i Srednjoškolski centar "Todor Panić". Značajan broj slučajnih nalaza iz razdoblja 1950.-1958. je sačuvan zahvaljujući tadašnjem predsjedniku gračaničkog sreza, Asimu Dževdetbegoviću. Dio njih je dospio u muzejske ustanove u Tuzli i Sarajevu, a manji dio je završio u kolekcijama spomenutih dviju škola.

Formiranje posebne zbirke zavičaja se desilo 1970-tih godina, zahvaljujući ličnoj inicijativi Branka Vajića – prosvjetnog radnika i direktora škole, istaknutog društvenog djelatnika i dugogodišnjeg istraživača i arheologa-amatera. Na sastanku Predsjedništva Općinske organizacije Socijalističkog saveza radnog naroda Gračanica, 26. januara 1972., Branko Vajić je uputio i detaljno obrazložio prijedlog formiranja zavičajne zbirke. Koliko se na osnovu dostupnih dokumenata moglo utvrditi, ovaj prijedlog tada nije realiziran. On će ponovo doći na "dnevni red" tek tri godine kasnije, u vrijeme kada su na području tadašnje općine Gračanica izvođeni brojni arheološki istraživački radovi na više lokaliteta, uključujući i sistematsko iskopavanje neolitskog naselja na Korića Hanu. Rezultat toga je bio i pojačan interes za arheologiju i kulturnu historiju Gračanice uopće, te su i lokalne vlasti odlučile iskazati podršku toj ideji.

1 Tokom privremenog radnog odnosa u Bosanskom kulturnom centru 2007.-2008. godine, obavio sam, između ostalog, i poslove sređivanja Zavičajne muzejske zbirke, uključujući reviziju stalne postavke. Tom prilikom sam proučio dostupnu dokumentaciju o historijatu te zbirke, U izradi ovog priloga sam se služio i vlastitim bilješkama nastalim u tom periodu.

Pretkraj septembra 1975., Izvršni odbor Skupštine općine Gračanica je izdao rješenje (broj 02-622-2/1-74) kojim se imenuje Odbor za formiranje zavičajne muzejske zbirke u Gračanici. Za predsjednika odbora je imenovan Branko Vajić, a članovi su bili: arheologinja Milica Kosorić – tadašnja direktorica Muzeja istočne Bosne iz Tuzle, Nedeljko Mlazarević, Aziz Junuzović, Mustafa Basić, Osman Delić i Dragiša Ilić.

Jezgru zavičajne zbirke Gračanica je činila kolekcija arheološkog materijala i drugih starina iz osnovne škole "Mitar Trifunović Učo" u Gračanici, sakupljenja zahvaljujući upravo Branku Vajiću, koji je u njoj proveo radni vijek kao nastavnik matematike, a bio je biran i za direktora. Za sada nije moguće sasvim pouzdano utvrditi da li je u zbirku dospio i materijal iz gračaničkog srednjoškolskog centra. Zbirka je u početku obogaćena materijalom i dokumentacijom sa spomenutih arheoloških istraživanja, a njen rukovodilac je, nakon odlaska u penziju, postao Branko Vajić. On je taj posao obavljao volonterski, predano prikupljajući kako muzejsku, tako i bibliotečku i dokumentacionu građu koja se odnosila na Gračanicu i njenu okolinu. Izgradnjom nove zgrade Doma kulture u Gračanici (današnji BKC), jedna je prostorija odvojena za Zavičajnu zbirku. Radilo se o radnoj prostoriji kabinetskog tipa, neprikladnoj za izlaganje, ali je materijal u njoj bio relativno dobro zaštićen.

Tokom 1980-tih godina, zahvaljujući Vajićevoj agilnosti u prikupljanju građe, kao i podršci i ustupanjima starina od strane izvjesnog broja građana, u Zavičajnoj zbirci je prikupljena značajna količina muzejske građe (arheološki, mineraloški i paleontološki materijal, etnografski i historijski predmeti, itd.), te dosta obimna bibliotečka i dokumentaciona građa zavičajnog karaktera. Postojali su tada već svi preduvjeti da zbirka preraste u zavičajni muzej, postojali su prijedlozi da se muzej smjesti u zgradu Osman-kapetanove medrese u Gračanici, koja je tada bila u javnom vlasništvu. Na žalost, to nikada nije realizirano. Pretkraj 1980-tih, štaviše, propali su i pokušaji da se osigura stalno radno mjesto rukovodioca Zavičajne zbirke. Bilo je predviđeno da Zbirkom rukovodi diplomirani arheolog Aleksandra Popović, stipendist općine Gračanica, ali ona je nakon nepunih mjesec dana rada u Zbirci prešla u Muzej istočne Bosne u Tuzli.

Smrću Branka Vajića, 1990. godine, sama zbirka je faktički prestala da postoji. Ubrzo je uslijedila politička kriza i raspad Jugoslavije, te agresija na Bosnu i Hercegovinu. Zgrada BKC-a u ratnim je uvjetima stavljena na raspolaganje civilnim i vojnim vlastima. Sama prostorija u kojoj se Zavičajna zbirka nalazila, pretvorena je u priručni magacin gdje su odlagane nepotrebne stvari (stari namještaj, tehnika, itd.). Takvo stanje je potrajalo i tokom desetak godina koje su uslijedile nakon završetka agresije.

Muzejska, bibliotečka i dokumentaciona građa su bile neposredno ugrožene. Arheološki materijal se nalazio rasut u nekoliko kutija i plastičnih vrećica, te u jednoj vitrini, izmiješan i razbacan. Jedna od rafa u toj vitrini je bila pukla, uništivši i oštetivši predmete ispod nje. Što se tiče bibliotečke i dokumentarne građe, ona se nalazila dijelom u drugoj vitrini, a dijelom nabacana u kutije, oštećena vlagom, prašinom i paučinom,. Etnografski predmeti su bili jednostavno nabacani na jednu priručnu policu, bez ikakve zaštite, oštećeni crvotočinom i korozijom.

Privremena izložbena postavka (2005.)

Početkom 2005. godine, na inicijativu tadašnjeg direktora BKC-a Izudina Durakovića, manji dio arheološkog materijala, te predmeta iz historijske i numizmatičke zbirke, po prvi je put od osnivanja Zavičajne zbirke izdvojen i izložen u nekoliko drvenih izložbenih vitrina u holu BKC-a. Selekciju, obradu i izlaganje predmeta su volonterski obavili prof. Rusmir Djedović i autor ovog priloga. Radilo se, zapravo, o jednostavnom izdvajanju dijela intreresantnijih predmeta, koji su izloženi u vitrinama prema periodima iz kojih potječu. Po muzeološkim su se kriterijima takvom načinu izlaganja sigurno mogu naći brojne zamjerke, ali je osnovni cilj te privremene postavke bio jednostavno ukazivanje na ovo pokretno kulturno blago koje stoji na raspolaganju društvenoj zajednici, a za koje šira javnost nije gotovo ni znala. Činilo se da je svrha bila postignuta, jer se naredne godine pristupilo aktivnostima na organiziranju stalne postavke u posebnim izložbenim prostorijama,

Stalna postavka (2006.)

Organizacija stalne postavke zavičajne muzejske zbirke u Gračanici odvijala se tokom maja 2006. godine, u prostoru galerije BKC-a, koji je tada po prvi put iskorišten – iako je sagrađen nekoliko godina ranije.[2] Izložbene vitrine koje su se do tada nalazile u holu BKC-a, prenesene su u spomenuti galerijski prostor, zajedno sa već izloženim predmetima. Pored toga, iz prostorije dotadašnje Zbirke zavičaja izdvojeni su i još neki predmeti, prvenstveno iz etnografske zbirke. Nakon adaptacije izložbenih vitrina, pristupilo se izlaganju predmeta. Arheološki eksponati su smješteni u pet izložbenih vitrina – eksponati iz razdoblja neolita u dvije, iz razdoblja eneolita i brončanog doba također u dvije vitrine, te srednjovjekovni arheološki eksponati u jednu vitrinu. Odabrani primjerci starog kovanog novca smješteni su u jednu vitrinu, dok je papirni novac složen na dvije table hamer-papira, uramljen i postavljen na zid iznad vitrine sa kovanim novcem.

Za izlaganje zbirke starog oružja iskorištene su dvije vitrine. Odabrani etnografski predmeti izloženi su na dvije police, te na tri stola adaptirana za izložbu. Ostatak prostora zavičajne muzejske zbirke i galerije iskorišten je za izlaganje starih fotografija. U jednu vitrinu izloženi su primjerci starijih knjiga iz Gračanice (izdanja 1873.-1942.), koji većinom potječu iz spomen-biblioteke Mustafe Kamarića. Nakon postavljanja izložbe, pristupilo se izradi informativnih natpisa, kao i pisanju tekstova za katalog, te panoe s objašnjenjima. Realizaciju izložbene postavke su izveli Mirsad Omerčić, profesor historije i geografije, koji je inače ranije odrađivao pripravnički staž u Muzeju istočne Bosne u Tuzli, zatim prof. Rusmir Djedović, koji je izradio programske dokumente zbirke, te autor ovog priloga.

Postavka je svečano otvorena u okviru programa obilježavanja Dana općine Gračanica, 2. juna 2006. godine. Na otvaranju izložbe, načelnik općine Gračanica,

2 Taj prostor, inače, predstavlja prvi savremeni galerijski prostor u historiji Gračanice, a nalazi se u tzv. trećoj fazi BKC-a – koja je sagrađena i dovršena neposredno pred lokalne izbore 2000. i promjenu općinske vlasti. Spomenuti je objekat narednih nekoliko godina bio predmet oštrih političkih prepucavanja i pokušaja konstruiranja raznoraznih afera. Na kraju se, nakon silnih peripetija, sve umirilo, a na gubitku je jedino ostala – kultura.

Nusret Helić, između ostalog je kazao: “Otvarajući Muzejsko-zavičajnu zbirku i galeriju mi našoj općini i našem gradu darujemo jednu novu instituciju pod krovom Bosanskog kulturnog centra, koja jeste možda neki mali dodatni trošak u našem budžetu, ali je zato veliki pomak i veliki korak u kulturnom životu našeg grada. Otvarajući ovu zbirku mi ispunjavamo san mnogih entuzijasta i poslanika kulture, koji su godinama radili na stvaranju pretpostavki za otvaranje Muzejsko-zavičajne zbirke, ali istovremeno ispunjavamo zahtjeve i želje mnogih naših građana koji su odavno zagovarali takvo jedno gradsko obilježje i materijalno-historijsku potvrdu narodne tradicije, kulture i duhovnosti ovoga grada. Nećete mi zamjeriti ako kažem da, otvarajući ovu zbirku, mi koji obnašamo aktuelnu vlast na najbolji način ispunjavamo svojedavno dato obećanje: “Gračanicu učiniti gradom”. (...) Ova Zavičajna zbirka i galerija neće biti neka statična zatvorena institucija, već dinamičan organizam oko kojeg će se okupljati, kako stručni ljudi, profesori, studenti, istraživači, tako i svi oni koji vole ovaj grad” (Gračanički glasnik, 22, 2006, 135-136).

Međutim, odmah nakon svečanog čina otvaranja – zbirka je zaključana, te se u narednom periodu mogla posjetiti samo u skupnim posjetama, uz prethodnu najavu i odobrenje uprave BKC-a. Bio je to jasan znak da ne postoji istinska volja da se zavičajna muzejska zbirka u Gračanici učini istinskom kulturnom institucijom, te da je njezino svečano otvorenje bilo samo predstava za javnost – drugim riječima, izložba je postavljena samo radi čina otvaranja, glavnih protagonista otvaranja i novinara koji su mu prisustvovali. Dapače, u narednom periodu se nikada nije pokušalo ni pravno definirati šta ta zbirka predstavlja i gdje u stvari pripada – ona pravno zapravo i ne postoji, kao organizaciona cjelina u sastavu BKC-a, što bi bio prvi i osnovni preduvjet njene zaštite, prezentacije i korištenja.

Sama stalna postavka, pored svega toga – i nije bila stalna. S obzirom da je prostor zavičajne muzejske zbirke i galerije skoro jedini izložbeni prostor u gradu, u njemu je u narednom periodu oganizirano više novih izložbi (npr. izložba “Kere u Bosni i Hercegovini”, zatim izložbe akademskih slikara Nijaza Omerovića i Meše Bajrića, itd.), pri čemu je nestručno osoblje BKC-a premještalo i uklanjalo vitrine i predmete iz stalne postavke zavičajne muzejske zbirke, potpuno je poremetivši.

Uza sve to, u samoj organizaciji te prve stalne postavke potkrale su se brojne greške, uzrokovane dobrim dijelom činjenicim da je izložbena postavka organizirana u dosta kratkom vremenskom roku. Predmeti su izloženi bez ikakvog vođenja dokumentacije i evidencije – koja u tom trenutku za samu zbirku nije ni postojala, te je postojala opasnost od otuđenja premeta. Sam estetski izgled je također dolazio u pitanje – izložbene vitrine su bile drvene, sa staklenom plohom samo sa gornje strane; postamenti i uređenje vitrina je izvedeno sa tamno-crvenim i ružičastim (!) platnom, što je graničilo s kičom, itd. Bilo je i pogreški u dataciji (npr. nakit iz osmanskog perioda je označen kao prahistorijski). Postalo je jasno da u obzir dolazi isključivo potpuna revizija, pa i potpuno nova organizacija postavke, i to nakon što se izvrši cjelokupna obrada i inventura muzejskog materijala. To su bile i sugestije nekih stručnjaka koji su imali priliku pogledati zbirku.

Obrada, zaštita i inventarisanje muzejske građe

U jesen 2006. godine, autor ovog rada je primjen u radni odnos na određeno vrijeme u Bosanski kulturni centar. U dogovoru sa direktorom te ustanove, jedan od zadataka kojeg se imao prihvatiti bio je sređivanje i inventarisanje zavičajne zbirke, te revizija stalne postavke. Svojevremeno, još za Vajićeva života, postojala je inventarna knjiga svih muzejskih predmeta u okviru Zavičajne zbirke, što su svjedočile i oznake na predmetima. Inventar je u međuvremenu zagubljen i svi pokušaji da mu se uđe u trag su ostali bezuspješni. Osoblje BKC-a Gračanica nije ni znalo da je inventarna knjiga zavičajne zbirke ikada i postojala. Zbog svega toga, moralo se pristupiti izradi novog inventara, što je predstavljalo izuzetno težak i složen zadatak, jer je za mnoge predmete bilo teško odrediti provenijenciju i dataciju, a za neke čak i nemoguće. Olakšavajuća okolnost je bila što je neki arheološki materijal bio razvrstan po nalazištima. Isto tako, među bibliotečko-dokumentacionom i arhivskom građom zavičajne zbirke sačuvane su sve bilješke koje je Branko Vajić vodio, o terenskim obilascima i arheološkim lokalitetima, uključujući i fotokopije izvještaja sa iskopavanja, na osnovu čega je bilo moguće identificirati neke predmete.

Zahvaljujući tome, za svaki su muzejski predmet upisan u inventar zabilježeni najosnovniji podaci: o nalazištu, mjestu i vremenu nalaza, pronalazaču ili bivšem vlasniku, itd.. Gdje to nije bilo moguće, uz pomoć stručne i naučne literature izvršena je barem okvirna datacija. Svaki predmet je obilježen početnim slovom zbirke i rednim brojem (npr., u arheološkoj zbirci – A-001, A-002, itd.). Predmeti su potom zaštićeni i spremljeni u kutije. Mineraloški i paleontološki materijal je isto tako izdvojen i zaštićen, ali nije obrađen niti upisan u inventar, jer bi za to ipak trebalo konsultirati stručnjake – geologa i paleontologa.

Kako nije bilo smisla predmete više držati u staroj prostoriji, oni su preneseni u manji depo galerije u Trećoj fazi BKC-a. Prilikom popisa muzejskog materijala, izvršene su i neke najnužnije konzervatorsko-restauratorske mjere na pojedinim predmetima, pri čemu se moralo dosta improvizirati, uz pomoć stručne literature. Na primjer, otopinom razblažene limunske kiseline i natrij-karbonata očišćeni su svi predmeti od bakra, pri čemu je skinut sloj korozije koja je oštećivala predmet, ali ne i blaga oksidirana patina.

Sređivanje bibliotetske i dokumentacione građe zavičajne zbirke

Što se tiče bibliotečke građe Zbirke zavičaja, ona se uglavnom sastojala od knjiga, publikacija i periodike zavičajnog karaktera. Knjige su pretežno studije i monografije iz oblasti historije, arheologije i etnologije, manjim dijelom i prirodnih i tehničkih nauka, koje se u većoj ili manjoj mjeri dotiču Gračanice i njene okoline. Periodika uglavnom predstavlja stručne časopise i izdanja (Glasnik Zemaljskog muzeja, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, itd.), uključujući i velik broj separata. Tu se nalazila i određena količina efemerne bibliotečke građe (letaka, brošura, pozivnica, itd.).

Što se tiče dokumentacionog materijala, radi se uglavnom o dokumentima, izvještajima, elaboratima, planovima, nacrtima i projektima koji se najvećim dijelom odnose na geološka, hidrološka i arheološka istraživanja pojedinih lokaliteta u

okolini Gračanice; tu su, zatim, razne bilješke koje se odnose na povijest Gračanice, kompletna zaostavština Branka Vajića (njegove bilješke s terenskih istraživanja, korespondencija sa naučnim institucijama i znanstvenicima, izresci i članci iz novina, privatni dokumenti...), itd. Sve je to bilo razbacano i izmiješano, u jednoj vitrini, nekoliko kutija – pa čak i po podu. Pored pisane građe, značajan dio čini i fotodokumentacija, uključujući presnimke starih fotografija Gračanice velikog formata (što je svojevremeno, na Vajićevu inicijativu, organizirao tadašnji direktor Doma kulture Nesib Suman), ali i originalne fotografija iz kasnijeg vremena, 60-tih i 70-tih godina. Knjige su izdvojene i razvrstane prema oblastima, a časopisi i periodika prema brojevima i godištima. Dokumenti su također razvrstani i popakovani u odgovarajuće fascikle. Nakon konsultacija sa šefom Narodne biblioteke "Dr. Mustafa Kamarić", odlučeno je da se sav ovaj materijal prenese u prostorije biblioteke i pridruži postojećem zavičajnom fondu te ustanove, jer je bilo jasno da ta građa ne može ostati u nekadašnjim prostorijama Zbirke zavičaja, pretvorenim u magacin – gdje nije bila ni zaštićena, ni pristupačna za korištenje.

Revizija stalne postavke Zavičajne muzejske zbirke

Kao što je prethodno navedeno, pokušaji stvaranja stalne postavke zavičajne muzejske zbirke bili su neuspješni, a sama postavka je – pored izvjesnih grešaka u oganizaciji – poremećena i uklonjena. Bilo je potpuno jasno da njena obnova u obliku u kojem je bila ne dolazi u obzir, i zbog spomenutih grešaka i zbog estetskih razloga. Uz to, izložene predmete je također bilo potrebno obraditi i upisati u inventarnu knjigu. Prostor zavičajne muzejske zbirke i galerije, u Trećoj fazi BKC-a, još uvijek, kako je već spomenuto, predstavlja jedini prikladan izložbeni prostor u gradu, pa je bilo jasno da će on i u budućnosti biti korišten za razne izložbe, koje ipak ne bi trebalo da narušavaju stalnu postavku i njen koncept. Imajući to u vidu, autor ovoga priloga se odlučio da glavninu postavke – vitrine i police – smjesti u jednu trećinu prostorije, dok su na ostalim zidovima stavljeni tematski panoi koji nisu u neposrednoj vezi sa ostatkom postavke i koji se, u slučaju organiziranja neke nove izložbe, mogu lahko privremeno skinuti i kasnije vratiti. Time bi se dvije trećine prostorije mogle iskoristiti za održavanje izložbe, a da se pri tome ne dira osnova stalne postavke zavičajne muzejske zbirke. Inače, i U međuvremenu, BKC je nabavio šest novih staklenih izložbenih vitrina, koje su bile puno prikladnije od ranijih, drvenih – koje su u novoj postavci iskorištene samo djelomično.

Glavnina nove postavke je podijeljena u četiri dijela – na predmete prirodnjačke, arheološ-ke, historijske i etnografske zbirke. U prirodnjačkoj zbirci izloženi su uzorci stijena i minerala, te fosili prikupljeni na gračaničkom području. Arheološki dio postavke sastoji se iz tri vitrine, u kojima su izloženi artefakti iz neolita, bakarnog i brončanog doba, te srednjeg vijeka. Historijski dio se sastoji iz četiri cjeline, koji ilustriraju povijest ratovanja na ovim prostorima (u okviru toga, izloženi su eksponati iz zbirke starog oružja), zatim povijest zanatstva, povijest trgovine (u okviru čega je izložen dio numizmatičke zbirke), te konačno – povijest školstva. Što se tiče etnološkog materijala, zbog nedostatka prostora izložen je tek manji dio, uglavnom predmeti koji ilustriraju svakodnevni život naroda ovog kraja u prošlosti.

Svaki od ovih dijelova popraćen je sa tematskim panoima na kojima su izložene odgovarajuće fotografije i dokumenti, originalni i faksimili, te informativni tekstovi o izloženim predmetima (koji su označeni brojevima). Na zidovima u ostatku prostorije, postavljeni su tematski panoi na kojima su izložene fotografije i dokumenti koji ilustriraju povijest Gračanice i njene okoline od 1878. godine do danas. To je podijeljeno u nekoliko tema – nosioci vlasti, sportska i kulturna društva, željeznica u Gračanici 1897.-1968., stari grad Soko, vjerski život i vjerski spomenici, međunacionalna tolerancija i antifašizam, period socijalističke Jugoslavije, te period odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992.-1995. godine.

Nova stalna postavka je otvorena za javnost na Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine, 1. marta 2008., kada su je organizirano posjetili općinski vijećnici i drugi prisutni na svečanoj sjednici Općinskog vijeća. Ali i nakon te svečanosti (i predstave za javnost), zbirka je ponovo dospjela "pod ključ". Ipak, od 1. marta, pa do 1. septembra 2008. (odnosno, do kraja angažmana autora ovog priloga u BKC-u), zavičajnu muzejsku zbirku BKC-a u Gračanici je obišlo, uz stručno vođenje, nekoliko organiziranih grupa pojetitelja, od učenika srednjih škola do turista i gostiju iz Hrvatske, Italije, Francuske, SAD-a i Švedske.

Međutim, u narednom je periodu ponovo došao do izražaja krajnje neodgovoran odnos nadležnih prema Zbirci i pokretnom kulturnom blagu izloženom u njoj. Ponovo su, povodom raznoraznih izložbi – uključujući slike i kipove raznih amatera, izložbe fotografija sa protestnih okupljanja u Sarajevu pod rukovodstvom pokreta "Dosta" i sl. – vitrine i panoi nestručno i bezobzirno premještani i uklanjani, pri čemu je došlo i do oštećenja nekih predmeta. Sve u svemu, može se zaključiti da je i revidirana stalna postavka u znatnoj mjeri ugrožena, kako nestručnim rukovanjem, tako i ravnodušnošću i nepostojanjem volje nadležnih službi i organa da se pitanje zavičajne muzejske zbirke u Gračanici trajno riješi.

Ima li zavičajna muzejska zbirka u Gračanici budućnost?

Prije tri i po desetljeća, u Gračanici je osnovana zavičajna zbirka, koja je imala za cilj da preraste u zavičajni muzej. Sredinom 1980-tih, osnovni preduvjeti su postignuti, ali do realizacije te ideje nije došlo. U novije vrijeme, ideja o osnivanju zavičajnog, odnosno gradskog muzeja u Gračanici je ponovo aktualizirana. No, s obzirom na sve poteškoće finansijske naravi, kao i nepovoljan odnos lokalne zajednice prema kulturi uopće – smatramo da je ta ideja ipak nerealna. Postavlja se onda pitanje može li se stalna postavka zavičajne muzejske zbirke i na koji način učiniti dostupnom javnosti i staviti u funkciju kulturne ponude Gračanice, a da ne bude istovremeno ugrožena, ili ju je možda najbolje rasformirati, predmete spremiti u depo, te čekati neka bolja vremena.

U okviru BKC-a Gračanica, za sada postoje dvije realne mogućnosti. Jedna je da se zavičajna muzejska zbirka pravno definira kao posebna organizaciona cjelina i da se osigura radno mjesto za osobu koja bi se o njoj brinula (u vidu uposlenika ili barem honorarnog saradnika). Druga mogućnost jeste da se zbirka pridruži uz Narodnu biblioteku "Dr. Mustafa Kamarić". U oba slučaja, stalnu postavku zavičajne muzejske zbirke bi trebalo izmjestiti iz prostora galerije u neku drugu prostoriju.

U obzir dolazi stara čardaklija Popovića, koja je u vlasništvu Općine Gračanica. Na žalost, taj objekt, iako je proglašen za nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine, danas stoji napušten, izložen propadanju i potpunoj nebrizi vlasnika i nadležnih službi. Druga je opcija jedna od prostorija samog BKC-a: najpovoljnijom od njih se čini prostor nekadašnjeg disco-kluba, koji ima vlastiti ulaz, prostorije za depo i sanitarni čvor. Taj prostor je nedavno privremeno ustupljen jednom omladinskom udruženju. Uzevši u obzir njegovu površinu, bilo bi idealno u taj prostor smjestiti biblioteku, a uz nju i zavičajnu muzejsku zbirku. Magacinski prostor disco-kluba se veže uz podrumski depo biblioteke – čitava ta površina bi se iskoristila za bibliotečki depo, a prostor nekadašnjeg disco-cluba bi bio iskorišten za smještaj stalne postavke zavičajne muzejske zbirke, te kao čitaonični prostor.

Samim tim, BKC Gračanica bi postigao višestruku korist: gradska biblioteka bi postala funkcionalnija i bolja; problem zavičajne muzejske zbirke, njenog nadzora i dostupnosti javnosti bi bio na zadovoljavajući način riješen; prostor galerije – koji je inače, zbog kombinacije dijagonalnog i zenitalnog osvjetljenja daleko prikladniji za izložbe slike nego za muzejske postavke – ostao bi slobodan za sve povremene i privremene izložbe, a povrh svega, prostorije koje sada koristi gradska biblioteka bile bi također oslobođene i stavljene na raspolaganje BKC-u.

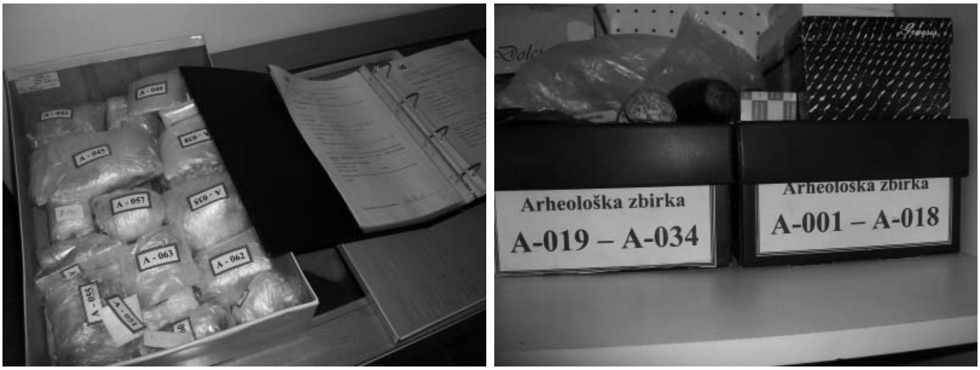
Mislimo da je ova varijanta i najpovoljnija.

Dio arheološkog materijala zbirke zavičaja prije sređivanja (snimljeno 1999.)

Privremena izložbena postavka u holu BKC-a iz 2005. (detalj)

Arheološki materijal nakon sređivanja i inventarisanja, označen, zaštićen i spremljen u kutije

Stalna postavka Zavičajne muzejske zbirke nakon revizije

Senad Begović, prof.

ZEMLJIŠNE KNJIGE KAO HISTORIJSKI IZVORI NA PODRUČJU OPĆINE TUZLA

Austro-Ugarska je od početka uprave nad Bosnom i Hercegovinom 1878. godine, pristupila formiranju državnog aparata, složenijeg od prethodnog, osmanskog, u cilju efikasnijeg vladanja. Cijela austrougarska administracija se temeljila na hiperprodukciji korespondencije. Osim povećanja broja službenika na području Bosne i Hercegovine [1], austrougarska vlast je izvršila četiri popisa stanovništva u periodu od 1878-1918, zatim tu je pokušaj izrađivanja kompletne geografije Bosne I Hercegovine, a na osnovu geološkog snimanja[2] , osnivanje Zemaljskog muzeja, Bosanskohercegovačkog instituta za istraživanje Balkana kao i svih drugih institucija, koje su trebale da pred ''civiliziranim svijetom opradvaju austrougarsku misiju u okupiranoj zemlji''.[3] Jedna od mjera austrougarske politike bila je uvodjenje reda u oblasti imovinsko-pravnih odnosa. Kako je Bosna i Hercegovina bila pretežno agrarna zemlja, u kojoj se preko 90% stanovništva bavilo poljoprivredom [4], bilo je potrebno faktičko stanje na terenu prenijeti ''na papir'' radi lakšeg evidentiranja vlasnika nekretnina, ukupnog broja istih, te uvida u konfesionalni sastav posjednika zemlje. Sve to u cilju lakšeg rješavanja agrarnog pitanja, što je Austro-Ugarska obećala i prije dobijanja mandata okupiranja i upravljanja Bosnom i Hercegovinom na Berlinskom kongresu 1878. godine.

Austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini je ubrzo nakon okupacije počela sa uspostavom gruntovnica i katastra i to propisima iz 01.09.1884. godine. Nakon donošenja zakonske regulative za uspostavu gruntovnica i katastra, prvo se pristupilo opštem katastarskom premjeru, koji je obuhvatio osnovne geodetske radove, prikupljane podataka o parcelama, njihovim posjednicima, i konačno izradu originala i kopija geodetskih planova.[5] U svijetu postoje tri načina upisa nepokretnosti i to: njemačko-austrijski koji se temelji na katastarskom premjeru, drugi je Torenov ili australijski, a treći francuski. Sva ti tipa upisa nekretnina svoj današnji oblik su dobile u XIX stoljeću. U Bosni i Hercegovini je do 1884.godine bio u upotrebi tzv. tapijski sistem, kojeg je Osmansko carstvo legislativno uredila 1860 i 1864.godine u formi Zakona o tapijskim ispravama i Zakona o tapijskim ispravama vakufskog

1 Prema P. Sugar, Industrialization of Bosnia, citirano u djelu Noel Malcolm, Povijest Bosne, str. 189. Osmansko carstvo je za cijeli teritorij Bosne i Hercegovine imalo svega 120 službenika, dok je poslije 1878. broj austrougarskih službenika porastao na 9533.

2 Hamdija Kapidžić, Bosna i Hercegovina u vrijeme austro-ugarske vladavine, Sarajevo 1968. str. 283-300.

3 Isto str. 310-371.

4 Dževad Juzbašić, Politika i privreda u Bosni i Hercegovini u pod austrougarskom upravom, ANUBIH, Posebna izdanja CXVI, 35, Neke karakteristike privrednog razvitka Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1914. godine, Sarajevo 2002. str. 141.-153.

5 Dušan Stamenković, Upisi u zemljišnu knjigu i katastar nepokretnosti, Beograd 1995.g. str. 5.

zemljišta. [6]Tapijski sistem je obilovao manjkavostima: sporost administracije, složenost procesa pred lokalnim organom uprave, a kao osnovni nedostatak navodi se aproksimativno određivanje površine zemljišta, te površnim opisivanjem granica.

Bosna i Hercegovina je sa uspostavljanjem gruntovnica napustila tapijski sistem, te je ušla u novi sistem upisa nekretnina, koji svoje temelje ima u njemačko-austrijskom tipu upisa zemljišta. Takvu vrstu upisa imaju pored Njemačke i Austrije, Češka, Slovačka, Italija, Poljska, Rumunija, Švicarska. Upis u zemljišne knjige ima svoje dublje korijene u prošlosti, jer termin zemljišna knjiga (grundbuch), potiče još iz XV stoljeća.

Njemačko-austrijski sistem upisa nepokretnosti je zakonima iz 1930. i 1931. godine, usvojen na području Kraljevine Jugoslavije, te se zadržao i u periodu nakon Drugog svjetskog rata sve do danas. Disolucijom Jugoslavije početkom devedesetih godina XX stoljeća, došlo je do promjena u oblasti zemljišno-knjižnog zakonodavstva.

U Bosni i Hercegovini je Ured visokog predstavnika na zahtjev Vijeća za implementaciju mira u maju 2000.godine donio odluku da eniteti donesu usklađene zakone o upisu u zemljišne knjige, te je u skladi s tim donio Odluku kojom se proglašava Zakon o zemljišnim knjigama Federacije Bosne i Hercegovine. [7] Taj zakon predviđa elektronsko vođenje zemljišnih knjiga, koje podrazumijeva napuštenje rada sa zemljišnim knjigama, te prelazak na kompjutersku obradu predmeta.[8]

Zemljišno-knjižni uredi spadaju pod jurisdikciju Općinskih sudova u Federaciji Bosne i Hercegovine. Općinski sud u Tuzli ima dislociranu prostornu jedinicu u kojoj se nalazi zemljišno-knjižni ured, a koji sadrži sljedeće katastarske opštine: Tuzla, Gornja Tuzla, Husino, Bokavići, Par Selo, Dobrnja, Lipnica, Ljepunice, Pasci, Vršani, Orašje, Slavinovići i Požarnica. Broj zemljišno-knjižnih uložaka, a samim time i zemljišnih knjiga je promjenjiv u odnosu na broj vlasnika parcela, koje čine jednu katastarsku opštinu (K.O.)

Zemljišne knjige se sastoje od tri dijela, koja nose nazive: A, posjedovni list, u kojem su upisani podaci o nekretninama, broj katastarske čestice, naziv kulture, naziv parcele, te njena površina. U B listu koji se naziva vlasnički list, upisuju se podaci o vlasniku (vlasnicima) nekretnina opisanih u posjedovnom listu. U B listu se upisuju: ime, prezime, ime roditelja, adresa vlasnika, te JMBG, za novije upise. C list, koji se naziva teretovnica sadrži upise hipoteka na nekretninama, zabilježbe služnosti puta itd.

6 Mustafa Begić, Jasmin Imamović, Komentar Zakona o premjeru i katastru nekretnina, Tuzla, 1988. citirano u djelu. D. Stamenković, nav. djelo, str. 7.

7 Zakon je usvojen 21. oktobra 2002.godine, a objavljen je u cjelosti u Službenim novinama Federacije BiH, br. 58/02.

8 Projekat elektronskog vođenja zemljišnih knjiga i digitalizacije zemljišno-knjižne administracije su finansirane od strane ogranizacija SIDA/ADA/GTZ. Za realizaciju projekta koristi se namjenski softver LARIS (Land and Registration Information System), kojeg koriste zemljišno-knjižni referenti, ali i privremeni asistenti pri unosu podataka iz zemljišnih knjiga. Prilikom unosa podataka iz zemljišnih knjiga, prenosi se samo aktivno stanje u knjizi, dakle ono što je operativno, a historijat i svi ostali podaci vezani za sadržaj zemljišno-knjižnog uloška se ne digitalizuju, što je jedan od nedostataka projekta digitalizacije. Tu se prvenstveno misli na sve one istraživače koji neće imati dostupne podatke koje sadrže zemljišne knjige u digitalnoj formi, te će morati konsultirati knjige koje će i dalje biti podložne habanju i propadanju.

Zemljišne knjige osim što svakodnevno služe za dokazivanje prava vlasništva nad nekretninama, te ih koriste mnoge javne službe, ali i građani, su izvanredan historijski izvor za izučavanje prošlosti, u ovom slučaju užeg dijela grada Tuzle, sa njenom okolinom. Zemljišne knjige predstavljaju historijske izvore jer su one ostaci prošlosti koje sadrže obavijesti o povijesnim činjenicama koje želimo utvrditi kako bi našli odgovor na određeno istraživačko pitanje .[9] Prema Bernheimovoj podjeli historijskih izvora na ostatke i tradiciju, zemljišne knjige spadaju u ostatke, jer su one nastale u vezi odrešenog historijskog događaja ili procesa. U daljoj podjeli zemljišne knjige bi se mogle podvesti pod ostatke u užem smislu, a u koje su ubrojani još i tjelesni ostaci, jezik, institucije, upravni i trgovački spisi, te privatne korespondencije. [10] Tako zemljišne knjige kao historijski izvori pripadaju u ostatke, ne u tradiciju, te su veoma vjerodostojne za istraživače.

Podaci koje istraživač može dobiti iz zemljišnih knjiga se kreću od onih vezani za politiku, privredu, konfesionalnost, onomastiku, toponomastiku, demografiju itd. Politička historija se može izučavati ovisno o postavljenom pitanju istraživača. Zemljišno-knjižni uredi su nastali 01.09.1884. godine, dakle u vrijeme austrougarske vladavine, a prvi upisi datiraju iz 1889. godine. Nastanak zemljišnih knjiga se vezuje za politiku Austro-Ugarske prema Bosni i Hercegovini, što se može staviti u širi kontekst događanja na političkoj sceni Europe, krajem XIX stoljeća. Osim toga, izučavanjem zemljišnih knjiga može se stvoriti slika o agrarnoj politici u Bosni i Hercegovini, te odnosu snaga vlasnika prema obrađivačima zemlje, kao i odnos države prema pitanju vlasništva (u sastavu nekoliko državnih aparata Austro-Ugarskoj, Kraljevini Jugoslaviji, te Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji).

Dalje, upisi u zemljišnim knjigama sadrže mnogo podataka o životu pojedinaca, koji su upisani kao vlasnici nekretnina, a kasnije i privrednoj politici države u čijem se sastavu nalazio zemljišno-knjižni ured. Nerijetko se pored vlastitih imena vlasnika nekretnina nalazilo i zanimanje vlasnika, a koje određuje njegov visoki položaj u društvu. Tako se u zemljišnoknjižnom ulošku broj 74 K.O. Tuzla, nalazi u vlastovnici (B listu) upisan Johan Mihalik de Madunicza, odvjetnik iz Tuzle, koji je imao u svom posjedu nekoliko kuća u Sagrdžijan mahali, dvorište, šljivik, voćnjak, oranicu itd. On je upisan kao jedini vlasnik nekretnina i u ulošku broj 76. Kuću u Atik mahali, posjedovao je dr. Ivo Pilar, sin Gjure iz D. Tuzle, a nekretnine koje je posjedovao bile su prilikom prvog popisa iz 1889. godine, bile upisane na ime Mehmeda Mrahorovića pok. Ibrahima iz D. Tuzle. Kasnije 1922. godine, na osnovu kupoprodajnog ugovora iz 1921.godine, nekretnine su prešle na Sresku bolničku blagajnu u D. Tuzli. Nadimak vlasnika nekretnina je, sasvim sigurno govorio o zanimanju vlasnika ili njegovog prethodnika, koji se najčećše s njm nalazio u krvnoj vezi u odnosu otac –sin. Tako uložak br. 231 K.O. Tuzla, sadrži upis vlasništva na kući sa kućištem i dvorištem u Atik mahali, i šljivik kod kuće, a na ime Salih Grahović zvan Telal Hasanov iz D. Tuzle. Okružni liječnik iz D. Tuzle, Dr. Johann Duller je na osnovu kupoprodajnog ugovora od 12. jula 1897.godine stekao pravo vlasništva nad kućom sa kućištem i dvorištem, te cvijetnjakom ispred kuće, a koje se nalazi u Džedit

9 Mirjana Gross, Historijska znanost, Zagreb, 1976. str. 244.
10 Isto , 245.

mahali. Dr. Sigmund Weifs, odvjetnik iz Tuzle posjedovao je dvije kuće sa kućištem i vrtom u Poljskoj mahali. Kasnije 1901.godine, je na osnovu kupoprodajnog ugovora vlasništvo prešlo na ime Dr. Maks Roth, takođe odvjetnika iz Tuzle. Vrt u Poljskoj mahali upisan je na ime Franjo Zagoreški sin Vincenca, savjetnik Vrhovnog suda u Dol. Tuzli. Osim naziva zanimanja kao što su advokat, liječnik, te raznih činovničkih pozicija, postojala su i druga zanimanja kao već spomenuti telal, zatim cipelar Pero Tarber koji je zajedno sa Nazifom Omeraševićem, imao pravo vlasništva na kući i gradilištu kod kuće u Čaršiji. Josef Thau upisan je kao živinar iz D. Tuzle, sa kućom i vrtom kod kuće u Poljskoj mahali. Adalbert Sramek ime je poreznog nadzornika iz D. Tuzle, koji je posjedovao kuću i vrt kod kuće u Poljskoj mahali. Muhamed efendija Čokić, Mehmedov muftija iz D. Tuzle, upisan je kao vlasnik kuće sa kućištem i dvorištem u Jalskoj mahali. To su samo pojedini primjeri upisivanja zanimanja vlasnika nekretnina iz zemljišnih knjiga. Detaljnijim izučavanjem omogućila bi se izrada strukture stanovništva prema njihovim profesionalnim zanimanjima. [11]

Za historiju vjerskih zajednica zemljišne knjige daju veoma važne podatke. Osim podataka o konfesionalnom sastavu stanovništva, koje se može detaljno proučavati na osnovu upisa u vlasničkom B listu, neke vjerske zajednice mogu tačno utvrditi postojanje nekog sakralnog objekta te ga ubicirati na terenu. Postojanje nekog objekta, bilo sakralnog ili profanog može se utvrditi kombiniranjem podataka iz zemljišnih knjiga sa austrougarskim katastarskim planovima. Na području k.o. Tuzla, upisano je vlasništvo na nekretninama u Varoši u korist Samostana otaca reda Franjevaca u Sutjeski kod Visokog.U Varoši je takođe kuću sa kućištem i dvorištem, te vrt kod kuće posjedovao Srbsko pravoslavni manastir u Tavnoj. Srbsko pravoslavna općina u Tuzli je upisana kao vlasnik nekretnina u ulošku br. 837, kao i u ulošku br. 885. U potonjem je Srbsko pravoslavna općina je prodala 1935. godine ''Društvu za podizanje spomenika kralju Petru Velikom Oslobodiocu''.

U ulošku broj 969. upisano je postojanje samostana u Poljskoj mahali, u vlasništvu ''Društva sestara božje ljubavi''. Samostan franjevaca u Sutjeskoj je na osnovu kupoprodajnog ugovora ostvario pravo vlasništva na dvije oranice i pašnjak. Detaljnom analizom prvih upisa u zemljišnim knjigama iz 1889.godine može se utvrditi da je postojalo četrnaest (14) vakufa i to: Vakuf tušanjskog mejtefa, Vakuf medrese u Atik mahali, Vakuf Vilovića mejtefa iz Donje Tuzle, Vakuf Hadži Daut bega u Donjoj Tuzli, Vakuf Hadži Zulejhe hanume Kapetanović iz Maglaja, Vakuf Hasanbegove medrese u Donjoj Tuzli, Vakuf Hadži Hašimage Mutevelića, Vakuf Husein Čauš džamije, Vakuf čaršijske džamiije, Vakuf Hadži Badže Kadune, Vakuf Jalske džamije i mekteba, Vakuf Turalibeg džamije, Vakuf Moložkog mejtefa i Vakuf Hadži Hasan džamije u Čaršiji u Donjoj Tuzli. Zanimljivo je da je u samo jednom ulošku evidentirano postojanje tzv. mearif sanduka, tj. fonda za finansiranje rada škola svjetovnog karaktera (ruždija). U ulošku broj 306 K.O. Tuzla, kuća br. 306, je upisana kao vlasništvo Vakufa Hasanbegove medrese, a kućište sa dvorištem i vrtom

11 Iljas Hadžibegović je izradio konfesionalnu, etničku i nacionalnu strukturu Tuzle, u Prilozi, Etnička struktura stanovništva Tuzle u vrijeme austrougarske vladavine (1878-1918), Sarajevo, XXIII, 24, 1988.g. str. 131-145. On je kao izvore koristio popise stanovništva, izvještaje organa vlasti, privredno-komercijalne listove i kalendare. Korištenje zemljišnih knjiga bi upotpunilo rekonstrukciju slike grada Tuzle, s kraja XIX i početkom XX stoljeća.

kod kuće u Čaršiji je upisano u vlasništvu mearif sanduka. To je jedini postojeći upis mearif sanduka kao fonda za finansiranje školstva koji je nastavio da živi kao relikt osmanske uprave u većim gradovima Bosne i Hercegovine.

K.O. Tuzla, obuhvata samo uži dio grada, a kojeg su na početku aus-trougrarske vladavine činile sljedeće mahale: Tušanj mahala, Sagrdžijan mahala, Atik mahala, Jalska mahala, Džindić mahala, Poljska mahala, Ćosendže mahala, Čethoda mahala, Vaiz mahala, Potok mahala, Džidit (Džedit) mahala, Čaršija, a od naselja u kojima su vlasnici imali livade, oranice, ili voćnjake, pa se vremenom i na njima počele graditi kuće i naseljavati spadaju Batva, Drežnik, Desetine, Kužići, Luke, Trnovac, Bare, Kojšino, Gradovrh, Debelo brdo, Ši Selo, Potok, Brđani, Moluhe, Dolovi, Rasovac, Mosnik, Kula, Varoš, Ciganluk…

Izučavanje demografske slike bosanskohercegovačkog društva posebno krajem XIX i početkom XX stoljeća, može biti olakšano korištenjem zemljišnih knjiga. U B listu ili vlastovnici su upisani osnovni podaci o vlasniku, među kojima i adresa stanovanja, pa se tako može lako doći do podataka o demografskim kretanjima stanovništva posebno poslije 1878. godine, 1908. kao i u toku ratova 1914.-1918, 1941.-1945, 1992-1995. Veliki broj vlasnika nekretnina je nakon austrougarske okupacije, 1878. i aneksione krize 1908. godine, napustio Bosnu i Hercegovinu, i otišao u Tursku, najčešće u Carigrad i Adapazar. S druge strane veliki broj stanovnika – stranaca je doselio u Bosnu i Hercegovinu, vojnika, činovnika, radnika, poslovnih ljudi itd. koji su mijenjali etničku, socijalnu, konfesionalnu i nacionalnu strukturu stanovništva u Tuzli, ali i u cijeloj Bosni i Hercegovini.

Istraživači čiji su predmet zanimanja lična imena (onomastika) ili geografski nazivi (toponomastika) mogu koristiti zemljišne knjige koje predstavljaju neiscrpan izvor podataka. Osim toga, zemljišne knjige mogu poslužiti kao izvor prilikom izrade porodičnog stabla (genealogija), a što u posljednje vrijeme predstavlja svojevrsan trend, kako među stručnim istraživačima, tako i među običnim građanima.
Iz sadržaja zemljišnih knjiga može se utvrditi stepen pismenosti zaposlenika u državnoj upravi, u posljednih stotinu godina, a osim toga, može se pratiti razvoj jezika i pisma, kako na lokalnom nivou u okviru jednog zemljišno-knjižnog ureda tako i na širem planu, uključujući sva područja koja su vodila ovakvu vrstu zemljišnih evidencija.

Prilikom istraživanja sadržaja zemljišnih knjiga posebnu pažnju potrebno je obratiti na upise koji se nalaze u A listu ili posjedovnom listu koji sadrži nazive kultura, a na osnovu kojih se može zaključiti o na koje objekte se odnose, javne ili privatne, sakralne ili profane, te da li su postojali u vrijeme prvog upisa u zemljišne knjige i na osnovu toga izvršiti rekonstrukciju. Tako se često u kulturama spominju nazivi parcela kao što su: han, mlinište, okružna sudnica, kovačnica, gostiona, ciglana itd.

Zemljišne knjige spadaju u veoma značajne historijske izvore, čiji je sadržaj vrijedan za izučavanje mnogih oblasti ljudskog djelovanja, s kraja XIX i tokom XX stoljeća. One nadopunjuju znanje istraživača stečeno korištenjem historijskih izvora različite provenijencije. Korištenjem zemljišnih knjiga kao historijskih izvora mogu se dobiti odgovori na postavljena pitanja iz perioda prije uspostavljanja

zemljišnoknjižnih ureda, jer se u prvim upisima nalazi zabilježeno faktičko stanje vezano za nekretnine i vlasnika, koji su ostvarivali svoja imovinska prava pred kraj osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini. Zemljišne knjige tako sukcesivno prate sve promjene vezane za nepokretnu imovinu u periodu dužem od jednog stoljeća. Stanje u knjigama je prilično sređeno, čemu doprinosi i novi sistem rada sa zemljišnim knjigama, a što predviđa spomenuti zakon o zemljišnim knjigama. To će pomoći istraživaču da za veoma kratko vrijeme potraži željene podatke iz baze podataka, koja će biti dostupna na web-u. Historičar nije onaj koji zna nego onaj koji traga (Mirjana Gross), a upravo su zemljišne knjige izvori koji nisu dovoljno korišteni u historijskoj nauci, te kao takve mogu poslužiti za nova naučna istraživanja.

Literatura

1. Noel Malcolm, Povijest Bosne, Zagreb-Sarajevo 1995.
2. Hamdija Kapidžić, Bosna i Hercegovina u vrijeme austro-ugarske vladavine, Sarajevo 1968.
3. Dževad Juzbašić, Politika i privreda u Bosni i Hercegovini u pod austrougarskom upravom, ANUBIH, Posebna izdanja CXVI, 35, Neke karakteristike privrednog razvitka Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1914. godine, Sarajevo 2002.
4. Dušan Stamenković, Upisi u zemljišnu knjigu i katastar nepokretnosti, Beograd 1995.
5. Zakon o zemljišnim knjigama Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije BiH, br. 58/02.
6. Mirjana Gross, Historijska znanost, Zagreb, 1976.
7. Iljas Hadžibegović, Etnička struktura stanovništva Tuzle u vrijeme austrougarske vladavine (1878-1918), Prilozi, Sarajevo, XXIII, 24, 1988.g. str. 131-145.
8. Zemljišne knjige K.O. (Katastarska opština Tuzla) zemljišno-knjižni ulošci od br. 1 do br. 2012.

Mr. sc. Rusmir Djedović

OSTACI SREDNJOVJEKOVNE ZGRADE U ROŽNJU

Rožanj je vrlo staro naselje. Pod tim nazivom postoji od srednjeg vijeka. Pripadalo je srednjovjekovnoj Župi Sapna koja se nalazila u oblasti Podrinje tadašnje srednjovjekovne države Bosne. Dolaskom osmanske uprave 1463-1474. godine naselje Rožanj je u Nahiji Sapna, Zvornički sandžak.

Početkom XVI stoljeća Rožanj je srednje veliko naselje. Prema osmanskom popisu 1533. godine ima oko 30 kuća, gotovo isključivo muslimanskih. Takvo stanje se održalo do pred kraj osmanske uprave.

Naselje je negdje u XVIII/XIX stoljeću opustjelo, a muslimansko stanovništvo se raselilo u susjedni Goduš i dalje. Naprimjer: familija Rožnići u Goduš (kasnije dio Omerovića), familije Rožnjaci i Rožnjakovići u Gornjoj Spreči... Tokom XIX stoljeća vlasnici muslimani na svoje zemlje naseljavaju kao kmetove pravoslavno stanovništvo sa planinskog juga i jugoistoka. Od tog stanovništva su pravoslavna groblja u Riječanima i iznad Lazića. Agrarnom reformom Kraljevine SHS dvadesetih godina XX stoljeća ovo stanovništvo postaje vlasnik kmetovskih selišta.

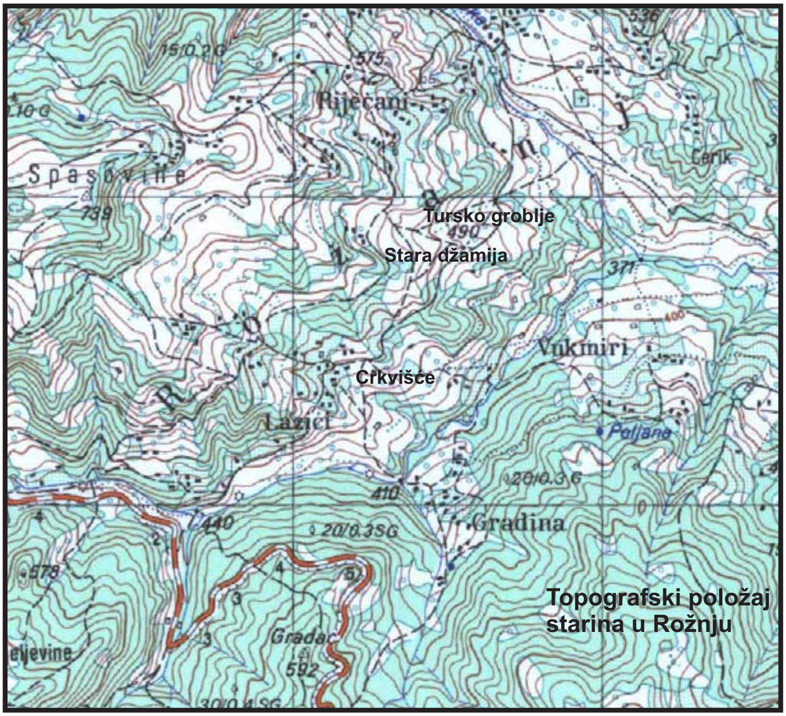
Početkom rata 1992. godine pravoslavno srpsko stanovništvo se raselilo u ravničarske krajeve (Semberiju, Posavinu, Srijem...), a danas se vratilo svega nekoliko domaćinstava.

Arheološki lokalitet

Do sada jedini arheološki lokalitet koji je registriran na području naselja Rožanj je onaj u zaseoku Lazići. Radi se o ostacima srednjovjekovne crkve i groba na lokalitetu Crkvišće-Crkvište (slika 1. Arheološki lokaliteti u naselju Rožanj na topografskoj karti R=1:2500).

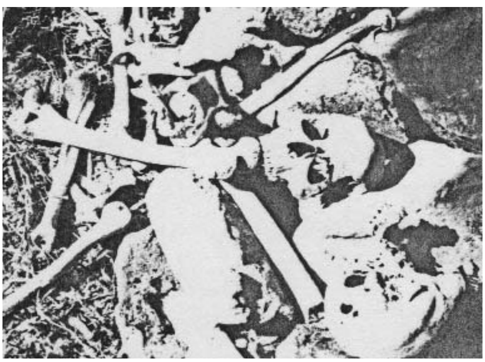
Za ovaj arheološki lokalitet naveden u Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine se navodi slijedeće: „Srednjovjekovna crkva i grob. Slabi ostaci građevine, sačuvani kao neznatna humka sa grobnicom u kojoj su bila sahranjena 3 pokojnika. Možda srednji vijek.“ Ove podatke potpisuje V. Milić.

Prema našim saznanjima, 1981. godine ovaj je lokalitet istraživao Veljko Milić, tadašnji kustos arheolog Muzeja istočne Bosne u Tuzli. On je za navedeni Muzej napravio izvještaj na 3-4 stranice sa nekoliko fotografija.

Sl. 1. Topografska karta (R=1:2500).

Prema dostupnoj dokumentaciji iz Muzeja istočne Bosne u Tuzli, poslije rekognosciranja lokaliteta 1981. godine, V. Milić je u vrlo kratkom izvještaju naveo slijedeće: „Srednjovjekovna crkva, na imanju Ratka Ilića, put Rastošnica – Zvornik, djeca su provalila grobnu humku u kojoj su bila sahranjena tri pokojnika. Radi se o crkvi o kojoj mještani kažu da je građena istovremeno kad i crkva Lomnica u Šekovićima“, urađena su i tri snimka, od kojih dva pokazuju humku prekrivenu vegetacijom (negativi br. 25/2101 i 11/2101). Treći snimak pokazuje manju hrpu kostiju iz provaljene kripte (negativ 23/2101, slika 2.)

Sl. 2. Kosti iz provaljene kripte

Sl. 3. Satelitski snimak naselja Rožanj

Ovaj arheološki lokalitet u naselju Rožanj je registrovan i na Arheološkoj karti Bosne i Hercegovine. Na toj karti je ovaj arheološki lokalitet označen znakovima za srednjovjekovnu crkvu i srednjovjekovnu nekropolu.

Stanje lokaliteta kakvo je opisano u Arheološkom leksikonu i Arheološkoj karti Bosne i Hercegovine bilo je isto i u ljeto 2007. godine (slika 3).

Tokom septembra i oktobra 2008. godine lokalno povratničko stanovništvo uz suradnju sa predstavnicima Eparhije zvorničko-tuzlanske krenulo je sa radovima na arheološkom lokalitetu i počelo otkopavanje ostataka zidova i grobnice.

Prema podacima dostupnim na Internetu, protojerej Zoran Ilić, rodom iz Rožnja, a sada na službi u Gornjoj Slatini u Posavini "...je pokrenuo obnovu crkve u selu" (podaci od 16.9.2008. godine). Akcija je nastavljena i tokom oktobra, a 23. istog mjeseca radove u Rožnju je obišao Episkop zvorničko-tuzlanski Vasilije Kačavenda. Tom prilikom je rekao "da su pronađene mošti trojice monaha-mučenika iz manastira svetog proroka Jeremije u mjestu Rožanj u federalnoj opštini Sapna, koje će biti vraćene kada se ova svetinja ponovo sagradi" (podaci od 24.10.2009. godine).

U istom tekstu pod naslovom "Rožanj: Pronađene mošti monaha mučenika", prenosi se dio saopćenja Eparhije zvorničko-tuzlanske u kome stoji: "Prijenos moštiju je u toku i one će biti pohranjene u manastiru nakon njegovog vaspostavljanja." U saopćenju se navodi i "da je vladika Vasilije koji je juče obišao ovaj do temelja porušeni manastir, u razgovoru sa sveštenikom i vernim narodom ovog kraja organizovao građevinski odbor za izgradnju manastirske crkve u Rožnju." (isto). Početkom proljeća 2009. godine radovi na arheološkom lokalitetu Crkvišće-Crkvina u Rožnju su nastavljeni.

Na inicijativu suradnika Zavoda sa područja općine Sapna, navedeni lokalitet je 3.4.2009. godine, obišla ekipa u sastavu: Benjamin Bajrektarević, direktor Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Edhem Omerović, istraživač prošlosti područja Sapne i Mirsad Bakalović, kustos arheolog Muzeja istočne Bosne iz Tuzle.

Tom prilikom je konstatovano da je veća količina obrušenog kamenja iz zidova uklonjena na stranu a uočavali su se ostaci zidova građevine, visine do pola metra.(slika 4, 5, 6 i 7)

Sl. 4. Temelji zgrade (B. Bajrektarević)

Sl. 5. Temelji zgrade (B. Bajrektarević)

Sl. 6. Temelji zgrade (B. Bajrektarević)

Sl. 7. Temelji zgrade (B. Bajrektarević)

Stanje lokaliteta 15. 04. 2009. godine

Dana 15.4.2009. godine, po nalogu direktora, ekipa Zavoda je izašla na teren u naselju Rožanj, općina Sapna. Nešto ranije direktor Zavoda je obišao navedeni lokalitet na dojavu suradnika sa područja općine Sapna da se vrše neki radovi na arheološkom lokalitetu Crkvišće-Crkvište u naselju Rožanj.

Ekipa Zavoda bila je u sastavu: stručni suradnik Rusmir Djedović, prof., Munisa Softić-Kovačević, prof., Edhem Omerović, istraživač prošlosti Sapne i Safet Pehratović, radnik Katastra Općine Sapna.

Navedeni izlazak na teren bio je uz upoznavanje i suradnju načelnika Općine Sapna, gospodina Ismeta Omerovića i pomoćnika načelnika zaduženog za prostorno uređenje, geodetske i druge poslove, gospodina Nusreta Hamidovića.

Ekipa Zavoda u već navedenom sastavu je u srijedu 15.4.2009. godine, između 11 i 14 sati, na lokalitetu Crkvišće-Crkvište, u naselju Rožanj, zatekla sljedeće stanje: Radilo je do 20 ljudi uglavnom na raščišćavanju lokaliteta. Stjecao se utisak da radove vode trojica sveštenika na čelu sa Zoranom (Ratko) Ilićem, rodom iz sela. Radovi na vađenju i uklanjanju ostataka zida i temelja na građevini su bili završeni. Izvađeno kamenje bilo je na većim gomilama izvan temelja zgrade. Vidjelo se da se radi se o stotinama komada kamenja. Kamenje je bilo uglavnom od pješčara i neki su bili tesani. Ovakvog prirodnog pločastog pješčara ima u strani, neposredno iznad građevine. Također, ima još par gomila ovakvog kamenja koji je odavno sklonjen sa lokaliteta. Nešto kamenja sa građevine bilo je i od sedre i nalazilo se na gomilama sa ostalim kamenjem.

Na mjestu nekadašnjih temelja zidova, bili su plitki kanali, duboki 30-40 cm a široki do 1 metar. Dimenzije temelja su 8 x 6 metara. Zgrada je orijentirana pravcem sjeverozapad-jugoistok. Ka jugoistoku su temelji polukružnog oblika. Iznad tog dijela je nedavno u zemlju zaboden veći krst od drvenih greda.

Unutar temelja u sjeverozapadnom dijelu zgrade nalazi se kameni podzemni objekat. Radi se o podzemnoj građevini izgrađenoj od zidanog kamenja. Dimenzije objekta su nešto više od 2 x 2 metra. To bi mogla biti ranije spomenuta grobnica.

Grobnica je bila u potpunosti prekrivena blagim svodom od kamena. Sada

se u tom svodu vidi manji otvor (može se provući čovjek). Duboka je oko 1,5 m. Također se vidi da je unutrašnjost podzemnog objekta prazna. (slike 8, 9, 10, 11, 12, 13.)

Sl. 8. Izvađeni temelji (M. Kovačević)

Sl. 9. Grobnica (M. Kovačević)

Sl. 10. Grobnica (M. Kovačević)

Sl. 11. Gomile kamenja iz zidova (E. Omerović)

Sl. 12. Temelji (E. Omerović)

Sl. 13. Temelji (E. Omerović)

Lokalitet sa temeljima građevine se nalazi na manjoj zaravni padine koja je okrenuta ka jugu. Ispod lokaliteta se zemljište naziva Slatina, a na brdu iznad je toponim Vilajet.

Obavljen je razgovor sa sveštenicima Zoranom (Ratko) Ilićem, sada u Slatini i čiji otac ima vlasništvo nad parcelom i Zoranom (Stevo) Ilićem koji je izjavio da su

prošle godine počeli radovi na lokalitetu, a u grobnici je pronađeno nešto kostiju. Kosti su sklonjene na tavan obližnje kuće. Radovi se vode u organizaciji Parohije pribojske Eparhije zvorničko-tuzlanske.

Iz razgovora može se zaključiti da postoji i projekat zgrade crkve koja treba da se izgradi na tom mjestu. Radi se o jednobrodnoj crkvi, dimenzija 8 x 6 m, sa apsidom na jugoistoku, prekrivenoj jednostavnim dvovodnim krovom. Zidovi će biti izgrađeni od starog kamenja bez malterisanja. Na ulazu sa sjeverozapadne strane bio bi izgrađen predulaz sa zvonikom.

Ne postoji urbanistička ni građevinska dokumentacija iz nadležne općinske službe. Nisu riješeni ni potrebni imovinsko-pravni poslovi.

Kroz razgovor su od članova ekipe Zavoda upoznati da je za problematiku zaštite i korištenja kulturno-historijskog naslijeđa nadležan spomenuti Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona sa sjedištem u Tuzli. Također su upoznati da su dužni svaki kulturno-historijski nalaz pronađen na lokalitetu prijaviti nadležnim službama.

Tokom maja 2009. godine Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona službeno je upoznao nadležne u Općini Sapna da pri eventualnim saglasnostima za radove na ovom arheološkom lokalitetu poštuju zakonske procedure.

Podaci na internetu

Na Internetu se mogu naći različite pretpostavke o lokalitetu Crkvišće-Crkvište u Rožnju. Naprimjer: „Zadužbina kralja Dragutina“, „bila metoh manastira Tavna“, „građena kada i Lovnica u Šekovićima“, „manastir Svetog proroka Jeremije u mjestu Rožanj“, „osim manastira u Ražnju postoji još jedan metoh manastira Tavne koji je u ruševinama i nalazi se u selu Skočiću kod Zvornika. a bio je posvećen Časnom krstu“, „jednom mjesečno na mjestu manastira Časnog krsta u Skočiću pojavljuje se voda, koja u toku dana nestane“...

Za ove pretpostavke se ne navode izvori ili literatura, niti narodna tradicija. Sve navedeno se može čuti i od sveštenika koji rukovode radovima na lokalitetu u naselju Rožanj.

Zapažanja o ostalom naslijeđu

U naselju Rožanj koje postoji od srednjeg vijeka, pretežno naseljeno muslimanskim stanovništvom od XV i XVI stoljeća, a pravoslavnim od XIX stoljeća, ima nekoliko lokaliteta kulturno-historijskog naslijeđa.

Do sada je najviše poznat već opisani arheološki lokalitet u zaseoku Lazići, sa temeljima srednjovjekovne građevine i grobnice unutar njih. Ovaj lokalitet okolno muslimansko stanovništvo uglavnom naziva Crkvišće, a pravoslavno: Crkvište.
Na udaljenosti do 1 km od ovog lokaliteta, nalaze se sljedeći kulturno-historijski lokaliteti:

1. **Gradac**, brdo (592 m) južnije (slika 14.). Prema općoj tradiciji na njemu se na-

lazila nekakva utvrda od kamena a ima i nadgrobnih spomenika od kamena u obliku ploča.

2. **Gradina**, zaselak sa tim imenom ispod brda Gradac. Prema predanju tu se nalazilo podgrađe utvrde na brdu Gradac. U Gradini se nalazila i kula-čardak muslimanskih vlasnika tog područja u osmanskom periodu.
3. **Tursko groblje** istočnije. Radi se o nekoliko parcela u padini okrenutoj ka jugu, na ulazu u Laziće iz pravca Riječana. Prema očuvanoj tradiciji u muslimanskim familijama koje su u susjedni Goduš doselile iz Rožnja, to je nekada bilo veliko muslimansko groblje. Prema predanju pravoslavnog stanovništva u Rožnju, nekada su se tu susreli muslimanski i hrišćanski svatovi i sukobili. Danas je očuvano vrlo malo nišana koji su uglavnom sklonjeni u živice i potoke. Parcele sa nazivom Tursko groblje su u vlasništvu lokalnog pravoslavnog stanovništva i obrađuju se. Izgrađena je i jedna kuća. Neki nišani su prije zadnjeg rata (1992-1995.) ugrađeni u jedan poljski nužnik. Rijedak očuvani nišan se nalazi desno od puta u ivici Turskog groblja (slika 15.). Uzglavni nišan je prilično monumentalan. Ima gužvu, iznad zemlje je visok jedan metar a osnovica je kvadrat, dimenzija oko 25 cm. Uznožni nišan je na udaljenosti oko 2,5 m.
4. Lokalitet **stare džamije**. U vrh zemljišta Tursko groblje, desno od puta narodna tradicija govori da je nekada bila džamija naselja Rožanj. Podori zgrade džamije, prema narodnoj tradiciji su postojali do 1918. godine (slika 16.).
5. **Srednjovjekovno groblje**. Nekoliko stotina metara iznad Turskog groblja su ostaci nekog starog groblja.
6. Na području naselja Rožanj se nalaze sljedeći zanimljivi toponimi (nazivi zemljišta): **Vukmir** (zaselak, možda od Vukmira Zlatonosovića pripadnika srednjovjekovne bosanske feudalne familije koja je imala posjede oko Majevice i Zvornika), **Maura** (brdo 536 m), **Plan, Gmize**...

   Ovdje treba spomenuti i lokalitet sa nazivom Grad, brdo (751 m) koji se nalazi nekoliko km sjevernije. Zapravo, iznad naselja Završje koje se nalazi sjeverno od Rožnja, jedna istaknuta glavica se naziva Grad. Možda bi tu trebalo tražiti temelje srednjovjekovnog grada koji je bio utvrda poznate srednjovjekovne Župe **Završje** (slika 17.).

Sl. 14. Gradac (M. Kovačević)

Sl. 15. Nišan (M. Kovačević)

Sl.16. Lok.Stare džamije(E.Omerović)

Sl. 17. Grad (M: Kovačević)

ZAKLJUČAK

U naselju Rožanj koje danas pripada općini Sapna, Tuzlanski kanton, narodna tradicija i terenska istraživanja znaju za ostatke neke srednjovjekovne zgrade. Toponim Crkvišće-Crkvište i tradicija upućuju da se radi o nekadašnjoj crkvi. Pošto nisu izvršena detaljnija istraživanja nije sigurno je li to tačno i čije se srednjovjekovne vjere možda tu nalazio vjerski objekat. Da li se radi o ranokršćanskom ili srednjovjekovnom katoličkom objektu (zna se za samostane u obližnjem Zvorniku i Teočaku) ili vjerskom objektu srednjovjekovne Bosanske crkve, za koju se zna da je bila jaka u Usori. Istina, nema dokaza da li je u srednjem vijeku pravoslavna crkva imala svojih vjerskih objekata zapadno od rijeke Drine.

Akcija lokalnog stanovništva uz suradnju Eparhije zvorničko-tuzlanske, bez terenskih i naučnih istraživanja, kao i bez potrebne dokumentacije, je upitna. Zbog toga, radove na arheološkom lokalitetu gdje je već konstatovano postojanje neke srednjovjekovne građevine, treba pratiti i usmjeravati prema stručnim i zakonskim okvirima.

Mirsad Omerčić, prof.

KULTURNO-HISTORIJSKO NASLIJEĐE OPĆINE KLADANJ

Uvodne napomene

Putujući vrletima planine Konjuh prema planinarskom domu „Javorje“ u meni se rodila ideja, slijedeći historijsku sentencu da sve što se ne zapiše, zaboravi se, da se o spomenicima kulture koji su se mogli vidjeti u gradu Kladnju i na putu kroz Konjuh prema planinarskom domu, ali i o svekolikom, bogatom i sadržajnom kulturno-historijskom naslijeđu općine Kladanj napiše jedan članak. Ovakvo bogatstvo kulturno-historijskih dobara zavređuje mnogo šire i dublje elaboracije. Autor ovog članka je pokušao da ponudi jedan mali doprinos u tom pogledu i da tako podstakne sve one koji pročitaju ovaj članak da daju i svoj doprinos u cilju što boljeg upoznavanja i očuvanja svih vrednota općine Kladanj.

Na području Kladanjske općine nalazi se: 5 kulturno-historijskih spomenika iz prahistorijskog i antičkog perioda, 85 spomenika iz srednjovjekovnog perioda, 42 iz osmanskog perioda, 6 iz austrougarskog i 4 iz novijeg perioda historije, što ukupno iznosi 142 registrirana kulturno-historijska spomenika. Od neregistriranih spomenika kulturno-historijskog naslijeđa 1 je iz srednjovjekovnog perioda, 1 iz austrougarskog i 6 iz novijeg perioda historije.

U prvu kategoriju (najviši stepen značajnosti) kulturno-historijskog naslijeđa na prostoru Tuzlanskog kantona svrstana su dva spomenika kulturno-historijske baštine općine Kladanj. To su: Djevojačka pećina u selu Brateljevići i Pećina u selu Plahovići.

Ovdje, također, treba napomenuti da je pisana građa o kulturno-historijskim spomenicima općine Kladanj vrlo štura i oskudna.

Kratak historijat

U historijskim izvorima brdo Cladagn, za koje se pretpostavlja da je označavalo i naselje Kladanj prvi put se spominje 1432. godine u Župi Usori. Srednjovjekovno naselje Kladanj se nalazilo na desnoj obali rijeke Drinjače. Naselje Kladanj se u srednjem vijeku nazivalo i Četvrtkovište jer se nedjeljni sajam održavao četvrtkom.

Pod osmanskom vlašću prvi put se spominje 1469. godine kao Nahija Kladanj ili Klanac Šeslo. Nahija Kladanj se 1485. godine spominje u sastavu Višegradskog kadiluka, odnosno u okviru Bosanskog sandžaka. Poslije 1516., a prije 1528. godine Kladanjska nahija je pripojena Sarajevskom kadiluku. Nešto prije 1580. godine osnovan je poseban kadiluk Olovo kome je pripojena i Nahija Kladanj, pa se stoga ovaj kadiluk u XVII stoljeću zvanično nazivao Kadiluk Kladanj i Olovo, Kladanj sa Olovom, ili obratno. Sjedište Kadiluka bilo je nekad u jednom, a nekad u drugom mjestu, pa se stoga ovaj kadiluk katkada jednostavno nazivao Kadiluk Kladanj, odnosno Kadiluk Olovo. Godine 1851. za vrijeme Omer-paše Latasa izvršene

su administrativne promjene u Bosanskom ejaletu i tada Kladanj postaje jedan od deset mudirluka (srezova) u sastavu Zvorničkog kajmekamluka (okruga). Na osnovu uredbe o organizaciji Bosanskog vilajeta iz jula 1865. godine Kladanj ulazi u sastav Sarajevskog sandžaka i ima na čelu jednog mudira (upravitelj).

Dolaskom Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu 1878. godine Kladanj postaje središte kotara u sastavu Tuzlanskog okruga.

Poslije Prvog svjetskog rata, 1921. godine u okviru Kraljevine SHS formiraju se srezovi. Kladanj takođe postaje srez, a pripada Tuzlanskom okrugu.

Nakon šestojanuarske diktature 1929. godine na teritoriji Kraljevine Jugoslavije formira se devet banovina, a Kladanj ulazi u sastav Drinske banovine.

Tokom Drugog svjetskog rata 1941-1945. godine ulazi u sastav NDH.

Nakon oslobođenja 1945. godine i formiranjem Republike Bosne i Hercegovine, Kladanj u početku ima status sreza, a zatim dobiva status općine.

Danas je Kladanj jedna od trinaest općina Tuzlanskog kantona. Ima površinu od 331 km2. Na području Kladanjske općine živjelo je, prema statističkim podacima od 31. decembra 2000. godine, 15.627 stanovnika. Gustoća stanovništva iznosi 47 st/km2. Naselje Kladanj je smješteno na putu Županja – Tuzla – Sarajevo.
Arheološko bogatstvo

Područje općine Kladanj u arheološkom smislu je malo istraženo. U drugoj polovini XX stoljeća vršena su određena manja arheološka rekognosciranja i istraživanja. Konfiguracija terena i karakteristike reljefno-brdskog planinskog područja obraslog šumom, ispresijecanog vodotocima, šume bogate lovinom i obiljem vode govore o mogućem postojanju života koji se kontinuirano odvijao od prahistorije do danas. O tome svjedoče primjerci kamenog oruđa pronađenog u koritu rijeke Bukovice, crteži (gravure) iz kasnog bronzanog doba u Djevojačkoj pećini, tragovi rimskog puta u selu Tuholj, ostaci gradinskih naselja (3 lokaliteta) koja svjedoče o životu Ilira na ovim prostorima i pronađeni bizantijski novac (Pulcheria) iz prve polovine V stoljeća.

Djevojačka pećina je arheološki lokalitet i kultno mjesto locirana u selu Brateljevići 6 km zapadno od Kladnja. U pećini su pronađeni crteži (gravure) na njenom lijevom zidu i zauzimaju prostor od oko 15 m dužine. Polje sa crtežima počinje oko 9 m od ulaza. Tu su smještene scene sa jahačima na konjima (Slika 1.) i jedna scena lova. Dalje prema unutrašnjosti nižu se ostale teme: jeleni, ljudske figure, površine sa tačkicama. Lijevo od ove skupine simboličnih predstava nalaze se: pravougaona polja ispunjena tačkicama, shematizovana predstava čovjeka, falusi, strelice i drugi teško dokučivi oblici. Među likovnim predstavama izdvajaju se tri tipa: konjanici, stojeće muške i tri ženske figure i životinje, jeleni i konji. Crteži su nastali primitivnom tehnikom urezivanja na stijeni. Ni do danas nije precizno izvršeno datiranje crteža, niti njihova kulturna pripadnost.

Komparacija sa nekim drugim arheološkim nalazištima sa sličnim ukrasima na području Bosne i Hercegovine (Ledenjača u Budnju (zapadno od Foče), Kozlogradske stijene kod Robovića (južno od Foče) i "Stijena pod pismom" u Žljebu (sjeverno od Višegrada)) svrstavaju neke od ovih crteža u kasno bronzano doba, što znači da su stari između 3.300 i 2.800 godina.

Stećci

Preko puta planinarskog doma „Javorje“, u selu Donji Olovci, sa desne strane puta Olovci – Brdijelji, nalazi se srednjovjekovna nekropola stećaka, lokalitet koji je u literaturi poznat pod imenom Kuman ili Kumanovo (Slika 2.). Radi se o 17 stećaka, i to: 12 sljemenjaka, 4 sanduka i 1 stup (usađenik). Stećci se nalaze u nizovima, orijentacije u pravcu zapad – istok. Ukrašena su 4 sljemenjaka, a na jednom se nalazi natpis. Na sljemenacima se nalaze sljedeći ukrasni motivi: dvostruka spirala, tordirana vrpca, pravilno slovo T, štap i krst sa okruglastim završecima krakova. Na jednom sljemenjaku, kao što je već istaknuto, na prednjoj čeonoj strani nalazi se urezan natpis bosančicom koji govori da je tu sahranjen Radomir Jurisalić. Natpis je urezan u 6 redova. Ova nekropola stećaka potječe iz kasnog srednjeg vijeka (XIII – XVI stoljeće).

Treba naglasiti da su upravo srednjovjekovni kameni nadgrobni spomenici stećci,umjetnost i natpisi na njima, ono što Kladanjsku općinu čini interesantnom i donekle izdvaja iz kruga općina Tuzlanskog kantona sa sličnom ili istom kulturnom baštinom. Broj srednjovjekovnih nekropola i grobalja, također i primjeraka usamljenih stećaka na području općine Kladanj ni do danas nije tačno utvrđen. Zadnji podatak seže u 1990. godinu kada je na području Kladanjske općine u 25 naselja evidentirano 57 lokaliteta sa ukupno 598 stećaka, od toga na 57 stećaka se nalaze ukrasi, a na 3 stećka natpisi. Međutim, ni taj se podatak ne može uzeti kao konačan, budući da je 2000. godine na obroncima planine Konjuh na putu Oskova -odmaralište Zlaća, prilikom građevinskih radova (rekonstrukcija spomenute saobraćajnice) otkriven novi lokalitet stećaka (3 stećka, sljemenjak i 2 sanduka), što ukazuje da svi lokaliteti stećaka na području planine Konjuh još uvijek nisu otkriveni niti dovoljno istraženi.

Džamije kao kulturno-historijsko naslijeđe iz osmanskog perioda

Najimpozantnija i najstarija džamija na općini Kladanj, koja se nalazi u samom gradu Kladnju, jeste Hadži Balibegova džamija (Slika 3.). Zidana je od kamena i presvedena kupolom koja je odozgo pritisnuta i spljoštena. Kupola je starija od onih koje je projektovao Mimar Sinan, gotovo istovjetna sa kupolom Čekrekčijine džamije u Sarajevu, pa se pretpostavlja da je isti majstor gradio obje džamije. Za godinu gradnje uzima se 1526. godina. O osnivaču Hadži Balibegu nema nikakvih pouzdanih podataka. Ova džamija je poznata i pod imenom Kuršumlija, jer je prvobitno bila pokrivena olovom, da bi u doba Austro-Ugarske dobila krov od šindre. Zadnja sanacija je obavljena 1959. godine kada je skinut malter sa fasada i urađen krov od lima. Jedino je minaret ostao omalterisan. Krajem juna 1989. godine grom je udario u vrh minareta (dio ispod alema, a iznad šerefe) i napravio manja oštećena koja su sanirana. Hadži Balibegova džamija je bila u bivšoj Jugoslaviji zaštićena Zakonom o zaštiti spomenika i upisana u Registar Republičkog zavoda za zaštitu spomenika Sarajevo. Danas ovaj islamski sakralni objekat predstavlja kulturno-historijski spomenik srednjeg nivoa značajnosti i drugog stepena očuvanosti. Spada u red nastarijih

džamija sagrađenih u Bosni i Hercegovini u periodu osmanske vladavine.

Drugi, ništa manje značajan, islamski sakralni objekat koji se može vidjeti na putu prema planinarskom domu jeste džamija u selu Tuholj. Pretpostavlja se da je građena krajem XVII stoljeća, po nekim podacima 1677. godine. Spada u tip džamija sa četverovodnim krovom i drvenim minaretom. Osnova je pravougaona, okvirnih dimenzija 9 x 6 m. Temelji su rađeni od lomljenog kamena, nosivi zidovi su izvedeni po sistemu „Bondruk" (upotreba drvenih greda i ilovače, bez ijednog komada metala, eksera ili zavrtnja). Krovna konstrukcija je drvena kao i krovni pokrivač. Godine 1980. vršene su intervencije na objektu, kada je krov presvučen pleksi-limom koji se i danas nalazi na džamiji. Na džamiji je izveden tip tzv. krovnog minareta sa kupolastim završetkom. Prvobitno, minaret je bio drveni. Sve te intervencije su produžile vijek trajanja Tuholjske džamije, ali su je degradirale u smislu kulturnog značenja. Ono što je također značajno napomenuti vezano za ovaj islamski sakralni objekat jeste da je najvećim djelom, izuzev temelja, izgrađen od drveta. Džamije sa drvenim minaretom, u koji tip spada ova džamija, grade se neprekidno od sredine XV stoljeća, te se u dobroj mjeri vežu za tradicionalnu arhitekturu na ovom području. Poznato je da planina Konjuh obiluje raznim vrstama bjelogoričnog i crnogoričnog drveta, pa je upravo drvo bilo osnovni građevinski materijal prilikom gradnje ove džamije. Tuholjska džamija danas više nije u funkciji jer je u njenoj neposrednoj blizini napravljena nova. Interesantno je napomenuti da se na području Kladnja 1933. godine nalazilo 15 džamija sa drvenim minaretom. Do danas su sačuvane tri. Pored Tuholjske to su još džamije u selima Tarevu i Noćajevićima.

Djevojačka pećina kao kultno mjesto

Djevojačka pećina (Slika 4.) je poznata kao jedno od najpopularnijih kultnih mjesta (dovišta) bosanskohercegovačkih muslimana. Brateljevićka pećina, kako se pretpostavlja, još je u srednjem vijeku imala kultno obilježje i služila je kao molitvište bogumila. Nakon dolaska Osmanlija i prihvatanja islama od strane okolnog stanovništva tradicija okupljanja na ovom kultnom mjestu je nastavljena. Svake godine zadnjeg utorka u mjesecu julu (pred Aliđun ili Ilindan, 2. august) na prostoru ispred, a i u samoj pećini, održava se bogat vjerski program koji se sastoji od prigodnih predavanja (vazova) i molitvi (podne namaza i dova). Ova vjerska manifestacija se ubraja u red jurjevskih dova, dova pod vedrim nebom (dove za dobru žetvu), na kojima se zna okupiti i preko 20.000 ljudi iz čitave Bosne i Hercegovine. Unutar pećine, pored jednog bunara, nalazi se humka (grob ili mezar koji ima oblik stalagmita u formi sarkofaga), jedne djevojke muslimanke. Prema narodnom predanju, na večernjem sjelu u jednoj kladanjskoj kafani, u mjesecu ramazanu, opkladila se djevojka (kafedžijina kćerka) sa prisutnim gostima da će otići u pećinu, napiti se vode na bunaru i donijeti posudu vode iz pećine. Sama, bez fenjera, prošla je put do sela Brateljevića, uspela se do pećine, prošla do kraja pećine i našla bunar. Kao dokaz da je boravila u pećini trebala je da zabode vreteno (šiljak) u zemlju pored bunara. Sasvim nesmotreno zabadajući vreteno u zemlju, djevojka ga je zabola i u svoje dimije (po jednom predanju radilo se o dugoj košulji). Kada je potom htjela

da se digne i krene prema izlazu iz pećine, nije mogla od vretena koje je pričvrstilo njene dimije (dugu košulju) za zemlju. Misleći da je neke tajanstvene sile (duhovi) drže, srce joj je puklo od straha i ostala je na mjestu mrtva. Vjeruje se da je kraj bunara i ukopana. Upravo po toj hrabroj djevojci pećina je i dobila naziv.

Pećina u Plahovićima

Pećina u selu Plahovići (Slika 5.), 5 km od Kladnja, poznata je po tome što je, navodno, u mjesecu junu 1943. godine, u toku V ofanzive, devetnaest dana u njoj boravio Vrhovni štab NOV-a i POJ-a na čelu sa Josipom Brozom Titom. U periodu NOR-a 1941-1945. godine područje Kladnja, a posebno planine Konjuh, bila su poprišta čestih borbi koje su protiv fašističkog neprijatelja vodili partizani Birča (Ozrenski partizanski odred, VI istočnobosanska proleterska brigada i druge jedinice NOVJ-e). Dvadesetsedmog juna 1943. godine IV crnogorska proleterska brigada, u sadejstvu sa ostalim jedinicama II proleterske divizije, prvi put je oslobodila ovo naselje.

Završna razmatranja

Grad Kladanj i dio planine Konjuh koji pripada Kladanjskoj općini obiluju brojnim, raznovrsnim i sadržajnim kulturno-historijskim naslijeđem.

Teritorijalno posmatrano, od ukupno 381 registrovanih kulturno-historijskog spomenika na području Tuzlanskog kantona, najveći broj, njih 142, smješteno je upravo na prostoru Kladanjske općine. Reprezentativno kulturno-historijsko naslijeđe čine: Djevojačka pećina kao arheološki lokalitet i kultno mjesto, srednjovjekovni kameni nadgrobni spomenici stećci, džamije iz XVI i XVII stoljeća i pećina u selu Plahovići.

Kulturno-historijsko bogatstvo općine Kladanj nije u dovoljnoj mjeri vrednovano, zaštićeno niti istraženo. Bogatstvo kulturno-historijskih dobara Kladanjske općine predstavlja izuzetno važnu osnovu za razvoj kulturno-historijskog, vjerskog, seoskog i manifestacionog turizma.

Zakonodavne aktivnosti na definiranju i zaštiti kulturno-historijskih dobara na području općine Kladanj nisu u dovoljnoj mjeri pokrenute niti ostvarene.

Kulturno-historijsko naslijeđe neophodno je preciznije evidentirati, izraditi karte, lokacijski obilježiti, postaviti putokaze, urediti pristupne staze, te sačiniti odgovarajuće skice sa upotpunjenom kulturno-historijskom dokumentacionom bazom.

Pojedini kulturno-historijski spomenici općine Kladanj zahtijevaju intenzivne aktivnosti tekućeg održavanja, sanaciju i stručnu restauraciju.

Na kraju, treba istaći da bi na području općine Kladanj što prije trebalo pokrenuti permanentna stručna istraživanja čiji bi rezultati omogućili izradu strategije različitih vidova aktivnosti.

Literatura i izvori

1. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom III, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine Sarajevo, Sarajevo, 1988.
2. Basler Đuro, Mulaomerović Jasminko, Pećinski crteži u Brateljevićima kod Kladnja, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne Tuzla, Knjiga XV, Tuzla, 1984.
3. Bećirbegović Madžida, Džamije sa drvenom munarom u Bosni i Hercegovini, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990.
4. Bešlagić Šefik, Stećci okoline Kladnja, Naše starine, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine, Knjiga XII, Sarajevo, 1969.
5. Grupa autora, Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, Štab Vrhovne komande oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1994.
6. Rusmir Djedović, Muris Hajdarević, Ahmet Ahmetović, Sakralni objekti Kladnja, Pogledi, broj 13-14., BZK „Preporod“ Tuzla, u štampi,
7. Grupa autora, Elaborat, Kulturno-istorisko i prirodno nasljeđe općine Kladanj, Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Tuzla, Kladanj, Januar 1990.
8. Grupa autora, Studija, Prirodne i historijske vrijednosti Tuzlanskog kantona, Ekonomski institut Tuzla, Tuzla, Oktobar 2001.
9. HJ. M., Još jedno bogumilsko-islamsko kultno mjesto, Glasnik Visokog islamskog starješinstva, 3/81, Sarajevo, 1981.
10. Kikanović Mirsad, Postratne demografske prilike Tuzlanskog kantona, Pogledi, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Općinsko društvo Tuzla, Broj 8, Tuzla, Juli 2001.
11. Lilek Emilijan, Etnološki pabirci po Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Knjiga XI, Sarajevo, 1899.
12. Mujezinović Mehmed, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, Knjiga II-istočna i centralna Bosna, Veselin Masleša, Sarajevo, 1977.
13. Patsch Karlo, Nahogjaji novaca, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Knjiga XII, Sarajevo, 1900.
14. Šabanović Hazim, Bosanski pašaluk, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
15. Vego Marko, Naselja Bosanske srednjovjekovne države, Svjetlost, Sarajevo, 1957.

AKTIVNOSTI ZAVODA

Benjamin Bajrektarević, prof.

PROBLEMATIKA ZAŠTITE KULTURNO-HISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA TUZLANSKOG KANTONA

Problematika kulturne historije i zaštite, korištenja, obnove i istraživanja kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, odnosno baštine, Tuzle, Tuzlanskog Kantona i sjeveroistočne Bosne je vrlo slabo istražena i prezentovana kulturnoj i široj javnosti. Stoga je potrebno stalno institucionalno ulagati napore kako bi se to prevazišlo.

Nedovoljno su istraženi svi aspekti sedmo milenijskog kulturnog života i baštine grada Tuzle i šire okoline. Zahvaljujući povoljnim prirodnim uvjetima i bogatstvima (naročito soli), još od neolita na području sjeveroistočne Bosne se razvijaju naselja sa značajnim ekonomskim, kulturnim i urbanim uticajem na cijelu Bosnu i Hercegovinu.

Aktivnosti Zavoda u 2008. g.

Djelatnost Zavoda u 2008. godini karakterisala je promjena menadžmenta, u aprilu 2008. godine nakon pribavljene saglasnosti od strane Vlade Tuzlanskog kantona imenovan je novi direktor Zavoda. Nedovršenost pravnog sistema naročito iz područja zaštite naslijeđa, (kao što je poznato ne postoji zakon o zaštiti naslijeđa na nivou Kantona i Federacije Bosne i Hercegovine) dovodi ovaj Zavod u vrlo tešku situaciju u smislu zakonskog djelovanja.

Finansiranja rada Zavoda je iz budžetskih sredstava Tuzlanskog kantona i iz drugih izvora odredenih zakonom o finansiranju Javnih ustanova na nivou Kantona. S obzirom da u oblasti finansiranja rada Zavoda nisu napravljena zakonska rješenja iz domena vlastitih prihoda, Zavodu ostaje malo ili nikako prostora za razvijanje ka krovnoj instituciji kulture na području našeg kantona koja joj po primarnoj djelatnost pripada zajedno sa ostale dvije institucije kulture na našem kantonu (Arhiv TK, Muzej istočne Bosne).

Koristeći veoma teško stanje uopće u organizaciji i djelovanju službi zaštite (Zavoda) u Federaciji BiH, a posebno zakonsku neusklađenost djelovanja, neke stručne poslove rade i druge institucije ali su one potpuno nesustavne i nekoordinirane sa metodologijom zaštite i međunarodnim zakonodavstvom i konvencijama o zaštiti naslijeđa.

Nedostatak stručnih kadrova se itekako osjeti u radu Zavoda. Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji na koji je svoju saglasnost dala vlada Tuzlanskog kantona ostaje i dalje popunjen sa trideset posto. U tom smislu pokrenuta je aktivnost oko izmjene i dopune sistematizacije koja je uspješno okončana, te je raspisan konkurs za jedno stručno radno mjesto.

Uprkos brojnim poteškoćama koje prate rad ove ustanove, ona je u protekloj godini realizovala brojne aktivnosti, te ostvarila odličnu saradnju sa drugim institucijama .

Arheologija

Na području općina Banovići i Čelić, a za potrebe infrastrukturnih objekata realizovane su sljedeće aktivnosti. Obavljeno arheološko rekognosciranje na lokalitetu GSM stanice «Borovac»i «Breštica» u općini Banovići po projektnoj dokumemtaciji nad kojom je izvršena revizija i dana potrebna suglasnost, a za potrebe BH Telecoma. Izvršeno arheološko rekognosciranje lokaliteta budućeg vodovoda u općini Čelić i izdata potrebna dokumentacija na projektnu dokumentaciju.
Muzej Istočne Bosne je u protekloj godini radio arheološka iskopavanja na brdu Kicelj u općini Tuzla i u Gornjoj Tuzli, te je dostavio dokumentaciju o ovim istraživanjima na analizu. Stručna analiza ove dokumentacije je izvršena od strane naših stručnjaka, veoma brzo i efikasno.

Graditeljsko naslijede

U okviru djelatnosti koju obavlja Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, služba za graditeljsko naslijeđe, je u 2008. godini realizovala aktivnosti koje se mogu podijeliti u primarne i sekundarne, s obzirom na vrstu djelatnosti kojom je obuhvaćena određena aktivnost.

Primarna djelatnost:

- Kontinuirano praćenje na terenu (Područje tuzlanskog kantona) i identifikacija stanja objekata i lokaliteta koji predstavljaju kulturno, graditeljsko naslijeđe.
- Fotodokumentiranje specifičnih objekata za koje se može pretpostaviti da su u poziciji moguće izmjene identiteta, bilo da se radi o tzv. pozitivnim intervencijama u smislu organizovanim rekonstrukcijama uz projektnu dokumentaciju i saglasnosti, pa do nekih stihijskih, nestručnih intervencija, ili promjene identiteta usljed utjecaja vremena.
- Praćenje radova na objektima koji su pod zaštitom a nalaze se u zaštićenom području Tuzlanske gradske čaršije (Objekat Baroka, Poljska džamija, kao i neki objekti iz austro-ugarskog perioda)
- Kooridnacija sa zainteresiranim institucijama kulture (Muzej, Arhiv) kada su u pitanju pripremni građevinski radovi koji otvaraju mogućnost arheoloških istraživanja i novih nalazišta iz oblasti pokretnog naslijeđa i etnološki zanimljivih predmeta. (Tuzla, Srebrenik)
- Izlasci na teren na području kantona, i izrada Saglasnosti Zavoda , prema Zakonu o zaštiti i prema podnesenim Zahtjevima za saglasnost od strane fizičkih lica, a po preporuci Federalnog ministarstva poljoprivrede u svrhu pretvorbe šumskog zemljišta u građevinsko zemljište. Ove aktivnosti su realizovane u svim općinama Tuzlanskog kantona , a najviše u Gračanici, Tuzli, Kalesiji, Živinicama, Srebreniku, Gradačacu,Sapni, Teočaku.
- Koordinacija sa U.G Ornament iz Kalesije i njhovom organizovanom akcijom dislokacije nekropole stećaka sa Okrugle u općini Kalesija u dvorište osnovne

škole Tojšići, u cilju kvalitetnije zaštite i očuvanja pojedinih stećaka i omogućavanje daljnjeg kvalitetnijeg održavanja.

Ovo je prvo poslijeratno izmiještanje stećaka, u kojem je Zavod imao ključnu ulogu u izradi elaborata o premještanju stećaka koji predstavljaju neprocjenjivo kulturno blago općine Kalesija, kantona, Bosne i Hercegovine. Izmještanje stećaka pored osnovne škole dovelo je do osnivanja Arheološkog parka što predstavlja značajan korak u valorizaciji i prezentaciji kulturnog blaga generacijama koje dolaze.

- Na zahtjev Državne komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine izvršeno je terensko rekognosciranje i snimanje sakralnih objekata na području kantona, za potrebe Tuzlanske Pravoslavne Eparhije, kao i analiza trenutnog stanja i osnovnih potreba za očuvanjem objekata na lokalitetima: Požarnica, Kalesija, Džurđevik, Tinja, Pasci Gornji, Puračić, Srebrenik, Tuzla.

- Na zahtjev Medžlisa Islamske zajednice Tuzla izvršeno je terensko snimanje, analiza i izrada Elaborata o neophodnim radovima na sakralnom objektu Džindijska džamija u Tuzli, radi obezbjeđenja kvalitetne i funkcionalne egzistencije ovog objekta koji je predložen za objekat od nacionalnog interesa.

- Kontinuirana ponovna valorizacija objekata ili lokaliteta od kulturnog značaja, svih navedenih, koji su bili predmetom stručnog doticaja iz različitih razloga, u 2008. godini.

- Ostali poslovi na stručnoj saradnji, pomoći, sugestiji kada je u pitanju saradnja sa pravnim i fizičkim licima, a tiču se objekata ili lokaliteta od kulturnog značaja, ili onih objakta za koje se može predpostaviti da bi mogli biti predloženi za zaštitu.

Sekundarna djelatnost:

- Poslovna saradnja sa istim ili sličnim institucijama koje se dotiču djelatnosti vezanim za pokretno ili nepokretno kulturno naslijeđe.

- Razmjena iskustava i usavršavanje sa srodnim institucijama zaštite u Hrvatskoj, kao državi u kojoj je oblast zaštite kulturnog naslijeđa podignuta na viši nivo, kako pravne, tako i direktne, funkcionalne zaštite.

- Priprema, organizacija i izrada popratnog materijala za Okrugli sto na temu Dani europskog naslijeđa.

- Popularizacija graditeljskog naslijeđa, kao oblast bitna za kulturni i turistički identitet Tuzlanskog kantona.

Prirodno naslijeđe

U okviru ovog segmenta zaštite Zavod je učestvovao u organizaciji sastanka u okviru kampanje «Zaštitimo Konjuh» koji je održan u Ministarstvu prostornog uređenja Vlade Tuzlanskog kantona. Sastanku su prisustvovali predstavnici Ministarstava prostornog uređenja i zaštite okoliša, poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, predstavnici preduzeća Šume Tuzlanskog kantona, kao i predstavnici općina Banovići i Živinice te predstavnici nevladinog sektora iz ovih općina.

Sastanak je predstavljao jednu u nizu aktivnosti koje se vode na proglašenju Konjuha zaštićenim dobrom, i tom prilikom pružena je podrška svih prisutnih daljim koracima . Istaknute su vrijednosti Konjuha koje se ogledaju u šumskom, biljnom, životinjskom bogatstvu te kao i turistički potencija.

Propagandna Aktivnost

Ova aktivnost Zavoda je maksimalno iskorištena u ovoj godini. Zavod je bio organizator dvije manifestacije a u jednoj je bio suorganizator. Sve su medijski bile izuzetno dobro praćene.

Povodom godišnjice otpora Austro-Ugarske okupacije, organizovali smo obilježavanje 130-te godišnjice kada je u Tuzli pala i prva žrtva Salih Tučić. Na području Bukovčića u Tuzli nalazi se spomen obilježje prve žrtve te okupacije u Tuzli, koje je tim povodom uređeno i na taj dan organizovana je posjeta i održan je historijski čas pred građanima.

Tim povodom emitovani su prilozi u svim elektronskim medijima i nekoliko printanih medija, što je dovelo do niza pozitivnih kritika na račun rada Zavoda.
Druga manifestacija je organizovanje Okruglog stola u okviru manifestacije Dani Evropskog naslijeđa pod nazivom «Kulturno-historijsko naslijeđe Tuzlanskog kantona – stanje i perspektiva».

U radu okruglog stola učestvovali su istaknuti stručnjaci iz oblasti kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa na našem kantonu.

Treća manifestacija u čijem organizovanju je Zavod uzeo učešća je obilježavanje 2. oktobra, Dana oslobođenja grada Tuzle. Ova aktivnost je realizovana u saradnji sa Bosanskim kulturnim centrom i Arhivom Tuzlanskog kantona.

Predstavnici Zavoda su uzeli učešće u radu dva zanačajna Okrugla stola koje su organizovali BKC Kalesija i Arhiv Tuzlanskog kantona, a teme su bile „Srednjovjekovne župe sjeveroistočne Bosne“ i „Industrijsko nasljeđe Tuzle“.

Vrlo dobru saradnju Zavod je ostvario sa Kantonalnom televizijom sa kojom su dogovoreni zajednički projekti u oblasti popularizacije naslijeđa.
U više navrata Zavod je odgovarao na poslanička pitanja iz svoje oblasti.

Materijalno-tehničko opremanje prostorija Zavoda

U ovoj godini prostor za rad je proširen za dvije kancelarije veličine 15 kvadrata, na istoj lokaciji, što je dalje zahtijevalo njihovo opremanje. Zahvaljujući aktivnostima novog menadžmenta u rebalansu budžeta Tuzlanskog kantona obezbijeđeno je 6.900 KM za tehničko opremanje. Novac je putem Zakona o javnoj nabavci iskorišten za kupovinu kancelarijskog namještaja. Značajna je novina da je Zavod dobio fiksni broj telefona te internet konekciju.

Aktivnosti Zavoda u 2009. g.

Uprkos brojnim poteškoćama koje prate rad Zavoda, ona je u protekloj godini realizovala brojne aktivnosti, te ostvarila odličnu saradnju sa drugim institucijama.

Pravno – organizaciono jačanje Zavoda

Aktivnosti oko pravno - organizacionog jačanja Zavoda su slijedeće:

- Stručna služba Zavoda napravila je radnu verziju novog Zakona o zaštiti kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona i uputio ga je u proceduru ka Upravnom Odboru.
- Donešeni novi normativni akti s ciljem zaokruživanja zakonitosti rada Zavoda. Na primjer, Pravilnik o provođenju direktnog postupka o sprovođenju sporazuma, način korištenja službenog putničkog vozila itd.
- Usvojen je Elaborat i donesena odluka o osnivanju stručno-naučnog časopisa iz oblasti zaštite, korištenja, obnove i istraživanja kulturno-historijskog i prirodnog nalijeđa.
- Usvojen prijedlog cjenovnika usluga Zavoda
- Prijedlog Budžeta Zavoda za 2010. godinu
- Donešen okvirni plan aktivnosti za tematske projekte koje će Zavod uraditi i aplicirati tokom 2009. godine.
- Kao jedan od pokazatelja znatnog intenziviranja rada Zavoda može poslužiti i podatak da je tokom 2009. godine, do decembra mjeseca kroz administraciju sprovedeno 230 raznih dokumenata. Radi usporedbe predhodnih godina se sprovodilo oko 90 dokumenata godišnje.

Kadrovsko jačanje Zavoda

Na planu kadrovskog jačanja Zavoda tokom 2009. godine je urađeno najviše od završetka zadnjeg rata i to:

- Dovršen je proces izbora stručnog saradnika za prirodno naslijeđe
- Izvršeno je angažovanje pripravnika-volontera historičara.
- Formirana je volonterska grupa suradnika Zavoda sa terena

Stručno usavršavanje radnika Zavoda

Na planu stručnog usavršavanja radnika urađeno je slijedeće:

- Jedan radnik je uradio i odbranio magistarski rad iz oblasti kojom se Zavod bavi. Na taj način je prvi puta u svojoj historiji dobio stručnog radnika sa naučnim zvanjem magistar nauka.
- Jedan radnik je počeo pohađati postdiplomski studij iz oblasti kojom se Zavod bavi.
- Jedan radnik završava jednogodišnji period usavršavanja u status stručnog radnika iz oblasti kojom se Zavod bavi

Naučni skupovi

Zavod i uposlenici Zavoda su tokom ove godine pokrenuli, učestvovali i organizovali više naučnih skupova iz oblasti kojom se Zavod bavi.

- Zavod i menadžment Zavoda su bili jedan od organizatora velikog naučnog skupa u Gradačcu posvećenog poznatom bosanskohercegovačkom naučniku i pravnom historičaru dr. Mustafi Imamoviću.

- Zavod je izvršio sve pripreme oko organizovanja velikog naučnog skupa o bosanskom srednjovijekovlju a posvećen Povelji Kulina Bana
- Zavod je izvršio sve pripreme oko organizovanja većeg naučnog skupa pod nazivom: "Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Banovići"

Učešće na stručnim skupovima

- Zavod je u saradnji sa Pravnim fakultetom Univerziteta u Tuzli organizovao okrugli sto: „ 820 godina povelje Kulina bana". Okrugli sto je održan krajem augusta a na njemu su pored menadžmenta i uposlenika Zavoda učestvovali i: prof. dr. Hajro Kofrc, dekan Pravnog fakulteta: doc. Dr. Edin Mutapčić, prodekan Pravnog fakulteta; prof. dr. Enver Halilović, dekan Filozofskog fakulteta i doc. dr. Amira Turbić – Hadžagić sa Filozofskog fakulteta.
- Uposlenici Zavoda su aktivno učestvovali na još nekoliko stručnih skupova iz oblasti kojom se Zavod bavi.

Aktivnosti Zavoda na općinama TK

Valiki dio terenskih aktivnosti Zavoda se odvijao na općinama Tuzlanskog kantona. Navodimo neke najvažnije aktivnosti:

Sapna

- Terensko istraživanje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine sa posebnim aspektom ostataka srednjovijekovne zgrade u selu Rožanj.

- Elaborat sa prijedlogom mjera zaštite srednjovijekovne zgrade u Rožnju

Živinice

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine Živinice

- Aktivnosti oko cjelokupnog projekta, istraživanja, sanacije i rekonstrukcije mlina „Rusov mlin“

- Izrada preliminarnog projekta sanacije nekoliko oštećenih stećaka i njihovo premiještanje na lokaciju budućeg etno parka Bašigovci

Kalesija

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine Kalesija
- Suradnja sa nevladinom organizacijom „Ornamenti“ i praćenje aktivnosti oko uređenja tri lokacije stećaka

Tuzla

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine Tuzla
- Pripreme za reviziju Elaborata kulturno-historijsko naslijeđa općine Tuzla iz 1988. godine
- Početak dugoročnog projekta urbano naslijeđe grada Tuzle
- Terensko istraživanje brda Ilinčica sa izradom Elaborata grebena Ilinčice

- Rekognosciranje lokaliteta Konak Mahmut-paše Tuzlića u kojem je Husein kapetan Gradaščević izabran za vođu autonomnog pokreta 1831. godine
- Suradnja sa državnom komisijom za nacionalne spomenike u pripremi proglašenja nacionalnim spomenikom Atik-Behrambegove džamije i Portala medrese

Gračanica

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine
- Praćenje aktivnosti na obnavljanju nacionalnog spomenika stara džamija i Sokolu.

Lukavac

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine
- Elaborat opis, stanje i mjera zaštite kulturno – historijskog dobra „Osnovna škola Vjekoslav Tunjić u G. Bistarcu
- Pripreme oko istraživanja i prikupljanja dokumentacije u vezi kandidovanja vašera u Puračiću na listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine kao nematerijalno dobro

Banovići

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine Banovići
- Izrada preliminarnog Elaborata kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa

općine Banovići

- Istraživanje i izrada preliminarnog Elaborata za Etno lokalitet Mačkovac
- Priprema naučnog skupa „Zaštita i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa općine Banovići"

Gradačac

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine

- Aktivnosti na priprema za izradu Elaborata „O opravdanosti osnivanja muzeja odbrane u Gradačcu"

Srebrenik

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine
- Dovršetak procesa obnove stare džamije u Špionici i njenog proglašenja nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine
- Pripreme oko istraživanja i prikupljanja dokumentacije u vezi kandidovanja Dovišta na Ratišu na listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine kao nematerijalno dobro
- Pripreme za otvaranje arheološkog lokaliteta kod Špionice u smislu arheoloških istraživanja tog antičkog lokaliteta.

Kladanj

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine

- Elaborat „Sanacija prilaznog i ulaznog dijela Djevojačka pećina-Brateljevići"

- Urađen orjentacioni predmjer neophodnih radova na sanaciji prilaznog i ulaznog dijela u Djevojačku pećinu u Brateljevićima
- Istraživanje kulturno-historijskog naslijeđa šireg prostora Tuholja

Teočak

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine
- Aktivnosti na praćenju izmještanja spomen obilježja iz Drugog svjetskog rata u Teočaku

Čelić

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine
- Za potrebe državne komisije za nacionalne spomenike Sarajevo izvršeno je istraživanje stanja džamija u Koraju i napisan opširan izvještaj sa snimcima sa terena

Doboj Istok

- Terensko istraživanje, rekognosciranje i praćenje stanja zaštite kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđe na području općine.

Izdavaštvo

Od 2009. godine Zavod je krenuo i u poslove oko priprema i izdavanja različitih publikacija koje prezentiraju.

- U suradnji sa nadležnim ministarstvom je pokrenuta izrada reprezentativne Fotomonografije „Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe Tuzlanskog kantona“. Tokom druge polovine 2009. godine su izvršene brojne aktivnosti na problematici istraživanja i prikupljanja dokumentacije a u vezi priprema i izdavanja Fotomonografije “Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe Tuzlanskog kantona”.
- U cilju izdavanja navedene Fotomonografije u suradnji sa nadležnim ministarstvom Zavod je formirao Redakcijski odbor Fotomonografije uz učešće uposlenika Zavoda koji čine eminentni kulturno-naučni radnici kantona. Sastav odbora je slijedeći: predsjednik: prof. dr. Mirzeta Hadžić-Suljkić, ministrica MONKS-a TK; podpredsjednik: doc. dr. Edin Mutapčić; sekretar: Munisa Kovačević, prof.; članovi: Zlatko Dukić, književnik, pom. min. za kulturu; doc. dr. Bego Omerčević, Filozofski fakultet; Jasmin Imamović, književnik; doc. dr. Amira Hadžagić, Filozofski fakultet; Benjamin Bajrektarević, dir. Zavoda; mr.sc. Nikola Čiča, HKD „Napredak“, Šefko Sulejmanović, prof., Mirsad Bakalović, kustos muzeja; Dražen Kosec, dipl.ing.arh., Zavod; mr. sc. Rusmir Djedović, Zavod.

Također, Zavod je formirao autorski tim Fotomonografije koji čine svi stručni uposlenici Zavoda u slijedećem sastavu: Doc. dr. Edin Mutapčić, konsultant; direktor Zavoda Benjamin Bajrektarević; Dražen Kosec, dipl. ing. arh.; mr. sc. Rusmir Djedović; Munisa Kovačević, prof.

- Usvojen je Elaborat i donesena odluka o osnivanju stručno-naučnog časo-

pisa iz oblasti zaštite, korištenja, obnove i istraživanja kulturno-historijskog i prirodnog nalijeđa.

- Određena je redakcija stručno-naučnog časopisa iz oblasti zaštite, korištenja, obnove i istraživanja kulturno-historijskog i prirodnog nalijeđa i određeni glavni i odgovorni urednik, urednik u redakciji i sekretar redakcije. U sastav redakcije časopisa Baština su ušli članovi menadžmenta i svi stručni uposlenici Zavoda: Glavni i odgovorni urednik doc. dr. Edin Mutapčić; Urednik u redakciji mr. sc. Rusmir Djedović; članovi: Benjamin Bajrektarević, direktor Zavoda; doc. dr. Amira Turbić-Hadžagić; dr. sc. Viktor Baričak; Senaid Mujkić, dipl. pravnik; Dražen Kosec, dipl. ing. arh.; Munisa Kovačević, prof. (sekretar).
- Tokom 2009. godine je formirana mreža od 20 suradnika za ovaj časopis i prikupljeno je dvadesetak naučnih i stručnih radova iz oblasti baštine, kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa sjeveroistočne Bosne.
- Krajem 2009. godine su izvršene pripreme za izdanje prvog broja stručno-naučnog časopisa „Baština – sjeveroistočne Bosne“ koje će izdati Zavod.
- Suizdavaštvo knjige o izvornoj narodnoj muzici sa BZK Peporodom Doboj Istok.

Suradnja sa sredstvima informisanja

Tokom cijele 2009. godine Zavod je ostvarivao vrlo bogatu suradnju sa svim sredstvima informisanja na afirmaciji i prezentaciji kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona. Ta saradnja se ogledala kroz učešće u raznim emisijama, prilozima, izjavama itd., za razne informativne kuće. Neke od njih su: Televizija Tuzlanskog kantona, TV Slon, TV Tuzla, Radio Tuzlanskog kantona, Radio Federacije BiH, Dnevni Avaz, Tuzlanski list, razni internetski mediji...U toku su pripreme i za izradu internet stranice Zavoda.

Suradnja sa srodnim institucijama i javnosti

Zavod je ove godine ostvarivao tijesnu saradnju sa raznim institucijama koje su srodne djelatnosti Zavoda. Prije svega se misli se na nadležno ministarstvo MONKS u Vladi TK i nadležnom ministricom prof. dr. Mirzetom Suljkić-Hadžić i pomoćnika za kulturu književnikom Zlatkom Dukićem. Zatim: Arhiv TK, Muzej istočne Bosne, Biblioteka Tuzla, Filozofski fakulteti, Pravni fakulteti, Prirodno matematičkim fakultetom, Federalnim Zavodom za zaštitu spomenika kulture, Državnom Komisijom za nacionalne spomenike, Ministarstvo za prostorno uređenje Tuzlanskog kantona...

Zavod je surađivao i sa svim općinama Tuzlanskog kantona i njihovim načelnicima, raznim nevladinim organizacijama (posebno U.G. Ornament, Kalesija).

Također, je Zavod ostvarivao tijesnu saradnju i sa institucijama i prestavnicima svih vjerskih i etničkih zajednica: Muftistvo tuzlansko, Medžlis islamske zajednice Tuzla, Katolički samostan svetog Petra i Pavla u Tuzli, Pravoslavna crkva u Tuzli (Arhijersko namjesništvo Zvorničko-Tuzlanske Eparhije)...

Tokom godine uposlenici Zavoda su stalno održavali kontakte sa brojnim naučnim, kulturnim, stručnim radnicima iz nadležne oblasti i sa javnosti u najširem smislu riječi.

PRIKAZI - RECENZIJE - OSVRTI

Senad Begović, prof.

NAUČNI SKUP „45 GODINA NAUČNOG I PUBLICISTIČKOG RADA MUSTAFE IMAMOVIĆA“

U Gradačcu je od 23. do 25. oktobra 2009. godine održan naučni skup posvećen četrdesetpetogodišenjem naučnom i publicističkom radu prof. Mustafe Imamovića. Organizatori naučnog skupa bili su JU Institut za istoriju Sarajevo i JU Javna biblioteka „Alija Isaković“ Gradačac. Veliki broj učesnika naučnog skupa iz zemlje i inostranstva potvrdio je da se radi o izuzetnom naučniku čija djela prelaze granice države u kojoj su nastala i nalaze svoje čitaoce kako u bližem tako i širem naučnom okruženju. Dokaz za to je prevođenje njegovih radova na nekoliko svjetskih jezika.

Mustafa Imamović je jedan od najznačajnijih živućih historičara u Bosni i Hercegovini. Obimna bibliografija svjedoči o plodonosnom radu, posebno u oblasti historije države i prava. Značajan doprinos je dao tokom tzv. drugog bošnjačko-muslimanskog nacionalno-kulturnog preporoda sedamdesetih godina XX stoljeća, kada je svojim stavovima iznesenim u različitim tekstovima iz oblasti književnosti (posebno je značajan prikaz knjige Muhsina Rizvića, Behar – književnohistorijska monografija, koja nosi naslov „Kulturni preporod kod Muslimana“) pokazao da se radi o nacionalno osviještenom intelektualcu, bez kompleksa niže vrijednosti u pogledu nacionalnosti.[1] Posebno je značajan njegov intelektualni doprinos afirmaciji Bosne i Hercegovine, a protiv shvatanja iste kao komunističke političke tvorevine, odnosno srpske i (ili) hrvatske duhovne kolonije. Prof. Mustafa Imamović je pokazao u raspravama sa Miloradom Ekmečićem, u to vrijeme prvim čovjekom Odsjeka za historiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, da opravdano ne dopušta da se Bosna i Hercegovina, tj. njena historija, zanemaruje, a njeni narodi svrstavaju u neke ideološke neznanstvene i privremene političke interese.[2]

Mustafa Imamović je rođen 29. januara 1941. godine u Gradačcu, gdje je stekao osnovno i srednje obrazovanje. Studirao je pravo u Beogradu, gdje je diplomirao 1963. godine, a zvanje magistra nauka stekao je 1967. godine. Doktorirao je 1971. godine, nakon čega je izabran za docenta na predmetu opća historija države i prava. Predavao je u Mostaru, Rijeci, u nekoliko evropskih gradova i na prestižnom univerzitetu Yale u Sjedinjenim Američkim Državama. Radi u zvanju redovnog profesora na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Objavio je više od 595 različitih naučnih radova, udžbenika, studija, rasprava i članaka.

Naučni skup posvećen prof. dr. Mustafi Imamoviću trajao je tri dana (petak, subota i nedjelja). U petak, 23. oktobra, održana je pres-konferencija povodom početka skupa, a organizatori skupa su uputili pozdravnu riječ. Drugi dan su učesnici skupa posvetili naučnom doprinosu prof. dr. Mustafe Imamovića, te je na tu temu svoje radove predstavio veliki broj stručnjaka iz oblasti historije, sociologije, prava,

1 Opširnije o tome u djelu Šaćir Filandra: Bošnjačka politika u XX stoljeću, Sarajevo 1998. str. 266.
2 Isto, str. 289.

orijentalistike. Učesnici skupa su predstavili svoja istraživanja vezana za naučni rad Mustafe Imamovića.

Prva je predstavljena knjiga sa naslovom Građa za bibliografiju radova prof. dr. Mustafe Imamovića, koja je nastala u koautorstvu Mirele Rožajac-Zulčić i Ivane Teronić. Njegova najznačajnija djela su: „Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine 1878-1914“, „Bošnjaci u emigraciji – bosanski pogledi 1955-1967“, „Bosanski ustav“, „Historija države i prava Bosne i Hercegovine“, te u koautorstvu sa Atifom Purivatrom i Rusmirom Mahmutćehajićem „Muslimani i bošnjaštvo“, a sa Atifom Purivatrom i Kemalom Hreljom „Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima“. Za taj izuzetno bogat naučni rad dobio je više društvenih priznanja kao što su: „Veselin Masleša“ (1987), „Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva (1998)“, „Povelja Univerziteta u Sarajevu povodom 50 godina osnivanja i rada (1999)“, „Plaketa Kikićevih susreta“ itd. Tu je i njegova najtiražnija knjiga „Historija Bošnjaka“ koja je doživjela nekoliko izdanja. Autor je u predgovoru napisao da je rad na knjizi započet „u najtragičnijim momentima za bošnjački narod“ od 1993. do 1996. godine.[3] Okruženje u kojem je nastajala knjiga bilo je veoma teško, a sam rad na knjizi je ostvarivan u vanrednim ratnim okolnostima. Ipak, to nije utjecalo da autor, prof. dr. Mustafa Imamović, (o čijem radu na knjizi i ukupnom naučnom angažmanu postoje različita mišljenja u naučnoj javnosti)[4] dovrši pisanje djela „Historija Bošnjaka“.

Dr. Husnija Kamberović, direktor Instituta za historiju u Sarajevu, autor knjiga „Prema modernom društvu“, „Husein-kapetan Gradaščević (1802-1834)“, „Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine“, te mnogobrojnih rasprava, članaka i studija, na naučnom skupu u svom radu je govorio o naučnom doprinosu prof. dr. Mustafe Imamovića, pod istoimenim naslovom. Husnija Kamberović je jedan od najznačajnijih historičara u Bosni i Hercegovini, koji na strogo naučnim osnovama, apolitično i objektivno piše o historijskim temama iz XIX i XX stoljeća. Značajan je njegov prikaz knjige Mustafe Imamovića „Historija Bošnjaka“.[5]

Akademik Esad Duraković je orijentalista koji je za svoj rad na prevođenju sa orijentalnih jezika dobio 2002. godine nagradu UNESCO-a za najboljeg arabistu na svijetu. Njegovi najznačajniji prijevodi su Kur'an, Hiljadu i jedna noć, te Muallaqa – sedam zlatnih arabljanskih oda. Danas je redovni profesor i šef Katedre za arapski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Osim spomenutih prijevoda značajna su i njegova naučna djela „Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskog kruga“, „Poetika stare arapske književnosti“ i „Orijentologija“. Dr. Esad Duraković je pisao o „Orijentološkom uvidu u djelo Mustafe Imamovića“.

Dr. Enes Karić je na skupu govorio o Mustafi Imamoviću u stranim izvorima. Dr. Karić je redovni profesor na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Izuzetno je produktivan kao autor mnogih tekstova o povijesti tumačenja Kur'ana. Nakon zavr-

---

3 Mustafa Imamović, Historija Bošnjaka, Sarajevo 1998. str. 5.

4 Više o tome: Srećko M. Džaja, Bosanska povijesna stvarnost i njezini mitološki odrazi, Historijski mitovi na Balkanu, Zbornik radova, Sarajevo, 2003. str. 39-66.

5 Husnija Kamberović: Mustafa Imamović, Historija Bošnjaka. Sarajevo 1997, u: Prilozi. Institut za istoriju, br. 28, Sarajevo 1999, str. 246 – 248.

šene medrese upisao se na Fakultet političkih nauka i Fakultet islamskih nauka. Nakon okončanja studija 1981. (FIN), odnosno 1982. (Fakultet političkih nauka), na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1986. godine je magistrirao, a doktorirao 1989. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu. Boravio je više puta na specijalizaciji na Univerzitetu Al-Azhar, Kairskom univerzitetu, Yale (Sjedinjene Američke Države) i Oxford (Velika Britanija).

Dr. Enes Pelidija se skupu obratio referatom na temu „Svestrana dosljednost prof. dr. Mustafe Imamovića“. Enes Pelidija je profesor na predmetima „Bosna i Hercegovina pod osmanskom vlašću“ i „historija zemalja jugoistočne Europe pod osmanskom vlašću“. Njegova najznačajnija knjiga je doktorska disertacija odbranjena 1986. godine pod naslovom „Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699.-1718.“ objavljena u izdanju Veselin Masleša, Sarajevo 1989. godine. Jedno od važnijih djela iz njegovog opusa je i knjiga „Banjalučki boj iz 1737. godine – uzroci i posljedice“ (El – Kalem, Sarajevo, 2002) koja, osim boja pod Banja Lukom iz 1737.godine, tretira pitanja ekonomije, politike, kulture i općeg stanja društva u Bosanskom ejaletu tokom XVIII stoljeća.

Dr. Šaćir Filandra je naučnom skupu referirao na temu „Mustafa Imamović i kulturni preporod Bošnjaka“. Dr. Filandra je profesor na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, intelektualac, pisac mnogobrojnih članaka, rasprava, i autor je knjige pod naslovom „Bošnjačka politika u XX stoljeću“ koja na temelju historijskih izvora i ličnog iskustva prati razvoj političke i nacionalne misli Bošnjaka s kraja XIX i početka XX stoljeća. Osim navedene, značajna je njegova knjiga „Bošnjaci i moderna, humanistička misao Bošnjaka od polovine XIX do polovine XX stoljeća“. U toj knjizi, koja predstavlja zbirku tekstova iz oblasti prava, filozofije, sociologije, ekonomije, politike i oblasti kulture, autor je želio čitalačkoj javnosti učiniti dostupnim radove koji bi teško dolazili do ruku čitalaca, jer su objavljeni u časopisima krajem XIX i početkom XX stoljeća.[6]

Dr. Robert Donia autor je mnogih stručnih tekstova vezanih za historiju Bosne i Hercegovine, a posebno za politički život Bošnjaka XIX i XX stoljeća. Njegova najpoznatija knjiga je „Islam pod dvoglavim orlom: Muslimani u Bosni i Hercegovini 1878-1914“, zatim knjiga koja je napisana u koautorstvu sa Johnom Fineom[7] „Bosna i Hercegovina, tradicija koju su izdali“ koja daje sažet prikaz prošlosti Bosne i Hercegovine od seobe naroda u ranom srednjem vijeku, pa sve do devedesetih godina XX stoljeća. Robert J. Donia je magistrirao i doktorirao historiju Balkana na Univerzitetu u Michigenu, a 1974-1975. godine u Sarajevu je boravio u Sarajevu kao Fulbrightov stipendista za istraživački rad. Predaje na univerzitetima u Sjedinjenim Američkim Državama, a nerijetko gostuje i na katedrama za historiju u Bosni i Hercegovini. Njegova najnovija knjiga se bavi prošlošću Sarajeva. Na naučnom

6 Šaćir Filandra, Bošnjaci i moderna, Humanistička misao Bošnjaka od polovine XIX do polovine XX stoljeća, BKC, Sarajevo 1996.

7 John Fine je magistrirao i doktorirao na Univerzitetu Harvard, a studirao je i predavao na Univerzitetu u Sarajevu. Autor je dvotomne historije o srednjovjekovnom Balkanu, te monografije o Crkvi bosanskoj, Bosnian Church, A new Interpretation, koja je prevedena i objavljena na bosanskom jeziku: Bosanska crkva, nova interpretacija, studija o Bosanskoj crkvi, njenom mjestu u državi i društvu od 13. do 15. Stoljeća, Sarajevo 2005.

skupu dr. Robert Donia je analizirao prof. dr. Mustafu Imamovića kao stručnjaka historičara, „Mustafa Imamović, Historian: A comment, Robert J. Donia, University of Michigan“.

Osim navedenih svoje referate na temu „Mustafa Imamović, 45 godina naučnog i publicističkog rada“ su predstavili sljedeći autori: dr. Adib Đozić, Bosanskohercegovačko društvo u znanstvenom djelu Mustafe Imamovića, dr. Marina Katnić-Bakaršić, Stilske i narativne osobenosti Historije Bošnjaka Mustafe Imamovića, dr. Edin Mutapčić, Bosanskohercegovačka državnost u djelu prof. dr. Mustafe Imamovića, dr. Dževad Drino, Mustafa Imamović, svjedok vremena, dr. Enes Durmišević, Vjerske zajednice u djelu Mustafe Imamovića, mr. Edin Ramić, Mustafa Imamović i bošnjačka dijaspora, mr. Rusmir Djedović, Gradačac, neiscrpna istraživačka i intelekutalna inspiracija, dr. Selim Hasović, Doprinos prof. dr. Mustafe Imamovića politološkoj nauci, mr. Amra Mahmutagić, Šejla Maslo, Mjesto i uloga M. Imamovića u institucionalizaciji historije države i prava kao nastavne i naučne discipline u Bosni i Hercegovini, mr. Sanjin Bandović, Rad Mustafe Imamovića na predmetu Rimsko pravo.

Drugi dio prvog dana naučnog skupa bio je posvećen historijsko-pravnim temama. Učesnici skupa koji su se bavili pravnim temama su dr. Magdalena Apostolova Maršalevski, Litterati, scriptores, stadnotare, doctors iuris/zagrebački gradec alseinflu gebiet des Roemisch-Gemeinen recht, dr. Vilma Pezelj, Pravni položaj žene u srednjovjekovnom Šibeniku, dr. Mirela Šarac, Doctores legume u rimskom pravu, mr. Edin Halapić, Donošenje Velike povelje sloboda i njen uticaj na sistem zaštite ljudskih prava i sloboda, mr. Samir Aličić, Akvilijanska odgovornost za štetu prouzrokovanu uništavanjem dokumenata u klasičnom rimskom pravu, dr. Željko Radić, Mletački kazneni sustav XVII st., Joško Pavković, Susreti kultura u Putopisu Benjamina iz Tudele. Među navedenim učesnicima naučnog skupa potrebno je izdvojiti stručnjaka iz oblasti prava, dr. Obrada Stanojevića, profesora emeritusa, priznatog stručnjaka iz oblasti rimskog, komparativnog, građanskog i međunarodnog prava. Predavao je na svim značajnijim evropskim univerzitetima, a jedini je predstavnik iz istočne Evrope koji je objavljivao djela u međunarodnom časopisu koji se bavi pitanjima pravne nauke Revue Internationale des Droits de l'Antiquite – Brisel. Na naučnom skupu u Gradačcu je izlagao tekst pod nazivom Grci i Rimljani, daleki susedi. Drugi značajni stručnjak iz oblasti prava je dr. Srđan Šarkić koji radi kao redovni profesor na Pravnom fakultetu u Novom Sadu od 1990. godine. Poliglota, sa preko 50 objavljenih radova iz oblasti historije države i prava, spada među najznačajnije poznavatelje pravne misli. Na naučnom skupu predstavio je rad pod naslovom: Rex Iunior, Jedna mađarska ustanova u srednjevjekovnom srpskom pravu.

Treći dan je bio rezervisan za tematsku cjelinu: Bosna i Hercegovina, državno-pravna i kulturna historija.

Među izlagačima posebno je potrebno istaknuti dr. Ivu Banca, sa tekstom „Ciliga i Bosna: Iskustva i domišljanja“. Dr. Ivo Banac je jedan od najistaknutijih hrvatskih intelektualaca i redovni profesor povijesti na Univerzitetu Yale. Ivo Banac je poznat kao žestok kritičar politike Franje Tuđmana prema Bosni i Hercegovini.

Sl. 1. Zajednička fotografija učesnika skupa

Njegova knjiga „Cijena Bosne, članci, izjave i javni nastupi, 1992-1993." u svakoj rečenici osuđuje Tuđmanovu politiku prema Bosni i Hercegovini, ocjenjujući je kao posljedicu „retrogradne ideologizacije, krivih poteza, osobnih opsjednutosti, i uskogrudnih procjena".[8]

Dr. Josip Vrbošić je profesor prava na Pravnom fakultetu u Osijeku. Objavio je oko trideset naučnih radova i pojavljuje se kao koautor na tri objavljenje knjige. Bio je član Povjerenstva hrvatskog Sabora za Ustav. Na naučnom skupu referirao je na temu "Strukturiranje bosanskohercegovačkog društva nakon 1878. Godine". Pored Banca i Vrbošića, svoje naučne radove predstavili su dr. Ivan Balta, Spomen o bosanskim krstjanima u nekim ispravama diplomatičkog zbornika, dr. Elvira Islamović, Ka vidljivosti žena u historiji: Prilog istraživanju pravnog položaja žena u Bosni i Hercegovini krajem XIX i početkom XX vijeka, mr. Seka Brkljača, Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1941. godine, dr. Ljubomir Zovko, BiH u vrijeme stvaranja Kraljevine SHS 1918. godine, mr. Jasmin Branković, Komunalna uprava u Bosni i Hercegovini 1866-1878. godine, Alem Hodžić, Karakter i geneza bosanske kraljevske krune, Amir Duranović, Imenovanje Sulejmana ef. Kemure za reis-ul-ulemu Islamske vjerske zajednice u FNRJ, i Mirza Hujić, Vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji između dva svjetska rata.

8 Ivo Banac, Cijena Bosne, članci, izjave i javni nastupi, 1992-1993, Zagreb, 1994. str. 4.

Munisa Kovačević, prof

STEĆCI NA PODRUČJU OPĆINE ŽIVINICE
(Seudin Muratović i Zehrudin Maslić, Živinice 2008.)

„U stećcima je tajna Bosne“, rekao nam je Mak Dizdar, a Miroslav Krleža reče:”Neka oprosti gospođa Evropa, ona nema spomenike kulture. Pleme Inka u Americi ima spomenike, Egipat ima prave spomenike kulture. Neka oprosti gospođa Evropa, samo Bosna ima spomenike. Stećke. Šta je stećak? Oličenje gorštaka, Bosanca! Šta radi Bosanac na stećku? Stoji uspravno! Digao glavu, digao ruku! Ali nigdje, nikada, niko nije pronašao stećak na kome Bosanac kleči ili moli. Na kome je prikazan kao sužanj.“

Bosni je suđeno da sanja pravdu i da na nju čeka. „Kameni spavači sanjaju lijepe snove“, kako reče Mak Dizdar, dok upitnici vrište sa kamenih gromada??? Da se otkamene bogumili, šta bi nam rekli? „Ova ruka ti kaže da staneš i zamisliš se nad svojim rukama“, pisali su naši dobri preci. Dio su nas i dio smo njih, kakav dijalog imamo sa prošlošću, kulturno–historijskim naslijeđem, našim spomenicima – stećcima, i neprestanom opomenom? Da nisu tako ogromni možda bi do sada svi nestali.

Stećci su velika tajna Bosne, a vežu se za pristaše Crkve bosanske koja se nije uklapala u dotadašnja vjerska učenja istočna i zapadna, nego je bila posebna, samo svoja, bosanska.

Stećci, bosanski nadgrobni spomenici, najsnažnija su kulturna i umjetnička pojava srednjovjekovne Bosne, biljeg su jednog vremena i prostora. Koliko danas imamo ovih, u svijetu jedinstvenih, spomenika koje smo naslijedili, kako ih čuvamo, šta znamo o njima, koliko se ponosimo, poštujemo ih? Pod njima leže dobri ljudi, izginuli u borbi protiv svakovrsnog zla svoga vremena.

Stećci fasciniraju i zahtijevaju zavrijeđenu pažnju. Ali to su neke stvari koje čovjek uzme zdravo za gotovo; znamo da ih “imamo” i da ih “niko drugi” nema i prosječnom čovjeku je dosta. Stećci predstavljaju jednu od najzanimljivijih i najznačajnijih pojava u kulturi i historiji srednjovjekovne Bosne. To je jedinstven i neponovljiv tip nadgrobnih spomenika koji su svojim oblikom, umjetničkim sadržajem i okolnostima nastanka skrenuli na sebe pažnju svjetske javnosti.

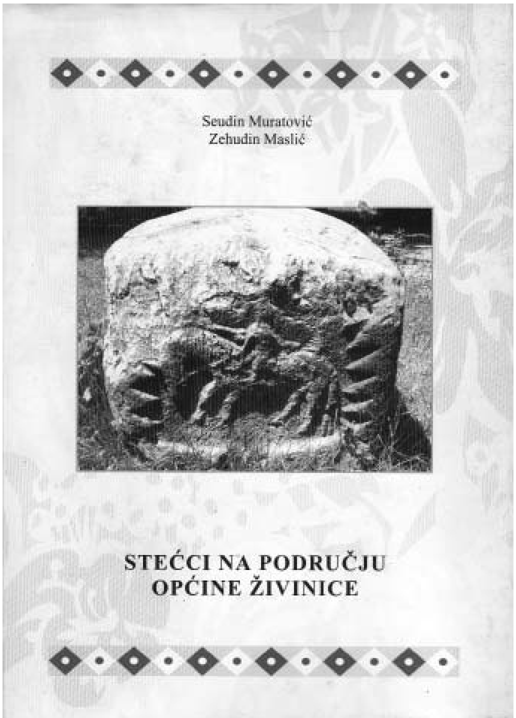
Stećci su svojom veličinom, ukrasnim elementima i brojnošću svjedočili o snazi, položaju i uticaju onih nad čijim posmrtnim ostacima su podizani. Stećci su bosanski srednjovjekovni nadgrobni spomenici koji datiraju od XII do kraja XVI stoljeća. Najveći broj stećaka nastao je tokom XIV i XV stoljeća. Teritorijalna rasprostranjenost stećaka vezuje se prostor nekadašnje srednjovjekovne bosanske države, tj. teritorije današnje Bosne i Hercegovine, koja i jeste centralno mjesto bosanskih stećaka kao nadgrobnih spomenika, kao i susjedne oblasti Hrvatske, Crne Gore i Srbije.

Širom Bosne i Hercegovine nalaze se nekropole stećaka koje impresioniraju ljepotom svoga izgleda, te snagom i čvrstinom svoga postojanja. „Oni svjedoče o

prošlom vremenu u kome su bili simboli, te tako privlače veliku pažnju istraživača, kao jedno od najznačajnijih obilježja srednjovjekovnog razdoblja bosanske prošlosti...“, tako počinju svoj rad Seudin Muratović i Zehrudin Maslić.

„Stećci na području općine Živinice“, knjiga je prije svega značajna za historičare, istraživače, a svakako i za sve ljubitelje kulturno-historijske baštine Bosne i Hercegovine. Ovo je, također, knjiga koja ima veliki značaj za kulturno-historijsko naslijeđe Bosne i Hercegovine. Autori preciznim detaljima daju bilješke vezane za sadašnje stanje stećaka na području općine Živinice, lokalitete, broj stećaka kao i stepen očuvanosti navedenih.

U odnosu na ranija istraživanja ovo djelo sistematski obrađuje i donosi pregled, pored starih 14, i 13 novih nekropola sa nekoliko pojedinačnih usamljenih stećaka. Autori su evidentirali ukupno 305 stećaka od kojih najviše ima sljemenaka, čak 122, zatim stupova 103, sanduka 17, jedna ploča i 62 neutvrđena oblika.

Knjiga *Stećci na području općine Živinice* pored predgovora i priloga, sastoji se od četiri dijela. Prvi dio donosi pregled historije Živinica i okoline u njenoj prošlosti. U drugom dijelu opisane su opće karakteristike stećaka: pojam „stećak“, oblici, ukrasni motivi, natpisi, zatim način klesanja, način postavljanja stećka i samog sahranjivanja pokojnika.

Treći dio autori su naslovili „Tokovi istraživanja stećaka“, gdje iznose dosadašnje rezultate naučnih istraživanja stećaka.

U četvrtom poglavlju, koje predstavlja i glavni dio knjige, autori prezentiraju podatke svojih istraživanja. Autori su istraživanjima na terenu općine uspjeli da prikupe i na jednom mjestu objave podatke o velikom broju stećaka - njih 305, ako uzmemo u obzir da su se istraživanja na općini Živinice o pitanju ovih kulturno-historijskih spomenika, osim istraživača Šefika Bešlagića, uglavnom svodila na uobičajeno nabrajanje njihovih lokaliteta.

Brojni lokaliteti stećaka posjeduju bogatu i veoma vrijednu ornamentiku kao svojstven umjetnički izraz tog vremena. Ukrasni motivi koji su zastupljeni na stećcima su: polumjesec, mač, štap, šindra, nazubljeni okviri, motivi kuća, kruga, zatim motivi ljiljana, cvijeta, cik-cak vrpce, razne vrste spirala, bordura i rozeta. Mogu se, također, naći razni kombinirani motivi na stećcima, kao što su polumjesec sa rozetom ili spirala sa grozdovima i slično.

Jedan od najzanimljivijih stećaka na području općine Živinice, na kojem

je prikazana kombinacija konja i jahača, smješten je u selu Đurđeviku, u dvorištu osnovne škole. Stećak je oblikom sljemenjak, na njegovoj istočnoj strani unutar nazubljenog okvira prikazan je konjanik koji u jednoj ruci drži uzde, a u drugoj koplje. Na istom stećku, sa njegove južne strane, nalazi se i natpis i predstavlja jedini stećak na području općine Živinice na kome se nalazi pisani tekst.

Tekst glasi: *„Ase leži Stojan Utulović na svojoj zemlji na plemenitoj /se/ postavi Ostoa (Ostoja) brat jeg (ov)“*.
Natpis na stećku je pisan srednjovjekovnim bosanskim pismom bosančicom. Tekst je prvi otkrio i objavio Ćiro Truhelka 1895. godine u Glasniku Zemaljskog muzeja. Stećak je izmješten na ovu lokaciju sa nekropole Vrpolje, kako bi se zaštitio od uništenja. Na području općine Živinice, kako je i navedeno, od 27 nekropola stećaka izdvajaju se određene nekropole.

Nekropola stećaka Jasik nalazi se u naselju Gračanica, općina Živinice. Lokalitet je u blizini seoske džamije, tačnije na njivi Jasik. Na ovom lokalitetu nalaze se 32 stećka. Sljemenjaka sa postoljem ima 24, zatim jedna ploča, tri sanduka, tri stupa i jedan neutvrđeni oblik. Ukrašeno je pet stećaka, i to tri stupa i dva sljemenjaka. Od ukrasnih motiva susrećemo: dvostruku spiralu, polumjesec i rozete, pravougaonik i krst. Krst sa kružnim dodacima predstavlja egipatski hijeroglif koji je imao značenje „života“. Svi stećci sa ove nekropole rađeni su od veoma kvalitetnog kamena krečnjaka. Postavljeni su pravcem zapad – istok u nizove.

Nekropola stećaka Trijebnik u naselju Đurđevik, općina Živinice, ima 11 stećaka i predstavlja jednu od najljepših nekropola na području općine Živinice. Odlikuje se relativno velikim stećcima na kojima se nalaze mnogobrojni ukrasi. Stećci su u obliku sljemenjaka koji su klesani zajedno sa postoljem. Na stećcima su vješto predstavljene različite vrste biljnih ukrasa među kojima su: cik-cak vrpce, stilizovani ljiljani, spirale, stilizovane biljke sa grozdovima i spiralama. Nekropola je u dosta u dobrom stanju, osim nekoliko primjeraka koji su gotovo pod zemljom. Spomenici su izrađeni od kvalitetnog kamena krečnjaka što je doprinijelo da su i danas u dobrom stanju.

Na lokalitetu kod osnovne škole u Đurđeviku nalazi se nekoliko stećaka koji su tu doneseni sa raznih lokaliteta zbog širenja površinskog kopa uglja.
Autori su obišli, fotografisali, i predstavili slijedeće nekropole stećaka – spomenut ću neke: Mramorje (Lukavica), Trijebnik (Đurđevik), Mramorje I i Mramorje II (Repuh), Brezje (Podgajevi), Jelah (Vrnojevići), Husinovići (Djedino), Lukino Brdo (Zukići), Mešić (Donja Višća), Mulabdići (Odorovići), Podkrš (Kuljan), Štitovi (Kuljan), Krčevina (Kršići), Zagroblje (Kršići), Manduše (Brnjica), Hornica (Šarenjak), Pezino brdo (Vrnojevići), Gradina (Đurđevik) i drugi.

Knjiga *Stećci na području općine Živinice* autora Seudina Muratovića i Zehrudina Maslića predstavlja značajan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji, a svakako i boljem upoznavanju kulturno-historijske vrijednosti stećaka.
Treba naglasiti da je knjiga opremljena pratećim kvalitetnim fotografijama i kartama, što joj daje posebnu vrijednost.

Senad Begović, prof.

NAUČNI SKUP „TEŠANJSKI PROSTOR U PROŠLOSTI – POVODOM 450 GODINA VAKUFA GAZI FERHAD-BEGA“

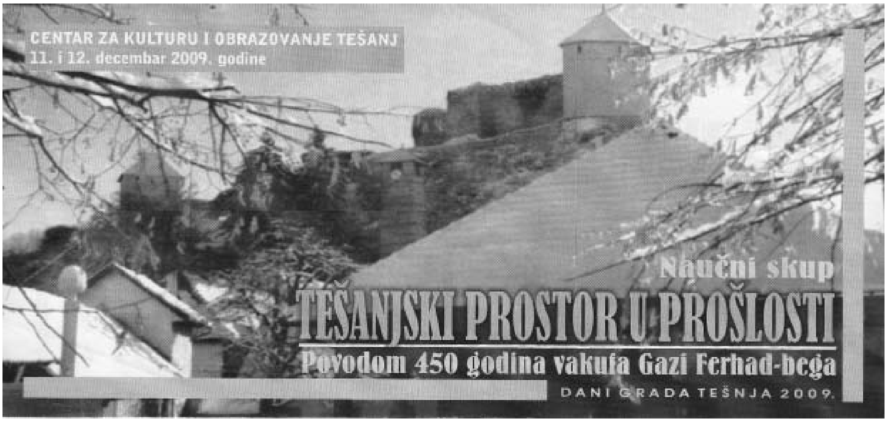
U organizaciji “Centra za kulturu i obrazovanje“ Tešanj u Tešnju je u trajanju od dva dana (11. i 12. decembra 2009. godine) održan naučni skup pod nazivom “Tešanjski prostor u prošlosti – povodom 450 godina vakufa Gazi Ferhad-bega”. Naučni skup je održan u okviru kulturne manifestacije Dani grada Tešnja 2009. godine.

Povod za održavanje naučnog skupa je 450 godina postojanja vakufa Gazi Ferhad-bega. Pitanje osnivanja vakufa od strane Gazi Ferhad-bega i razvoja gradskog naselja Tešanj obradio je autor Mirza Hasan Ćeman u knjizi “Urbana antropologija Tešnja 1461-1878.” Autor smatra da se Tešanj razvijao na temeljima srednjovjekovne utvrde, koja je u prvim decenijama XVI stoljeća osvojena od strane Osmanlija i inkorporirana u urbanu strukturu novog naselja – kasabe Tešanj.
Na skupu je predstavljeno nekoliko naučno-istraživačkih radova koji tretiraju pitanje lokalne historije Tešnja i njegove okoline, od paleolita do XX stoljeća. Hronološki gledano, o pitanju najstarije prošlosti Tešnja i njegove okoline svoja istraživanja su predstavili: Mr. Tonko Rajkovača, Paleolit na tešanjskom prostoru, Dr. Salmedin Mesihović, Tešanjski kraj u prahistoriji i protohistoriji, te Tešanjski kraj u antičko doba, Edin Šaković, prof. Pitanje lociranja rijeke Bathinus.

Teme srednjovjekovlja u Tešnju i okolini u svojim radovima su obradili: Dr. Edin Mutapčić, Upravno-teritorijalno ustrojstvo tešanjskog kraja u srednjem vijeku, Dr. Dževad Drino, Tešanjska povijesna razmeđa: susret srednjovjekovnih kultura Ugarske i Bosne – Ogled o uplivu ugarskog prava u pravo srednjovjekovne Bosne, Dr. Dubravko Lovrenović, Utvrda Srebrenik u odnosima Ugarske i Bosne do 1463. godine.

Svoje radove o temi Tešnja i njegove prošlosti, kako u osmanskom dobu, ali i u novijim historijskim periodima, predstavili su sljedeći učesnici skupa: Mr. Aladin Husić, Tešanj u 16. stoljeću, Mr. Rusmir Djedović, Urbani razvoj grada Tešnja – uloga i značaj vakufa, Dr. Mirza Hasan Ćeman, Gazi Ferhad-begova džamija u Tešnju – uvakufljenje, arhitektonske odlike i neke kontroverze, Dr. Almir Fatić, Prilog za historiju islamskog obrazovanja tešanjskog kraja, Mr. Fuad Omerbašić, Savremeno stanje najznačajnijih tešanjskih vakufa, prvenstveno Gazi Ferhad-begovog, Mr. Ramiza Smajić, Nemuslimansko stanovništvo tešanjskog kraja: društvena obilježja na razmeđu 17. i 18. stoljeća, Dr. Enes Pelidija, Tešanj u 18. stoljeću, Milo Jukić, Katolici tešanjskog kraja kroz popise bosanskih apostolskih vikara od 1762. do uspostave redovite crkvene hijerarhije u BiH, Salkan Užičanin, Borbe ustanika i sultanove vojske u tešanjskom kadiluku u vrijeme Omer Lutfi-pašinog boravka u Bosanskom ejaletu (1850-1852), Dr. Galib Šljivo, Nemiri u Tešnju 1868. godine, Mr. Momčilo Spasojević, Crkvena i prosvjetna baština tešanjskih Srba, Dr. Adnan Kadrić, Rukopisne i štampane gramatike osmanskog turskog i bosanskog jezika u

Tešnju u drugoj polovici 19. stoljeća, Dr. Mirza Hasan Ćeman, Tešanj u okviru austro-madžarske prostorne regulacije i arhitektonske izgradnje od 1878. do 1918. godine, Dr. Husnija Kamberović, Muslimanske zemljoposjedničke porodice u Tešnju na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, Dr. Ismet Bušatlić, Tešanjske muftije, Dr. Azem Kožar, Kolonije stranaca na području kotara Tešanj u vrijeme austrougarske uprave, Dr. Dželal Ibraković, Epohalne promjene i Tešanj u 19. i 20. stoljeću, Mina Kujović, Rad Gradskog poglavarstva Tešanj kroz zapisnike sjednica Općinskog vijeća od 1919. do 1923. godine, Dr. Omer Hamzić, Administrativno-teritorijalne i političke promjene na širem području Tešnja u periodu od ukidanja sreza 1933. do njegove ponovne uspostave 1936. godine, Mr. Momčilo Spasojević, Prilike u tešanjskom srezu između dva svjetska rata, Alija Galijašević, Privredni razvoj tešanjskog prostora (sa posebnim osvrtom na drugu polovinu 20. stoljeća), Ismet Avdić, Odbrana tešanjsko-dobojskog prostora 1992-1995. godine, Husein Galijašević, Namjenska industrija u Tešnju 1992-1995, Melida Travančić, Tešanjske kulturnopovijesne teme Amira Brke, Vojislav Vujanović, Putopisi o Tešnju, Almir Zalihić, Tešanjsko pjesništvo, Miralem Brkić, Tešanj u slikarstvu, slikarstvo u Tešnju, Suad Huskić, Restauracija Gradine: povijest, smisao, ciljevi, Atif Kujundžić, Tešanjska (kulturna) suvremenost: impuls za ontološku i antropološku promjenu.

Tokom 2010. godine planira se izdavanje zbornika radova sa navedenog naučnog skupa.

Tešanj je primjer sredine koja je i ovim naučnim skupom pokazala da brine o kulturno-historijskom naslijeđu grada Tešnja i okoline. Ovakav slučaj je i sa nekim sredinama Tuzlanskog kantona (Gračanica, Srebrenik, Banovići), a nadamo se da će i grad Tuzla, sa višemilenijumskom kulturnom historijom uskoro organizovati jedan sličan naučni skup o navedenoj temi.

Almedin Ibrišimović, prof.

PRILOZI ZA POVIJEST USORE I SOLI POVJESNI MOZAIK BOSANSKE POSAVINE, USORE I SOLI OD NAJSTARIJIH VREMENA DO DANAŠNJIH DANA

(PAVO ŽIVKOVIĆ, ZAGREB, 2008.)

"Usora i Soli su dijelovi srednjovjekovne Bosne, dio jugoistočne Europe s bogatom prošlošću i nasljeđem koje sa sobom nose. Geopoložajem našli su se na prostoru kroz koji su tekla velika povijesna razmeđa, sučeljavanja Istoka i Zapada, istočnog i zapadnog kršćanstva, istočne, zapadne i islamske kulture. Upala je sudbinski u žarišta vojnih i političkih sukoba i interesa i bila podložna raznim kulturnim i duhovnim utjecajima. U povijesti Usore i Soli rijetka su razdoblja mirnog života, ali su zato učestali ratovi i razaranja i smjenjivanja tuđinske vlasti. Rekli bismo da je tamo nesigurnost trajna. Na tom su se prostoru lomila koplja i sudarale sile Osmanlija i Habsburgovaca, Ugra i Bošnjaka (Bosanaca), Srba i Hrvata. Možda je baš zato prošlost Usore i Soli zamršenija od drugih područja Bosne i Hercegovine, jer sve navedeno nije mijenjalo samo duhovnu i materijalnu kulturu već i etničku strukturu stanovništva. Ovaj se kraj, sve da je i htio, nije mogao od svih tih promjena izolirati, već je poprimao razne i različite utjecaje, nekada pasivno a nekada i aktivno, no unatoč svemu razvijali su se ovi krajevi i narodi u njima svoja zasebna kulturna i duhovna obilježja."

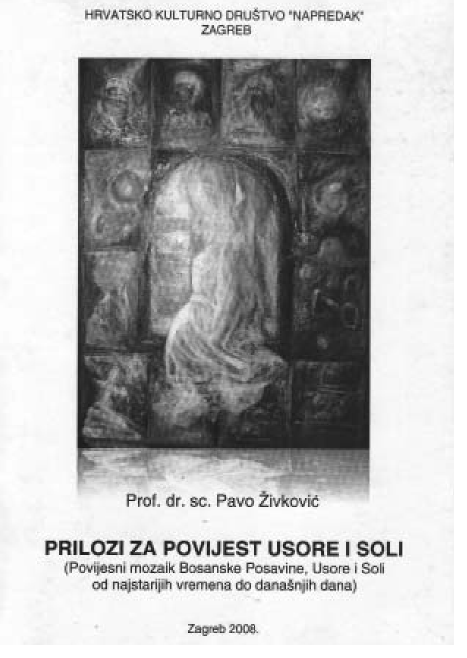
Ovim rečenicama autor počinje predgovor svoje knjige, a u mnogome iz toga možemo izvući i zaključak, samu suštinu, interes knjige autora u smislu značaja koji ima spomenuti prostor (Bosanska Posavina, Usora i Soli) za povijest Bosne i Hercegovine, ne samo u kasnom srednjem vijeku i osmanskom periodu, već općenito kao sastavni dio povijesti Bosne od najstarijih vremena pa do današnjice.

Struktura knjige, Prilozi za povijest Usore i Soli (Povijesni mozaik Bosanske Posavine, Usore i Soli od najstarijih vremena do današnjih dana):

XI. Povijesne tradicije katoličanstva u sjeveroistočnoj Bosni (Franjevci i njihovi samostani u Gradovrhu i Tuzli do 1688. godine) (223–245. str.)
XII. Biografije istaknutih hrvatskih osoba Bosanske Posavine kroz povijest i sadašnjost (245–279. str.)

Registar osobnih imena i registar zemljopisnih pojmova (279–303. str.)

Djelo Prilozi za povijest Usore i Soli (Povijesni mozaik Bosanske Posavine, Usore i Soli od najstarijih vremena do današnjih dana), predstavljeno je na 303 strane sa bogatim sadržajem sa 11 znanstvenih priloga koji predstavljaju povijesne fakte Usore i Soli, Župe Koraj, Župe Nenavište i Bosanske Posavine sa osvrtom na prošlost, ali i narodni život, običaje, tradiciju, etničke, kulturne i vjerske prilike, zatim period prvih stoljeća osmanske vlasti na prostoru sjeveroistočne Bosne, te tradicije katoličanstva na istom prostoru sa akcentom na franjevce na prostoru obitavanja samostana u Gradovrhu i Tuzli. Posljednji XII. prilog donosi biografije istaknutih hrvatskih osoba Bosanske Posavine kroz povijest i sadašnjost.

Prof. dr. sc. Pavo Živković ovim djelom je zaista prikazao pravi mozaik Bosanske Posavine. Autor koristi relevantne izvore i literaturu za izradu ovog djela. Knjiga „Prilozi za povijest Usore i Soli" predstavlja sublimiranu analizu događaja iz kraja Bosanske Posavine i srednjovjekovnih župa Usore i Soli, te daje bogate informacije o duhovnoj, etničkoj, ekonomskoj i političkoj tradiciji tih krajeva.

Kada se uzme u obzir da je autor prof. dr. sc. Pavo Živković rodom i porijeklom sa prostora Bosanske Posavine, dakle sjeveroistočne Bosne, time možemo dodati poseban impuls na jačinu i privrženost autora dotičnim historijskim, kulturnim, etničkim i drugim segmentima spomenutog djela. Na taj način i čitaoci, a naročito istraživači povijesti sjeveroistočne Bosne, posebno perioda kasnog srednjeg vijeka i početka osmanske vlasti u Bosni, mogu naći mnoštvo informacija, povijesnih činjenica i analiza historijskih dešavanja na spomenutom prostoru.

NORMATIVA IZ NASLIJEĐA

ZAKON O ZAŠTITI I KORIŠTENJU KULTURNO-
-HISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA

Na osnovu člana 349. stav 1. tačka 5. Ustava Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Predsjedništvo Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, donosi

UKAZ
O PROGLAŠENJU ZAKONA O ZAŠTITI KORIŠTENJA KULTURNO-ISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA

Proglašava se zakon o zaštiti i korištenju kulturno-istoriskog i prirodnog naslijeđa koji je donijela Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine na sjednici Vijeća udruženog rada od 16. aprila 1985. godine, na sjednici Društveno-političkog vijeća od 16. aprila 1985. godine, na sjednici Vijeća opština od 16. aprila 1985. godine i na sjednici Skupštine Saveza zajednica-kulture Bosne i Hercegovine od 4. juna 1985. godine.

PR broj 739; 2.jula 1985. godine Predsjednik Predsjedništva SRBiH
Sarajevo Munir Mesihović s.r.

ZAKON
O ZAŠTITI I KORIŠTENJU KULTURNO-ISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLJEĐA

I – OPŠTE ODREDBE

Član 1.

Kulturno-istorijskim nasleđem, u smislu ovog zakona, smatraju se nekretnine i pokretne stvari, te njihove grupe i cjeline od posebnog kulturnog i istorijskog značaja (u daljem tekstu: dobra kulturno-istoriskog naslijeđa).

Prirodnim naslijeđem, u smislu ovog zakon, smatraju se dijelovi prirode koji su od posebnog naučnog, obrazovnog, kulturnog, istorijskog, ekonomskog i rekreacionog značaja(u daljem tekstu: dobra prirodnog nasljeđa).

Član 2.

Prema osnovnim svojstvima i njihovom porijeklu dobara kulturno-istorijskog nasljeđa su:

- spomenici kulture, spomeničke cjeline, arheološki lokaliteti, spomen-obilježja i druga dobra utvrđena ovim zakonom;
- djela iz oblasti likovnih i primjenjenih umjetnosti, zanatstva, tehnike, muzejski materijal, arhivska građa, vrijedne biblioteke, stare i rijetke knjige, filmovi i filmski materijali.

Dobra iz alineja 2. predhodnog stava potpunije se određuje posebnim zakonima.

Član 3.

Prema osnovnim svojstvima i njihovom porijeklu dobara prirodnog naslijeđa su:

- prirodni parkovi i predjela,
- rezervati prirode,
- prirodne znamenitosti i rijetkosti.

Član 4.

Dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa mogu biti nepokretna i pokretna.

Član 5.

Dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa, kao dobra od opšteg interesa, uživaju posebnu zaštitu i koriste se pod uslovima i na način propisan zakonom.

Član 6.

Zaštita i korištenje dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa su djelatnosti od posebnog društvenog interesa.

Član 7.

Radni ljudi i građani, organizacije udruženog rada. društveno-političke zajednice, društveno- političke organizacije,mjesne zajednice i druge samoupravne organizacije i zajednice imaju dužnost da štite i pravo da koriste dobra kulturno- istorijskog i prirodnog nasljeđa.

Društveno političke zajednice i samoupravne interesne zajednice kulture, u okviru svojih prava i dužnosti, obezbjeđuju uslove za zaštitu i korištenje dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa.

Član 8.

Razvijanje svijesti radnih ljudi, građana, djece i omladine o značaju dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa i neophodnosti njihove zaštite trajan je zadatak vaspitno-obrazovnih,kulturnih i drugih samoupravnih organizacija i zajednica.

Član 9.

Nekretnine, pokretne stvari i dijelovi prirode, za koje se pretpostavlja da mogu imati svojstvodobara kulturno-istorijskog ili prirodnog nasljeđa uživaju prethodnu zaštitu dok se po odredbama ovog zakona ne utvrdi da li imaju to svojstvo.

Član 10.

Stvari iskopane iz zemlje ili izvađene iz vode za koje se predpostavlja da mogu imati svojstvo dobra kulturno-istorijskog ili prirodnog nasljeđa, društvena su svojina.

Član 11.

Pod zaštitom dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa podrazumijeva se:

- evidentiranje,istraživanje i vrednovanje dobara koji uživaju prethodnu zaštitu;
- Uvođenje svojstva dobara;
- Proglašenje dobara zaštićenim;
- Vođenje registra i dokumentacije;
- Čuvanje,održavanje i pravilno korištenje dobara;
- Sprečavanje uništenja dobara i zabrana svake radnje kojom bi se mogao posredno ili neposredno promjeniti oblik ili narušiti svojstvo dobara;
- Konzervacija i restauracija,adaptacija i revitalizacija dobara;
- Zabrana trajnog iznošenja dobara i ograničenje njihovog privremenog iznošenja iz zemlje;
- Provođenje drugih mjera za zaštitu dobara utvrđenih zakonom.

Član 12.

Pod korištenjem dobara kulturno istorijskog i prirodnog nasljeđa podrazumijeva se stvaranje uslova koji omogućavaju da zaštićena dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa budu dostupna javnosti radi zadovoljavanja vaspitno-obrazovnih, kulturnih i naučnih potreba radnih ljudi i građana.

Član 13.

Dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa ne mogu se koristiti na način koji bi nanosio štetu kulturnoj baštini, društveno-ekonomskom i kulturnom razvoju, bratstvu i jedinstvu, ravnopravnosti i zajedništvu naroda i narodnosti Jugoslavije.

Član 14.

Dobra kulturno-istorijskog i prirodnognasljeđa razvrstavaju se prema značaju u tri kategorije.

Prvu kategoriju dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa čine dobra od izuzetnog značaja za istoriju i kulturu naroda i narodnosti Jugoslavije, kao i dobara iz Spiska svjetske baštine Jugoslavije.

Drugu kategoriju dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa čine dobra koja su od velikog značaja za istoriju i kulturu naroda i narodnosti Jugoslavije, odnosno za istoriju i kulturu naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine.

Treću kategoriju dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa čine ostala značajna dobra.

Član 15.

Bliže kriterije za kategorizaciju dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa iz prethodnog člana, kao i postupak za kategorizaciju, propisuje Republički komitet za obrazovanje, nauku, kulturu i fizičku kulturu (u daljem tekstu: Republički komitet), po prethodno pribavljenommišljenju Zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Zavod BiH).

Član 16.

Zaštitom i utvrđivanjem uslova za korištenje dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa bavi se:

- zavodi za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa (u daljem tekstu: zavodi) i Zavod BiH, kao posebne organizacije udruženog rada osnovane za vršenje djelatnosti zaštite kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa;
- nacionalni parkovi,muzeji,galerije,arhivi i biblioteke (u daljem tekstu: organizacije za zaštitu) u okviru svojih djelatnosti utvrđenih posebnim zakonima, a na način utvrđen ovim zakonom.

Član 17.

Skupština opštine, čije područje nije obuhvaćeno djelatnošću zavoda, povjerava bršenje poslova iz djelokruga zavoda organizaciji za zaštitu sa svoga područja koja ispunjava uslove u skladu sa odredbama ovog zakona ili Zavodu BiH.

Izuzetno skupština opštine iz predhodnog stava može povjeriti vršenje poslova iz djelokruga zavoda i drugoj organizaciji udruženog rada, ako ispunjava uslove u skladu sa odredbama ovog zakona.

Član 18.

Skupština opštine može povjeriti čuvanje, održavanje i korišćenje jednog ili više nepokretnih dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa mjesnoj zajednici, društvenoj organizaciji, organizaciji udruženog rada, kao i drugoj samoupravnoj organizaciji i zajednici na njihov predlog odnosno uz njihovu saglasnost.

Član 19.

U vršenju djelatnosti zaštite i korišćenja dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa zavodi. Zavod BiH i organizacije za zaštitu dužžne su da međusobno sarađuju, a naročito na usklađivanju planova rada, korišćenju tehničke opreme, stručnih kadrova i informacija.

II – DOBRA KILTURNO-ISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLJEĐA

Član 20.

Spomenici kulture su građevinsko-arhitektonski objekti i građevinske i fortifikacione cjeline, drugi nepokretni objekti, kao i dijelovi objekata i cjelina trajno vezanih za odre-

đenu, sredinu, s njima povezana djela monumentalnogi dekorativnog slikarstva, vajarstva i primijenjenih umjetnosti,kao i pokretne stvariu njimakoje čine autentičnu cjelinu sa tim objektima.

Član 21.

Spomeničke cjeline su naselja ili dijelovi naselja kao i nekropolei druge grupe građevina kada čine jedinstvenu cjelinu koja ima posebnu kulturnu, istorijsku, umjetničku, naučnu i vaspitno-obrazovnu vrijednost.

Član 22.

Arheološki lokaliteti su područje na kojima se na zemlji, pod zemljom ili u vodi nalaze istorijski ili etnološki sadržaji koji predstavljaju posebnu kulturnu,istorijsku ili naučnu vrijednost, kao i područja na kojima su arheološka istraživanja u toku.

Član 23.

Spomen-obilježja su pojedinačni objekti ili grupe objekata iz oblasti lhkovnih i drugih umjetnosti, urbanizma i arhitekture, nazivi mjesta,ulica i trgova i druga obilježja koja služe za očuvanje uspomena na značajne događaje i ličnosti iz opšte istorije, istorije naroda i narodnosti Jugoslavije, a posebno narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

Član 24.

Dobra kulturno-istorijskog nasljeđa, u smislu ovog zakona, su i građevinsko-arhitektonski objekti koji su uspostavljeni po pravilima istorijske restauracije i koji predstavljaju vjerne kopije nestalog ili rijetkog objekta, te objekti savremenog stvaralaštva (arhitektonskog,likovnog i primijenjenog) koji su u javnosti priznati kao značajna dostignuća vremena u kome su nastali.

Član 25.

Prirodne parkove i predjela čine: nacionalni parkovi, memorijalna područja, parkovi prirode i predjeli prirodnih ljepota.

Rezervate prirode čine: opšti (strogi) i posebni (specijalni)rezervati prirode.

Prirodne znamenitosti i rijetkosti čine: spomenici prirode, memorijalna priroda dobara, spomenici oblikovane prirode i pojedine ugrožene biljne i životinjske vrste.

Član 26.

Nacionalni parkovi su predjeli pretežno izvorne prirode, izuzetnih i višestrukih prirodnih – drugih vrijednosti.

Memorijalna područja su prirodni predjeli sa ili bez spomen-obilježja vezanih za značajne istorijske događaje ili ličnosti (spomen-parkovi, spomen područja, istorijska područja, memorijalne zone i sl).

Parkovi prirode su veći predjeli sa izraženim prirodnim i stvorenim vrijednostima i sa drugim prirodnim predjelima, prirodnim znamenitostima i rijetkostima ili dobrima kulturno-istorijskog nasljeđa, kao dijelovima jedinstvene cjeline.

Predjeli prirodnih ljepota su manja prirodna ili kultivisana područja (značajni krajolici, vidikovci, park-šume i sl).

Član 27.

Opšti (strogi) rezervati prirode su predjeli izvorne prirode sa očuvanim ili u najvećoj mjeri očuvanim ekosistemima, kao i staništa endemnih i drugih rijetkih biljnih i životinjskih vrsta.

Posebni (specijalni) rezervati su predjeli u kojima je posebno izražena jedna ili nekoliko izuzetnih prirodnih vrijednosti koje treba štititi odnosno prirodnih procesa koje treba pratitiili usmjeravati.

Član 28.

Spomenici prirode su prirodna dobra geomorfološkog, geološkog, hidrološkog ili paleontološkog karaktera, pojedini primjerci biljnog svijeta, prostorno mali botanički ili zoološkilokaliteti specifičnih, ugroženih ili rijetkih odlika, svojstava ili oblika.

Memorijalna prirodna dobra su dobra žive ili nežive prirode sa ili bez spomen-obilježjavezanih za značajne istorijske događaje i ličnosti.

Spomenici oblikovane prirode su na parkovskiili drugi način oblikovane prirodne ili sađene šume (šume-parkovi, aleje, drvoredi, arboretumi, planinske i druge botaničke bašte i sl) i druge površine.

Ugrožene biljne i životinjske vrste su rijetke ili prorijeđene ili na drugi način ugrožene vrste samoniklih biljaka i slobodnih životinja,njihovi razvojni oblici,staništa i zajednice.

III – ZAŠTITA I KORIŠĆENJE DOBARA KULTURNO-ISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLJEĐA

Član 29.

Zaštita dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa obuhvata prethodnu zaštitu i zaštitu.?

Član 30.

Pod prethodnom zaštitom podrazumijeva se evidentiranje i preduzimanje svih radnji i mjera koje imaju za cilj očuvanje u postojećem stanju nekretnina, pokretnih stvari i dijelova prirode, za koje se pretpostavlja da mogu imati svojstvodobra kulturno-istorijskog ili prirodnog nasljeđa,kao i sprečavanje svake radnje kojom bi se te nekretnine, pokretne stvari i dijelovi prirode uništili, oštetili ili otuđili.

Član 31.

Dužnost je društvenih pravnih, građanskih pravnih i fizičkih lica, koja na bilo koji način dođu u posjed nekretnine, pokretne stvari ilidijela prirode, za koje se može pretpostaviti da imaju svojstvo dobra kulturno-istorijskog ili prirodnog nasljeđa, da:

- odmah prijave nekretninu, pokretnu stvar ili dio prirode zavodu odnosno odgovarajućojorganizaciji za zaštitu, kao i opštinskom organu uprave nadležnom za poslove kulture (u daljem tekstu: opštinski organ uprave) i dostave podatke radi evidencije;
- čuvaju i održavaju nekretninu, pokretnu stvar ili dio prirode na mjestu, u položaju i stanju u kome je nađena;
- omoguće zavodu ili odgovarajućoj organizaciji za zaštitu, odnosno opštinskom organu uprave pregled nekretnine, pokretne stvari ili dijela prirode i uzimanje podataka za evidenciju i dokumentaciju o njima.

Član 32.

Zavodi i organizacije za zaštitu, u okviru svoje nadležnosti, obavještavaju lica iz prethodnog člana i nadležni opštinski organ uprave koje nekretnine, pokretne stvari i dijelovi prirode uživaju prethodnuzaštitu, radi preduzimanj odgovarajućih mjera za zaštitu u skladu sa ovim zakonom.

Član 33.

Zavodi, Zavod BiH i organizacije za zaštitu, u okviru svoje nadležnosti, evidentiraju, istražuju i vrednuju nekretnine, pokretne stvari i dijelove prirode koji uživaju prethodnu zaštitu.

Zavodi, Zavod BiH i organizacije za zaštitu, u okviru svoje nadležnosti, na osnovu izvršenogvrednovanja i kriterija za kategorizaciju, utvrđuju koja nekretnina, pokretna stvar i dio prirode koji uživa prethodnu zaštitu ima svojstvo dobra kulturno-istorijskog ili prirodnog nasljeđai predlažu nadležnoj skupštini opštine odnosno izvršnom organu skupštine opštine i Skupštini Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Skupština SRBiH)

odnosno Izvršnom vijeću Skupštine SRBiH proglašenje tog dobra zaštićenim.

Član 34.

Predlog za proglašenje dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa zaštićenim sadrži: naziv dobra;opis dobra sa osnovnom dokumentacijom; granice dobra sa površinom njegove neposredne okoline i odgovarajuće katastarske i zemljišno-knjižne podatke; kategoriju; mjere za zaštitu, korišćenje,uređenje i održavanje dobra sa osnovnim tehničkim i finansijskim pokazateljima; ime i prezime odnosno naziv imaoca dobra i kome bi dobro trebalo povjeriti na čuvanje.

Član 35.

Nadležni organi iz člana 33.stav 2. ovog zakona dužni su da razmotre predlog za proglašenje dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa zaštićenim u roku od šest mjeseci od dana podnošenja predloga.

Član 36.

Skupština opštine, na predlog nadležnog zavoda, proglašava zaštićenim nepokretna dobra kultirno-istorijskog i prirodnog nasljeđa.

Izvršni organ skupštine opštine, na predlog nadležnog zavoda odnosno organizacije za zaštitu, proglašava zaštićenim pokretna dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa.

Skupština SRBiH, na predlog Zavoda BiH odnosno organizacije za zaštitu koju je osnovala Socijalistička Republika Bosnai Hercegovina (u daljem tekstu: Republika), proglašava zaštićenim nepokretna dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa od od posebnog značaja za Republiku.

Izvršno vijeće Skupštine SRBiH, na predlog Zavoda BiH odnosno organizacije za zaštitu koju je osnovala Republika; proglašava zaštićenim pokretna dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa od posebnog značaja za Republiku.

Izvršno vijeće Skupštine SRBiH, na predlog organizacija iz predhodnog stava, proglašava zaštićenim šume i lovišta koja se u smislu ovog zakona smatraju dobrima prirodnog nasljeđa, izuzev nacionalnih parkova.

Proglašenje određenog područja nacionalnim parkom vrši se zakonom.

Član 37.

Ako se dobro kulturno-istorijskog ili prirodnog nasljeđa nalazi ili se odnosi na područje dvije ili više opština, proglašenje tog dobra zaštićenim vrše organi opština iz st.1. i 2. prethodnog člana.

Član 38.

U pripremi predloga za proglašenje dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa zaštićenim u smislu člana 36. st 3, 4. i 5. ovog zakona, Zavod BiH i organizacije za zaštitu koju je osnovala Republika sarađuju sa zavodima odnosno organizacijama za zaštitu na čijem području se nalaze dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa.

Član 39.

Akt o proglašenju dobra kulturno-istorijskogi prirodnog nasljeđa zaštićenim sadrži: naziv dobra; opis i granice dobra sa površinom neposredne okoline i pravom svojine;popis katastarskih čestica, odnosno odgovarajuće katastarske i zemljišno-knjižne podatke; kategoriju; mjere za zaštitu; korišćenje, održavanje; ime i prezime odnosno naziv imaoca dobra i kome se ono povjerava na čuvanje; izvore sredstava potrebnih za zaštitu, održavanje i uređenje dobra.

Član 40.

Na osnovu akta o proglašenju dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđazaštićenim (u daljem tekstu: zaštićena dobra) ova dobra upisuju se u registar zaštićenih dobara kultur-

no-istorijskog nasljeđa, odnosno u registar zaštićenih dobara prirodnog nasljeđa (u daljem tekstu: registri zaštićenih dobara).

Član 41.

Na zaštićena dobra upisana u registar zaštićenih dobara stavlja se oznaka da su pod zaštitom.

Način stavljanja oznaka iz prethodnog stava utvrđuje Zavod BiH.

Član 42.

Registre zaštićenih dobara, u okviru svoje nadležnosti, vode zavodi i organizacije za zaštitu.

Organizacije za zaštitu koju je osnovalarepublika vodi registar zaštićenih dobara iz svoje oblasti za teritoriju Republike.

Centralni registar svih zaštićenihdobara za teritoriju Republike (u daljem tekstu: Centralni registar) vodi Zavod BiH.

Član 43.

Zavodi i organizacije za zaštitu koje vode registre zaštićenih dobara dužni su da dostave potrebne podatke o tim dobrima Zavodu BiH, radi upisa u Centralni registar.

Zavod BiH dužan je da ovjereni prepis dijela Centralnog registra dostavi zavodima i organizacijama za zaštitu, kao i sve promjene nastale u Centralnom registru.

Zavodi i organizacije za zaštitu dužni su da čuvaju ovjereni prepis dijela Centralnog registra.

Tehnička, fotodokumentacija i druga dokumentacija i evidencija o zaštićenim dobrima trajno se čuva i koristi u stručne i naučne svrhe u skladu sa samoupravnim opštim aktima zavoda, Zavoda BiH odnosno organizacije za zaštitu.

Član 44.

Zavod BiH vodi evidenciju zavoda, organizacija za zaštitu, kao i evidenciju građanskih pravnih i fizičkih lica koja posjeduju dobra kulturno-istorijskog ili prirodnog nasljeđa.

Član 45.

Propis o vođenju registra zaštićenih dobara i o postupku za brisanje zaštićenih dobara iz registra donosi predsjednikRepubličkog komiteta,po prethodno pribavljenom mišljenju Zavoda BiH.

Član 46.

Zaštićena dobra čuvaju se u svom izvornom,prirodnom ili zatečenom stanju, a ukoliko su izložena uticaju nepovoljnih prirodnih i drugih faktora, kao i svih ostalih bioloških, hemijskih i fizičkih oštećenja, istrebljenja, uništenja i propadanja koja mijenjaju njihova svojstva i izgledpreduzimaju se odgovarajuće mjere za zaštitu da se ugrožena dobra dovedu u prvobitno stanje, sačuvaju od daljnjeg propadanja ili revitaliziraju.

Član 47.

Na spomeniku kulture zabranjeno je izvođenje radova koji bi mogli da ugroze spomenik, kao i vršenje promjena koje bi mogle da naruše njegovu izvornosti bitna svojstva.

U spomeničkoj cjelini dozvoljene su samo one radnje koje neće prouzrokovati izmjenu bitnih svojstava zbog kojih je cjelina zaštićena.

U arheološkom lokalitetu nisu dozvoljene nikakve radnje osim arheoloških istraživanja koja provodi ovlašćena organizacija udruženog rada, po predhodno pribavljenom odobrenju Zavoda BiH.

Na spomen-obilježju nisu dozvoljene radnje koje bi mogle ugroziti njegova bitna svojstva,namjenu ili funkciju.

Oko spomenika kulture, spomeničke cjeline i spomen-obilježja utvrđuje se, po potrebi,

zaštitnopodručje sa odgovarajućim mjerama za zaštitu.

Na građevinsko-arhitektonskim objektima kojisu uspostavljeni po pravilima istorijske restauracije i objektima savremenog stvaralaštva koji predstavljaju posebnu kulturnu, istorijsku ilinaučnu vrijednost nisu dozvoljene radnje koje bi ugrozilo svojstvo dobra zbog kojeg je to dobro zaštićeno.

Član 48.

U nacionalnom parku, memorijalnom području, parku prirode i predjelu prirodne ljepote zabranjene su sve radnje koje bi dovele do bitne promjene prirodnih i drugih vrijednosti i specifičnostipodručja u cjelini, a u njihovim dijelovima radnje koje nisu u skladu sa svojstvima,namjenom ili funkcijom tih dijelova.

U rezervatima prirode i na prirodnim znamenitostima i rijetkostima zabranjene su sve radnje i djelatnosti koje bi mogle poremetiti spontaniprirodni razvoj ili narušiti osnovna prirodna svojstva zbog kojih su zaštićeni.

Oko opšteg(strogog) rezervata prirode utvrđuje se jedno ili više zaštitnih područja sa odgovarajućim mjerama za zaštitu.

U posebnom (specijalnom)rezervatu prirode preduzimaju se mjere u cilju unapređenja vrijednosti odnosno potpomaganja procesa zbog kojih je rezervat zaštićen.

Član 49.

Ko prouzrokuje oštećenje na zaštićenom dobru dužan je pod nadzorom nadležnog zavoda da izvrši opravku oštećenog dobra ili da snosi troškove opravke.

Ko uništi zaštićeno dobro dužan je da naknadinjegovu vrijednost odnosno naknadi štetu nastalu uništenjem dobra.

Član 50.

U postupku izrade prostornih i urbanističkih planova u skladu sa propisima o prostornom uređenju, nadležni zavod odnosno Zavod BiH dužan je da dostavi stručni elaborat o zaštiti i korišćenju nepokretnih zaštićenih dobara, radi unošenja tih dobara u odgovarajuće prostorne planove.

Ako se na području za koje se donosi šumskoprivredna, lovnoprivredna i vodoprivredna osnova nalaze nepokretna zaštićena dobra prirodnog nasljeđa, ove osnove sadrže i mjere za zaštitu i korišćenje utvrđene aktom o proglašenju tih dobara zaštićenim.

Član 51.

Radovi na nepokretnim zaštićenim dobrima i nepokretnim dobrima kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđakoja uživaju predhodno zaštitu, kao i njihovoj bližoj okolini, kojima bi se neposredno ili posredno mogao mijenjati izgled svojstvo autentičnosti ili izvornost, mogu se izvoditi samo uz predhodnu saglasnost nadležnog zavoda odnosno Zavoda BiH.

Radovi na nepokretnim zaštićenim dobrima prirodnog nasljeđa izvode se u skladu sašumskoprivrednom, lovnoprivrednom i vodoprivredom osnovom.

Ukoliko osnove iz predhodnog stava nisu donesene ili ne sadrže mjere za zaštitu, radovi na ovim dobrima mogu se izvoditi samo uz predhodnu saglasnost nadležnog zavoda odnosnoZavoda BiH.

Član 52.

Ako se izvođač radova ne pridržava utvrđenih mjera za zaštitu, nadležni zavod odnosno Zavod BiH dužan je odmah pokrene postupak kod nadležnog inspekcijskogorgana za obustavljanje daljih radova dok ne budu obezbijeđeni uslovi za njihovo pravilno izvođenje.

Ukoliko se u toku izvođenja radova pojavi nepredviđena opasnost za zaštićeno dobro, nadležni zavod odnosno Zavod BiH može izmijeniti odnosno dopuniti mjere za zaštitu, o čemu odmah obavještava izvođača radova i organ uprave nadležan za poslove građana.

Član 53.

Kad izvođač građevinskih ili drugih radova naiđe na nekretnine, pokretne stvari ili njihove ostatke, kao i dijelove prirode za koje se možepretpostaviti da imaju svojstvo dobra kulturno-istorijskog ili prirodnog nasljeđa, o tome će obavijestiti nadležni zavod odnosno Zavod BiH koji je dužan da, u zavisnosti od vrijednosti dobara, predloži organu uprave nadležnom za poslove građenja donošenje rješenja o privremenoj ili trajnoj obustavi radova.

Član 54.

Investitor je dužan da prilikom izvođenja građevinskih i drugih radova obezbijedi sva potrebna sredstva za zaštitu dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa koje bi tim radovima moglo biti ugroženo.

Član 55.

Za vršenje konzervatorskih i restauratorskih radova na nepokretnim zaštićenim dobrima i dobrima kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa koja uživaju prethodnuzaštitu, kao i njihove adaptacije i revitalizacije, potreban je prethodni stručni elaborat na koji daje saglasnost Zavod BiH za dobra prve i druge kategorije, odnosno nadležni zavod za dobra treće kategorije.

Za dalje saglasnosti iz prethodnog stava Zavod BiH prethodno pribavlja mišljenje nadležnog zavoda.

Član 56.

Pokretna dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa koja uživaju prethodnu zaštitu i pokretna zaštićena dobra ne mogu se trajno iznositi u inostranstvo.

Izuzetno, dobra iz prethodnog stava mogu se trajno iznositi u inostranstvo uz odobrenje Republičkog komiteta.

Član 57.

Djela savremenog umjetničkog stvaralaštvamogu se trajno ili privremeno iznositi u inostranstvo samo uz odobrenje Zavoda BiH.

Član 58.

Pokretna zaštićena dobra mogu se, uz odobrenje Zavoda BiH, privremeno iznositi u inostranstvo u svrhu izlaganja, konzervacije,ekspertize i slično.

Ako se radi o pokretnim zaštićenim dobrima od posebnog značaja za Republiku, Zavod BiH pribavlja saglasnost Republičkog komiteta.

U odobrenju iz stava1. ovog člana određuje se rok u kome se zaštićena dobra moraju vratitiu zemlju.

Ako je zaštićeno dobro porijeklom iz druge socijalističke republike ili socijalističke autonomne pokrajine, prije izdavanja odobrenja za iznošenje u inostranstvo Zavod BiH pribaviće mišljenje nadležnog organa te republike odnosno pokrajine.

Član 59.

Arheološka i druga istraživanja dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa mogu vršiti, u skladu sa programom svojih istraživanja, organizacije udruženog rada uz odobrenje Zavoda BiH.

Prije davanja odobrenja iz prethodnog stava Zavod BiH pribavlja mišljenje zavoda na čijem se području vrši istraživanje.

Naučno istraživanja dobara kulturno-istorijskog prirodnog nasljeđa mogu vršiti, u skladu sa programom svojih naučnih istraživanja, organizacije udruženog rada, kao i fizička lica uz odobrenje nadležnog zavoda odnosno organizacije za zaštitu.

Aktom o odobrenju iz st. 1. i 3. ovog člana utvrđuju se područje, obim, uslovi i mjere za zaštitu.

Član 60.

Protiv akta o odobrenju iz člana 58. stav 1. ovog zakona i st. 1. i 3. prethodnog člana može se izjaviti žalba Republičkom komitetu.

Član 61.

Organizacije udruženog rada i fizičko lice iz člana 59. st. 1. i 3. ovog zakona dužni su da u roku od šest mjeseci po završenim radovima dostave Zavodu BiH, nadležnom zavodu, odnosno organizaciji za zaštitu izvještaja o izvršenom istraživanju i dokumentacioni materijal o pronađenim nekretninama, pokretnim stvarima i lokalitetima.

Član 62.

Organizacija udruženog rada koja je vršila arheološka i druga istraživanja može radi naučne odbrane da zadrži pokretna dobra koja pronađe prilikom istraživanja najduže jednu godinu. Po isteku ovog roka organizacija je dužna da ta dobra preda odgovarajućem muzeju odnosno opštini na čijem području su nađena.

Član 63.

Ako se arheološka i druga istraživanja vrše protivno mjerama za zaštitu utvrđenim u aktu o odobrenju, Zavod BiH može privremeno obustaviti istraživanje u cilju obezbjeđenja pravilnogizvođenja radova, a u slučaju neposredne opasnosti po iskopine može oduzeti dato odobrenje.

Član 64.

Organizacija udruženog rada koja vrši arheološka i druga istraživanja dužna je konzervirati, odnosno sačuvati od oštećenja sve nekretnine pokretne stvari ili dijelove prirode otkrivene prilikom iskopavanja za koje se pretpostavlja da mogu imati svojstvo dobra kulturno-istorijskog ili prirodnog nasljeđa, kao i arheološki lokalitet na kome su otkrivena.

Član 65.

Zaštićena dobra mogu se koristiti pod uslovom da se ne oštećuju i da se ne umanjuje njihova autentičnost i vrijednost.

Zaštićena dobra mogu se koristiti prvenstveno za:

- zadovoljavanje obrazovno-vaspitnih, kulturnih i naučnih potreba radnih ljudi i građana;
- potrebe društveno-političkih organizacija, organizacija udruženog rada i drugih organizacija i zajednica;
- potrebe privrede, ako su postupkom revitalizacije za to prilagođena.

Član 66.

Bliže uslove pod kojima se zaštićena dobra mogu koristiti i način korišćenja utvrđuju zavodi, Zavod BiH odnosno organizacije za zaštitu, u okviru svoje nadležnosti.

Zavodi, Zavod BiH i organizacije za zaštitu dužne su da učine dostupnim javnosti uslove i način korišćenja zaštićenih dobara.

Član 67.

Nepokretna zaštićena dobra mogu se postupkom revitalizacije i restauracije prilagoditi savremenim potrebama i namjenama za:

- kulturno-umjetničke i naučne djelatnosti (biblioteke, muzeje, stalne i povremene izložbe i sl);
- obrazovno –vaspitne djelatnosti (organizovanje predavanja, drugih pogodnih oblika obrazovno-vaspitne djelatnosti i sl);
- ugostiteljske, turističke i druge djelatnosti.

Član 68.

Pokretna zaštićena dobra čiji su imaoci društvena pravna, građanska pravna ili fizička

lica mogu se koristiti za :
- sistematska izlaganja u vidu organizovanja stalnih i povremenih postavki i pokretnih izložbi;
- vaspitno-obrazovne svrhe;
- naučnu odbranu davanjem na korišćenje naučnim radnicima;
- turističko-propagandne svrhe.

Član 69.

Zaštićena dobra koja nisu javno izložena, a čuvaju se depoima, mogu se dati na privremeno korišćenje naučnim radnicima, zainteresovanim organizacijama, kao i drugim društvenim pravnim, građanskim pravnim i fizičkim licima, ukoliko je to uređeno posebnim propisima odnosno samoupravnim opštim aktima zavoda, Zavod BiH odnosno organizacije za zaštitu.

IV – PRAVA I OBAVEZE IMALACA ZAŠTIĆENIH DOBARA

Član 70.

Imalac zaštićenog dobra, u smislu ovog zakona jeste društveno pravno, građansko pravo i fizičko lice koje po bilo kom osnovu posjeduje ovo dobro.

Član 71.

Imalac zaštićenog dobra ima pravo:
- da zaštićeno dobro koristi u skladu sa utvrđenim mjerama za zaštitu;
- da od zavoda, Zavoda BiH odnosno organizacije za zaštitu traži potrebna uputstva, stručnu i tehničku pomoć za pravilno održavanje zaštićenog dobra ili za uklanjanje nastalih štetnih posljedica za koje nije odgovoran i da traži materijalnu pomoć za izvršavanje određenih mjera za zaštitu;
- da traži da se zaštićeno dobro bez naknade stručno pregleda od strane zavoda, Zavoda, BiH odnosno organizacije za zaštitu;
- na pravičnu naknadu za zabranu korišćenja ili ograničenja zaštićenog dobra;
- na naknadu banrednih troškova;
- da koristi povlastice u skladu sa posebnim zakonom.

Član 72.

Imalac zaštićenog dobra dužan je da dobro brižljivo čuva i održava u skladu sa odredbama ovog zakona, kao i da obavještava nadležni zavod, Zavod BiH odnosno organizaciju za zaštitu o svim nastalim promjenama koje mogu bitno umanjiti ili narušiti svojstvo tog dobra.

Član 73.

Imalac zaštićenog dobra ne smije koristiti i upotrebljavati dobro i njegovu neposrednu okolinu u svrhe koje nisu u skladu sa njegovom prirodom, namjenom i značajem, ili ga koristiti na način koji može dovesti do njegovog oštećenja.

Član 74.

Imalac zaštićenog dobra dužan je da dopusti istraživanje i proučavanje na dobru u naučne i kulturno-istorijske svrhe organizacije udruženog rada ili fizičkom licu, ako za to imaju odobrenje nadležnog zavoda, Zavoda BiH, odnosno organizacije za zaštitu.
U koliko bi istraživanje i proučavanje u smislu predhodnog stava nanijelo imaocu zaštićenog dobra štetu ili prouzrokovalo troškove, organizacija udruženog rada i fizičkog lica koji vrše istraživanje i proučavanje dužni su da imaocu plate odgovarajuću naknadu.

Član 75.

Pored obaveza iz predhodnog člana, imalac pokretnog zaštićenog dobra dužan je da uz odobrenje nadležnog zavoda, Zavoda BiH odnosno organizacije za zaštitu ustupi to dobro

radi izlaganja na izložbama koje su od posebnog značaja za prezentaciju kulturno-istorijskog nasljeđa.

Zaštićeno dobro ustupljeno na osnovu prethodnog stava vratiće se imaocu najkasnije u roku od šest mjeseci, računajući od dana preuzimanja zaštićenog dobra radi izlaganja.

Ako imalac zaštićenog dobra odbije da ustupi zaštićeno dobro za izlaganje, organizator izložbe može da u skladu 3a stavom 1. ovog člana u postupku kod nadležnog redovnog suda traži ustupanje zaštićenog dobra.

Ako se imaocu zaštićenog dobra ustupanjem tog dobra za izlaganje umanji prihod ili materijalna korist koju ima od dobra, organizator izložbe dužan je da mu da odgovarajuću naknadu.

Član 76.

Troškove tekućeg održavanja i čuvanja zaštićenog dobra i provođenje mjere za zaštitu snosi imalac dobra.

Ako održavanje zaštićenog dobra zahtijeva vanredne troškove koji premašujuprihode ili druge materijalne koristi koje imalac ima od zaštićenog dobra, imalac zaštićenog dobra nije dužan da snosi te vanredne troškove i može zahtijevati da ove troškove snosi zavod, Zavod BiH, organizacija za zaštitu, odnosno društveno-politička zajednica.

Visina ovih troškova utvrđuje se sporazumno između imaoca zaštićenog dobra i nadležnog zavoda, Zavod BiH, organizacije za zaštitu, odnosno dtuštveno-političke zajednice.

Član 77.

Ako imalac zaštićenog dobra blagovremeno ne izvrši mjere za zaštitu, zavod, Zavod BiH, odnosno organizacija za zaštitu opomenuće ga i odrediti rok u kome je dužan izvršiti mjere za zaštitu.

Ako imalac zaštićenog dobra ni poslije opomene ne izvrši mjere za zaštitu, izvršiće ih zavod, Zavod BiH odnosno organizacija za zaštitu, na trošak imaoca.

Član 78.

Imalac zaštićenog dobra dužan je da svaku namjeru premještanja dobra prijavi nadležnom zavodu odnosno organizaciji za zaštitu na čijem se području nalazi dobro, najkasnije 30 dana prije premještanja .

Zavod odnosno organizacija za zaštitu može zabraniti premještanje zaštićenog dobra, ako utvrdi da bi se time dobro moglo oštetiti ili ako postoji poseban razlog da se dobro ne premješta.

Član 79.

Zaštićena dobra u društvenoj svojini ne mogu se otuđiti fizičkom ili građanskom pravnom licu.

Član 80.

Nepokretna zaštićena dobra na kojima postoji pravo svojine mogu se, ako je to u opštem interesu,uz pravičnu naknadu ekeproprisati po odredbama Zakona o eksproprijaciji (>> Službeni list SRBiH<<, broj 19/77).

Član 81.

Pravo svojina na zaštićenom dobru može se ograničiti ako to zahtjeva opšti interes.

Postojanje opšteg interesa iz prethodnog stava utvrđuje skupština društveno-političke zajednice, po prethodno pribavljenom mišljenju nadležnog zavoda, Zavoda BiH odnosno organizacije za zaštitu.

Član 82.

Ako se mjerama za zaštitu ograničava korišćenje zaštićenog dobra, društveno-politička zajednica je dužna da naknadi vlasniku štetu koja bi nastala tim ograničenjem.

Visina štete utvrđuje se sporazumno.

U slučaju spora visinu štete utvrđuje nadležni redovni sud.

Član 83.

Imalac zaštićenog dobra ima pravo da dobro proda.

Pravo preče kupovine zaštićenog dobra ima opština na čijem se području to dobro nalazi.

Član 84.

Imalac zaštićenog dobra koji namjerava da dobro proda dužan je da ga ponudi opštini na čijem području se nalazi zaštićeno dobro i obavijesti je o uslovima prodaje.

Opština je dužna da, po predhodno pribavljenom mišljenju zavoda odnosno organizacije za zaštitu, u roku od 60 dana obavijesti imaoca da li prihvata ponudu. Ako u ovom roku imalac ne bude obaviješten smatraće se da ponuda nije prihvaćena.

Član 85.

U slučaju prodaje zaštićenog dobra u svojini građana za čije su održavanje, opravku, konzervaciju ili restauraciju uložena društvena sredstva, imalac zaštićenog dobra dužan je da naknadi davaocu tih sredstava iznos za koji se usljed ulaganja povećala vrijednost zaštićenog dobra.

V – ZAVODI I ZAVOD BiH

Član 86.

Zavod može osnovati društveno-politička zajednica, organizacija udruženog rada i samoupravna interesna zajednica kulture.

Zavod mogu osnovati i više osnivača zajedno.

Međusobna prava i obaveze osnivača iz prethodnog stava uređuju se samoupravnim sporazumom.

Član 87.

Prije donošenja akta o osnivanju zavoda osnivač je dužan da izradi elaborat o društvenoj i ekonomskoj opravdanosti osnivanja zavoda.

Prije usvajanja elaborata iz prethodnog stava osnivač je dužan da pribavi mišljenje skupštine društveno-političke zajednice i saglasnost samoupravne interesne zajednice kulture sa područja na kome će zavod djelovati o opravdanosti osnivanja zavoda.

Član 88.

Zavod se može osnovati i početi sa radom odnosno vršiti djelatnost zaštite dobara kulturno-istorijskog i prirodnog naslјeđa ako su, pored opštih uslova za osnivanje organizacije udruženog rada, ispunjeni i posebni uslovi, i to:

- obezbjeđena tehnička oprema za konzervaciju, restauraciju i dokumentaciju;
- obezbjeđeni kadrovi: arhitekt, arheolog, istoričarumjetnosti, istoričar, etnolog i stručnjak za zaštitu prirodnog nasljeđa.

Zavod BiH može vršiti djelatnosti zaštite dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa ako ima:

- odgovarajuće prostorije za arhitektonski atelje, restauratorski atelje, fotoatelje, biblioteku, dokumentaciju i radne prostorije za stručne i druge radnike;
- tehničku opremu za konzervaciju, restauraciju i dokumentaciju;
- kadrove: arheologa, arhitektu, istoričara umjetnosti, istoričara etnologa, slikara-restauratora, biologa, geografa, šumskog inženjera, diplomiranog pravnika, orjentalistu i dokumentaristu.

Član 89.

Zavod može početi sa radom odnosno vršiti djelatnost zaštite dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa kada Republički komitet utvrdi da su ispunjeni uslovi za početak rada odnosnoza vršenje djelatnosti zaštite.

Zahtjev za utvrđivanje postojanja uslova za početak rada zavoda podnosi osnivač na čijem će području biti sjednište zavoda.

Član 91.

Pored poslova utvrđenih ovim zakonom, zavod naročito:

- utvrđuje mjere za zaštitu i korišćenje dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa koja se nalaze na području na kojemdjeluje zavod, s tim što za dobra prve i druge kategorije prethodno pribavlja saglasnost Zavoda BiH:
- izrađuje elaborat i projekte u cilju čuvanja, održavanja i korišćenja zaštićenih dobara na koje saglasnost daje Zavod BiH za dobra prve i druge kategorije, a u slučaju potrebe izvodi takve radove, ako ispunjava uslove utvrđene propisima o prostornom uređenju;
- stara se primjeni savremenih metoda zaštite;
- pruža stručnu pomoć imaocima zaštićenik dobara;
- vrši propagandu i popularizaciju kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa, objavljuje publikacije o ovom nasljeđu i rezultatima rada na njegovoj zaštiti;
- organizuje predavanja, izložbe i druge pogodne oblike kulturno-obrazovne djelatnosti.

Član 92.

Pored poslova utvrđenih ovim zakonom, Zavod BiH naročito:

- vrši stručni nadzor nad radom zavoda i stara se o jedinstvenoj primjeni kriterija za kategorizaciju i o postupku za kategorizaciju dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa;
- radi na obrazovanju i usavršavanju stručnih kadrova u zavodima;
- prati i proučava stanje u oblasti zaštite korišćenja kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa u Republici i priprema informativno-anlitičke materijale radi daljeg razvoja i unapređenja te oblasti;
- bavi se naučnoistraživačkim radom u oblasti zaštite i korišćenja kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa;
- organizuje razne oblike razmjene iskustva i saradnje sa ostalim zavodima i koordinira poslove međusobne, međurepubličko-pokrajinske i međunarodne saradnje.

Zavod BiH može da obavlja i poslove iz predthodnog člana, ako su mu ti poslovi povjereni u smislu člana 17. stav 1. ovog zakona.

Član 93.

Osnivač može ukinuti zavod ako ne ispunjava zadatke radi kojih je osnovan ili ako ne ispunjava uslove propisane ovim zakonom.

Ako organizacija za zaštitu odnosno organizacija udruženog rada koja je u smislu člana 17. ovog zakona povjereno obavljanje poslova zaštite ne izvršava te poslove, skupština opštine može joj oduzeti pravo na vršenje tih poslova.

Član 94.

Kada Republički komitet utvrdi da zavod ne ispunjava uslove za rad koji su propisani, odrediće rok u kojem je osnivač dužan ukloniti utvrđene nedostatke. Ukoliko nedostaci ne budu otklonjeni u određenom roku, predložitće osnivaču ukidanje zavoda.

Akt o ukidanju zavoda donosi osnivač, uz prethodno pribavljeno mišljenje radnika zavoda.

Ako osnivač ne donese akt o ukidanju zavoda u roku od tri mjeseca od dana podnošenja

predloga, o ukidanju odlučuje skupština opštinena čijem području je sjedište zavoda.

Član 95.

Na osnivanje i rad zavoda i Zavoda BiH primjenjuju se propisi o organizacijama udruženog rada, ako ovim zakonom nije drukčije određeno.

Na osnivanje i rad organizacije za zaštitu primjenjuju se propisi o organizacijama udruženog rada, posebni kojima se utvrđuje njihova djelatnost i odredbe ovog zakona koje se odnose na zaštitu i korišćenje dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa.

Član 96.

Zavodi, Zavod BiH i organizacije za zaštitu mogu da međusobno razmjenjuju i ustupaju zaštićena dobra koja čuvaju u cilju obrazovanja cjelina, fondovi ili zbirki u skladu sa svojim samoupravnim opštim aktima.

Član 97.

Na organizaciju udruženog rada kojoj skupština opštine u smislu člana 17. stav 2. ovog zakona povjeri obavljanje poslova zavoda primjenjuju se odredbe ovog zakona koje se odnose na zavod.

Član 98.

U upravljanju poslovima od posebnog društvenog interesa u zavodu i Zavodu BiH učestvujui predstavnici osnivača, zainteresovanihorganizacija rada iz oblasti privrednih i drugih djelatnosti i društveno-političkih organizacija (u daljem tekstu:predstavnici društvene zajednice).

Statutom ili drugimsamoupravnim opštim aktom zavoda i Zavoda BiH određuju se zainteresovani organi i organizacije, kao i broj članova koje oni imaju odnosno delegiraju u odgovarajući organ upravljanja.

Član 99.

Poslovi u čijem upravljanju učestvuju predstavnici društvene zajednice su naročito:

- praćenje i razmatranje rada zavoda i utvrđivanje smjernica za njegov rad;
- donošenje godišnjih, srednjoročnih i dugoročnih programa, planova rada i razvoja zavoda;
- utvrđivanje osnovne namjene korišćenja sredstava i osnovnih uslova sticanja dohotka i poslovanja;
- utvrđivanje predloga za proglašenje dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa zaštićenim;
- donošenje odluke o preduzimanju posebnih konzervatorskih, restauratorskih i drugih mjera za zaštitu;
- odlučivanje o stvaranju stalnih ili povremenih izložbi, kao i drugim oblicima upoznavanja javnosti o kulturno- istorijskom i prirodnom nasljeđu;
- odlučivanje o davanju saglasnosti na razmjenu pokretnih zaštićenih dobara;
- razmatranje izvještaja o izvršenju planova i programa zaštite;
- utvrđivanje predloga statuta;
- imenovanje i razrješenje inokosnog odnosno predsjednika kolegijalnog poslovodnog organa.

Član 100.

Pored poslova iz prethodnog člana, predstavnici društvene zajednice u Zavodu BiH učestvuju, i u :

- odlučivanju o podnošenju predloga Skupštine SRBiH, odnosno Izvršnom vijeću Skupštine SRBiH za proglašenje zaštićenim pojedinih dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa od posebnog značaja za Republiku;

- odlučivanju o podnošenju predloga u postupku eksproprijacije dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa ili prenosa prava njihovog korišćenja;
- odlučivanju o davanju odobrenja za privremeno iznošenje zaštićenih dobara u inostranstvo u skladu sa članom 58. stav 1. ovog zakona;
- davanju saglasnosti utvrđenih u članu 91. sl. 1. i 2. ovog zakona.

Član 101.

Za inokosnog odnosno predsjednika kolegijalnog organa zavoda i Zavoda BiH može biti imenovano lice koje ima visoku školsku spremu i koje ispunjava druge uslove utvrđene statutom zavoda odnosno Zavoda BiH.

Inokosnog odnosno predsjednika kolegijalnog poslovodnog organa zavoda imenuje organ upravljanja uz saglasnost osnivača.

Izvršno vijeće Skupštine SRBiH daje saglasnost na imenovanje inokosnogodnosno predsjednika kolegijalnog poslovodnogorgana Zavoda BiH.

Član 102.

Na odredbe statuta zavoda koje se odnose na ostvarivanje posebnog društvenog interesa, na organizaciju, kao i na uslove i postupak imenovanja i razrješenja inokosnog odnosno predsjednika kolegijalnog poslovodnog organa saglasnost daje skupština opštine na čijem je području sjedište zavoda.

Na odredbe statuta Zavoda BiH iz prethodnog stava saglasnost daje Skupština SRBiH.

Član 103.

Ukupan prihod za ostvarivanje zadataka zavoda i Zavoda BiH obezbjeđuje se:
- slobodnom razmjenom rada neposredno ili preko, odnosno u okviru samoupravne interesne zajednice kulture;
- iz budžeta društveno-političke zajednice za određene poslove i zadatke;
- iz drugih izvora.

Član 104.

Nadzor nad zakonitošću rada zavoda vrši opštinski organ uprave nadležan za poslove kulture na čijem području je sjedište zavoda.
Nadzor nad zakonitošću rada Zavoda BiH vrši Republički komitet.

VI – KAZNENE ODREDBE

Član 105.

Nivčanom kaznom od 20.000 do 100.000 dinara kaznit će se prekršaj zavod, Zavod BiH odnosno organizacija za zaštitu, ako:
1. ne preduzme mjere za zaštitu na dobru kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa koje uživa prethodnu zaštitu (član 30);
2. ne vodi registre zaštićenih dobara (član 42. stav 1);
3. ne vodi registar zaštićenih dobara iz svoje oblasti za teritoriju Republike (član 42. stav 2);
4. ne vodi Centralni registar za teritoriju Republike (član 42. stav 3);
5. ne dostavi potrebne podatke Zavodu BiH o zaštićenim dobrima radi upisa u Centralni registar (član 43. stav 1);
6. ne dostavi ovjereni prepis dijela Centralnog registra zavodima i organizacijama za zaštitu kao i sve promjene nastale u Centralnom registru (član 43.stav 2);
7. ne učini dostupnim javnosti uslove i način korišćenja zaštićenih dobara (član 66. stav 2).

Za prekršaj iz prethodnog stava kazniće se i odgovorno lice u zavodu, Zavodu BiH odnosno organizaciji za zaštitu novčanom kaznom od 3.000do 20.000 dinara.

Član 106.

Novčanom kaznom od 10.000 do 80.000 dinara kazniće se za prekršaj organizacija urruženog rada, ako:

1. vrši arheološka i druga istraživanja dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa bez odobrenja Zavoda BiH (član 59. stav 1);
2. vrši naučna istraživanja dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa bez odobrenja nadležnog zavoda odnosno organizacije za zaštitu (član 59. stav 3);
3. ne obezbijedi mjere za zaštitu utvrđene aktom o odobrenju (član 59. stav 4);
4. u propisanom roku ne dostavi izvještaj zavodu BiH, nadležnom zavodu odnosno organizacijiza zaštitu o izvršenom istraživanju i dokumentacioni materijal o pronađenim nekretninama, pokretnim stvarima i lokalitetima (član 61);
5. po isteku roka od jedne godine ne preda odgovarajućem muzejuodnosno opštini pokretna dobra koja pronađe prilikom arheoloških i drugih istraživanja (član 62);
6. ne konzervira, odnosno ne sačuva od oštećenja nekretnine, pokretne stvari ili dijelove prirode za koje se pretpostavlja da imaju svojstvo dobra kulturno-istorijskog ili prirodnog nasljeđa koja su otkrivena prilikom iskopavanja, kao i arheološki lokalitet na kome su otkriveni (član 64).

Za prekršaj iz prethodnog stava kazniće se i odgovorno lice u organizaciji udruženog rada novčanom kaznom od 2.000 do 20.000 dinara.

Za prekršaj iz stava 1. tač. 2, 3. i 4. ovog člana kazniće se fizičko lice novčanom kaznom od 2.000 do 20.000 dinara.

Član 107.

Novčanom kaznom od 10.000 do 70.000 dinara kazniće se za prekršaj investitora – društveno pravno lice ako ne obezbijedi sredstva za zaštitudobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa koje bi tim radovima moglo biti ugroženo (član 54).

Za prekršaj iz prethodnog stava kazniće se i odgovorno lice investitora novčanom kaznom od 1.000 do 20.000 dinara.

Član 108.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000dinara kazniće se za prekršaj društvenopravno, odnosno građansko pravno lice, ako:

1. ne prijavi nekretninu, pokretnu stvar ili dio prirode i na dostavi podatke radi evidencije (član 31. alineja 1);
2. ne čuva i ne održava nekretninu, pokretnu stvar ili dio prirode na mjestu, u položaju i stanju u kome su nađene (član 31. alineja 2);
3. onemogući zavodu ili odgovarajućoj organizaciji za zaštitu odnosno opštinskom organu uprave pregled nekretnine, pokretne stvari ili dijela prirode i uzimanje podataka za evidenciju i dokumentaciju o njima (član 31. alineja 3);
4. izvodi radove na spomeniku kulture, spomeničkoj cjelini, lokalitetu i spomen-obilježju suprotno član 47. ovog zakona;
5. postupa suprotno članu 48. ovog zakona;
6. u smislu člana 51. st. 1. i 3. ovog zakona izvodi radove na nepokretnim zaštićenim dobrima i nepokretnim dobrima kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa koja uživaju prethodnu zaštitu ili njihovoj bližoj okolini bez saglasnosti zavoda odnosno Zavoda BiH;
7. trajno ili privremeno iznesu u inostranstvo djela savremenog stvaralaštva bez odobrenja Zavoda BiH (član 57);
8. bez odobrenja Zavoda BiH iznese u inostranstvo pokretno zaštićeno dobro, odnosno ako u određenom roku to zaštićeno dobro ne vrati u zemlju (član 58. st. 1. i 3);
9. ne čuva i ne održava zaštićeno dobro u skladu sa ovim zakonom i ne obavijesti nadležni

zavod. Zavod BiH odnosno organizaciju za zaštitu o svim nastalim promjenama na dobru koje mogu bitno umanjiti ili narušiti svojstvo dobra (član 72);

10. koristi i upotrebljava zaštićeno dobro suprotno članu 78. ovog zakona;
11. ne dopustiti istraživanje i proučavanje na zaštićenom dobru u naučne i kultirno istorijske svrhe organizaciju udruženog rada ili fizičkom licu koji imaju za to odobrenje nadležnog zavoda, zavoda BiH odnosno organizacije za zaštitu (član 74. stav 1);
12. ne ustupi zaštićeno dobro radi izlaganja na izložbama koje su od posebnog značaja za prezentaciju kulturno-istorijskog nasljeđa (član 75. stav 1);
13. u propisanom roku ne prijavi namjeru premještanja zaštićenog dobra (član 78. stav 1);
14. ne ponudi skupštini opštine zaštićeno dobro na prodaju i ne obavijesti je o uslovima prodaje (član 84. stav 1).

Za prekršaj iz prethodnog stava kazniće se i odgovorno lice u društvenom pravnom licu novčanom kaznom od 1.000 do 15.000 dinara.

Za prekršaj iz stava 1. ovog člana kazniće se i fizičko lice novčanom kaznom od 1.000 do 15.000 dinara.

Član 109.

Novčanom kaznom od 2.000 do 20.000 dinara kazniće se za prekršaj zavod, ako otpočne rad odnosno vrši djelatnost zaštite dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa bez rješenja Republičkog komiteta (član90. stav1).

Za prekršaj iz prethodnog stava kazniće se i odgovorno lice u zavodu novčanom kaznom od 2.000 do 10.000 dinara.

VII PRELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE

Član 110.

Dobra kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa, stavljena pod zaštitu po propisima koji su važili do stupanja na snagu ovog zakona, smatraju se zaštićenim dok se ne izvrši njihova kategorizacija po odredbama ovog zakona.

Član 111.

Zavodi, Zavod BiH i organizacije za zaštitu dužne su u skladu sa članom 33. stav 2. ovog zakona da predlože skupštini nadležne društveno-političke zajednice odnosno njenom izvršnom organu proglašenje nepokretnih dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa zaštićenim u roku od tri godine, a pokretnih u roku od dvije godine od dana stupanja na snagu ovog zakona.

Član 112.

Zavodi, Zavod BiH i organizacije za zaštitu dužne su da usklade svoju organizaciju i poslovanje sa odredbama ovog zakona u roku od jedne godine od dana njegovog stupanja na snagu.

Član 113.

Zavod za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i hercegovine nastavlja rad po odredbama ovog zakona pod nazivom:Zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa Bosne i Hercegovine.

Član 114.

Republički komitet donijeće propis iz člana 15. ovog zakona u roku od šest mjeseci od dana njegovog stupanja na snagu.

Predsjednik Republičkog komiteta donijeće propis iz člana 45. ovog zakona u roku iz prethodnog stava.

Član 115.

Do donošenja propisa iz člana 45. ovog zakona primjenjivaće se Pravilnik o vođenju registra i postupku za brisanje iz registra zaštićenih objekata kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa ("Službeni list SRBiH", broj 1/79).

Član 116.

Stupanjem na snaguovog zakona prestaje da važi Zakon o zaštiti i korišćenju kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa ("Službeni list SRBiH", broj 3/78).

Član 117.

Ovaj zakon stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u "Službenom listu SRBiH".

Službeni List Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, godina XLI, broj 20 od 16. jula 1985. godine.

Suradnici broja 2. časopisa Baština sjeveroistočne Bosne

1. Benjamin Bajrektarević, prof. orjentalistike, direktor Zavoda, Tuzla.
2. Dr. sc. Edin Mutapčić, doc., prodekan Pravnog fakulteta, Tuzla.
3. Mr. sc. Rusmir Djedović, Zavod, Tuzla.
4. Dr. Thomas J. Butler, umirovljeni prof. Harvard University, Massachusetts, USA.
5. Dr. sc. Omer Hamzić, glavni i odgovorni urednik Gračaničkog Glasnika, Gračanica.
6. Dr. sc. Amira Turbić-Hadžagić, doc. Filozofski fakultet , Tuzla
7. Ifeta Jahić, dipl. ing. arh., Kompanija Širbegović, Gračanica.
8. Mr. sc. Damir Džafić, direktor OŠ Sjenjak, Tuzla
9. Dr. sc. Adnan Tufekčić, doc., Filozofski fakultet, Tuzla.
10. Mirsad Omerčić, prof., muzejski kustos, Gračanica.
11. Jusuf Omerović, prof., direktor srednje škole Sapna.
12. Mr. sc. Esad Sarajlić, Gradačac
13. Mina Kujović, savjetnik arhivista, Arhiv BiH, Sarajevo.
14. Mr. sc. Fatmir Alispahić, književnik, Općina Tuzla, Tuzla.
15. Mr. sc. Senada Nezirović, OŠ Gornja Tuzla, Tuzla.
16. Edin Šaković, prof., magistrant na Odsjeku za historiju, Filozofski fakultet, Sarajevo.
17. Mr. sc. Suadin Strašević, doktorant pravnog fakulteta u Zenici
18. Osman Kavazović, Tuzla
19. Munisa Kovačević, prof., Zavod, Tuzla.
20. Senad Begović, prof., Zavod, Tuzla.
21. Almira Bećirović, prof., magistrant Odsjeka za geografiju PMF, Tuzla
22. Almedin Ibrišimović, prof., OŠ Duboki Potok, Srebrenik.